AMY KNIGHT
KGB după KGB

Titlul original: „Spies without cloaks: THE KGB‰S SUCCESSORS”.

by AMY KNIGHT

Copyright õ 11996 by AMY KNIGHT

Toate drepturile asupra acestei versiuni în limba română, inclusiv pentru Republica Moldova, sunt rezervate EDITURII ELIT.

I.S.B.N. 973 – 581 – 031 – X

AMY KNIGHT
KGB după KGB

Versiunea românească: Natalia Polikarpov

EDITURA ELIT

Pentru toţi cei din Rusia care au luptat curajos pentru reformarea KGB și serviciilor speciale care i-au urmat.

INTRODUCERE

Această carte relatează ce ˇs-a întâmplat cu cel mai puternic aparat de securitate și spionaj din lume, cunoscut până spre sfârșitul anilor 90 sub denumirea de KGB, când impˇeriul sovietic totalitar, care îl susţinea, ˇs-a prăbușit. Cum supravieţuiește o asemenea organizaţie într-o lume în care regulile jocului ˇs-au schimbat dramatic? De ce, în fond, mai supravieţuiește, dat fiind că războiul rece ˇs-a încheiat și Rusia a pornit pe calea transformărilor politice și economice? Oare mai reprezintă încă organizaţia succesoare KGB-ului o amenințare pentru interesele occidentale și mai este un inamic al dezvoltării democraţiei în cadrul fostei Uniuni Sovietice?

Relatarea face parte dintr-o poveste mai amplă despre sistemul politic post-sovietic în tranziţie și, deși se referă la unul din elementele acestui sistem, scopul ei final este de a asigura o înţelegere mai profundă a politicii interne și externe în fosta Uniune Sovietică. Atenţia se concentrează asupra Federaţiei Ruse, apărută ca stat independent odată cu dezmembrarea URSS, în decembrie 1991.1) ar povestea despre cele petrecute cu KGB-ul

implică, de asemenea, și celelalte foste republici sovietice, ale căror servicii de securitate făceau parte din KGB și care încă mai sunt strâns legate de Moscova.

Fosta Uniune Sovietică a intrat în chinurile revoluţiei economice și politice începând cu 1987, când Mihail Gorbaciov a iniţiat programul numit *perestroika.* Observatorii occidentali au urmărit evenimentele îndeaproape, căci rezultatul lor va influenţa întreaga omenire pentru mult timp înainte. Totuși, din multe puncte de vedere, procesul politic rus continuă să fie un *puzzle.* în pofida – sau poate chiar din cauza – volumului covârșitor de informaţii asupra evoluţiilor zilnice din Rusia, experţii și politologii occidentali au fost adesea luaţi prin surprindere de evenimente importante petrecute acolo, cum ar fi tentativa de lovitură de stat din august 1991, confruntarea violentă a lui Elţân cu opoziţia parlamentară în toamna lui 1993 și invadarea Ceceniei în decembrie 1994. Semnificaţia unor asemenea evenimente pentru evoluţia politică pe termen îndelungat a Rusiei nu este întotdeauna clară.

Va fi necesar, probabil, un răgaz mai amplu, în beneficiul perspectivei istorice, pentru a înţelege în întregime aceste prefaceri ameţitoare din Rusia. Totuși, putem afla multe despre procesul politic și viitorul reformelor din Rusia urmărind cu atenţie destinul KGB-ului, care a jucat, întotdeauna, un rol cheie în politica sovietică. Puterea și influenţa organizaţiei care i-a succedat servește drept unitate de măsură a progresului reformei politice în Rusia. De asemenea, influenţa serviciilor de securitate ruse în celelalte foste republici sovietice care alcătuiesc în prezent Comunitatea Statelor Independente (CSI) ne dezvăluie multe despre evoluţia politică a fostei Uniuni Sovietice ca întreg.

Evoluţia serviciilor de securitate ruse după prăbușirea Uniunii Sovietice reflectă toate contradicţiile și discontinuităţile care au caracterizat evoluţia politică a Rusiei în timpul lui Boris Elţân. Pe de o parte, reformele care au început în timpul lui Gorbaciov și au fost

continuate de Elţân au avut un impact semnificativ asupra serviciilor de securitate, lipsindu-le de armele de constrângere. Astfel, ca rezultat al politicii de *glasnost,* securitatea nu mai poate impune tăcerea prin cenzură. Ilegalităţile și abuzurile comise de aceasta sunt deschis criticate în presă. Au rămas în trecut zilele în care disidenţii stânjenitori puteau fi ˝înlăturaţi cu uşurinţă prin trimiterea lor în lagăre de muncă silnică sau internarea în spitale de psihiatrie, fără a da socoteală în faţa unei instanţe sau vreunui judecător. Serviciile de securitate nu mai dispun de resursele nelimitate care le stăteau la dispoziţie în perioada sovietică. Acum trebuie să se preocupe și de bugetele lor. Cum Occidentul nu mai reprezintă un inamic, spionii și agenţii ruși din străinătate au fost nevoiţi să-și schimbe modul de acţiune. Crimele, sprijinirea terorismului și răpirile nu se mai înscriu în arsenalul armelor folosite fără opreliști împotriva guvernelor străine.

Cu toate acestea, ar fi o greșeală să descriem organizaţia care i-a succedat KGB-ului ca pe o birocraţie neputincioasă, mărunţită, care nu mai reprezintă o amenințare pentru reforma democrată din Rusia sau pentru guvernele occidentale. Schimbările politice și economice din fosta Uniune Sovietică le-au adus nu numai greutăţi, ci și noi avantaje și posibilităţi profesioniștilor securităţii, însuși climatul politic a acţionat în favoarea unui serviciu de securitate puternic. începând cu puciul din 1991, care a creat premisele prăbușirii Uniunii Sovietice, în Rusia a predominat o atmosferă de criză. O economie slabă și instabilă, infracţionalitatea ajunsă la proporţii epidemice, conflictele etnice și mișcările separatiste au amenințat serios viabilitatea statului rus, iar conducerea politică a fost prinsă în lupte interne. Un asemenea mediu de instabilitate și fărădelege îi face pe oameni să tânjească după legea și ordinea impuse cu severitate în trecut.

Guvernul lui Elţân, cu toate idealurile sale democratice afișate, nu a dorit să ţină în frâu aparatul

poliţienesc și de informaţii, într-adevăr, asemenea lui Gorbaciov în trecut, Elţân a preferat să dobândească sprijinul serviciilor de securitate și nu să li se opună. El nu a putut risca îndepărtarea acestui principal sprijin în faţa dificultăţilor ivite la adresa sa și a guvernului său. ˇS-a bazat pe organele de securitate în obţinerea unor informaţii sigure – o funcţie crucială pentru supravegherea celor ce se petreceau la periferia vieţii politice și printre oponenţii politici. Iar trupele speciale de securitate, bine instruite și mai sigure decât armata, au fost argumente valoroase în faţa violenţei și tulburărilor. Un alt considerent important pentru Elţân a fost acela că serviciile de securitate deţineau dosare bogate asupra tuturor membrilor conducerii politice. Judecând după materialele compromiţătoare date publicităţii despre Gorbaciov, dosarele ar putea fi extrem de dăunătoare și pentru Elţân, proeminent birocrat comunist până în 1987.

Ca rezultat al politicii lui Elţân, noile servicii de securitate ale Rusiei au moștenit cea mai mare parte a personalului și resurselor fostului KGB și au continuat să se bucure de o influenţă politică fără rival. Pentru mulţi democraţi ruși, în special pentru cei implicaţi în mișcarea pentru drepturile omului, lipsa de dorinţă a lui Elţân de a reforma serviciile de securitate a constituit o dezamăgire profundă. Un ziarist din Moscova se lamenta: „De ce președintele a rămas la jumătatea drumului, scoţând în afara legii PCUS, dar nu ˇs-a atins de un monstru cel puţin la fel de primejdios – KGB-ul?”

MOȘTENIREA KGB-ULUI

Nu este simplu să supui reformei un serviciu de securitate care, de-a lungul deceniilor, a fost atât de puternic și și-a întins tentaculele practic peste tot. KGB-ul a fost un component cheie al statului sovietic, din momentul crcării lui de către Hrușciov, în 1954, pentru a înlocui serviciile secrete staliniste. Dispunând de mari resurse financiare și tehnice, un personal activ care număra cel puţin 420.000 de angajaţi (fără a pune la socoteală reţeaua amplă de informatori și persoane cu

legături întâmplătoare cu KGB-ul) și imense dosare de arhivă cu cea mai sensibilă informaţie politică, KGB-ul a reprezentat un stat în stat. Valentin Koroliov, fost general KGB, nota: „În timpul perioadei de stagnare economică (epoca lui Brejnev), KGB-ul a atins asemenea proporţii încât nimeni, cu excepţia unui cekist, (denumirea unui vechi securist de pe vremea când acest serviciu se numea CEKA) nu și le putea imagina. în urmă cu câţiva ani au fost create noi direcţii prin subdivizarea departamentelor din aparatul central al KGB”.

Datorită politicii de deschidere iniţiată de Gorbaciov și continuată de Elţân, foștii responsabili KGB și de Partid au prezentat rapoarte asupra carierei lor în perioada sovietică, iar unele surse de arhivă despre activitatea KGB și a conducerii de partid au devenit disponibile. Ca urmare, acum știm cu mult mai multe despre KGB decât atunci când acesta exista. Și totuși, noile informaţii nu modifică percepţia generală a acestei instituţii ca fiind un bastion puternic al regimului sovietic.

KGB era o structură ierarhică rigidă, condusă de un președinte (dintre care cel mai infam a fost Vladimir Kriucikov, implicat în puciul eșuat din august 1991) și câţiva adjuncţi. Direcţiile KGB aveau diferite responsabilităţi, de la suprimarea disidenţilor politici la paza graniţelor și organizarea campaniilor de propagandă peste hotare. Spre deosebire de guvernul Statelor Unite – care are două agenţii separate, FBI ?i CIA, pentru contrainformaţii interne și informaţii externe – sistemul sovietic a comasat aceste funcţii în cadrul KGB. Această practică a oglindit bazele ideologice ale regimului care a estompat diferenţa dintre inamicul de peste hotare și ameninţările politice interne pe motiv că acestea erau mereu de inspiraţie străină.

Tentaculele KGB ˇs-au întins departe. Existau secţii mari ale KGB în republicile nerusofone, care îşi dublau funcţiile la centrul din Moscova, și aveau birouri ale KGB în fiecare raion, regiune și oraș. Impˇeriul KGB se întindea și peste Europa Răsăriteană, unde organizaţiile poliţiei

secrete, create de sovietici după cel de al doilea război mondial, au consolidat dominaţia Moscovei și au efectuat operaţiuni în numele KGB.

Înalţii demnitari ai KGB aveau grade militare și erau recrutaţi dintre „cei mai buni și mai inteligenţi” și ˇs-au deprins repede cu privilegiile acordate elitei societăţii sovietice. De asemenea, ei obișnuiau să acţioneze fără a ţine seama de lege, dând socoteală numai în faţa conducerii Partidului Comunist. Surse recente au dezvăluit, de exemplu, că KGB a trimis în străinătate bani care au fost depozitaţi în conturi secrete pentru șefii de partid. Devenise o obișnuinţă pentru spionii KGB din străinătate să cumpere, din banii statului, „cadouri” pentru superiorii lor din KGB ?i Partid.

Principalele funcţii interne ale KGB erau spionarea cetăţenilor sovietici prin intermediul unui vast aparat de supraveghere, pentru asigurarea loialităţi acestora faţă de regim și suprimarea oricărei expresii de opoziţie politică. KGB reprezenta ochii și urechile conducerii de partid, obţinând informaţii pentru Politbiuro (Biroul Politic) despre toate aspectele societăţii sovietice. KGB era atât de eficient în ţinerea sub control a disidenţei, că nu a trebuit să recurgă la teroarea răspândită de poliţia politică stalinistă. Era suficient, adesea, să chemi un cetăţean mai guraliv la biroul KGB pentru o „discuţie” de atenţionare.

În unele cazuri, KGB ˇs-a folosit de asemenea „discuţii” pentru a convinge diferite persoane să devină informatori. Asemenea altor instituţii poliţienești, KGB ˇs-a sprijinit puternic pe o reţea largă de colaboratori, care îşi spionau colegii și vecinii, după care raportau ofiţerilor KGB. ˇîntrucât dosarele KGB sunt încă închise, nu se cunoaşte cât de întinsă a fost reţeaua de informatori. însă rapoarte neoficiale reflectă faptul că agenţii și informatorii erau omniprezenţi în URSS la fel ca și în celelalte ţări ale Europei de Est. într-un anumit sens, cu excepţia unei mici minorităţi de disidenţi, *întreaga societate a colaborat cu KGB prin aderarea la regulile unui stat poliţienesc tocmai pentru a evita neplăcerile.*

Beneficiind de accesul total la informaţii, KGB ˇs-a situat în fruntea evenimentelor și a fost astfel capabil să se adapteze mai bine decât oricare altă instituţie sovietică la împrejurările schimbătoare. Această flexibilitate a permis KGB să reziste în faţa schimbărilor dramatice pe care le-a provocat *perestroika* lui Gorbaciov și să-și menţină influenţa semnificativă asupra politicii până la tentativa de lovitură de stat. Chiar și înainte de *perestroika,* conducerea KGB a recunoscut necesitatea înnoirii imaginii pentru a ţine pasul cu vremurile și a încercat să evite tactica „mâinii de fier" care îi conferea un renume prost. în perioada de sfârșit a anilor ź70 și în anii ź80, KGB a trecut de la coerciţie la manipulare, punând accentul în principal pe propagandă și educarea politică a disidenţilor în locul arestărilor și proceselor publice. KGB a încercat să-și îndulcească imaginea – și pe cea a conducerii sovietice – în străinătate prin campanii complexe de propagandă.

Către sfârșitul perioadei sovietice, KGB a evoluat spre o instituţie care părea a fi evident diferită de serviciile de securitate din vremurile anterioare – nu neapărat mai benignă, dar mai complexă. Acum era mai greu să-i reperezi pe ofiţerii KGB, care nu mai erau simplii câini de pază ai regimului, ci reprezentau o clasă de oameni mai educată și mai modernă decât cea a cetăţeanului sovietic de rând. Ei promovau valorile democraţiei, susţineau reforma economică și se plângeau cu voce tare de diferitele neajunsuri ale sistemului sovietic. Despre Occident se vorbea în termeni amicali. Responsabili KGB au intrat în politică, candidând în alegerile pentru parlamentele locale și central, ˇs-au implicat în activitatea societăţilor mixte. Și-au exprimat sprijinul faţă de *perestroika* până când aceasta a depășit limitele pe care erau ei dispuși să le tolereze.

Tentativa eșuată de lovitură de stat din august 1991, la a cărei orchestrare a contribuit și KGB în dorinţa de a frâna reformele, a demonstrat superficialitatea noii imagini a KGB și ipocrizia eforturilor de a se autoportretiza ca instituţie progresistă. Cei care au dorit să creadă că KGB

era de partea reformei ˇs-au simţit trădaţi și ˇs-au alăturat corului celor ce cereau dizolvarea definitivă a acestuia. KGB ˇs-a desfiinţat, însă, spre mâhnirea democraţilor, a fost reconstituit sub o altă denumire.

DUPĂ KGB

Anii 1991 – 1995 au văzut ieșirea de pe scena politică a câtorva politicieni ruși importanţi, printre care și Gorbaciov. Structuri precum Partidul Comunist și Uniunea Sovietică ˇs-au destrămat. Chiar și armata rusă este dezorganizată, demoralizată de reducerile de buget, corupţie și pierderea misiunii sale strategice. Serviciile de securitate, pe de altă parte, au supravieţuit, întrucât a fost o perioadă de luptă politică și dezorganizare a vieţii sociale, când conducătorii ruși au depins, mai mult ca oricând, de capacitatea lor de a se servi de metodele poliţiei secrete. În fiecare criză politică ce ˇs-a produs în Rusia de la începutul*perestroikăi,* serviciile de securitate au jucat roluri decisive.

Iată unde se află paradoxul tranziţiei Rusiei spre democraţie. ˇS-au introdus reforme economice importante, mass-media a fost descătușată, ˇs-au creat partide politice, iar oamenii se bucură de o libertate de mișcare și exprimare necunoscută în perioada sovietică. Și cu toate acestea, serviciile de securitate continuă să joace un rol mult prea mare în sistemul politic, așa cum au făcut-o și în trecut. Ar fi ˇîn stare guvernarea rusă să renunţe la sprijinul acestor instituţii fără a crea un vid de putere care să conducă spre haosul politic? Ar putea conducătorii politici ruși să menţină ordinea și stabilitatea fără a renunţa complet la angajamentele lor privind protecţia drepturilor individuale? Iată câteva dintre întrebările la care încearcă să răspundă această carte.

Volumul începe cu prezentarea puciului din august 1991. Deși alţii au descris cu multe amănunte acest eveniment, propun propria mea interpretare a evoluţiilor care au condus la puci și rolul pe care l-a jucat KGB, lucru esenţial pentru înţelegerea evoluţiei ulterioare a serviciilor de securitate și a sistemului politic în general. Deși

versiunea iniţială, larg acceptată a acestui eveniment, și anume că un grup mic condus de KGB a încercat să pună mâna pe puterea lui Gorbaciov și a eșuat din cauza rezistenţei curajoase a democraţilor, a fost discreditată de dovezi ulterioare care au demonstrat că ˇs-a încercat să se mușamalizeze evenimentele în oarecare măsură. După cum argumentez în lucrare, eșecul societăţii ruse de a ajunge la un consens cu ceea ce ˇs-a petrecut într-adevăr în august 1991 a zădărnicit procesul reformei politice.

Colapsul puciului a avut un impact imediat asupra KGB, care a fost în scurt timp desfiinţat și înlocuit cu câteva instituţii diferite ce îndeplinesc tot aceleași funcţii. în Capitolul Doi este descrisă noua structură de securitate care a evoluat sub Elţân și diferitele legi pe care Elţân le-a introdus pentru a susţine prerogativele acestui aparat.

Capitolele Doi și Trei furnizează amănunte despre rolul serviciilor de securitate în luptele pentru putere și crizele politice care au avut loc în cei doi ani și jumătate după puci. Am acordat o atenţie deosebită acţiunilor aparatului de contrainformaţii în lupta împotriva încălcărilor legii comise de înalţi funcţionari, care ˇs-a încheiat cu implicarea unora din cei mai apropiaţi asociaţi ai lui Elţân. Capitolul Patru continuă serialul luptei împotriva infracţionalităţii la nivel oficial, descriind noileprerogative acordate securităţii pentru a soluţiona această problemă și crearea, la finele lui 1993, a Serviciului Federal de Contrainformaţii (FSK). Crearea acestuia coincide cu noul accent pus pe combaterea traficului clandestin de materiale nucleare și suprimarea separatismului etnic, în special în recalcitranta republică Cecenia.

În Capitolul Cinci revin la Serviciul de Informaţii Externe (FIS), succesor al Direcţiei întâia Generală a KGB. Care sunt obiectivele și misiunea aparatului rus de informaţii externe acum, când războiul rece a luat sfârșit? Spionarea Occidentului constituie încă o prioritatea importantă, după cum o demonstrează și cazul lui Aldrich Ames, însă FIS îşi canalizează o mare parte din efort către

noile state independente ale fostei Uniuni Sovietice. FIS a jucat un rol crucial în politica externă a Federaţiei Ruse, care nu a renunţat la obiectivul de a-și păstra statutul de mare putere. Spre deosebire de Direcţia întâia Generală a KGB, FIS a trecut de la acţiunea de culegere a informaţiilor și alte operaţiuni în străinătate, către formularea actuală a politicii pentru administraţia lui Elţân.

Capitolul Șase descrie situaţia de-a lungul graniţelor rusești și rolul Serviciului de Grăniceri, anterior parte a KGB, în protejarea intereselor de securitate ale Rusiei. Aceasta este urmată de o discuţie privind serviciile de securitate ale celorlalte ţări din CSI și eforturile Federaţiei Ruse pentru integrarea operaţiunilor acestor servicii cu cele ale Rusiei. După cum argumentez, succesul eforturilor Rusiei sporește posibilitatea reconstituirii parţiale a imp ˇeriului KGB.

Mă refer, după aceea, în Capitolul Șapte, la importanta problemă a drepturilor omului în Rusia și celelalte state din CSI. Mai încalcă încă serviciile de securitate aceste drepturi? Ce legi au fost stabilite pentru a proteja indivizii de persecuţia poliţiei? în câteva din ţările CIS, guvernele au tergiversat instituirea restricţiilor legale asupra serviciului de securitate, în mare parte pentru că conducătorii lor politici sunt membri ai vechii gărzi, care a avut strânse legături cu KGB. ˇîntr-adevăr, Gheidar Aliev, președintele Azerbaidjanului, a fost în fruntea KGB al republicii timp de trei ani. Iar Evgheni Marciuk, noul premier al Ucrainei, a fost ofiţer KGB de carieră.

Strâns legată de aspectul privind drepturile omului este problema modului de a se ajunge la o împăcare cu trecutul, încă îngropat în arhive, în special în cele ale KGB. Arhivele, prezentate în Capitolul Opt, ocupă un loc central în procesul de reforme din Rusia. Fără a rezolva direct istoria represiunilor poliţienești, societatea rusă nu va reuși să-și soluţioneze problemele politice de astăzi. Arhivele KGB au constituit subiectul unor dezbateri

intense deoarece conţin dosare politice hipersensibile, în special cele care se referă la abuzurile împotriva drepturilor omului comise de foști ofiţeri KGB și la folosirea informatorilor. în plus, arhivele de informaţii externe deţin răspunsul la probleme-cheie din istoria războiului rece. Deși arhivele KGB trebuiau să fie predate Comitetului de Stat al Arhivelor și astfel să fie protejate de posibila dezvăluire a unor documente, nu ˇs-a întâmplat așa. Ele au rămas în custodia serviciilor de securitate, ai căror funcţionari au profitat de pe urma vânzării unor documente secrete Occidentului.

În Capitolul Nouă expun o vedere de ansamblu asupra evenimentelor politice în care au fost implicate serviciile de securitate ruse începând cu anul 1995, când tendinţele autoritare din guvernare au ieșit la suprafaţă. în 1995, la patru ani după puciul din august, putem în sfârșit să discernem tendinţele politice pe termen îndelungat care trec dincolo de personalitatea unor conducători precum Elţân.

În cuvântul de încheiere, încerc să arunc o lumină în viitor printr-o scurtă trecere în revistă a ceea ce ˇs-a petrecut cu serviciile de securitate din Europa de Est, unde oamenii ˇs-au confruntat în mare parte cu moștenirea represiunilor poliţiei secrete și au căutat să facă faţă problemelor de culpabilitate și responsabilitate. Să fie situaţia Rusiei atât de diferită încât să nu poată urma niciodată calea altor state din Europa de Est și să se elibereze pașnic de acest ultim vestigiu al totalitarismului, atotputernica poliţie secretă? Sau va urma în final calea acelor ţări care au făcut cândva parte din impˇeriul rus? Viitorul Rusiei ca democraţie depinde în mare măsură de răspunsul la aceste întrebări. Iar noi, cei din Occident, avem o miză imensă în succesul tranziţiei Rusiei către un stat democratic. Dar această tranziţie ˇs-ar putea să nu se producă rapid și ușor, indiferent de rezultatul viitoarelor alegeri parlamentare și prezidenţiale. Serviciile de securitate ale Rusiei, reorganizate, dar încă puternice, au menirea să ne aducă mereu aminte că viitorul curs politic

al Rusiei este extrem de nesigur.

Succesiunea ameţitoare de schimbări ale denumirilor serviciilor de securitate și reorganizarea acestora sub Elţân au creat imense dificultăţi în scrierea acestei cărţi. Nu am dorit să soluţionez problema, așa cum au procedat alţi scriitori, prin simpla referire la noile servicii de securitate ca fiind tot KGB. Nu numai că ar fi incorect, dar ar crea și falsa impresie că suprema conducere a Rusiei urmărește aceleași scopuri ca și în trecut. Am optat pentru folosirea corectă a terminologiei pentru noile instituţii, dar pentru a evita obosirea cititorului cu denumiri nefamiliare, folosesc adesea termenul generic de „servicii de securitate”. Tabelul 2 din Capitolul Unu ar trebui să fie de ajutor în cazul vreunei confuzii.

Cititorul va observa că în unele cazuri folosesc abrevieri din traducerea în limba engleză a denumirii unei organizaţiei și nu cea din rusă. Aceasta se datorează faptului că unele denumiri în limba rusă sunt atât de nefamiliare, încât cititorului ar putea să-i fie greu să-și amintească de unde provine o abreviere. Astfel, folosesc FIS pentru Serviciul de Informaţii Externe în loc de „SVR” prescurtarea din rusă (Slujba Vnește Razvedki). însă, în același timp, folosesc „MB” (Ministerstvo Bezopasnosti), în locul „MS” pentru Ministerul Securităţii, așa cum termenul de KGB (Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti) a fost întotdeauna folosit în loc de CSS pentru Comitetul Securităţii Statului.

Ca surse de informare m-am bazat, în special, pe mass-media rusă. *Glasnosti-ul* a impulsionat înflorirea unei prese ruse care nu numai că prezintă evenimente politice zilnice, dar oferă analize profunde, vii și pertinente. Am folosit, de asemenea, multe din interviurile luate la Moscova în anii 1994 – 1995, memoriile scrise ale unor politicieni ruși și foști responsabili KGB, precum și cărţi, periodice și ziare occidental

CAPITOLUL UNU
KGB ȘI MITUL PUCIULUI DIN AUGUST

Oamenii îşi fac propria istorie, dar nu o fac precum

ar dori-o; nu o fac în împrejurările alese de ei înșiși, ci în împrejurări întâlnite, oferite și transmise direct din trecut.

Karl Marx

Rusia a avut întotdeauna înclinaţie către miturile istorice. Luaţi, de exemplu, credinţa larg răspândită în secolul al XIX-lea că ţăranii erau adevăraţii purtători ai socialismului sau descrierea lui Lenin că îi ind o divinitate și a Partidului Comunist ca fiind infailibil. Sau să ne referim la cel mai bizar mit dintre toate, acela al „marelui lider” Iosif Stalin. în unele cazuri a fost nevoie de mult timp pentru risipirea miturilor. Prezentarea oficială a adevăratului tablou al crimelor comise de Stalin și critica publică ajut Lenin, de exemplu, nu ˇs-au produs până spre finele anilor ⁊80. în schimb, mitul eșecului tentativei de lovitură de stat din august 1991, prezentat ca o victorie a voinţei democratice a poporului rus, ˇs-a stins doar după câţiva ani.

Puciul eșuat a reprezentat un ultim efort al subordonaţilor intransigenţi ai lui Gorbaciov de a stăvili cursul reformelor din ţară, considerate o ameninţare pentru stabilitatea politică și pentru intereselor lor proprii de conducători de partid și de stat. Ei doreau, în special, să împiedice semnarea iminentă a așa-numitului Tratat Unional, care ar fi redus considerabil prerogativele guvernului central sovietic faţă de republici. în dimineaţa zilei de 19 august 1991, șeful KBG, Vladimir Kriucikov, împreună cu alţi șapte membri conservatori ai guvernului, printre care ministrul apărării, Dmitri lazov, și ministrul de interne, Boris Pugo, au anunţat că Gorbaciov, care îşi petrecea vacanţa în Crimea, ˇs-a îmbolnăvit. Din cauza neputinţei sale, au afirmat aceștia, a fost format un Comitet de Stat pentru Stare Excepţională (SCSE) în frunte cu vicepreședintele Ghennadi lanaev pentru a conduce ţara. încercarea acestora de a institui stare excepţională și de a impune legea marţială ˇs-a soldat cu un eșec răsunător și în decurs de 72 de ore cei mai mulţi puciști au fost arestaţi. Puciul, care a ţinut omenirea cu răsuflarea tăiată timp de câteva zile, a avut un impact

important asupra evoluţiilor ulterioare, dând impuls destrămării Uniunii Sovietice și contribuind mult la apariţia instituţiilor succesoare ale KGB. ˇînsă, revăzute acum, evenimentele din august 1991 apar mult diferite de ceea ce păreau a fi la vremea respectivă.

O parte din atracţia pe care o exercită istoria puciului se datorează faptului că forţele binelui și răului păreau a se confrunta direct și pe faţă. De asemenea, puciul a avut un final cu *happy-end,* sau așa părea a fi, în care eroul Boris Elţân stă victorios pe un tanc, iar răii, complotiștii KGB care au încercat să smulgă puterea, sunt trimiși în închisoare. Dar linia de demarcaţie dintre bine și rău, reformatori și intransigenţi, victorioși și înfrânţi, care părea atât de evidentă în august 1991, ˇs-a estompat de atunci.

Până în august 1994, toţi cei paisprezece complotiști, cu excepţia unuia singur, au fost amnistiaţi, și doi dintre cei amnistiaţi, Vasili Starodubţev și Anatoli Lukianov, au ajuns membri ai Parlamentului rus. Singurul inculpatul rămas în detenţie, generalul de armată Valentin Varennikov, a respins amnistierea și a insistat asupra judecării sale în instanţă. După un proces puternic mediatizat, el a fost absolvit de toate acuzaţiile. între timp, aliaţii lui Elţân din august 1991, Aleksandr Ruţkoi și Ruslan Hasbulatov, care l-au ajutat să apere Casa Albă din Moscova, au devenit dușmanii lui cei mai înverșunaţi, ajungând chiar la închisoare pentru scurt timp după confruntarea pe care au avut-o cu Elţân în octombrie 1993. în ceea ce privește KGB, acuzat de punerea la cale a conspiraţiei care a dus la puci, acesta a supravieţuit revoltei și își desfășoară în continuare activitatea sub o altă denumire.

O sută cincizeci de volume de înregistrări ale interogatoriilor și anchetelor, zile întregi de mărturii în instanţă și numeroase rapoarte ale martorilor oculari apărute în presă au condus către concluzia inevitabilă că lucrurile nu stăteau chiar așa cum păreau a fi ˇîn august 1991. Nu numai că acuzaţiile de trădare împotriva celor

paisprezece bărbaţi au fost eficient combătute, dar revendicările lui Gorbaciov că ar fi fost o victimă inocentă a puciului și-au pierdut credibilitatea și chiar rolul jucat de Elţân, ca apărător curajos ai sediului Președinţiei Federaţiei Ruse în timpul crizei din august, a început să pară îndoielnic.

Deloc surprinzător, și opinia generală privind tentativa de lovitură de stat ˇs-a schimbat. Un sondaj de opinie, efectuat cu ocazia împlinirii a trei ani de la puci, indică faptul că numai o mică parte a moscoviţilor și-a exprimat părerea favorabilă despre urmările acestuia. Mai puţin de un sfert dintre cei intervievaţi apreciază schimbările produse după puci în termeni pozitivi, iar aproape o treime au afirmat că ar dori să revină la starea de lucruri de dinainte de 1991. Circa 50 la sută au declarat că părerea lor despre evenimentele din august 1991 se schimbase în ultimii trei ani.

De fapt, mulţi ruși au fost de partea complotiștilor, întrucât aprobau motivaţia acestora privind încercarea de a împiedica dezmembrarea Uniunii Sovietice. După ce euforia iniţială generată de înfrângerea puciului a dispărut și oamenii au început să se confrunte cu realităţile unui impˇeriu sovietic destrămat, vraja ˇs-a rupt. în decurs de câţiva ani, însăși administraţia lui Elţân făcea presiuni, cu succese considerabile, pentru reintegrarea fostelor republici sovietice (exceptând cele trei state baltice).

După cum a reieșit, criza din august 1991 nu a reprezentat punctul revoluţionar de cotitură așa cum fusese prezentată. Odată cu prăbușirea puciului, nu ˇs-a produs și o ruptură decisivă de vechiul sistem sovietic. Sistemul începuse să dea semne de dezmembrare mai dinainte și, după cum vor arăta evenimentele ulterioare, urma să fie complet distrus. Care a fost, atunci, semnificaţia puciului din august? Pentru a răspunde acestor întrebări, trebuie să privim rolul jucătorului-cheie din conspiraţie, KGB, și să examinăm relaţia sa complexă cu conducerea politică atât înainte cât și după august 1991.

GORBACIOV ȘI KGB

KGB-ul a reprezentat pentru președintele sovietic Mihail Gorbaciov una din dificultăţile politice cele mai mari atunci când a pornit pe calea programului său de reformă economică și politică în 1987. Oricât de democrate erau intenţiile sale, Gorbaciov știa că nu poate risca să se confrunte direct cu KGB. Așa că a menţinut o situaţie strâns echilibrată din 1987 până la mijlocul lui 1991, o situaţie care adesea a dus la politici contradictorii. Pe de o parte, el a introdus *glasnost,* libertatea de exprimare fără precedent în Uniunea Sovietică, a iniţiat sisteme electorale semidemocratice pentru parlament, a permis apariţia unui sistem pluripartidist *de facto* și a pornit pe calea unei politici externe dramatic de nouă, cu reevaluarea totală a relaţiilor Rusiei cu Europa de Vest și de Est. *Noua gândire* a lui Gorbaciov a pus capăt antioccidentalismului militant ce a justificat accelerarea cursei înarmărilor timp de patruzeci de ani. Tot aceasta a creat și cadrul ce a permis dărâmarea Zidului Berlinului și prăbușirea comunismului în Europa de Est.

Politica reformatoare era extrem de ameninţătoare pentru KGB, care se bazase pe cenzura strictă, pe un sistem politic închis, o reţea extinsă de spionaj în Europa de Est și o politică externă antioccidentală virulentă pentru a-și menţine puterea și influenţa. Dar Gorbaciov a contrabalansat aceste schimbări cu alte măsuri care au reconsolidat KGB. El l-a numit pe Vladimir Kriucikov, un vechi profesionist KGB, în fruntea organizaţiei în septembrie 1988 și l-a făcut consilier principal, nu i-a concediat pe membri vechii gărzi a KGB de la conducerea organizaţiei și nu a supus KGB controalelor legale. El a autorizat KGB ca, alături de poliţia obișnuită și armată, să folosească forţa în combaterea tulburărilor naţionaliste în locuri precum Georgia, unde trupele ruse au ucis douăzeci și nouă de civili în timpul faimosului „masacru de la Thilisi” din aprilie 1989.

Duplicitatea lui Gorbaciov fată de KGB a fost determinată de două probleme fundamentale. În primul

rând, reformarea sistemului socialist pe care Gorbaciov a început-o cu *perestroika* i-a scăpat rapid de sub control, sistemul fiind mai degrabă subminat decât reformat. în al doilea rând, Gorbaciov nu era suficient de puternic politic pentru a putea struni KGB-ul chiar dacă ar fi vrut. Către sfârșitul anului 1990 el a suferit un declin serios în popularitate și autoritate politică. Tulburările etnice crescânde, o criză economică tot mai profundă, cererea de independenţă a republicilor baltice și opoziţia din interiorul conducerii sale îi erodau puterea. Gorbaciov nu a putut să-și asume riscul de a intra în conflict cu KGB-ul prin cedarea la apelurile democratice privind reformarea acestei organizaţii, întrucât avea nevoie de forţa ei coercitivă ca de un bastion pentru conducerea sa. Iată o problemă cu care urma să se confrunte și succesorul lui Gorbaciov, Boris Elţân.

În ceea ce privește conducerea KGB, Kriucikov și adjuncţii săi declarau public că sunt susţinători ardenţi ai reformelor lui Gorbaciov. Kriucikov, care fusese sub Iuri Andropov șef al Direcţiei întâia Generală a KGB (spionaj extern), în postura de nou șef al KGB părea un om calm și o personalitate deosebit de complexă în primele sale interviuri în presă, susţinând necesitatea unei restructurări complete a politicii externe sovietice. El a salutat și crearea unei comisii parlamentare pentru controlul KGB-ului și a subliniat importanţa reabilitării victimelor staliniste. Pe baza declaraţiilor lui publice (Kriucikov a acordat nu mai puţin de optsprezece interviuri în presă în timpul primilor doi ani în funcţia de șef al KGB) și a asocierii sale cu liberalul Andropov, unii analiști occidentali au considerat că numirea lui Kriucikov era un semn pozitiv pentru *perestroika.*

Încercând să promoveze o imagine nouă pentru KGB și să convingă lumea că organizaţia lor se autoreformează drastic, responsabilii KGB îşi reţineau cu greu neliniștea legată de *perestroika,* în special la mijlocul anilor ź90. Și aveau motive reale să fie nervoși. Căci omologii lor din Europa de Est, unde comunismul se prăbușise deja, și-au

pierdut slujbele peste noapte și unii chiar se confruntau cu urmărirea penală. în republicile nerusofone, grupări naţionaliste, care vedeau în KGB ultimul simbol al dominaţiei ruse, îl ameninţau cu utilizarea forţei, în unele cazuri chiar luând cu asalt sediile acestuia. Apăruse, de asemenea, fenomenul crescând *de a-și da drumul la* gură, făcând tot felul de dezvăluiri, practicat de către funcţionari KGB daţi afară din serviciu. Ca rezultat al acestui *glasnost,* critica a devenit extrem de sonoră, dezvăluind presei istorii șocante despre dispreţul arogant al KGB faţă de justiţie. O asemenea privire scrutătoare a opiniei publice era insuportabilă pentru o organizaţie plină de secrete precum KGB-ul.

Deși responsabilii KGB-ului au ripostat prin crearea unui centru pentru relaţii publice (care a sponsorizat chiar un concurs de frumuseţe, „Miss KGB”), ei se simţeau frustraţi și alarmaţi. în martie 1990, un grup de funcţionari KGB de la sediul din Moscova a făcut apel la Sovietul Suprem al URSS (parlamentul) cerând deputaţilor să pună capăt infracţiunilor și instabilităţii crescânde din ţară prin adoptarea de legi care să întărească puterea KGB. Kriucikov și adjuncţii săi au început să se plângă în gura mare despre aspiraţiile naţionaliste în rândul nerusofonilor din Uniunea Sovietică, precum și de pericolele unei economii de piaţă libere. în discursul rostit cu ocazia Congresului al XXVIII-lea al PCUS în iulie 1990, Kriucikov a avertizat că va fi „o greșeală nimicitoare să arunci ţara în braţele forţelor brutale ale economiei de piaţă”.

Gorbaciov a răspuns apelurilor KGB prin extinderea prerogativelor poliţiei pentru a asigura ordinea publică și pentru combaterea infracţiunilor economice și tulburărilor etnice. El și-a sporit propria autoritate convingând Congresul Deputaţilor Poporului să adopte o nouă „Lege asupra stării excepţionale” în martie 1990. Legea stabilea baza constituţională care dădea dreptul președintelui URSS de a concentra în mâna sa puteri extraordinare. Ulterior, Gorbaciov și-a exprimat sprijinul faţă de o nouă „Lege a KGB”, ratificată de Sovietul Suprem în mai 1991 și

a acordat largi prerogative KGB. Avertismentele asupra consecinţelor teribile ale tulburărilor etnice și declinul respectului faţă de lege și ordine au atins evident o coardă sensibilă în Gorbaciov și consilierii săi. Ei nu-și puteau permite să privească ţu ușurinţă aceste pericole.

CONSERVATORII SE UNESC

În spatele scenei, KGB și conducătorii militari au început, în toamna anului 1990, să facă planuri legate de posibilitatea aplicării legii marţiale prin intermediul declarării stării excepţionale. Ei și-au testat planurile în Lituania, în ianuarie 1991, când trupe de securitate și militare sovietice au intrat în Vilnius și au atacat postul de televiziune. Contrar impresiei publice pe care a alimentat-o, Gorbaciov nu era un martor inocent al evenimentelor. Comandantul Forţelor Aeropurtate Ruse a declarat fără echivoc, într-un interviu ulterior, că Gorbaciov personal ordonase toate „acţiunile de reprimare" comise de KGB și armată și minţea susţinând că nu știe nimic despre acestea. într-adevăr, documente din arhivele KGB indică faptul că Gorbaciov cunoștea toate planurile KGB pentru instituirea stării excepţionale și susţinuse această opţiune în numeroase ocazii. Biroul Politic al Partidului Comunist a avut serios în vedere instituirea stării excepţionale în martie 1991, când mii de moscoviţi au ieșit în stradă pentru a-și manifesta sprijinul faţă de Boris Elţân.

Alte documente de arhivă descoperite de comisia parlamentară pentru anchetarea puciului din august au indicat, de asemenea, că Gorbaciov a cerut adesea KGB să efectueze operaţiuni „nedemocratice", precum urmărirea secretă și interceptarea convorbirilor telefonice ale oponenţilor săi politici (în unele cazuri chiar ale colegilor). Gorbaciov a citit rapoartele KGB și chiar a făcut adnotări de mână pe marginea lor. Susţinătorii lui Gorbaciov au argumentat ulterior că el ar fi procedat astfel din cauză că primea informaţii false din partea KGB. Potrivit acestora, KGB l-ar fi copleșit pe Gorbaciov cu rapoarte exagerate care creau o impresie falsă despre situaţia politică. Rapoartele îi creau convingerea că lucrurile se

deterioraseră într-o asemenea măsură și poziţia sa proprie era atât de precară, încât măsurile extreme, incluzând starea excepţională, nu puteau fi evitate.

Este puţin probabil ca Gorbaciov să fi fost atât de naiv încât să creadă tot ceea ce îi spunea KGB-ul, dar aceasta este o falsă problemă, întrucât afirmaţiile KGB nu erau departe de realitate. în primăvara lui 1991, Gorbaciov pierdea teren atât de rapid, încât ideea de a recurge la măsuri extreme era pe deplin de înţeles. Boris Elţân, care fusese ales președinte al Republicii Ruse în iunie și, astfel, căpătase autoritate politică legitimă, făcea presiuni asupra lui Gorbaciov să renunţe la mare parte din prerogativele sale. Elţân nu numai că a insistat să se pună capăt rolului conducător al Partidului Comunist în politică, dar a cerut o independenţă fără precedent pentru republicile URSS. Sub presiunea lui, Gorbaciov a fost de acord, la sfârșitul lui aprilie 1991, să transfere anumite funcţii ale guvernului central către republici, renunţând astfel la prerogative importante. Dar nu era suficient. Rusia și alte republici au început să revendice o nouă structură federală.

În timp ce negocierile cu conducători ai republicilor și regiunilor au continuat pe parcursul verii, fără vreun rezultat, Gorbaciov a început să se întâlnească în secret cu Elţân și liderul kazah de partid, Nursultan Nazarbaiev, pentru a elabora detaliile unui acord. Acesta a căpătat formă juridică la 23 iulie la Novo-Ogarevo, având denumirea de Tratatul Unional, pregătit pentru a fi semnat la 20 august 1991. Tratatul îi situa pe Gorbaciov și pe toţi membrii guvernului central în roluri politice secundare, o perspectivă pe care Gorbaciov nu a savurat-o deloc. El a avut, astfel, un motiv serios să evite semnarea documentului. în ceea ce-i privește pe subordonaţii săi imediaţi, șeful personalului lui Gorbaciov, Valeri Boldin, îşi amintește: „Erau convinși că un asemenea rezultat va însemna falimentul economic și politic, va ruina forţele armate și toate celelalte structuri economice și politice, decimând în același timp cultura noastră comună și agravând tensiunile etnice”.

TENTATIVA DE A PRELUA PUTEREA

Versiunea iniţială a crizei din august 1991, general acceptată în Rusia și în Occident, a fost clară: conducerea KGB plănuise de câteva luni să-l înlăture pe Gorbaciov și se pregătea cu grijă pentru marele moment. Kriucikov și colegii săi considerau că Gorbaciov mersese prea departe cu schimbarea sistemului și, din acest motiv, doreau să-l îndepărteze. Ei au înscenat un puci, surprinzându-l complet pe Gorbaciov prin punerea lui sub arest la domiciliu la Foros, vila sa de vacanţă din Crimeea, la 18 august. Tentativa lor de a pune mâna pe putere a eșuat datorită rezistenţei curajoase al lui Elţân și adepţilor lui.

Nu a fost nevoie de mult timp pentru ca această imagine a puciului să-și piardă orice credibilitate în Rusia. Când întrebări fără răspuns și relatări contradictorii au început să fie completate cu amănunte, mulţi ruși au început să se îndoiască de faptul că Gorbaciov ar fi fost o victimă inocentă a complotiștilor și au presupus, în schimb, că el fusese adânc implicat în tentativa de lovitură de stat. Cum, se întrebau ei, ar fi putut Gorbaciov să fie trădat de oamenii pe care îi cunoștea atât de bine? Șeful KGB, Vladimir Kriucikov, de exemplu, era un coleg de încredere. El ˟s-a aflat alături de Gorbaciov în prima vizită a acestuia în Statele Unite în 1988 și era un membru-cheie al grupului său de experţi. Gorbaciov îl cunoscuse pe Anatoli Lukianov, care a sprijinit CSSE după crearea acestuia, pe vremea studenţiei lor la Facultatea de Drept din cadrul Universităţii din Moscova. Chiar și pateticul Ghennadi lanaev, criticat de mass-media pentru beţiile și incapacitatea sa, se bucura de încrederea deplină a lui Gorbaciov. Când deputăţii în parlament au obiectat faţă de candidatura lui lanaev pentru funcţia de vicepreședinte al Uniunii Sovietice spre sfârșitul anilor ⁊90 pe motiv că se opunea reformelor, Gorbaciov i-a forţat să-l accepte, insistând: „Vreau să am lângă mine o persoană în care să am încredere totală în acest moment de cotitură deosebit de dificil”.

Faptul că Gorbaciov, un politician perspicace, ar fi

putut să nu perceapă intenţiile colegilor săi, este cel puţin uimitor, mai ales după ce a fost avertizat, în repetate rânduri și din diferite surse, că intransigenţii doreau o „disciplinare”. Lista convorbirilor telefonice relevă că Gorbaciov a discutat timp îndelungat cu Kriucikov și alţi membri ai viitorului CSSE în dimineaţa presupusei sale arestări la domiciliu. Totuși, ca o cloșcă pe ouă, el a rămas la Foros. Chiar să fi calculat greșit? Sau le cunoștea bine planurile?

Dovezile sugerează că Gorbaciov nu a fost o victimă inocentă a complotiștilor puciului ci, mai degrabă, a fost cel care a susţinut tot timpul ideea instituirii stării excepţionale în ţară. Gavril Popov, fostul primar al Moscovei, care îl avertizase pe ambasadorul american, Jack Matlock, despre un plan de instituire a stării excepţionale în iunie 1991, a declarat, mai târziu, că era convins că Gorbaciov îi încuraja pe membrii „duri” ai guvernului său să facă presiuni pentru asemenea măsuri în scopul de a echilibra puterea politică crescândă a lui Elţân. Numai după ce Matlock a interpretat greșit avertismentul lui Popov și i-a povestit lui Gorbaciov și nu lui Elţân despre „măsurile disciplinare”, Gorbaciov a renunţat la ideea de a declara stare excepţională în luna iunie. Două luni mai târziu, confruntaţi fiind cu semnarea iminentă a Tratatului Unional, colegii lui Gorbaciov au pus, din nou, în funcţiune planurile pentru starea excepţională, semnarea tratatului fiind amânată. Ei susţin că Gorbaciov le cunoștea bine mișcările. „Organizatorii acestei acţiuni l-au înștiinţat în primul rând pe președinte, a declarat mai târziu Lukianov. Și el nu a luat nicio măsură pentru a o împiedica”.

Complotiștii au insistat cu toţii că Gorbaciov le-a dat lumină verde pentru pregătiri însă apoi, în loc să vină la Moscova pentru a prelua sarcina, ˇs-a retras pe neașteptate, invocând boala și lăsându-și tovarășii să „ducă greul”, (întâmplător, boala ˇs-a dovedit a fi o durere de spate. Unul dintre medicii lui Gorbaciov a relatat ulterior că a plecat la Foros pe data de 18 august, în ziua în care Gorbaciov se afla, chipurile, în arest la domiciliu și

i-a făcut o injecţie cu un calmant puternic care l-a și făcut să doarmă câteva ore). Aceasta era o strategie tipică pentru Gorbaciov, la care recursese și în situaţii anterioare când trebuiau luate măsuri coercitive, iar el nu dorea să-și asume responsabilitatea. Deși Gorbaciov se afla în fruntea guvernării în momentul masacrului de la Thilisi, la începutul lui 1991, el a reușit să scape de acuzaţii invocând ignoranţa. Într-adevăr, Gorbaciov a câștigat o mare parte din capitalul său politic deoarece a fost prezentat ca fiind continuu presat și chiar trădat de subordonaţii săi conservatori. Aceasta i-a permis să-și păstreze imaginea democratică în Vest, blocând, în același timp, reforma.

Ca fost premier și fiind unul dintre inculpaţi, Valentin Pavlov a afirmat: „Gorbaciov ˇs-a hotărât să joace un joc pe care nu putea să-l piardă. Dacă ar fi rămas acolo (la casa sa de vacanţă din Crimeea) și starea excepţională ar fi funcţionat, el ˇs-ar fi ˇîntors la Moscova mai târziu, restabilit după boală, și-ar fi reînceput activitatea. Dacă încercarea ar fi eșuat, ar fi putut să se întoarcă și să aresteze pe oricine și, din nou, și-ar fi reluat locul. în ambele cazuri, el ar fi putut arătat oamenilor că nu are mâinile pătate. „Când cei patru emisari (Boldin, Varennikov, Oleg Baklanov, primul-vicepreședinte al Consiliului de Securitate și Oleg Șenin, unul din secretarii Comitetului Central) au ajuns la Foros la 18 august, așteptându-se să discute cu Gorbaciov aranjamentele pentru starea excepţională, ei au descoperit, cu mâhnire, că atitudinea acestuia se schimbase brusc. El le-a vorbit dur și a refuzat să aprobe declararea stării excepţionale, spunându-le ambiguu să facă ce vor.

ÎNTREBĂRI DESPRE CAPTIVITATEA LUI GORBACIOV

Afirmaţia că ar fi fost vorba despre un complot condus de KGB pentru a prelua cu forţa puterea din mâinile președintelui se învârte în jurul versiunii lui Gorbaciov, și anume că fusese ţinut în izolare completă la Foros. Dacă ˇs-ar fi opus cu adevărat instituirii stării

excepţionale, atunci este de presupus că ar fi ˟încercat să-și transmită opiniile lumii din afară dacă ar fi putut. Comunicaţiile cu Foros au fost tăiate, se pare, la 18 august, înainte de sosirea la ora 16: 50 a celor patru emisari, însoţiţi de Iuri Plehanov, șeful direcţiei de pază din KGB. (vezi tabelul 1)

Potrivit relatării lui Gorbaciov, când a fost anunţată vizita neașteptată a puciștilor, el a ridicat telefonul pentru a se convinge de intenţiile lor și a descoperit că toate liniile erau deconectate. Apoi, a continuat el, i-a primit „în silă”, iar când a refuzat să le îndeplinească revendicările a fost pus sub arest strict la vila sa. În următoarele 72 de ore, după cum a declarat Gorbaciov ziariștilor în timpul revenirii sale dramatice la Moscova la 22 august, a fost ţinut izolat, incapabil să ia legătura cu cineva din afară.

Inculpării în procesul puciului au insistat, mai târziu, că legăturile nu fuseseră tăiate și Gorbaciov ar fi putut pleca la Moscova în orice moment. Desigur, nu putem da crezare, neapărat, celor spuse de aceștia, întrucât aveau motive serioase de a-l implica pe Gorbaciov. Însă, de atunci, au apărut suficiente dovezi în sprijinul afirmaţiilor lor. Astfel, apare un nou tablou al rolului jucat de KGB în aceste evenimente.

În primul rând, declaraţiile privind tăierea comunicaţiilor sunt contradictorii. Desigur, amintirile diferite sunt destul de tipice în asemenea cazuri, însă discrepanţele sugerează improvizaţii. Consilierul prezidenţial Gheorghi Șahnazarov, care se afla la sanatoriul lujnâi (12 Ian de la vila prezidenţială) a declarat, la o conferinţă de presă la 22 august, că a avut o scurtă convorbire cu președintele la ora 16: 00, pe 18 august, după care legăturile telefonice au fost imediat întrerupte. Centralista de la centrala telefonică locală a confirmat că legăturile au încetat imediat după terminarea convorbirii. Potrivit lui Gorbaciov, apelul telefonic către Șahnazarov, când au discutat despre discursul pe care președintele urma să-l rostească la apropiata sesiune a Sovietului Suprem, a venit abia la ora 16: 30. Pentru a complica și

mai mult tabloul, o sursă susţine că legăturile au fost tăiate la 16: 32, altcineva pretinde că era 17: 50. Iar colonelul Oleg Klimov, ofiţer din garda personală a președintelui, își amintește: „Nu știu precis dacă comunicaţiile au fost întrerupte pe 18 sau 19 august”.

Tabelul 1 Cronologia puciului din august 1991

18 august *16: 00*	Legăturile telefonice de la vila lui Gorbaciov din Foros sunt întrerupte (potrivit centralistei și lui Șahnazarov). Alte surse au fost întrerupte la 16: 30,16: 32 și 17: 50.
16: 50	Emisarii CSSE (Comitetul de Stat pentru Starea Excepţională) – Boldin, Varennikov, Baklanov și Șenin ajung la Foros.
18: 00	Emisarii CSSE pleacă.
19 august *4: 00*	Trupe speciale Alfa ajung la vila lui Elţân, însă nu încearcă să-l aresteze.
6: 00	CSSE anunţă starea excepţională.
22: 30	Elţân emite un decret din Casa Albă în care condamnă CSSE.
	Primakov pleacă înapoi la Moscova.
20 august	Primakov dă o declaraţie în care se spune că Gorbaciov nu este bolnav, ci ostatic.
	Tancurile armatei sosesc la Moscova și se îndreaptă către Casa Albă.
21 august *1: 00*	Trei tineri civili sunt uciși în timpul încercării de a se urca pe tancuri.
8:	Ministerul Apărării decide să

00 17:00	retragă forţele din capitală. Cinci pucişti, printre care și Kriucikov, sosesc la Foros și sunt ulterior arestaţi.
18: 38	Legăturile telefonice de la Foros sunt restabilite (alte surse afirmă că acesta ˇs-a petrecut la scurt timp după ora 17: 00).
22 august *2: 30*	Avionul cu Gorbaciov și puciștii sosește la Moscova.

Istoricul John Dunlop, în analiza sa detaliată a puciului, a observat și alte nepotriviri din relatarea lui Gorbaciov. Gorbaciov l-a sunat pe aliatul său Arkadi Volski în perioada în care se spune că legăturile erau întrerupte. Dunlop a menţionat și semnele de întrebare legate de telefoanele din limuzinele lui Gorbaciov. Acest aspect a fost clarificat la procesul lui Varennikov, în iulie 1994. Potrivit gărzii de corp a lui Gorbaciov, deși unele linii telefonice erau închise, telefoanele speciale din mașinile președintelui funcţionau, iar garajul era deschis. De asemenea, liniile din anexa administrativă, la vreo sută și ceva de metri de casa lui Gorbaciov, erau pe deplin operaţionale. Unii membri ai gărzii de corp și-au sunat familiile de la aceste telefoane și Gorbaciov cunoștea aceasta. în plus, adaugă ei, deși porţile către Foros erau blocate, nu ˇs-a făcut niciun efort pentru deblocarea lor, deși nu ar fi fost prea greu.

Apoi vine și așa-zisa îmbolnăvire a lui Gorbaciov. Printre numeroasele apeluri telefonice pe care se pare că le-ar fi făcut la ora 16 pe data de 18 august se numără și cel către un fost secretar de partid din Ucraina, Stanislav Gurenko. Gurenko a depus mărturie că Gorbaciov l-a sunat și i-a spus că este bolnav, dar că va pleca, totuși, la Moscova. Arkadi Volski, pe de altă parte, a afirmat că Gorbaciov l-a sunat special pentru a-i spune că, în pofida a ceea ce va auzi, el (Gorbaciov) nu era bolnav.

Dacă dușmanii lui Gorbaciov ar fi vrut serios să-l ţină izolat și în captivitate, este surprinzător că i-au permis lui

Șahnazarov, împreună cu soţia și fiul, să i se alăture lui Gorbaciov la vilă, după cum au declarat aceștia. între timp, Evgheni Primakov, un alt consilier al lui Gorbaciov care stătea la sanatoriul lujnâi, a primit permisiunea să plece la Moscova pe 19 august. La 20 august, Primakov, probabil dându-și seama că puciul era pe cale să eșueze, a dat publicităţii o declaraţie în care spunea că Gorbaciov este sănătos, iar comitetul pentru stare excepţională era neconstituţional.

Este și mai dificil de explicat de ce gărzile de corp ale lui Gorbaciov, 32 la număr, nu au încercat să opună rezistenţă celor care, chipurile, îi luaseră în captivitate (cinci oameni înarmaţi cu mitraliere Kalașnikov). Șeful gărzii de corp a lui Gorbaciov, Vladimir Medvedev, care a fost văzut șușotind pe furiș cu Plehanov, șeful gărzilor KGB, a plecat inopinat la Moscova cu acesta și ceilalţi emisari CSSE. Dar garda care a rămas cu Gorbaciov era în continuare înarmată. Este curios că toţi au stat cuminţi în timp ce președintele lor încerca de unul singur, disperat, să părăsească Foros sau, cel puţin, să ia legătura cu lumea din afară. Să nu-i fi trecut prin cap lui Gorbaciov să le ceară ajutorul?

Comandantul grănicerilor din Crimeea, colonelul Piotr Karmalov, ˇs-a comportat, de asemenea, destul de curios. Un democrat convins și adept loial al lui Gorbaciov, aflat în orașul Foros din apropiere, Karmalov a recunoscut că a fost îngrijorat când și-a dat seama că legăturile telefonice fuseseră întrerupte: „M-am temut că familia Gorbaciov este în pericol”, a spus el mai târziu. Totuși, în loc să-și cheme trupele pentru a-l apăra pe președinte, Karmalov ˇs-a dus la biserică împreună cu familia și ˇs-a lugat. Gorbaciov, între timp, se plimba în fiecare zi pe plajă, bronzat și relaxat, după cum au declarat cei care l-au văzut. El a declarat, ulterior, în faţa ziariștilor că fusese înconjurat de grăniceri care erau în cârdășie cu puciștii, contrazicând astfel afirmaţiile lui Karmalov. într-adevăr, Dunlop citează raportul unui responsabil ucrainean care aflase de la grănicerii KGB din Crimeea că aceștia nu

jucaseră niciun rol în izolarea președintelui.

COMITETUL PENTRU STARE EXCEPŢIONALĂ DIN MOSCOVA

Reveniţi la Moscova, membrii CSSE nu au excelat cu nimic mai mult în rolurile lor de uzurpatori ai puterii decât a făcut-o Gorbaciov în rolul de captiv neajutorat. în plus, situaţia a devenit tensionată după ce tancuri ale armatei au apărut pe străzile capitalei. Totuși, nu ˇs-a deranjat nimeni să-l împiedice pe Elţân să ţină o conferinţă de presă, și cu atât mai puţin să-l aresteze. Deși unitatea specială de asalt „Alfa" (care aparţinea KGB) a sosit la vila lui Elţân pe 19 august, la ora 4 dimineaţa, ea a stat în pădure timp de câteva ore fără a întreprinde vreo mișcare, permiţându-i astfel lui Elţân să plece la Moscova. Potrivit lui EÎ (în Kriucikov „a decis să nu precipite evenimentele".

În pofida afirmaţiilor taberei lui Elţân, Comitetul de Stat pentru Stare Excepţională nu a plănuit deloc să ia cu asalt Casa Albă din Moscova, unde erau încartiruiţi Elţân și ceilalţi oponenţi ai puciului pe perioada existenţei CSSE. De fapt, membri acestuia chiar au negat că ar fi chemat tancurile. într-o scrisoare pătimașă către Elţân, publicată în ziarul *Pravda* în vara lui 1992, fostul președinte al KGB, Vladimir Kriucikov, l-a acuzat pe acesta de distrugerea Uniunii Sovietice prin exploatarea evenimentelor din 19 – 21 august pentru scopurile sale politice: „Am reușit să apărăm Casa Albă, spuneţi dumneavoastră. De cine? Dumneavoastră personal cunoaşteţi toate circumstanţele. Nu a existat nicio amenințare de atac asupra Casei Albe și știaţi bine acest lucru, întrucât aţi primit toate asigurările necesare în acest sens". Susţinând că se așteaptă la luarea cu asalt a Casei Albe, Elţân a urmărit doar să facă din el însuși un erou, susţine Kriucikov.

Elţân a făcut chiar el referire, în memoriile sale, la o convorbire telefonică pe care o avusese cu Kriucikov, în care acesta îi spusese că CSSE nu va utiliza forţa armată. însă, Elţân nu i-a dat crezare și a continuat să se pregătească în vederea unui atac: „S-a scurs o noapte întreagă și apoi o zi întreagă, și niciun asalt asupra Casei

Albe, nici măcar o blocadă… Să fi fost Kriucikov atât de naiv încât să nu înţeleagă cât de primejdioasă putea fi o asemenea indecizie?”

Povestea iniţială despre planurile de atac a venit din partea membrilor trupelor Alfa, care au susţinut că li se dăduse ordin să ia cu asalt Casa Albă, dar refuzaseră eroic. însă comandantul unităţii, generalul Viktor Karputin, a declarat categoric că nu primise asemenea ordine. Aceasta a ieșit la iveală în timpul audierilor comisiei parlamentare care investiga puciul. Potrivit lui Serghei Stepașin, devenit ministru adjunct al securităţii după puci, conducerea KGB nu a ordonat nici arestarea lui Elţân, nici atacul asupra Casei Albe. „Credeţi-mă, i-a asigurat Stepașin pe cei prezenţi la audieri, Alfa era o unitate foarte bine instruită care nu ar fi tergiversat sau nesocotit respectarea ordinelor, chiar și în momentul în care unii dintre noi cei de faţă apăram Casa Albă”.

De ce oare membrii Comitetului de Stat pentru Stare Excepţională nu au dat ordine de atac trupelor? Să fi fost din cauză că, bazându-se pe sprijinul lui Gorbaciov, au fost complet surprinși și nu se pregătiseră pentru o asemenea eventualitate neprevăzută? Aceasta ar explica și de ce Kriucikov, lazov, Baklanov, Tiziakov și Lukianov au plecat miercuri, 21 august, la Foros unde au fost arestaţi. Se pare că făceau un ultim efort de a-l convinge pe Gorbaciov să-și exprime sprijinul faţă de ei. Elţân a făcut aluzie la aceasta atunci când a afirmat: „Indiscutabil, un alt motiv al eșecului puciștilor a fost responsabilitatea lor colectivă – sau iresponsabilitatea pentru evenimentele care se petreceau… Nu, nu a existat *un geniu al răului* printre ei. Catalizatorul-șef al puciului era încă la Foros”.

ÎNAPOI LA FOROS

Succesiunea evenimentelor după sosirea celor cinci puciști la Poros este neclară din cauza relatărilor contradictorii care au urmat. Din nou, o mare confuzie este generată de chesţiunea accesului la liniile de comunicaţii. Conform informaţiilor iniţiale din presă, susţinute vag de Gorbaciov în cartea sa despre puci, complotiștii au ajuns la

aeroportul din Crimeea la ora 16: 08 și au apărut la vila lui Gorbaciov în jurul orei 17: 00. Gorbaciov a refuzat să-i vadă până când nu ˇs-au restabilit legăturile telefonice la ora 18: 38. El a început atunci să telefoneze lui Elţân și altor conducători ai republicilor, iar apoi, la 19: 19, l-a sunat pe președintelui american George Bush.

Asistentul lui Gorbaciov, Anatoli Cerneaev, a relatat evenimentele în mod diferit. După cum notează în jurnalul său, când i-a văzut pe cei cinci sosind la vilă la ora 17, ˇs-a schimbat rapid și ˇs-a repezit în biroul lui Gorbaciov pentru a-l anunţa despre sosirea puciștilor. Gorbaciov era deja la telefon dând ordine, vorbise cu Elţân și cu alţi conducători ai republicilor. în prezenţa lui Cerneaev, el l-a sunat pe comandantul gărzii de la Kremlin și, mai târziu, a avut o convorbire cu președintele Bush. Dacă raportul lui Cerneaev este corect (ulterior acesta a fost modificat în dosarul acuzării pentru a corespunde cu versiunea oficială), atunci legăturile telefonice ar fi trebuit să fi fost restabilite la puţin timp după ora 17, nu la 18: 38.

În convorbirea cu Bush, Gorbaciov l-a informat că încearcă să afle ce se petrece la Moscova, insinuând că nu avusese nicio informaţie în ultimele trei zile. Cerneaev notase, în mai multe rânduri, că aveau la dispoziţie un mic televizor Sony și atâta timp cât aveau curent electric se presupune că puteau asculta și radioul. Luate laolaltă, toate aceste discrepanţe sugerează puternic că Gorbaciov nu era ostatic și ar fi putut pleca cu ușurinţă din Foros, sau cel puţin ar fi putut comunica cu lumea din afară. De fapt, aceasta a fost exact concluzia la care a ajuns Colegiul Militar al Curţii Supreme a Federaţiei Rusie în august 1994, când l-a achitat pe Varennikov de toate acuzaţiile. Curtea a stabilit, de asemenea, că CSSE nu a ordonat niciodată luarea cu asalt a Casei Albe din Moscova.

Oricât de priceput ar fi fost Gorbaciov în ducerea de nas a opiniei publice, el a subestimat evident abilitatea lui Elţân de a câştiga capital politic din această afacere. Tentativa de lovitură de stat a făcut din Elţân un erou și un centru de polarizare a forţelor democratice din ţară. Ea a

dat impulsul final dezmembrării Uniunii Sovietice, aceasta fiind unica modalitate prin care Elţân putea ajunge la putere. Atâta timp cât exista Uniunea Sovietică, preşedinţia rusă a lui Elţân ar fi ocupat un loc secundar la Kremlin. Însă prăbuşirea URSS i-a permis să facă un pas înainte şi să umple golul existent.

REPERCUSIUNI

Evoluţiile care au urmat crizei din august întăresc impresia că, deşi părea un efort al KGB-ului de a-l da jos pe Gorbaciov, aşa-numita lovitură de stat a fost, în mare parte, o farsă. Desigur, din punctul de vedere al celor care doreau un sistem politic democratic şi independenţă pentru republicile sovietice, motivele presupuşilor complotişti erau vrednice de dispreţ. Aceşti intransigenţi voiau să împiedice realizarea ţelurilor democraţilor prin frânarea reformelor şi restabilirea controlului Moscovei asupra republicilor. însă prezumţia că ar fi acţionat în opoziţie cu Gorbaciov şi alţi membrii ai conducerii era eronată. Nu numai Gorbaciov, dar şi un număr semnificativ de responsabili din partid, militari şi KGB mizau pe rezultatul eforturilor de a institui stare excepţională, sperând că semnarea Tratatului Unional putea fi evitată. Indivizii care au scos capul şi au format CSSE au ajuns ţapi ispăşitori. Soarta lor a servit drept mijloc de atenţionare pentru succesorii din aşa-numitele ministere ale ordinii asupra capcanelor în lupta politică. într-adevăr, asta ar putea explica reticenţa ulterioară a armatei şi poliţiei în sprijinirea lui Elţân când a vrut să treacă peste Constituţie şi să folosească forţa împotriva oponenţilor săi, în martie şi, din nou, în octombrie 1993.

Numai cincisprezece persoane au fost arestate în afacerea puciului. Ele au fost acuzate, conform Articolului 64 din Codul Penal al Republicii Federative Ruse, de trădarea URSS. ˇînsă, la finele lui decembrie, URSS şi-a încetat existenţa, aşa că acuzaţiile nu au mai avut o bază legală. Mai mult, delictul a fost definit în parte ca „un act în detrimentul independenţei statului, inviolabilităţii teritoriale sau a puterii militare a URSS”. Totuşi,

principalul ţel al inculpărilor era de a menţine URSS intactă. Procuratura, care conducea cazul, ˇs-a oprit în final la o singură clauză din Articolul 64, acuzându-i pe inculpaţi de „conspiraţie cu scopul de a prelua puterea”. Puterea cui? Atâta timp cât cei acuzaţi erau ei înșiși conducători din guvernare și aveau puterea în mâinile lor la vremea așa-zisei crime, singura persoană de la care puteau smulge puterea era Mihail Gorbaciov. Era, deci, esenţial pentru pledoaria acuzării să se demonstreze că Gorbaciov nu știuse nimic despre intenţiile complotiștilor și că fusese ţinut captiv de către aceștia la Foros. Dar, după cum ˇs-a demonstrat mai sus, acest punct era mult controversat.

Un alt aspect al cazului era acela că mulţi oficiali au fost alături de CSSE până în ultimul moment, ceea ce pune într-o lumină stranie acuzarea doar a câtorva persoane. De ce, de exemplu, nu a fost niciodată arestat șeful gărzii de corp a lui Gorbaciov, Vladimir Medvedev? El, în fapt, a cooperat pe deplin cu emisarii CSSE în 18 august, plecând chiar cu ei la Moscova. Mai mult, Gorbaciov a afirmat că Medvedev a instalat microfoane secrete în vila prezidenţială și i-a transmis lui Kriucikov înregistrarea convorbirilor. Deși a fost dat afară din KGB, aceasta nu pare nici pe departe o pedeapsă suficient de severă pentru presupusele sale crime. Ce să mai spunem despre garda KGB de securitate adusă la Foros pentru a-l ţine pe Gorbaciov captiv în bătaia puștii?

Apoi, au mai fost și ofiţerii de armată care au participat la planificarea stării excepţionale, cooperând cu CSSE până când soarta acestuia a fost pecetluită. Șeful Statului Major al Armatei Sovietice, Mihail Moiseev, a trimis ordine câtorva comandanţi de armată regionali cerându-le să se pronunţe în sprijinul CSSE în faţa trupelor lor și să ia măsuri categorice împotriva oponenţilor puciului. Totuși, la revenirea sa la Moscova din Crimeea, Gorbaciov l-a numit ministru al apărării (în locul lui Iazov), ca apoi să fie obligat să-l demită doar după două zile.

Generalul de armată Pavel Graciov, ulterior ministru

al apărării în guvernul lui Elţân, era la fel de compromis. Comandant al trupelor aeropurtate în august 1991, el a participat la întruniri ale înalţilor responsabili din armată, poliţie și partid care ˟s-au desfășurat în perioada planificării puciului. Graciov a redactat documente care au fost folosite pentru instituirea stării excepţionale și chiar a trimis câteva regimente la Moscova pentru a susţine CSSE. După cum a recunoscut singur, el nu a renunţat la ideea de a lua cu asalt Casa Albă până la ora 23 pe 20 august. Totuși, nu a fost niciodată acuzat penal.

Irealul și confuzia care învăluiau așa-zisa tentativă de lovitură de stat au fost augmentate de seria de sinucideri stranii care ˟s-au petrecut după eșecul CSSE. ˟întâi ˟s-a anunţat că ministrul de interne Boris Pugo, membru al CSSE, și-a împușcat soţia și pe sine în dimineaţa de 22 august. Apoi, pe 24 august, generalul de armată Serghei Akromeev ˟s-a spânzurat în biroul său, lăsând o lungă scrisoare în care îşi mărturisea vina faţă de Gorbaciov și familia lui. în aceeași zi, un înalt administrator din Comitetul Central al partidului, N.E. Knrhina, ˟s-a sinucis aruncându-se pe fereastră. Mai târziu, un alt responsabil din partid, G.S. Pavlov, a procedat la fel.

Explicaţia oficială a acestor sinucideri este că persoanele respective erau vinovate și nu doreau să se confrunte cu justiţia. Dar de ce ˟s-ar fi sinucis Pugo și și-ar fi omorât și soţia, înainte de a ști ce-l așteaptă? Putea presupune că va fi arestat, doar atât. El nu fusese șeful CSSE. Toţi colegii săi, inclusiv Kriucikov, au părăsit închisoarea la începutul lui 1993. Merita să mori pentru a evita o perioadă în închisoare? Leonid Șcerbașin, fost șef al informaţiilor externe din KGB, consideră inexplicabilă sinuciderea lui Pugo: „L-am cunoscut, scria Șcerbașin despre Pugo. Era un om cinstit, sobru și bun, devotat muncii sale. De ce să se sinucidă? Să fi fost el și ceilalţi membri ai Comitetului de Stat pentru Stare Excepţională atât de siguri de succes încât eșecul să fie echivalent cu moartea?”

În ceea ce-l privește pe Akromeev, nici măcar nu

fusese membru al CSSE și, spre deosebire de Moiseev și Graciov, nu participase la pregătirile militare ale stării excepţionale. El fusese plecat din Moscova până pe 19 august și nu știa nimic despre planul real, deși a participat la întâlniri cu lazov și alţi membri ai Comitetului în acea zi. Potrivit afirmaţiilor fiicei sale, Akromeev era bine dispus în seara dinaintea morţii. Redactase un discurs lung pe care urma să-l rostească la sesiunea Sovietului Suprem, programată pentru 26 august. El dorea să le explice deputaţilor de ce sprijinise CSSE și să le ceară să ia măsuri pentru a opri dezintegrarea Uniunii Sovietice. Dat fiind respectul larg de care se bucura Akromeev ca ofiţer de armată proeminent (participase la multe negocieri cu SUA asupra limitării armelor), discursul său ar fi putut avea un impact semnificativ. Dar moartea nu i-a mai permis să-l mai prezinte. Nu numai că este dificil să găsești o motivaţie pentru sinuciderea lui Akromeev, dar este greu de imaginat ca un ofiţer de armată sovietic să se sinucidă într-o manieră deloc militară, spânzurându-se.

Câteva surse au sugerat că totul fusese o înscenare, susţinând că cei patru oficiali știau prea multe și nu exista siguranţa că vor tăcea. Dacă așa stăteau lucrurile, și probabil că nu o vom ști niciodată cu adevărat, atunci se explică de ce Procuratura nu a depus niciun efort să aducă atunci cazul în instanţă și chiar a împiedicat faptele să iasă la lumină. Anchetatorul-șef al cazului, procurorul general Valentin Stepankov și adjunctul său, au publicat, la mijlocul anului 1992, o carte de senzaţie, *Conspiraţia de la Kremlin,* în timp ce inculpării se aflau încă în închisoare așteptând procesul. Cartea, care, chipurile, se baza pe datele și dovezile strânse de cei doi, era o încercare stridentă de a susţine versiunea oficială a puciului eșuat.

După prelungirea cercetărilor, Procuratura a început să-i elibereze pe inculpaţi din închisoare în așteptarea procesului (în special pe motive de sănătate). La începutul lui 1993, toţi cei acuzaţi, inclusiv Kriucikov, erau liberi. ˇS-a stabilit ca procesul să înceapă la mijlocul lunii aprilie 1993, dar a fost amânat până în octombrie (la doi ani de la

pretinsul puci), doar pentru a fi amânat din nou. Procesul Guvernului împotriva inculpaţilor a fost anulat brusc în momentul în care noul Parlament rus ales în decembrie 1993, le-a acordat amnistierea acceptată de toţi cu excepţia generalului Varennikov, care a dorit să se răzbune prin intermediul procesului.

De ce, ˇs-ar putea întreba cineva, nu a făcut Elţân presiuni asupra acuzării să conducă o anchetă obiectivă și să aducă prompt cazul în faţa instanţei? în primul rând, poate că a dorit să împiedice să iasă la iveală adevărul că inculpaţii nu ameninţaseră niciodată să ia cu asalt Casa Albă, căci astfel ˇs-ar fi pătat imaginea de eroism din zilele lui august. în al doilea rând, mulţi dintre cei care au devenit membri ai guvernului lui Elţân, inclusiv ministrul apărării Graciov, au jucat roluri dubioase în pretinsa tentativă de lovitură de stat, ceea ce îl stânjenea politic pe Elţân. ˇS-a sugerat, de asemenea, că Elţân ar fi căzut la înţelegere cu Gorbaciov, promiţând că nu va sufla o vorbă despre implicarea personală a acestuia în puci pentru a se asigura că va părăsi în liniște arena politică la sfârșitul lui decembrie 1991. în sfârșit, Elţân însuși a început să se gândească la instituirea stării de urgenţă când opoziţia din parlament a început să vocifereze tot mai tare la începutul lui 1993. El a și procedat astfel în octombrie 1993. Pentru a evita comparaţiile stânjenitoare, este posibil ca Elţân să fi dorit să abată atenţia publică de la încercarea fără succes de a-și atribui puteri excepţionale în august 1991.

Dacă, într-adevăr, cercetările legate de puciul din august au fost doar o înscenare în care forţele de ordine au devenit ţapul ispășitor, acest gen de diversiune n-ar fi fără precedent în istoria sovietică. Atât Stalin cât și Hrușciov ˇs-au întors împotriva conducătorilor serviciilor de securitate din vremea lor și i-au acuzat de represiuni care fuseseră, de fapt, ordonate de conducerea partidului. După cum știm acum, forţele de ordine, oricât de neîndurătoare și diabolice ar fi fost, nu au jucat niciodată un rol independent în sistemul sovietic, deși adesea acesta era tabloul. Atunci, ca și acum, ele primeau indicaţiile de la

politicieni.

REFORMAREA KGB

Cu riscul de a împinge comparaţia istorică prea departe, este util să remarcăm că, după fiecare denunţare și epurare a aparatului poliţienesc în istoria sovietică, puterile acestuia au reînviat rapid. Niciun lider sovietic nu a putut să funcţioneze fără o poliţie politică puternică și eficientă. Observând ceea ce ˇs-a întâmplat cu KGB după puciul din august, remarcăm un fenomen similar. KGB a fost slăbit, dar nu pentru mult timp. în pofida tuturor discuţiilor savante despre o reformă radicală a serviciilor de securitate, rezultatul final nu a fost mai mult decât o „schimbare la vârf a gărzii”.

Desigur, opinia publică avea un mare resentiment faţă de KGB. Conducerea KGB, învinuită de organizarea puciului, a devenit punctul central al mâniei populare împotriva regimului de la Kremlin. în noaptea de 27 august o mare mulţime strânsă în faţa sediului KGB la Lubianka a pângărit statuia lui Felix Dzerjânski, primul șef al securităţii și a ameninţat că va lua cu asalt chiar Lubianka. înăuntru, funcţionari KGB agitaţi și speriaţi, au început să distrugă cu frenezie documentele. Erau atât de demoralizaţi că, potrivit afirmaţiilor ziaristei moscovite Evghenia Albats, au început să bea vodcă în văzul tuturor, o încălcarea fără precedent a disciplinei.

Puţin probabil ca Gorbaciov să fi fost într-o stare mai bună, dată fiind puterea cu care puciul îi știrbise autoritatea. Aparent, ei anticipase că numai Kriucikov și acei câţiva responsabili KGB care fuseseră direct implicaţi în plănuirea pretinsului puci vor fi ˇînvinuiţi, iar restul KGB va scăpa nevătămat. Aceasta ar explica de ce, la revenirea sa la Moscova, l-a numit pe Leonid Șcerbașin, vechiul adjunct al lui Kriucikov, șeful serviciului de informaţii externe, în funcţia de președinte în exerciţiu al KGB. Gorbaciov și-a dat scama rapid că Șcerbașin nu avea șanse să fie acceptat de reformatori și i-a retras numirea chiar a doua zi, înlocuindu-l cu mult mai acceptabilul Vladimir Bakatin.

Bakatin, un democrat din generaţia lui Gorbaciov, avea reputaţia de reformator. După o carieră de *apparatcik* (membru al aparatului de partid regional) el a activat ca șef al MVD poliţia – din octombrie 1988 până în decembrie 1990, când a fost demis sub presiunea intransigenţilor pentru că a refuzat să susţină folosirea foiţei în republicile baltice. Deși telegenicul Bakatin era lăudat că nu avea trecutul pătat de activitatea în KGB, nu ar fi prea coreei să-l descriem ca fiind total străin de acesta. Fiul său era ofiţer de carieră în KGB și în perioada în care a funcţionat ca șef al M VD, Bakatin a colaborat strâns cu organizaţia.

Vladimir Bakatin ˇs-a afirmat prin interviuri și discursuri pertinente despre importanţa reformării serviciilor de securitate. Cu ocazia unei conferinţe de presă la Moscova la 30 august, el a schiţat planuri optimiste pentru reînnoirea și restructurarea KGB. Legalitatea și protecţia drepturilor individului vor forma baza pentru operaţiunile instituţiei. KGB nu va mai fi stat în stat. Va urma o „descentralizare colosală” a prerogativelor lui. Deja, a afirmat Bakatin, diviziile pentru misiuni speciale pe care KGB și le însușise de la armată în urmă cu câteva luni, fuseseră transferate Ministerului Apărării. Direcţia Gărzilor, responsabilă cu paza oficialilor guvernamentali și a clădirilor, a fost plasată sub conducerea directă a lui Gorbaciov, alături de infama unitate antiteroristă Alfa. Direcţia a 8-a a KGB, care controla comunicaţiile și sistemele de codificare ale guvernului, a fost transformată în Agenţia pentru Comunicaţii a Guvernului, separată. Erau în stadiul de elaborare planuri pentru transformarea trupelor de giăniceri KGB într-o instituţie de stat separată și, de asemenea, transferarea Direcţiei a 3-a (contrainformaţii militare) sub jurisdicţia Ministerului Apărării.

Bakatin credea, după cum a și afirmat, că doar câţiva conducători de vârf din KGB au susţinut puciul și, din acest motiv, nu intenţiona să iniţieze epurări ample în KGB. (El a admis, totuși, că și-a concediat fiul din această organizaţie: „Nu doresc să lucreze ca subordonat al tatălui său.”). în

primul mesaj către angajaţi, după preluarea funcţiei la 27 august, Bakatin i-a asigurat că nu are nicio intenţie să declanșeze „vânătoarea de vrăjitoare” și va permite majorităţii lucrătorilor să rămână în funcţiile lor.

După o scurtă investigare pentru a afla care din membrii Colegiului KGB (organismul suprem de conducere) a fost implicat în puci, Bakatin a demis paisprezece înalţi funcţionari. Trei dintre aceștia – Grușko, Agheev și Plehanov – erau deja arestaţi, împreună cu fostul lor șef, Kriucikov. Mai târziu, la 25 septembrie, o comisie internă a KGB pentru investigarea rolului jucat de organizaţie în puciul din august și-a încheiat activitatea și a recomandat ca un număr mare de responsabili KGB să fie demiși, însă Bakatin a limitat represaliile la admonestări și a permis majorităţii să rămână în continuare în funcţie. El nu ˇs-a atins de eșaloanele mijlocii sau inferioare ale organizaţiei.

Bakatin și-a ales ofiţeri KGB experimentaţi pentru a servi direct sub comanda lui: Anatoli Oleinikov, care a condus comisia internă de anchetă, în calitate de prim-vicepreședinte; Feodor Miasnikov, șeful Direcţiei de Contrainformaţii și Nikolai Ş-am, responsabil cu Direcţia a 6-a ca vicepreședinte. El l-a menţinut pe Leonid Șcerbașin ca șef al Direcţiei I-a Generale (informaţii externe), însă Șcerbașin a avut atunci o neînţelegere cu Bakatin asupra persoanei care ar trebui să-i fie adjunct și a demisionat la 18 septembrie. în locul vacant, Bakatin l-a numit pe Evgheni Primakov, un bine cunoscut academician și vechi membru al anturajului oamenilor implicaţi în politica externă.

Bakatin și-a exprimat ulterior regretul că nu a stabilit o nouă conducere pentru KGB printr-o transfuzie de sânge nou. „Una din principalele mele greșeli, scria el mai târziu, este aceea că am ajuns la KGB fără echipa mea proprie, fără un grup mare de oameni asemănători ca gândire și devotaţi cauzei. Mi-am supraestimat puterea. Fără oameni proprii era aproape imposibil să zdruncini acest organism voluminos și greoi numit KGB”. Ca fost *apparatcik* de

partid, Bakatin ar fi putut să fie refractar la epurarea responsabililor KGB. „La KGB el și-a întâlnit, a afirmat fostul ofiţer KGB Iaroslav Karpovici, în principal foștii săi tovarăși, foștii săi colegi cu care a studiat în același timp la școlile de partid și cu care a funcţionat în aceeași structură… Și nu li se putea împotrivi”.

REORGANIZĂRI

La sfârșitul lui septembrie, Bakatin a revenit la problema schimbării structurale și organizatorice a KGB. Era convins că aparatul de securitate trebuia păstrat într-o anumită formă: „Da. KGB din URSS era rău, dar nu exista nimic mai bun și problemele de apărare a securităţii de stat… nu vor dispărea”. Și astfel a optat mai degrabă pentru reformă decât pentru desființare. Bakatin urma, fără îndoială, dorinţele lui Gorbaciov, care se agăţase de ideea că vechii stâlpi ai sistemului sovietic trebuiau ţinuţi în poziţie verticală. După cum a remarcat un observator, Bakatin era un adevărat *gorbaciovist,* „tăind, urzind, vorbind despre reformă, încercând să păstreze sistemul pentru alte zile prin turnarea aceleiași cantităţi de otravă veche în jumătate de duzină de sticle noi”. Ca bază pentru reformă, Bakatin a elaborat un concept general în șapte puncte despre securitatea statului, ţinând cont de noile circumstanţe internaţionale de după războiul rece. Principiile expuse erau deosebit de ambiţioase: diviziunea KGB în câteva instituţii independente, descentralizarea operaţiunilor de securitate, depolitizarea KGB, eliminarea „obsesiei spionilor” și a luptei împotriva disidenţilor, introducerea *principiului transparenţei* în activităţile serviciilor; luarea tuturor măsurilor de siguranţă ca acţiunile sale să nu prejudicieze în vreunfel securitatea ţării.

Între timp, ˟s-a creat o comisie parlamentară pentru examinarea rolului jucat de KGB în puci. Comisia, condusă de președintele Comitetului pentru Apărare din Parlamentul rus, Serghei Stepașin, urma să elaboreze propuneri pentru restructurarea serviciilor KGB și să emită proiecte pentru o nouă legislaţie a organelor de

securitate. Pentru a se asigura că interesele serviciilor de securitate vor fi protejate, Anatoli Oleinikov, primul-vicepreședinte al KGB ?i Viktor înanenko, șeful serviciilor de securitate rusești, au fost incluși ca membri.

La finele lui octombrie 1991, Gorbaciov a emis un decret pentru desfiinţarea KGB și crearea a trei instituţii separate în locul acestuia: Serviciul Interrepublican de Securitate (pentru securitatea internă), Serviciul Central de Informaţii (pentru informaţii externe) și Comitetul pentru Apărarea Graniţelor de Stat. în același timp, Bakatin a putut să raporteze că, doar în două luni, personalul KGB a fost redus de la 490.000 la circa 40.000 de lucrători. Foarte puţin, totuși, din această reducere, a fost rezultatul concedierilor. Circa 240.000 de angajaţi au fost mutaţi la noul Comitet pentru Apărarea Graniţelor, 90.000 lucrători au fost puși sub autoritatea diferitelor aparate KGB din republici, 18.000 au fost transferaţi la KGB al Rusiei, 15.000 au trecut la Serviciul Central de Informaţii, 85.000 de soldaţi și funcţionari civili au fost mutaţi la serviciile separate de comunicaţii și pază. Bakatin a dezvăluit că se avea în vedere și o propunere de transferare a Direcţiei a 3-a Generale, pentru contrainformaţii militare, la Ministerul Apărării. Propunerea a fost respinsă pe motivul că situaţia din armată era atât de instabilă, încât era necesar să ai o instituţie independentă de armată pe care puterea politică să se poată sprijini.

Dizolvarea KGB, ratificată oficial de Sovietul Suprem al URSS la 3 decembrie 1991, a fost salutată cu unlarg entuziasm. Monstrul fusese, în sfârșit, înfrânt. Sau așa părea. însă unii, precum ziarista Evghenia Albats, erau sceptici: „Deci, ce se schimbase în afara unor noi firme atârnate pe faţadă? Practic nimic. Numai mărunţișuri… ceea ce oamenii obișnuiau să facă înainte o fac și în continuare, deși cu mult mai puţin entuziasm, în contextul haosului actual. Unde obișnuiau să stea, acolo stau și acum. Aceleași cecuri de plată din aceeași sursă. Singura diferenţă este că foștii adjuncţi șed în fotoliile foștilor șefi”.

Propriile cuvinte ale lui Bakatin sunau astfel: „Toţi spun că Bakatin a distrus structura KGB. Pentru Dumnezeu, nu este așa. Dacă ne referim la Kazahstan, niciun fir de păr nu a căzut de pe capul vreunui funcţionar. Sau în Kirghizstan – tocmai m-am întors de acolo, totul este așa cum a fost. Situaţia este aceeași și în departamentul din Moscova și în cel din Kemerovo. Și anume, toate ramurile de la bază și structurile au rămas aceleași”.

Evident, motivul pentru restructurarea KGB nu ˇs-a născut din dorinţa de a-i ţine în frâu puterea, ci din convingerea că acesta devenise punctul împotriva căruia se focaliza opoziţia democrată și nemulţumirea populară. Chiar denumirea „KGB” simboliza, chiar mai mult decât „PCUS”, tot ceea ce era rău în sistemul sovietic. Astfel, pentru a liniști publicul și a preveni orice izbucniri de violenţă împotriva organelor de securitate, ˇs-a decis împărţirea KGB în departamente independente.

A apărut, de asemenea, problema resentimentelor naţionaliste din republici. Odată ce acestea au început să-și exercite controlul asupra organizaţiilor KGB pe teritoriul lor, conducerea din Moscova a considerat esenţial să nu lase la îndemâna lor aparatul de informaţii externe prin transformarea lui într-o instituţie separată, unională. După cum a afirmat Bakatin: „Principala circumstanţă care m-a făcut să mă grăbesc cu decizia asupra divorţului (administrarea informaţiilor străine de către KGB) a fost efortul evident al câtorva republici care, sub masca discuţiilor pentru reformarea KGB, au încercat să tragă spre sine informaţiile. Asemenea eforturi ar fi putut conduce la un singur lucru – un colaps total al serviciului de informaţii. Nu puteam admite ca Direcţia la Generală să se divizeze în multiple instituţii de informaţii – kirghiză, ucraineană, rusă și altele”.

Atât Bakatin cât și Gorbaciov ˇs-au opus ferm destrămării Uniunii Sovietice și au luptat pentru menţinerea unei forme de uniune, oricât de slabă, între republici. Ca parte a acestor eforturi, ei, au creat o nouă

structură cu baza la Moscova – un consiliu coordonator a Serviciului de Securitate Interrepublican, din care făceau parte Bakatin, șeful informaţiilor străine Primakov și șefii serviciilor de securitate din douăsprezece republici. Bakatin nu a avut probleme în încheierea acordurilor cu republicile nerusofone, întrucât majoritatea serviciilor lor de securitate, care aveau același personal și nu modificaseră prea mult modalitatea de operare, erau nerăbdătoare să coopereze cu serviciile lui.

KGB-ul rus reprezenta, totuși, un obstacol insurmontabil. A urmat o luptă imensă pentru resursele KGB între Bakatin și Gorbaciov, pe de o parte, și Elţân pe de altă parte. La începutul anului 1991, Elţân, ca președinte al Republicii Ruse (RSFSR), a avut ideea de a susţine crearea unui KGB rus separat (deși celelalte republici aveau deja comitetele proprii de securitate, KGB din Republica Rusă era sub jurisdicţia KGB al URSS). După câteva luni de negocieri cu Kriucikov, atât direct cât și prin asistentul lui Elţân, Iuri Skokov, Elţân a obţinut un acord de înființare a KGB al Republicii Ruse în mai 1991. El a calculat corect că aceasta va asigura Rusiei o parte mai mare din patrimoniul KGB al URSS în cazul în care conducerea URSS va fi, în final, desființată. Într-adevăr, Elţân a cerut ca serviciul de securitate sovietic să fie desființat și toate resursele și personalul să fie transferate la KGB al Rusiei. Tabăra lui Elţân a fost susţinută de Comisia Parlamentară de Anchetă a KGB a lui Stepașin care, potrivit lui Bakatin, „a blocat fiecare pas” către reformă. în timpul lui noiembrie și decembrie 1991, Bakatin a încercat să-și apere terenul împotriva forţelor lui Elţân, însă a fost o bătălie pierdută, care ˇs-a încheiat cu dezmembrarea Uniunii Sovietice la sfârșitul lunii decembrie 1991 și crearea Federaţiei Ruse.

Activitatea lui Elţân în această perioadă nu a fost direcţională înspre reformarea KGB. El a dorit doar să-l menţină intact suficient de mult timp pentru a-și asigura un aparat de securitate viabil pe care să-l preia îndată ce dezmembrarea URSS va fi fapt împlinit. Pe data de 5

octombrie, Elţân a emis un decret care stipula că succesorul legal al KGB din URSS pe teritoriul rus era KGB al Republicii Ruse. La 26 noiembrie, Elţân a emis un alt decret prin care KGB Rus se transforma în Agenţia Federală de Securitate (FSA), subordonată lui Elţân și răspunzătoare în faţa Sovietului Suprem al RSFSR. Șeful FSA, Viktor Ivanenko, a declarat că denumirea a fost schimbată pentru a termina o dată pentru totdeauna cu KGB. Potrivit lui Ivanenko, FSA avea un mandat larg de asigurarea a securităţii Republicii Ruse.

FSA a avut, totuși, o viaţă scurtă. După ce a devenit limpede că URSS va dispărea, Elţân a mers înainte cu o altă reformă. L-a convocat pe Bakatin pentru a-i expune planurile sale, și a emis un decret pe 19 decembrie prin care unea Serviciul de Securitate Interrepublican, FSA și ministerele de afaceri interne sovietic și rus (poliţia) într-o supraagenţie-Ministerul Securităţii și Afacerilor Interne al Rusiei. întregul patrimoniu și personalul aparţinând instituţiilor de securitate ale URSS intrau acum în proprietatea Republicii Ruse.

Deși preluarea de către Elţân a aparatului de securitate sovietic nu putea fi pus sub semnul întrebării în această etapă, a existat o opoziţie largă faţă de fuziunea organelor de securitate cu poliţia. După cum nota Bakatin, acesta era probabil cel mai criticat decret semnat de Elţân. Mulţi reformatori democraţi l-au considerat ca pe un efort al lui Elţân de a crea un serviciu de securitate puternic și periculos pe care să-l folosească la suprimarea nemulţumirilor. Angajaţii serviciilor de securitate, pe de o parte, se temeau că o fuziune cu poliţia va duce la degradarea statutului lor și pierderea privilegiilor.

Sovietul Suprem Rus a refuzat să ratifice decretul lui Elţân și chesţiunea a fost trimisă la Curtea Constituţională, care a votat în unanimitate pentru invalidarea lui. Elţân a fost obligat să dea înapoi și să anuleze fuziunea. Eforturile lui hazardate de creare a unui supraminister pentru afaceri interne și de securitate nu puteau să-i atragă simpatia din partea membrilor serviciilor de securitate.

Impresia generală era că fusese prost sfătuit în privinţa aparatului de securitate, impresie ce urma să fie întărită în următorii doi ani, când serviciile de securitate au fost supuse unor șocuri continue ca urmare a luptelor dintre președinte și inamicii lui politici. Cu toate acestea, în cursul politicii aparent haotice, puteai discerne un scop distinct – acela de a impune controlul personal asupra organelor de securitate.

NOUA STRUCTURĂ DE SECURITATE A RUSIEI

După patru luni în care serviciile de securitate, atât cel sovietic cât și rus, erau prinse în vârtejul viitorului Uniunii Sovietice, URSS a fost dizolvată la 25 decembrie și ˇs-a format Federaţia Rusă. Elţân a trecut repede la crearea noii structuri de securitate a Rusiei. La sfârșitul lui ianuarie 1992, Federaţia Rusă avea cinci instituţii separate care îndeplineau funcţiile fostului KGB. Cel mai mare era Ministerul Securităţii (Ministerstvo Bezopasnosti) sau MB, care număra circa 137.000 de angajaţi și a fost desemnat ca agenţie de contrainformaţii. Acesta a moștenit sarcinile fostei Direcţii a 2-a Generale (contrainformaţii împotriva străinilor), Direcţiei a 3-a Generale (contrainformaţii militare), Direcţiei a 4-a (securitatea transportului), Direcţiei pentru Protecţia Constituţiei (securitatea internă, incluzând acţiunile împotriva terorismului, mișcărilor separatiste et[.), Direcţiei a 6-a (infracţiuni economice și corupţia oficialităţilor) și Direcţiei a 7-a (urmărire, ascultarea convorbirilor telefonice et[.), (vezi tabelul 2)

Tabelul 2
Organizarea serviciilor de securitate sovietice/ruse, 1991 – septembrie 1995

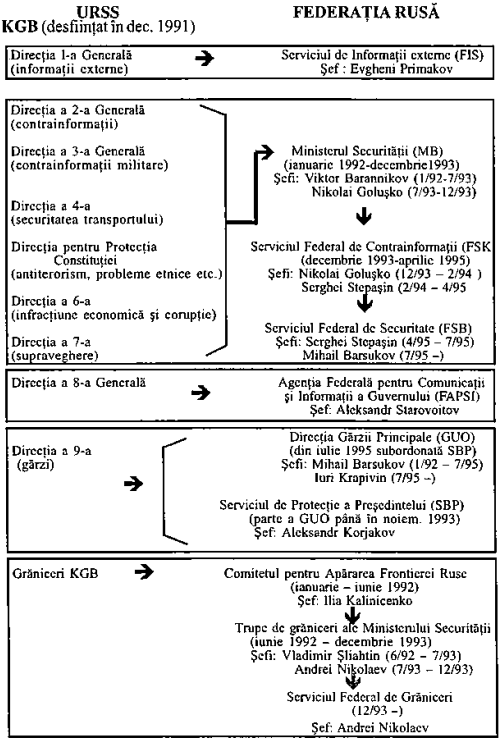
URSS
KGB (desființat în dec. 1991)
FEDERAȚIA RUSĂ
Direcția I-a Generală (informații externe)
Serviciul de Informații externe (FIS) Șef : Evgheni Primakov
Direcția a 2-a Generală (contrainformații)
Direcția a 3-a Generală (contrainformații militare)
Direcția a 4-a (securitatea transportului)
Direcția pentru Protecția Constituției (antiterorism, probleme etnice etc.)
Direcția a 6-a (infracțiune economică și corupție)
Direcția a 7-a (supraveghere)
Ministerul Securității (MB) (ianuarie 1992-decembrie1993) Șefi: Viktor Barannikov (1/92-7/93) Nikolai Goluşko (7/93-12/93)
Serviciul Federal de Contrainformații (FSK (decembrie 1993-aprilie 1995) Șefi: Nikolai Goluşko (12/93 – 2/94) Serghei Stepașin (2/94 – 4/95
Serviciul Federal de Securitate (FSB) Șefi: Serghei Stepașin (4/95 – 7/95) Mihail Barsukov (7/95 –)
Direcția a 8-a Generală
Agenția Federală pentru Comunicații și Informații a Guvernului (FAPSI) Șef: Aleksandr Starovoitov
Direcția a 9-a (gărzi)
Direcția Gărzii Principale (GUO) (din iulie 1995 subordonată SBP) Șefi: Mihail Barsukov (1/92 – 7/95) Iuri Krapivin (7/95 –)
Serviciul de Protecție a Președintelui (SBP) (parte a GUO până în noiem. 1993) Șef: Aleksandr Korjakov
Grăniceri KGB
Comitetul pentru Apărarea Frontierei Ruse (ianuarie – iunie 1992) Șef: Ilia Kalinicenko
Trupe de grăniceri ale Ministerului Securității (iunie 1992 – decembrie 1993) Șefi: Vladimir Șliahtin (6/92 – 7/93) Andrei Nikolaev (7/93 – 12/93)
Serviciul Federal de Grăniceri (12/93 –) Șef: Andrei Nikolaev

Nu este surprinzător faptul că, dată fiind asocierea lui strânsă cu Gorbaciov, Bakatin nu a fost ţinut în fruntea noului MB. Ţn locul lui, Elţân l-a ales pe general-colonelul Viktor Barannikov, care a funcţionat ca șef al aparatului rus de afaceri interne înainte de puci, iar apoi ca șef al Ministerului Sovietic al Afacerilor Interne (MVD) până la destrămarea statului sovietic. Responsabil MVD de carieră, Barannikov a fost pentru mult timp susţinătorul lui Elţân, fiind atât de apropiat de președinte că se bucura chiar de privilegiul de a merge împreună la saună.

Direcţia a 8-a Generală a KGB care se ocupa de comunicaţiile guvernului și sistemele de cifru, a devenit Agenţia Federală pentru Comunicaţii și Informaţii ale Guvernului (Federalinoc Agenstvo Pravitelstrennoi Sveazii Informaţii – FAPSI) condusă de general locotenent Aleksandr Starovoitov. Starovoitov, cekist de profesie,

fusese șef adjunct al Direcţiei a 8-a Generală a KGB. Ca omolog rus al Agenţiei Naţionale de Securitate a SUA, sarcina Agenţiei FAPSI era de a asigura paza și buna funcţionare a liniilor de comunicaţii ale guvernului și de a obţine informaţii cu ajutorul mijloacelor tehnice, prin interceptarea și decodificarea datelor.

Direcţia a 9-a a KGB, însărcinată cu protecţia conducătorilor guvernamentali și a clădirilor și instalaţiilor-cheie, a devenit Direcţia Generală de Pază (Glavnoie Upravlenie Ohranî – GUO), condusă de general-locotenent Mihail Barsukov, care a fost, de asemenea, desemnat Comandant al Kremlinului. Numărând circa opt mii de membri, administraţia de pază includea o subdiviziune autonomă, Serviciul de Pază a Președintelui, sub conducerea general-maiorului Aleksandr Koijakov, primul adjunct al lui Barsukov. Koijakov fusese bodyguard-ul personal al lui Elţân și era unul dintre prietenii lui cei mai apropiaţi și de nădejde. în cadrul acestui serviciu responsabil cu protecţia președintelui se afla și faimoasa unitate antiteroristă Alfa care număra câteva sute de militari extrem de bine antrenaţi.

Direct subordonată președintelui Elţân, Direcţia de Pază nu era controlată de către organele legislative și juridice. De la momentul crcării ei, Elţân a tot sporit prerogativele acestei instituţii pentru a avea un braţ puternic pe care să se sprijine. Până în septembrie 1993, aceasta a înghiţit unitatea de elită *Vâmpel* de la Ministerul Securităţii. Pe vremea KGB, *Vâmpel* fusese o unitate cu însărcinări speciale de sabotaj și luptă peste hotare.

A patra instituţie care a provenit din destrămarea KGB a fost Serviciul de Pază a Frontierei, care a devenit Comitetul pentru Apărarea Frontierei Ruse, cu un efectiv în momentul de faţă de circa 180.000 de militari. Șeful ei a fost Ilia Kalinicenko, ofiţer de grăniceri de carieră și fost șef al grănicerilor KGB. La începutul lui iunie 1992, Elţân a decis să nu mai menţină serviciul de grăniceri ca serviciu separat, plasându-l sub jurisdicţia Ministerului Securităţii și desemnând un nou șef al grănicerilor în persoana lui

Vladimir Ştiahtin.

În sfârșit, Direcţia I-a Generală (FCD) era acum Serviciul de Informaţii Externe (FSI) condus de Evgheni Primakov, fost responsabil al Serviciului Central de Informaţii, cu o perioadă scurtă de funcţionare, creat după jjuci. Ca și Bakatin, Primakov fusese strâns legat de Gorbaciov. Însă, fiind un consilier cu experienţă în politica externă, cu legături strânse cu fostul KGB, el avea relaţii cu fiecare lider în parte. Iar experienţa și prestigiul său erau „comori" de care guvernul lui Elţân avea nevoie stringentă.

Crearea unei instituţii separate pentru informaţii externe a fost interpretată, în general, ca o slăbire în continuare a aparatului de securitate, ceea ce nu era chiar așa. FCD fusese întotdeauna un întreg distinct, cu personal de elită, ofiţeri bine instruiţi care tindeau să urmeze calea carierei diferită de cea a personalului KGB intern. Sediul Direcţiei I-a Generală se afla la lasenevo (cunoscut sub denumirea de „pădurea") la periferia Moscovei, departe de Lubianka. Deși toate direcţiile KGB cooperau una cu cealaltă, a existat întotdeauna o competiţie – chiar animozitate – între ramurile internă și externă. Astfel, într-un anumit sens, desemnarea Direcţiei I-a Generală ca instituţie separată, oficializa o situaţie existentă deja. Principala diferenţă era că acum Primakov îi raporta direct lui Elţân și nu șefului securităţii.

Dispersarea funcţiilor KGB în câteva instituţii a risipit imaginea publică a serviciilor de securitate ca fiind o entitate îngrozitoare, atotputernică. Faptul că Elţân a mers până într-acolo încât a vorbit despre reconstrucţia fundamentală a aparatului de securitate a reîntărit imaginea KGB-lui ca un monstru doborât. în septembrie 1991, Elţân a declarat emfatic: „Probabil că ar trebui să păstrăm, să zicem, serviciul de informaţii și contrainformaţii, ca în alte ţări, însă tot restul de servicii care se ocupă de palavre – urmărire, trasul cu urechea, informatori și așa mai departe trebuie să fie desfiinţate, fără nicio umbră de îndoială".

Elţân nu a continuat niciodată o asemenea reformă. Cu câteva agenţii care îi dădeau direct raportul, el deţinea acum o autoritate considerabilă asupra chesţiunilor de securitate și informaţii, autoritate sporită prin legăturile sale strânse cu oameni precum Barannikov și Korjakov. El culegea roadele puciului eșuat din august, care l-a prezentat ca pe eroul ce a învins KGB-ul o dată pentru totdeauna. Cu toate înclinaţiile sale democratice, Elţân nu era pregătit să abandoneze această armă politică potenţial puternică ce se afla acum în mâinile sale. în timpul următorilor patru ani în funcţia de președinte al Rusiei, Elţân urma să devină tot mai dependent de serviciile de securitate pentru a îndepărta opoziţia și a-și continua programele. în loc să restrângă prerogativele aparatului său de securitate, el va proceda exact invers.

CAPITOLUL DOI

CONSTRUIREA APARATULUI DE SECURITATE AL RUSIEI

Aș dori să văd care e acea putere din ţara noastră care îndrăznește să deschidă ușile de la Lubianka și să spună: „Mulţumesc pentru munca voastră, băieţi. Sunteţi liberi. Nu mai avem nevoie de specialiști de genul vostru, căci vom schimba natùra acestei instituţii”.

(Natalia Gevorkian, *Izvestia,* **februarie 1993)**

La mijlocul anilor 1992, un fost ofiţer de informaţii KGB a deplâns decesul KGB într-un articol publicat de ziarul ultranationalist *Deni,* interzis ulterior de Boris Elţân. Caracterizând relaţiile care au existat între KGB și partid în zilele puterii sovietice, autorul a subliniat că KGB a fost întotdeauna un instrument al conducerii de partid, începând cu Comitetul Central și coborând spre comitetele regionale de partid: „Supraveghetorii (KGB) erau persoanele numărul unu, și anume, primii secretari ai organizaţiilor de partid. Această funcţie a fost deţinută timp de mulţi ani de Mihail Gorbaciov la Stavropol, Boris Elţân la Sverdlovsk și apoi la Moscova. Lor și nimănui altcuiva raporta KGB informaţiile importante. Ei erau cei care dădeau ordine și aprobau sau dezaprobau

operaţiunile organelor KGB”. Observaţia este absolut corectă. Oricât de mulţi conducători de partid au încercat să acuze KGB pentru operaţiunile dezgustătoare care au ieșit la lumină, KGB nu era un actor independent. Cu rare excepţii, KGB a urmat ordinele partidului.

Acum nu exista o conducere de partid care să dea serviciilor de securitate ordinele de marș. Nu exista o structură stabilită la vârf prin intermediul căreia adoptarea deciziilor în probleme de securitate să fie tradusă într-o politică concretă. Era puţin probabil, dat fiind statutul lor în dizgraţie și fărâmiţarea lor, ca noile servicii de securitate să preia iniţiativa și să se angajeze în acţiuni curajoase pe cont propriu. Cine va prelua sarcina? Evident Elţân, intenţiona să ocupe locul vacant lăsat de conducerea de partid. Dar exista, de asemenea, și Parlamentul rus, ai cărui deputaţi doreau să-și spună cuvântul în activitatea organelor de securitate. După cum au arătat evenimentele din 1992, agenda lor era diferită de cea a lui Elţân.

Deși Boris Elţân nu a făcut niciodată o declaraţie clară despre planurile referitoare la serviciile de securitate, în afara retoricii ocazionale despre deosebirea lor de fostul KGB, în câteva luni ˚s-au putut distinge anumite tendinţe. Elţân a avut patru scopuri principale. În primul rând, și cel mai mult, el dorea să folosească serviciile, în special ale MB (Ministerul Securităţii), FAPSI (Comunicaţii și Informaţii), și Direcţiei Generale de Pază – pentru a-l susţine în luptele cu opoziţia politică de la vârf. în al doilea rând, dorea ca aparatul de securitate să lupte împotriva ameninţărilor interne mai largi – separatism etnic, terorism, revolte ale muncitorilor, trafic de droguri și crimă organizată. În al treilea rând, el intenţiona ca aparatul de securitate, în special trupele de grăniceri și Serviciul de Informaţii Externe (FIS) să întărească puterea și influenţa Federaţiei Ruse asupra CSI (Comunitatea Statelor Independente). Și, în sfârșit, serviciile de securitate aveau un scop tradiţional: contrainformaţiile împotriva spionilor străini, culegerea de informaţii și

„măsurileactive” peste hotare.

Întrucât prioritar pentru Elţân era să-și înfrângă dușmanii politici și să-și consolideze puterea, funcţiile directe de securitate au fost puse pe plan secund, în timp ce urmărirea secretă, interceptarea convorbirilor telefonice și alte metode camuflate erau folosite împotriva celor pe care Elţân îi considera ameninţări politice.

PARLAMENTUL ȘI SERVICIILE DE SECURITATE

Deși Parlamentul rus, Sovietul Suprem, a căutat să deţină controlul asupra serviciilor de securitate, vederile deputaţilor erau atât de diferite, încât era practic imposibil să faci referire la o agendă parlamentară privind aceste organisme. Democraţii, conduși de militantul pentru drepturile omului Lev Ponomarev, părintele Gleb Iakunin și Serghei Kovaliov erau preocupaţi, în primul rând, de limitarea prerogativelor serviciilor secrete pentru a nu fi folosite arbitrar împotriva cetăţenilor. Cei trei au dorit stabilirea limitelor legale pentru securitate și asigurarea protecţiei drepturilor individului în structura legală. De asemenea, îşi doreau crearea unui sistem de supraveghere publică.

La capătul celălalt al spectrului erau parlamentarii conservatori, neinteresaţi de promovarea reformelor democratice în serviciile de securitate. Mai degrabă, ei doreau să-și exercite influenţa asupra acestora pentru a concura cu succes împotriva lui Elţân în deţinerea puterii. Președintele Parlamentului, Ruslan Hasbulatov, și vicepreședintele Aleksandr Ruţkoi, care ˝s-au disociat tot mai mult de politica lui Elţân, erau reprezentanţii cei mai proeminenţi ai acestui grup.

Oricât de diferiţi ar fi fost, acești deputaţi erau uniţi printr-un singur ţel – acela de a impune controlul parlamentar asupra organismelor fostului KGB.

La 21 februarie 1992, Sovietul Suprem a adoptat o rezoluţie semnată de Hasbulatov prin care se stabilea dreptul de a supraveghea planificarea și executarea operaţiunilor de securitate internă și informaţii externe, precum și controlul asupra chesţiunilor de buget și

personal. Rezoluţia „recomanda”, de asemenea, ca președintele Rusiei să se abţină de la orice alte reorganizări ale serviciilor de securitate și informaţii până când Sovietul Suprem nu va examina constatările Comitetului pentru Apărare și Securitate privind această chesţiune.

Nu este surprinzător faptul că rezoluţia nu a fost bine primită de Elţân. Patru zile mai târziu, la 25 februarie, acesta a emis un decret prin care se stabileau prerogativele sale, în calitate de președinte, privind controlul direct al Ministerului Securităţii, Ministerului Afacerile Interne, Ministerului Afacerile Externe și Ministerului de Justiţie și numirea personalului lor de conducere. Controlul operaţional asupra Ministerului Securităţii și Ministerului Afacerilor Interne urma să fie îndeplinit de Serghei Șahrai, vicepremier al Federaţiei Ruse, se spunea în document.

Între timp, deputăţii care erau membri ai Comitetului Sovietului Suprem pentru Drepturile Omului au perseverat în eforturile de a institui controlul parlamentar efectiv asupra serviciilor de securitate. La sfârșitul lui 1992, ei au prezentat proiectul de lege privind „Controlul Sovietului Suprem al Federaţiei Ruse asupra activităţilor serviciilor speciale”. Scopul acestui control, se spune în proiect, era de a proteja drepturile cetăţenilor împotriva acţiunilor arbitrare ale guvernului și de a împiedica serviciile speciale să violeze drepturile individuale. Mecanismul pentru controlul parlamentar urma să fie un comitet pentru supravegherea serviciilor de securitate compus din membri ai parlamentului.

Din păcate, legea referitoare la supraveghere nu a fost niciodată adoptată și nu a fost creat niciun comitet. În vara lui 1993, un grup de deputaţi din partea Comitetului pentru Drepturile Omului ˇs-a deplasat la Washington, D.C. Pe cheltuiala Agenţiei pentru Informaţii a SUA) pentru a studia sistemul american de supraveghere a serviciilor secrete. Parlamentarii le-au spus gazdelor americane că erau ţinuţi complet în întuneric în privinţa serviciilor de

securitate ruse. Dimensiunile bugetului și personalului, precum și informaţiile despre operaţiunile lor erau un secret păzit cu strășnicie.

În mod ironic, principalul obstacol pentru stabilirea unui control parlamentar efectiv asupra serviciilor de securitate era Comitetul Sovietului Suprem pentru Apărare și Securitate, alcătuit din circa cincisprezece parlamentari, cu subcomitete pentru relaţiile cu serviciile de securitate ale statului. Acest comitet a proiectat versiunea sa proprie de lege privind supravegherea parlamentară, care a intrat în conflict cu proiectul propus de Comitetul pentru Drepturile Omului. Comitetul pentru Apărare și Securitate nu era interesat de controlul democratic asupra serviciilor de securitate, într-adevăr, a reieșit că acesta era, cu mici excepţii, un susţinător al intereselor MB și altor instituţii de securitate.

Motivul pentru care era părtinitor se explica prin componenţa membrilor. La începutul lui 1993, patru din cei cincisprezece membri erau în același timp și în conducerea Ministerului Securităţii, iar unul dintre cei patru, Boris Bolșakov, era președintele subcomitetului pentru securitate și informaţii. în plus, Serghei Stepașin, președintele comitetului, tocmai se retrăsese recent, în octombrie 1992, din postul său de ministru adjunct al securităţii (din cauza presiunilor exercitate de parlamentarii democraţi). Astfel, timp de aproape un an, comitetul parlamentar care supraveghea serviciile de securitate a fost dirijat de un proeminent conducător al securităţii.

Stepașin, care urma să revină la MB ca prim adjunct al ministrului la mijlocul anului 1993 și care mai târziu a devenit șeful organizaţiei succesoare a MB, Serviciul Federal de Contrainformaţii (FSK), nu și-a prea manifestat înclinaţie pentru întărirea controlului parlamentar asupra serviciilor de securitate. De la început el a acţionat mai degrabă ca un purtător de cuvânt al serviciilor de securitate decât ca reprezentant al poporului. După cum observa deputatul Gleb lakutin: „Îi este greu să lucreze

efectiv pentru parlament. Cum să-și supravegheze propriul șef?”

Când a fost întrebat despre reformarea fostului KGB, în primăvara lui 1992, Stepașin a subliniat că ar fi o greșeală gravă să mergi prea departe cu reforma: „Experienţa Europei de Est arată cât de inutilă și periculoasă este distrugerea în grabă a fostelor servicii de informaţii și la ce greșeli ireversibile poate conduce aceasta. Ţările acelea plătesc scump pentru o asemenea decizie impulsivă și neînţeleaptă, oricât ar fi de ușor de înţeles în termeni umani… Un stat democratic are nevoie de servicii de securitate puternice, în special în timpul perioadei de tranziţie”.

Prin 1993 comitetul lui Stepașin devenise ţinta principală a atacurilor ramurii parlamentare ce reprezenta opoziţia faţă de Elţân. Hasbulatov și susţinătorii lui criticau modul în care acest comitet conducea atât serviciul militar cât și pe cel de securitate și doreau să obţină ei înșiși un control mai mare. La sfârșitul lui aprilie 1993, Sovietul Suprem, instigat de Hasbulatov, a adoptat un decret privind înființarea unei comisii pentru cercetarea Comitetului de Apărare și Securitate. Stepașin a declarat presei că ar fi posibilă desființarea comitetului său.

Ulterior, oricum, Hasbulatov a bătut în retragere, aparent din cauză că nu considera ca fiind convenabil să forţeze o confruntare cu comitetul la acel moment.

INIŢIATIVELE LEGISLATIVE ALE LUI ELŢÂN

,»

În conformitate cu stilul de conducere ce avea să-i devină tipic, Elţân a început să-și aplice programul referitor la fostul KGB cu o avalanșă de decrete și legi, majoritatea fiind produsul comitetului lui Stepașin. Legile serveau trei scopuri. în primul rând, ele creau impresia, că administraţia lui Elţân făcea ceva concret pentru normalizarea și controlul activităţilor serviciilor de securitate și, astfel, le alinia scopurilor sale mărturisite privind reforma democratică, în al doilea rând, au legalizat

puteri substanţial sporite serviciilor de securitate în privinţa activităţii lor operative. Și în al treilea rând, au acordat președintelui Rusiei dreptul principal de control asupra acestor organisme.

Oricât de influenţat ar fi fost de ideile democratice, instinctele lui Elţân reflectau îndelungata sa carieră de *apparatcik* în birocraţia de partid, unde interesele statului au prevalat întotdeauna faţă de cele ale individului. Unul dintre primele sale decrete se referea la secretele de stat. Decretul instruia organele de securitate să coordoneze activitatea de protejare a secretelor și de înființare, în acest scop, a unor „departamente speciale” în instituţii și întreprinderi. Pentru aplicarea unui asemenea regim de păstrare a secretului, personalul acestor departamente trebuie să se ghideze după „acte normative adoptate anterior” (adică reglementările de dinainte privind secretele de stat, după care se ghidase și KGB-ul). Aceasta însemna că Ministerul Securităţii urma să trimită (sau mai precis să-i menţină) pe informatorii săi în toate instituţiile și de stat și unităţile acestuia pentru ca să împiedice ca anumite tipuri de informaţii să se scurgă către populaţie. Cu alte cuvinte, Elţân dorea să-și protejeze guvernul de excesul de transparenţă.

Apoi a urmat Legea privind Activitatea Operaţională de Anchetă, adoptată la sfârșitul lui 1992, care a stabilit procedura pentru prima treaptă a anchetelor penale, inclusiv a celor instrumentate de organele securităţii de stat. Nu este lipsit de semnificaţie faptul că aceasta a fost una din primele legi emise de Elţân. Un serviciu eficient de anchetă la dispoziţie constituia, evident, o prioritate de vârf pentru președinte. Legea autoriza cinci instituţii să desfășoare operaţiuni de anchetă: Ministerul Afacerilor Interne, ca poliţie, Ministerul Securităţii, Trupele de Grăniceri, Serviciul de Informaţii Externe și „subunităţile operaţionale” ale Direcţiei Generale de Pază. Legea acorda anchetatorilor o mare libertate de acţiune. Destul de uimitor, ei au primit dreptul de a desfășura urmărirea secretă, de a instala dispozitive de ascultare de a deschide

corespondenţa și a intercepta convorbirile telefonice, deși doar în cazuri de „încălcări grave ale legii”. Pentru efectuarea acestor operaţiuni era necesară o autorizaţie de la procuror, cu unele excepţii. în „cazuri urgente, care puteau să se soldeze cu un act de terorism sau sabotaj”, singura cerinţă era ca procurorul să fie înștiinţat și aprobarea lui să fie obţinută în decurs de 24 de ore. Puţine lucruri îi puteau împiedica pe anchetatori să justifice folosirea măsurilor excepţionale în cazuri pe care ei le considerau, după bunul plac, ameninţări de terorism și sabotaj. Mai mult, în trecut era doar o simplă formalitate pentru organele de securitate să obţină autorizaţia de la Procuratură. Aceasta fusese un aparat birocratic slab, corupt și ineficient care a primit întotdeauna ordine de la KGB (nu invers) și nu existau niciun fel de indicii că lucrurile se schimbaseră în perioada postsovietică.

Pentru foștii disidenţi care simţiseră primii metodele sâcâitoare de spionaj și urmărire ale KGB, faptul că noile servicii de securitate ale Rusiei dispuneau de dreptul legal de folosire a acelorași metode era cel puţin îngrijorător. Un militant pentru drepturile omului, Serghei Kovaliov, afirma: „Această lege are hibe serioase. Să ne amintim că autorizaţia cerută procurorului pentru desfășurarea activităţilor operative de percheziţie nu este altceva decât anularea dreptului constituţional al cetăţeanului privind protecţia în faţa legii”.

Legea referitoare la anchete a fost urmată de Legea Securităţii, semnată de Elţân în mai 1992. Cel mai remarcabil lucru legat de această lege care stabilea conceptele ample privind politica de securitate a Federaţiei Ruse, era rolul puternic pe care îl atribuia președintelui rus. Ea acorda o anume autoritate parlamentului, stipulând că Sovietul Suprem urma să aprobe sumele de la buget pentru organele de securitate și informaţii, să controleze politica de cadre și să stabilească priorităţile în politica de securitate. însă limbajul era vag și mecanismele pentru un asemenea amestec din partea parlamentului nu erau specificate. Mai mult, legea îl

însărcina pe președinte cu conducerea generală a organelor de securitate ale statului, cu „supravegherea și coordonarea activităţii lor”, prin luarea de „decizii operaţionale” et[. întrucât Elţân a adoptat o asemenea lege într-un moment în care putea să emită decrete fără o puternică opoziţie din partea parlamentului, nu este surprinzător faptul că aceasta îi sporea puterea asupra organelor de securitate.

În iulie 1992, președintele Boris Elţân semna – și Sovietul Suprem ratifica – legile de funcţionare a celor două instituţii principale de securitate, Ministerul Securităţii (MB) și Serviciul de Informaţii Externe (FIS). Legea privind Organele Federale ale Securităţii Statului a provocat o îngrijorarea considerabilă în rândurile democraţilor. Ceea ce îi deruta era similitudinea noii legi cu cea adoptată în urmă cu paisprezece săptămâni referitoare la KGB. ˟într-adevăr, legea conferea în principal aceleași misiuni și prerogative Ministerului Securităţii așa cum cea anterioară le conferise KGB-ului, în unele cazuri aproape cuvânt cu cuvânt. Evident, autorii legii printre, care se numărau membri ai Comitetului Parlamentar pentru Apărare și Securitate, nu avuseseră chef „treacă la lucru” și au optat, în schimb, pentru fotografierea legi privind KGB-ul.

După cum am remarcat mai sus, Elţân a mutat trupele de grăniceri înapoi în subordinea Ministerului Securităţii în iunie 1992. Noua lege reflecta această schimbare, însărcinând Ministerul Securităţii cu coordonarea trupelor de grăniceri. Forţa de frontieră a fost întotdeauna un element cheie al securităţii și apărării în vremurile sovietice și avea acum o importanţă crucială pentru guvernul Rusiei, cu o situaţie atât de precară la hotarele ţării. Dar rolul unităţilor de grăniceri depășea sarcina de a apăra frontiera de atacuri armate. După cum stipula noua lege, acestea trebuiau să efectueze misiune de recunoaştere și să desfășoare „cercetări operaţionale”. Astfel, mare parte din culegerea de informaţii din statele CSI urma să fie implementată sau susţinută de grăniceri.

Ce se poate spune despre restricţiile pe care trebuia să le respecte Ministerul Securităţii pentru a preveni încălcarea drepturilor omului? Legea stipula că anchetatorii Ministerului Securităţii puteau, de exemplu, „să intre nestânjeniţi în locuinţele și construcţiile particulare”, însă trebuiau „să-l informeze pe procuror despre asemenea cazuri în decurs de 24 de ore, și să obţină ulterior aprobarea acestuia”. Ce perioadă de timp însemna „ulterior”? Ce se întâmpla dacă Procuratura nu elibera o asemenea aprobare? Nimic din toate acestea nu era clarificat în noua legislaţie.

Legea (Articolul 11) stipula, de asemenea, că agenţii puteau fi detașaţi la alte organizaţii și întreprinderi „pentru a asigura securitatea”, probabil pentru ca Ministerul Securităţii să aibă o viziune generală. Un decret prezidenţial ulterior autoriza așa-numiţii ofiţeri operaţionali în rezervă să fie repartizaţi la alte agenţii fără a fi demobilizaţi. Acești câini de pază erau trimiși chiar și în redacţiile ziarelor pentru a lucra sub acoperire ca ziariști. În schimbul cooperării, redacţia obţinea de la Ministerul Securităţii fondurile atât de necesare pentru acoperirea costurilor de tipărire și editare. Iar Articolul 17 susţinea cu sfinţenie o altă practică tradiţională a KGB, aceea de a menţine o reţea de informatori secreţi care să-i spioneze pe cetăţenii sovietici. Sub noua lege, „persoanele care ajutau organele federale ale securităţii de stat” puteau încheia un contract cu Ministerul Securităţii în schimbul unei protecţii și remuneraţii.

CONFRUNTĂRI ÎN EXTREMA DREAPTĂ

În sine, aceste legi nu păreau deosebit de draconice sau nedemocratice. într-adevăr, detaliile ample și numeroasele referinţe la drepturile și libertăţile omului creau impresia deplină a efortului de structurare a unui stat de drept. însă cei care citeau tot documentul aveau impresia contrară, susţinând că noua legislaţie deschidea calea spre încălcarea drepturilor omului. Ce putea împiedica noile servicii de securitate să profite de portiţele de ieșire pentru a abuza de putere, așa cum procedase

KGB? De ce, se întrebau ei, Elţân, un democrat autoproclamat, depunea atâta efort în legi legate de securitate? De ce nu îndeplinea, în schimb, promisiunile făcute de Gorbaciov de introducere a unor noi coduri legale pentru a le înlocui pe cele vechi, datând de la începutul anilor ⁄60? în definitiv, conceptele juridice din acea perioadă se bazau pe ideea „luptei de clasă” și a „dictaturii proletariatului”.

Răspunsul la întrebările lor a devenit tot mai elocvent când Elţân a început să facă faţă opoziţiei din ce în ce mai puternice din partea parlamentului și unei erodări a sprijinului acordat de opinia publică în general. Astfel, de exemplu, din partea extremei drepte au venit provocările Frontului Salvării Naţionale, un grup politic neofascist format, în principal, din foști comuniști, alături de câţiva militari și ofiţeri de poliţie în retragere. în octombrie 1992, Frontul Salvării Naţionale, care avea legături puternice cu cel mai mare bloc parlamentar, Uniunea Rusă, a început să lanseze apeluri publice pentru destituirea lui Elţân și refacerea statului sovietic.

Replica președintelui a fost confruntarea directă cu opoziţia. Pentru început el a creat o bază prin introducerea de amendamente la codurile legale cu scopul declarat de a „proteja organele constituţionale ale puterii”. Acum, apelul public la schimbarea cu forţa a sistemului constituţional era un act clandestin.

Bazându-se pe aceste amendamente legislative, Elţân a emis apoi, la 28 octombrie, un decret de interzicere a Frontului Salvării Naţionale întrucât acesta contravenea sistemului constituţional rus. El a ordonat Ministerului Securităţii și Ministerului Afacerilor Interne să aplice decretul. Ca răspuns, membrii Frontului au susţinut că nu ceruseră niciodată folosirea forţei în declaraţiile lor publice și, prin urmare, interdicţia lui Elţân era clandestină și și-au exprimat intenţia de a o ignora.

În faţa unei asemenea sfidări ostentative, unica posibilitate a lui Elţân era de a folosi coerciţia poliţiei pentru destrămarea Frontul Salvării Naţionale, ceea ce și

părea că intenţionează să facă. El, însă, nu a reușit să obţină deplina cooperare a Ministerului Securităţii și Ministerului Afacerilor Interne, care au preferat să stea deoparte, declarând că vor acţiona strict în cadrul legii. Problema a fost trimisă Curţii Constituţionale, care a refuzat să susţină interzicerea. Doar după un an, în urma luptei aprige dintre Elţân și parlament, Frontul Salvării Naţionale a fost scos în afara legii.

De ce ministerele care reprezentau puterea l-au lăsat singur pe Elţân? Deși nu se poate ști precis, puţin probabil ca șeful Ministerului Securităţii, Viktor Barannikov, sau șeful Ministerului de Interne, Viktor Erin, să fi refuzat sprijinirea lui Elţân. Un scenariu probabil ar fi acela că cei doi remarcaseră starea de spirit din organizaţiile pe care le conduceau și lipsa de entuziasm pentru confruntarea cu această grupare, ale cărei vederi de extremă dreapta erau împărtășite de mulţi ofiţeri MB ?i M VD (într-adevăr, unul dintre foștii conducători ai grupării era fostul general-maior KGB, Aleksandr Sterligov, un proeminent naţionalist rus). Barannikov și Erin l-au informat, probabil, pe Elţân că nu poate conta pe sprijinul trupelor de securitate și poliţie dacă confruntările degenerează în violenţe. în sprijinul acestei ipoteze stă faptul că la 28 octombrie, chiar în ziua în care Elţân a emis ordinul de interzicere, se anunţase în presă despre ședinţa Colegiului Ministerului Securităţii (ministrul și adjuncţii săi) care tocmai avusese loc. La ședinţă ˚s-au discutat „tendinţele primejdioase de creare a unor structuri de putere neconstituţionale care ameninţau să macine sau să uzeze sau să distrugă statul rus aflat în faza embrionară”. însă în raportul de presă Colegiul era citat ca afirmând că „respinge ferm încercările de folosire a sistemului organelor federale ale securităţii de stat ca instrument în luptele politice”. Cu alte cuvinte, MB a refuzat să se implice.

ÎN INTERIORUL MINISTERULUI SECURITĂŢII

Avalanșa de reorganizări, schimbări de cadre, publicitatea negativă și alte modificări la care au fost supuse serviciile de securitate după august 1991 și-au pus

amprenta asupra personalului. Nu era un lucru obișnuit pentru Lubianka și, de acea, una din cele mai mari probleme era demoralizarea angajaţilor. Un ziarist (cu simpatie evidentă pentru serviciile de securitate), care a participat, în mai 1992, la o întrunire organizată pentru tinerii ofiţeri de contrainformaţii de șeful MB Barannikov, a descris „criza psihologică" pe care o parcurgea MB: „Astăzi, pe lângă dificultăţile economice, factorii interni, ca să spun așa, au un impact puternic asupra muncii personalului de securitate. Există o campanie de discreditare a organelor, chiar cu încercări de a le distruge complet, există dorinţa de a privi munca agenţilor operativi ca fiind clandestină și imorală, există demascarea, fără discriminare, a agenţilor… în plus, angajaţii Ministerului Securităţii au trecut printr-o perioadă lungă de reorganizare în urma căreia unele subunităţi au fost eliminate, uneori nechibzuit. Ei ˇs-au confruntat cu instabilitatea și nu au avut linii directoare precise în activitate".

Ziaristul a continuat cu dezbaterea „scăderii eficienţei" în rândurile personalului de securitate și faptului că acesta și-a pierdut mândria și se teme chiar să spună unde lucrează. Ca rezultat, a adăugat ei, „unii angajaţi au început să-și caute de lucru în structuri comerciale profitabile, alţii sunt în expectativă sau stau retrași într-o lume a intereselor și preocupărilor personale". Cu toate acestea, imaginea nu era complet lipsită de speranţă, susţinea ziaristul. Un sondaj de opinie efectuat în cadrul serviciului din Moscova al Ministerului Securităţii arăta că, în pofida neliniștii și îngrijorării generale, 47 la sută din ofiţeri și-au exprimat optimismul și încrederea în viitor, iar 49 la sută au declarat că obţin satisfacţii depline din munca lor.

O altă sursă, care ˇs-a retras recent din serviciul de contrainformaţii, a văzut problema în termeni mai sumbri. în opinia sa, contrainformaţiile erau în declin serios. Neliniștea care izvorâse în minţile angajaţilor KGB și agenţilor secreţi ca rezultat al *perestroikăi* atinsese o

intensitate febrilă după august 1991. Patriotismul sovietic fusese înlocuit cu naţionalism și întregul sistem de valori a fost dat peste cap: „Trădarea foștilor prieteni și aliaţi la cel mai înalt nivel nu mai este o rușine, ci un comportament normal; cei condamnaţi pentru trădare și spionaj și-au vândut paturile de campanie pentru apartamente confortabile și au început să apară pe ecranul televizorului”.

Potrivit acestui fost ofiţer, cea mai mare tragedie o constituia prăbușirea reţelei de agenţi, care reprezenta coloana vertebrală a activităţii de contrainformaţii. După dezmembrarea URSS și instaurarea pieţei libere, agenţii nu mai aveau cui să jure credinţă sau pentru ce să lupte și nu mai era nimeni care să-i apere sau să le garanteze onoarea. „Astăzi, unica bază pentru colaborarea secretă, declara el cu amărăciune, sunt cei treizeci de arginţi la actuala rată de schimb”.

Fără îndoială, în descrierea situaţiei curente, autorul privea în trecut prin niște ochelari cu lentile foarte roz. După toate datele, tipul de idealism elevat și patriotism devotat care, potrivit autorului, motivau activitatea lucrătorilor și agenţilor KGB în trecut, au fost rare. Nenumărate surse susţin că vechiul KGB era plin de acte de corupţie, mită și alte tipuri de „afaceri”. în absenţa transparenţei, toate acestea treceau neraportate și imaginea oficială a KGB-ului ca organizaţie a onoarei era menţinută. După cum nota un observator: „În trecut nimic din ceea ce se petrecea acolo nu răsufla în afară. Când academicianul Andrei Saharov a declarat, odată, că KGB este cea mai puţin coruptă organizaţie el se referea, probabil, că prin comparaţie cu fărădelegea care a domnit în timpul lui Nikolai Șcelokov (prietenul nedespărţit, ultracorupt, al lui Brejnev, care a condus poliţia) la Ministerul Afacerilor Interne, KGB părea să fie cu adevărat o organizaţie destul de decentă”.

Acum, organele de securitate erau ţinta atacurilor și dezvăluirilor presei. Trezindu-se cu salarii reduse și pierzând câștigurile suplimentare și privilegiile în urma

măsurilor economice drastice ale guvernului, angajaţii MB aveau, mai mult ca oricând, motive să se implice în afaceri ilicite, mai ales că existau și o mulţime de posibilităţi. Doar că riscau mai mult să fie demascaţi public decât pe timpul KGB.

Într-un efort aparent de refacere a imaginii organelor de securitate și pentru a reduce unele din ilegalităţile cele mai răsunătoare, șeful MB, Viktor Barannikov, a iniţiat o campanie internă împotriva corupţiei. Ca rezultat, câţiva ofiţeri MB de la vârf au fost demiși din funcţiile lor la începutul lunii iunie 1992. Potrivit informaţiilor furnizate de MB, aceștia deturnaseră apartamente destinate uzului oficial și își însușiseră, clandestin, alte bunuri. Primul adjunct al lui Barannikov, Anatolii Oleinikov, se număra printre cei care și-au pierdut serviciul. Oleinikov, care funcţionase în KGB din 1968, a demisionat „din motive de sănătate”, însă unul din asistenţii săi cei mai apropiaţi a fost acuzat de abuzuri, prin urmare se presupunea că și Oleinikov fusese implicat în afaceri. Anunţul dramatic al lui Barannikov referitor la scandalul iscat a creat vâlvă în presă, făcând ca unii observatori să facă speculaţii că ofiţerii demiși erau ţapii ispășitori și că Barannikov, fost șef al MVD, avea nevoie de o scuză pentru a se debarasa de vechea gardă din KGB.

Totuși, o parte din măsuri era corectă, întrucât cazuri de implicare a MB în activităţi clandestine continuau să apară la suprafaţă. Într-un asemenea incident, care ˇs-a petrecut în orașul natal al lui Elţân, Ekaterinburg (fostul Sverdlovsk), operativii MB au fost acuzaţi de presiuni asupra poliţiei locale să acorde vize de plecare în străinătate pentru clienţii lor, de la care au încasat apoi un comision. La începutul lunii iunie 1993, un ofiţer de rang superior din MB a fost arestat pentru participarea la vânzări clandestine de muniţii și a altor bunuri militare în regiunea Moscova. Parcă pentru a agrava și mai mult lucrurile, anumiţi responsabili guvernamentali influenţi, cărora li ˇs-a păstrat anonimatul, au făcut atunci presiuni asupra ramurii din Moscova a MB să renunţe la cercetări,

dar au fost refuzaţi. Deosebit de gravă a fost arestarea în iunie 1993 a ministrului adjunct al securităţii N. Lisovoi, care fusese numit de Barannikov și răspundea de direcţiile financiară, economică, de construcţii și medicală ale ministerului. Lisovoi a fost acuzat, împreună cu alţi câţiva responsabili militari, de implicarea în așa-numitul caz „Arhanghelsk” în care se pare că a înstrăinat bunuri ale statului, a primit mită și a abuzat de putere.

Deși cazurile mediatizate ale ilegalităţilor comise de funcţionari ai Ministerului Securităţii erau încă relativ rare, imaginea privind cinstea și incoruptibilitatea a fost mult umbrită. Oamenii au început să se întrebe, firesc, la fiecare caz dezvăluit câte alte cazuri rămăseseră ascunse? Mulţi foști și actuali ofiţeri de securitate se angajau în activităţi ale economiei de piaţă, profitând de pregătirea de specialitate pe care doar ei o aveau și accesul la informaţii, precum și de legăturile lor vaste în guvern și cercurile militare. Nu în mod surprinzător, asemene activităţi au ridicat întrebări serioase despre conflictul de interese, în special când succesul economic implica adesea comiterea unor ilegalităţi. După cum a reieșit ulterior, Barannikov însuși a fost implicat într-un scandal economic.

MINISTERUL SECURITĂŢII ÎN ACTIVITATE

În mod tradiţional, între MVD, unde Barannikov făcuse carieră, și KGB a existat o mare rivalitate și antagonism. Când Barannikov a ajuns să preia serviciul de contrainformaţii, aducând cu sine câţiva subordonaţi din MVD, era normal să apară un anumit resentiment. Barannikov, oricât de apropiat ar fi fost de Elţân, nu avea complet mână liberă. Vechii ofiţeri KGB puteau încă să-și facă simţită influenţa. Aceasta ar putea explica de ce înlocuitorul lui Oleinikov în funcţia de prim-adjunct al șefului MB a fost Nikolai Golușko, cu o carieră îndelungată și plină de succes ca ofiţer KGB de contrainformaţii. Golușko, de naţionalitate ucraineană, și-a început activitatea în securitate în 1936, în regiunea Kemerovo din Rusia. în 1974 el a ajuns la Moscova, și a condus departamentul pentru relaţii interetnice al renumitei

Direcţii a 5-a Generală a KGB. Ulterior, ea ˇs-a numit Direcţia pentru Apărarea Constituţiei și se ocupa cu persecutarea disidenţilor, a militanţilor religioși și naţionaliștilor nerusofoni. După ce a funcţionat ca șef al Secretariatului KGB al URSS, Golușko a devenit directorul KGB al Ucrainei în 1987, rămânând în această funcţie până la destrămarea Uniunii Sovietice.

Legăturile lui Golușko cu vechea gardă a KGB, cu oameni ca Iuri Andropov și fostul șef al Direcţiei a 5-a, Filip Bobkov – torţionarul militanţilor pentru drepturile omului – precum și reputaţia sa proprie de om neîndurător cu neconformiștii, au făcut ca Golușko să devină o figură respingătoare printre democraţii ruși. Cum putea fi reformat serviciul de securitate cu cineva ca Golușko într-un post de conducere? câţiva patrioţi ucraineni l-au denunţat ca agent al Kremlinului care a implementat politica sovietică represivă împotriva ucrainenilor și unii au adăugat că Golușko a luat cu el dosare cheie din KGB ucrainean când ˇs-a mutat la Moscova în 1991.

Prezenţa unuia ca Golușko în MB nu se potrivea cu noua imagine pe care încerca să o proiecteze noua organizaţie, iar Golușko însuși a afirmat mai târziu că are unele probleme cu Barannikov. Judecând după declaraţiile publice făcute de MB, scopul acestui minister – cel puţin în privinţa operaţiunilor interne – era complet diferit de cel al KGB-ului. La o conferinţă de presă în aprilie 1992, Barannikov a declarat direct: „Mai presus de toate am respins conceptul de subversiune ideologică. Acesta era specific pentru activităţile Direcţiei a 5-a Generală”. Atenţia principală a eforturilor MB se concentra asupra contrainformaţiilor care trebuiau să combată spionii străini, a continuat acesta. În privinţa altor aspecte, Barannikov a citat terorismul a fiind o ameninţare majoră, alături de infracţiunea economică, în care fuseseră implicate „eșaloane înalte ale puterii și relaţiilor internaţionale”.

Totul suna rezonabil. Scopurile declarate ale MB se deosebeau puţin de cele ale serviciilor occidentale de

contrainformaţii. De ce, atunci, avea Barannikov nevoie de un personal de 137.000 de angajaţi (comparativ cu circa 24.000 de angajaţi ai FBI)? Numai în 1992, potrivit afirmaţiilor purtătorului de cuvânt al MB, acesta ˝s-a confruntat cu peste 240 de explozii de natură teroristă și numeroase tentative de deturnări. Existau circa 1,5 milioane de arme de foc deţinute clandestin în Rusia. Exista pericolul crescând al terorismului nuclear, biologic, chimic și industrial. Mare parte din terorism era inspirat de separatiștii etnici. Potrivit șefului Departamentului pentru Relaţii publice din cadrul MB, generalul Andrei Cemenko, „persoanele de naţionalitate caucaziană” reprezentau o problemă extrem de serioasă. Grupări extremiste în serviciul unor „anumite mișcări politice din afara graniţelor Rusiei” pătrunseseră în Rusia și comiteau acte de violenţă. Aceasta a marcat începutul unei campanii ferme împotriva cetăţenilor din Caucaz, în special a cecenilor.

O problemă crescândă, potrivit MB, era și cea reprezentată de „serviciile speciale occidentale”. într-un interviu din octombrie 1992, Cemenko a afirmat că, în ultimul an, spionajul serviciilor de informaţii externe se dublase și triplase în anumite zone. „Adversarul nostru, a continuat el, preferă o metodă foarte simplă și de modă veche – recrutarea agenţilor din rândurile cetăţenilor ruși. Din păcate, reușește”.

Cemenko a dezvăluit că, la începutul lui 1992, MB a prins un grup de agenţi „aparţinând unui serviciu de informaţii puternic care a încercat să ajungă pe urmele armatei noastre în retragere”. (Sensul era că acești agenţi desfășurau acţiuni subversive împotriva trupelor militare ruse din străinătate). El a menţionat, de asemenea, că MB arestase un colonel rus, specialist de rang înalt, care avea legături cu CIA.

Barannikov a introdus această notă de alarmă în discursul său la Congresul Deputaţilor Poporului, în decembrie 1992, subliniind că transparenţa graniţelor rusești cu noile state CSI permitea spionilor străini să

scape de ancheta organelor de securitate. La o scurtă conferinţă de presă în ianuarie, un grup de responsabili MB a cerut ziariștilor să atragă atenţia opiniei publice faţă de „interferenţa fără precedent” a serviciilor speciale occidentale în toate sferele vieţii ruse. Agenţi de informaţii străini, spuneau aceștia, aveau virtual posibilităţi nelimitate să obţină acces la organele puterii de stat la toate nivelurile, precum și în locuri unde erau concentrate secrete de stat și militare ruse. Cel puţin zece agenţii internaţionale cu ramuri în Rusia și alte state CSI erau coordonate de servicii speciale străine, afirmau responsabilii MB. ŋn 1992, MB a prins nu mai puţin de douăzeci de agenţi străini. ˇS-au descoperit încercări de scoatere peste hotare a unor cantităţi importante de ţiţei, metale preţioase și armament.

Declaraţiile MB despre actele de subversiune ale serviciilor occidentale, blânde după afirmaţiile responsabililor KGB, erau în dezacord faţă de cursul general al relaţiilor dintre Rusia și Occident. Ministrul rus de externe, Andrei Kozârev, cerea la acest moment Rusiei să se apropie mai mult de Occident și să înceteze să fie suspicioasă faţă de orice intenţii. El i-a avertizat și pe ruși împotriva eforturilor de refacere a impˇeriului sovietic. Probabil că Andrei Kozârev avea sprijinul lui Elţân, care și-a exprimat prietenia faţă de SUA și aliaţii lor și sprijin pentru independenţa fostelor state sovietice. Să fi căzut conducerea MB sub influenţa naţionaliștilor conservatori ruși din parlament, sau pur și simplu încerca să mobilizeze sprijinul opiniei publice pentru operaţiunile sale prin scoaterea exagerată în evidenţă a ameninţărilor la adresa securităţii ruse? Dacă a doua variantă era cea reală, atunci Elţân ar fi putut să nu aibă obiecţii la linia aparent beligerantă adoptată de MB. Asemenea lui Gorbaciov înainte, el era capabil să se distanţeze public de aceste declaraţii și să apară conciliator faţă de Occident. în același timp, dacă se hotăra asupra unei atitudini mai dure, putea oricând să revină cu scuza că fusese supus presiunilor serviciilor de securitate.

De fapt, îngrijorarea manifestată de MB faţă de actele de subversiune occidentale nu a rămas fără ecou. Mulţi ruși, se pare, au luat în serios aceste ameninţanâesfrivit-unul sondaj de opinie efectuat la începutul lui 1992, în pofida încheierii războiului rece, un procent semnificativ din populaţie susţinea eforturile serviciilor de securitate rusești. Sondajul a relevat că peste o treime din cei intervievaţi considerau că serviciile occidentale de informaţii acţionau pentru subminarea Rusiei și CSI.

COMBATEREA CORUPŢIEI

Un procent tot mai mare de cetăţeni ruși, potrivit acestui sondaj de opinie, era profund îngrijorat de crima organizată și considera serviciile de securitate ca fiind unica forţă capabilă să soluţioneze problema. Corupţia nu era ceva nou. Luarea de mită și afacerile dosnice erau o practici acceptate la nivel de oficialităţi încă din perioada sovietică. În timpul lui Brejnev, „mafia” sau grupurile criminale organizate împânziseră republicile sovietice, asigurând bunuri și servicii ilicite prin delapidarea proprietăţii de stat, contrabandă și mită. Șefii mafiei erau, câteodată, înalţi responsabili de partid și de stat care se foloseau de poziţiile pe care le ocupau pentru a jefui fondurile de stat. După cum a afirmat o sursă occidentală: „Economia în fosta URSS era controlată de ceea ce era, în esenţă, un cartel criminal organizat: Partidul Comunist. Mita, care lua calea ierarhiei de partid, reprezenta tributul, banii de protecţie sau taxele neoficiale absolut necesare pentru a-ţi desfășura afacerile în URSS”. Cu mici excepţii, nici poliţia, M VD, nici KGB nu făceau prea multe pentru a stopa această economie clandestină înfloritoare. Majoritatea poliţiștilor era implicată în aceste afaceri ilicite. După cum afirma un purtător de cuvânt al MVD, în 1991 o treime din profiturile mafiei au fost folosite pentru mituirea angajaţilor MVD.

După prăbușirea Uniunii Sovietice, oficiali guvernamentali au reușit, neexistând restricţii pentru abuzul în funcţie, să se folosească de procesul de

privatizare a proprietăţii de stat în folos personal. Suprapunerea dintre întreprinderile economice controlate de guvern și companiile particulare a creat largi posibilităţi pentru o activitate economică ilicită la cele mai înalte niveluri. Deși aceste activităţi nu puteau fi definite în termeni de „crimă organizată”, absenţa mijloacelor legale de aplicare a contractelor și nerespectarea generală a legii și ordinii îi aducea adesea pe responsabilii corupţi și pe oamenii de afaceri de bună credinţă în contact cu mafia.

Elţân a înscris combaterea corupţiei în fruntea agendei sale. În acest caz, el trebuia să aibă cooperarea MB, nu numai pentru că voia să cureţe sistemul de abuzurile economice, dar și pentru că folosea campania anticorupţie la contracararea oponenţilor politici. Corupţia oficială era atât de larg răspândită încât încercările de a-i pune capăt au deschis Cutia Pandorei și au generat lupte politice intense. Tendinţa lui Elţân de a ocoli canalele legale obișnuite și de a crea organisme administrative extrajuridice pentru demascarea oficialilor corupţi a politizat în continuare campania împotriva corupţiei. Unul din primele organisme de acest gen a fost un grup *ad hoc* de lucru pentru combaterea infracţiunilor, creat în primăvara lui 1992 și condus de premierul Egor Gaidar. Se urmărea să se împiedice exproprierea proprietăţii de stat în timpul procesului de privatizare. Deși conducătorii grupului ˝s-au angajat să economisească milioanele de ruble ale statului, ei au declarat că, întrucât nu avea la dispoziţie serviciile MB și ale poliţiei, eficienţa lor era limitată.

În octombrie 1992, Elţân a creat un organism nou, mai autoritar, Comisia Independentă pentru Combaterea infracţiunilor și Corupţiei, care includea ministerele securităţii și de interne, pe șeful Serviciului de Informaţii Externe și directorii diferitelor ministere economice și servicii vamale. Comisia, condusă de vicepreședintele Rusiei, Aleksandr Ruţkoi, urma să coordoneze activitatea instituţiilor de aplicare a legii în combaterea infracţiunilor. Atenţia se concentra asupra împiedicării birocraţilor ruși

să vândă proprietatea de stat, secretele economice și materie primă firmelor din ţară sau din străinătate pentru câştiguri personale, precum și prevenirea infracţiunilor valutare și bancare.

De la început, comisia avea un profund rol politic. Ruţkoi, care a redactat statutul noii comisii, a declarat că ea se va ocupa de conflictele dintre ministere și departamente legate de aplicarea legii și va „examina cazurile de interferenţă ale organelor puterii de stat și management în activitatea operaţională a instituţiilor însărcinate cu aplicarea legii”. Deși scopul declarat al lucruţkoi era de a-i împiedica pe politicieni să influenţeze cercetările asupra infracţiunilor, atât MB cât și MVD au respins amestecul din afară în operaţiunile lor.

În acest moment, MB era deja angajat activ în lupta împotriva crimei organizate și corupţiei la nivel oficial. Nu în mod surprinzător, dat fiind departamentul de relaţii publice foarte activ, MB se mândrea cu rolul său de paznic al bunurilor Rusiei și lider al luptei împotriva oamenilor de afaceri necinstiţi. Deși relatări privind corupţia la vârf dominau știrile, existau multe rapoarte despre succesele MB în lupta împotriva traficanţilor clandestini de arme, membri ai mafiei etc. în cazul unui grup de bandiţi din Sankt Petersburg care comiseseră jafuri armate, MB a arestat șaptesprezece persoane și a implicat alte câteva sute. Apoi, a fost așa-numita operaţiune „Plasa”, orchestrată de MB pentru a pune capăt exportului clandestin de cherestea, metale și muniţii din Rusia, estimat la 6,6 miliarde de ruble. Conform afirmaţiilor șefului MB, Barannikov, MB a descoperit, până în decembrie 1992,217 cazuri penale prin această operaţiune.

În mai 1993 au apărut știri despre capturarea de către MB a unui grup de ofiţeri și soldaţi implicaţi în comerţul cu arme în orașul Rostov. MB a repurtat o victorie importantă împotriva unui număr mare de oameni de afaceri din Sankt Petersburg și Pskov care se ocupau cu traficul clandestin cu materie primă de valoare și bunuri

industriale ce urmau a fi vândute în străinătate.

Între timp, în septembrie 1992, Elţân a plasat angajaţi ai securităţii de stat (parte din „rezervele operaţionale”) în instituţiile guvernamentale ca paznici împotriva corupţiei. Potrivit generalului Aleksandr Gurov, șef adjunct al Direcţiei pentru Combaterea Corupţiei din MB, până în decembrie 1992 MB întocmise dosare pentru peste trei mii de persoane suspectate de infracţiuni economice, deși numai o mică parte din acestea fuseseră arestate.

Șeful lui Gurov la Direcţia Anticorupţie, generalul Anatoli Trofimov, un veteran al KGB, a afirmat într-un interviu acordat în luna ianuarie 1993 că, printre cei care deţineau poziţii în guvern, corupţia luase proporţii epidemice. „Nihilismul legal, spunea el, prinde rădăcini în minţile oamenilor și ia naștere o atitudine de autoprotecţie și supravieţuire, de achiziţionare a mijloacelor de supravieţuire pe orice căi, inclusiv prin metode ilicite”. Trofimov a citat câteva cazuri în care responsabili ruși ˇs-au folosit de poziţia lor pentru câștiguri personale și a cerut guvernului să adopte legi pentru reglementarea activităţii angajaţilor săi tocmai pentru a-i împiedica să fure din averea statului.

Barannikov a vorbit în termeni alarmanţi cu ocazia unei conferinţe de două zile pe tema criminalităţii, convocată de Elţân în februarie 1993: „Crima organizată și corupţia au atins un asemenea nivel încât reprezintă o ameninţare reală pentru capacitatea statului de a asigura securitatea societăţii și a individului”. Referindu-se la miile de cazuri de corupţie în rândul funcţionarilor guvernamentali, Barannikov a atribuit mare parte din vină „serviciilor speciale străine”, care recrutau, în opinia lui, oameni implicaţi în crima organizată și îi ajutau să-și facă relaţii cu organizaţiile criminale internaţionale. El a acuzat, de asemenea, și situaţia economică instabilă cauzată de privatizarea haotică. MB nu se opunea reformei economice, susţinea Barannikov – „vă rog să nu includeţi departamentul nostru în rândul conservatorilor

încăpăţânaţi” – însă considera că procesul trebuia reglementat mai atent.

Elţân a luat și el cuvântul la conferinţă, sprijinind afirmaţiile lui Barannikov referitoare la ameninţarea din partea crimei organizate: „Corupţia în organele puterii și administraţiei devorează literalmente trupul statului rus din creștet și până la vârful picioarelor”. Remarcând că statul pierduse miliarde de ruble în 1992 ca rezultat al corupţiei, Elţân și-a manifestat nerăbdarea faţă de eforturile MB ?i MVD de a soluţiona această problemă: „A sosit momentul să vedem ce se petrece la Ministerul de Interne, Ministerul Securităţii și Ministerul Apărării. Depozite întregi de muniţii sunt furate de la Ministerul Apărării și nimeni nu spune nimic. Asta depășește toate limitele”. Totodată, Elţân și-a exprimat aprobarea fermă faţă de activitatea Comisiei Interdepartamentale pentru Combaterea Infracţiunilor, condusă de Ruţkoi: „Ne bazăm pe activitatea ei eficientă. Poate face orice, poate demasca pe oricine care fură sau ia mită.”. în cadrul conferinţei ˇs-a decis mărirea efectivul comisiei prin transferarea către acesta a treizeci de specialiști de la MB, MVD ?i Ministerul Apărării.

CORUPŢIA ȘI POLITICA

Mișcarea anticorupţie ˇs-a transformat în scurt timp într-un spectacol de acuzaţii și contraacuzaţii între conducătorii politici ruși, MB fiind la mijloc. Mass-media rusă, alimentată de un curent constant de dezvăluiri, sărbătorea „ziua recoltei”. Totuși, numărul condamnărilor a fost redus. Fostul angajat al K. GB, Vladimir Rubanov, declara: „Problema demascării corupţiei se transformă dintr-una juridică într-una politică. De îndată ce instituţiile abilitate cu aplicarea legii încep să ia măsuri împotriva unui individ corupt, apare imediat un patron sus-pus care îl apără”.

Anturajul lui Elţân a fost curând lovit de acuzaţii privind tăinuirea unor ilegalităţi. Iurii Boldârev, șeful Administraţiei de Control a Biroului Prezidenţial, a anunţat la începutul lui martie 1993, la scurt timp după ce fusese

concediat, că a descoperit ilegalităţi în procesul de privatizare din Moscova în vara lui 1992, însă Elţân i-a cerut să sisteze cercetările. Boldârev susţinea că membri ai administraţiei lui Elţân se foloseau de biroul acestuia pentru a strânge informaţii incriminatorii împotriva dușmanilor președintelui, însă, în același timp, suprimau investigaţiile împotriva susţinătorilor lui. El a menţionat, de asemenea, corupţia larg răspândită printre comandanţii militari ruși din Grupul de Vest al armatei, care urma să se retragă din Germania răsăriteană. Administraţia de Control a lui Boldârev pregătise un raport, cu sprijinul MB și altor instituţii ale legii, documentând numeroase exemple de furt din proprietatea guvernului, spălarea banilor și alte infracţiuni în rândul ofiţerilor ruși, însă succesorul lui Boldârev la Administraţia de Control a emis prompt o declaraţie prin care erau respinse acuzaţiile împotriva militarilor.

O lună mai târziu, Elţân a primit o lovitură și mai mare. Aliatul său de odinioară, Aleksandr Ruţkoi, a făcut o dezvăluire senzaţională în Parlamentul Rusiei la 16 aprilie, susţinând că „terapia de șoc” economic a cauzat o creștere intolerabilă a infracţiunilor economice și a acuzat câţiva oficiali apropiaţi lui Elţân de activităţi ilicite. Printre aceștia se număra Egor Gaidar, fostul premier în exerciţiu (înlocuit de Viktor Cemomârdin la sfârșitul lui 1992) care, după spusele lucruţkoi, vându-se rezervele de aur ale ţării și permisese firmelor străine să exporte resurse naturale valoroase, precum și prim-vicepremierul Vladimir Șumeiko, care a abuzat de funcţia sa pentru a acorda monopolul asupra drepturilor de import anumitor firme străine. în plus, Ruţkoi l-a implicat pe prim-vicepremierul Mihail Poltoranin în vânzări ilicite ale bunurilor rusești la Berlin.

Un alt scandal care l-a atins direct pe Elţân a fost cazul „Mercurul Roșu”, poreclit în presă „Elţângate”. Ruţkoi susţinea că Elţân și consilierul său Ghennadi Burbulis au acordat drept de monopol unei firme din orașul lor natal, Ekaterinburg, pentru producerea și

desfacerea la export a unor materii prime de importanţă strategică cunoscute sub denumirea de „mercur roșu”. La o zi după discursul lucruţkoi, ziarul procomunist Pravda a publicat câteva documente secrete legate de cazul „mercurului roșu” care confirmau acuzaţiile că Elţân și consilierii săi apropiaţi erau implicaţi în producţia și vânzarea acestui material. Este semnificativ faptul că producţia secretă și exportul de „mercur roșu” datau de pe vremea KGB-ului, când Direcţia a 6-a supraveghea întreaga afacere.

Prioritare în acest moment pentru Elţân și colegii săi au devenit acţiunile de contracarare a prejudiciilor aduse de aceste dezvăluiri, iar reacţiile lor au fost deosebit de agresive. Ei l-au acuzat pe Ruţkoi de divulgarea secretelor de stat, susţinând că primise toate informaţiile despre „mercurul roșu” și falsificase deliberat faptele pentru a-și incrimina oponenţii politici. La câteva zile după apariţia articolului din *Pravda,* FIS a emis o declaraţie susţinând că un asemenea compus – „mercurul roșu” – nu exista, iar termenul fusese folosit drept camuflaj pentru exportul diferitelor materiale strategice valoroase, incluzând aur, plutoniu și uraniu. FIS a negat orice implicare în aceste afaceri comerciale. A doua zi, președintele de la Promekologhia, firma incriminată din Ekaterinburg, a apărut la televizor. După ce a declarat că firma sa lucrase în „strânsă colaborare” cu Ministerul Securităţii și cu administraţia prezidenţială pentru organizarea producţiei și exportului unui produs pe care ei îl denumeau „mercurul roșu”, el a negat orice faptă ilicită. Firma era angajată într-o activitate comercială normală în interesul ţării, iar dezvăluirile lucruţkoi i-au subminat activitatea.

SOCIETĂŢI COMERCIALE PENTRU FOȘTII MEMBRI AI KGB

Potopul de acuzaţii și contraacuzaţii privind cazul „mercurului roșu” și manevrele complicate ale celor implicaţi erau greu de urmărit. Totuși, un lucru a devenit limpede: nu numai politicienii, dar și membri ai serviciilor de securitate erau angajaţi activ în afaceri comerciale,

asemenea predecesorilor lor din KGB. MB era răspunzător de aplicarea unei game largi de legi care priveau tranzacţiile cu Vestul, în special legile referitoare la exportul de materii prime și tehnologie avansată. Aceasta a acordat angajaţilor MB acces la informaţii utile oamenilor de afaceri, inclusiv date despre competitorii lor și politica de reglementare a guvernului.

Rolul MB de arbitru al tranzacţiilor care implicau exporturile îi oferea, astfel, oportunităţi unice de participare în asemenea afaceri. Sau, cel puţin, faptul că primea majoritatea informaţiilor privind aceste tranzacţii îi conferea o influenţă considerabilă. După cum scria ziarista Evghenia Albats: „Implicarea KGB într-o companie insuflă, aparent, încredere investitorilor străini. Cu o instituţie atât de mare în spatele său, este mai puţin probabil ca o companie abia înființată să se evaporeze. Evident, lăsând la o parte consideraţiile morale, oamenii de afaceri străini au dreptate când procedează așa – acești parteneri îşi cunosc treaba”.

Primele rapoarte asupra activităţilor comerciale alcătuite de lucrători ai serviciilor de securitate au apărut din 1990, când câţiva angajaţi ai KGB făceau parte din consiliul director al companiei ANI. ANI era o firmă semiparticulară implicată, se pare, în exporturile secrete de armament sovietic care, ulterior, a fost închisă. Apoi a existat asociaţia economică străină „Santa”, creată în toamna lui 1990 de către ofiţeri din Direcţia a 3-a Generală a KGB (contrainformaţii militare). „Santa” avea ramuri în câteva orașe și era angajată în vânzarea peste hotare a bunurilor militare, în noiembrie 1991 Jurnalul *Stoliţa* informa că șefii centrului bursier pe întreaga Rusie și două treimi din personalul acestuia erau ofiţeri KGB. Un articol se afirma că centrul avea o reţea de instituţii pentru canalizarea și spălarea banilor pentru KGB, armată și Partidul Comunist.

După dezmembrarea Uniunii Sovietice și decesul Partidului Comunist, operaţiunile comerciale au devenit o atracţie și mai mare pentru profesioniștii din securitate.

Fără constrângerea unui control de partid, ofiţerii MB, dornici să-și rotunjească salariile, au devenit și oameni de afaceri. Adesea ei lucrau cu foștii lor colegi care părăsiseră KGB pentru a se angaja total în afaceri.

O organizaţie care a devenit activ implicată în operaţiuni comerciale a fost Agenţia Federală pentru Comunicaţii și Informaţii a Guvernului (FAPSI). Legea care guverna FAPSI, promulgată în februarie 1993, acorda dreptul la concesionarea liniilor de comunicaţii ale guvernului, băncilor comerciale și altor întreprinderi în vederea unor tranzacţii confidenţiale cum ar fi transferările de fonduri și taxele de credit. Astfel, FAPSI dobândea o resursă bogată de venit pentru modernizarea atât de necesară a tehnologiei sale de comunicaţii. Agenţia a început, de asemenea, să concesioneze frecvenţe de radioemisie și chiar să vândă anumite tipuri de echipament firmelor străine. Direcţia Generală de Pază căuta și ea noi surse de bani. în februarie 1992 şeful acesteia, Mihail Barsukov, a semnat un acord lucrativ pe trei ani cu o companie particulară care obţinea, contra unei sume mari de bani, dreptul exclusiv de fotografiere și filmare în cadrul Kremlinului.

FOȘTII CEKIȘTI

Oficiali în retragere sau concediaţi din KGB au devenit și ei oameni de afaceri. Institutul de Sociologie al Academiei Ruse de Ştiinţe a chestionat circa treizeci de foști ofiţeri KGB care îşi părăsiseră slujbele pentru a se angaja în activităţi comerciale și a aflat că, în timp ce doar unul din trei avea succes financiar, majoritatea erau mulţumiţi de munca lor. Cea mai mare parte dintre cei intervievaţi a declarat că se baza pe ajutor din partea „colegilor care mai lucrau încă la vechiul loc” pentru a-și spori afacerile comerciale. Adesea acești „foști cekiști” acţionau ca intermediari în canalizarea investiţiilor occidentale în întreprinderi rusești și nu se sfiau să-și mărturisească trecutul, „lată, îi asigurau ei pe oamenii de afaceri din Occident, noi știm cum să vă protejăm de KGB pentru că am lucrat acolo”.

O altă activitate foarte larg răspândită era asigurarea protecţiei și pazei și cea de detectiv particular, servicii solicitate tot mai mult în Rusia. Astfel, guvernul a adoptat în 1992 o lege care reglementa o asemenea activitate și stabilea condiţiile pentru obţinerea licenţei de funcţionare. Banca „Stolicinâi" din Moscova, de exemplu, a angajat pentru protecţie și pază foști membri ai unităţii de elită a KGB, Alfa. Potrivit unei surse: „KGB-iștii de la *Stolicinâi* trăgeau cu urechea la clienţi și la angajaţi, cu echipament european de ultimă oră". Presa rusă a relatat la începutul lui 1993 despre Compania de Construcţii și Finanţe „Most" cu sediul la Moscova, care angajase un număr mare de foști ofiţeri KGB, având o foiţă de pază de 450 de persoane pentru cei trei mii de angajaţi. O altă firmă, „Menatop", avea o pază formată din 500 de angajaţi. Agenţia de Pază „Baiard" din Moscova, creată în 1990, a ajuns până în 1994 la peste o mie de angajaţi. în decembrie 1994, peste o sută de agenţii particulare de protecţie și pază și detectivi erau înregistrate oficial, în timp ce nouă sute funcţionau fără licenţă.

Serghei Stepașin a declarat, după ce a devenit șeful serviciului de contrainformaţii în 1994, că: „Profesioniștii noștri au mare căutare pretutindeni și li se oferă salarii care, câteodată, sunt de zece ori mai mari faţă de cele primite în serviciul de stat". Până în 1995, conform afirmaţiilor directorului executiv pe Probleme de Securitate al Asociaţiei Băncilor Rusești, cincizeci la sută din directorii serviciilor de securitate independente erau foști angajaţi ai KGB, douăzeci și cinci la sută din MVD, iar restul din armată. Acest personal din securitatea particulară era bine înarmat: numai în Moscova li se eliberaseră peste 7.000 de pistoale obișnuite, 4.600 de pistoale cu gaz și circa 4.000 de puști. Deși în majoritatea cazurilor se înţelegeau bine cu foștii lor colegi de la instituţiile responsabile cu aplicarea legii, au existat și ciocniri, precum cea din decembrie 1994, prezentată mai jos, dintre echipa de pază de la „Most" și Serviciul de Securitate al lui Elţân.

Foștii ofiţeri de informaţii erau căutaţi cu precădere, datorită instruirii lor, cunoaşterii limbilor străine și familiarizarea cu afacerile internaţionale. Un înalt oficial FIS a declarat la sfârșitul anului 1993 că întreprinderile comerciale și băncile îi angajau pe foștii lui subalterni pentru a lucra în serviciile lor proprii de informaţii. Câţiva ofiţeri în retragere îşi deschiseseră propriile firme. Leonid Șcerbașin, care condusese departamentul de informaţii externe din KGB, a fondat Serviciul de Securitate Economică Naţională, având circa douăzeci de foști cekiști și care asigura diferite servicii companiilor particulare și firmelor mixte. Printre angajaţii se număra un fost prieten și coleg, Nikolai Leonov, care răspunsese de operaţiunile de spionaj în emisfera vestică în anii ⁄80. Grupul lui Șcerbașin verifica bonitatea firmelor partenerilor străini, oferea asistenţă analitică afacerilor și asigura, de asemenea, protecţie fizică.

Alexei Kisiliov, alt fost ofiţer de informaţii, a creat Serviciul de Securitate Comercială, care proteja secretele financiare de afaceri și asigura studiul pieţei și analiza economică pentru firme străine. O altă firmă, „Namakom”, asigura securitatea particulară, consultanţă și verificarea contextului pentru companii occidentale, sfătuindu-le asupra fiabilităţii investiţiilor în Rusia. Șeful acesteia, Iuri Ivanovici Drojdov, fusese în fruntea Departamentului S din KGB, care se ocupa de agenţii KGB care lucrau sub acoperire în străinătate. Drojdov organizase schimbul cu spionul KGB Rudolf Abel, transmisese instrucţiuni faimosului terorist Carlos și îi antrena pe teroriștii palestinieni. La șaptezeci de ani, Drojdov ˇs-a retras din KGB, în 1990, pentru că nu se înţelegea cu șeful său, Șcerbașin.

Foștii ofiţeri de informaţii externe erau situaţi mult mai bine financiar decât omologii lor care lucraseră în operaţiunile interne. Leonov, de exemplu, trăia ca un gentleman englez într-un apartament luxos (după standardele rușești), satisfăcându-și toate plăcerile. Judecând după câteva contacte directe pe care le-am avut

cu foşti angajaţi ai KGB care lucraseră pentru operaţiuni interne, mijloacele acestora din urmă erau mult mai modeste. Fapt deloc surprinzător, căci cei care lucraseră peste hotare se bucurau de câştiguri suplimentare și beneficii materiale ce nu erau la îndemâna ofiţerilor KGB de acasă. Indivizi precum Șcerbașin și Leonov au întreţinut relaţii bune cu serviciul de informaţii externe, astfel că, probabil, profitau încă de pe urma vechilor privilegii.

Potrivit unui ofiţer de contrainformaţii în retragere, unii din foștii lui colegi erau atât de săraci încât au fost nevoiţi să intre în lumea interlopă, unde puteau obţine beneficii materiale substanţiale. Cu cunoștinţele lor privind metodele poliţiei, având acces, datorită prietenilor încă angajaţi în serviciu, la informaţii economice și politice și posibilitatea de a identifica agenţi de contrainformaţii infiltraţi în grupările criminale, acești oameni erau căutaţi de lumea interlopă. Numeroasele reorganizări ale serviciul de contrainformaţii, potrivit acestei surse, îi împingeau pe unii dintre ofiţeri în mâinile mafiei.

Este dificil de apreciat întinderea filierei mafiote KGB. Unele surse occidentale au relatat că mulţi foști cekiști lucrau acum pentru lumea interlopă, însă mare parte din dovezi sunt anecdotice. Fostul președinte al KGB, Kriucikov, după cum era de așteptat, și-a exprimat indignarea faţă de aceste afirmaţii, numindu-le calomnioase. Angajaţii KGB, spunea el, au fost cinstiţi și demni de onoare și înainte, și sunt în continuare. Dacă există un adevăr în spusele lui Kriucikov, atunci se potrivește mai mult perioadei sovietice. Aceasta însemna că elita conducătoare, inclusiv birocraţii KGB, au putut să se servească [u bucăţi mari din plăcinta statului întrucât ei fuseseră cei care controlau economia și făceau legile. Ofiţerii KGB nu trebuiseră să se implice în șantaj și contrabandă pentru că o duceau destul de bine ca parte a nomenclaturii, în special dacă lucrau pentru informaţiile externe. După 1991, situaţia ˝s-a schimbat. Pentru a se îmbogăţi rapid în condiţiile economiei libere de piaţă, tot mai mulţi birocraţi guvernamentali au început să încalce

legea și graniţa dintre „mafie” și corupţia oficială din Rusia ˇs-a estompat.

ÎNTOARCEREA „FRATELUI MAI MARE”?

Linia de separare a cekiștilor și excekiștilor era, de asemenea, greu de trasat, întrucât unii ofiţeri continuau să lucreze pentru foștii lor șefi în calitate de consultanţi sau întreţineau legături de afaceri cu vechii colegi. în oricare dintre cazuri, personalul de securitate, trecut și actual, ˇs-a implicat profund în afaceri comerciale. în mod normal, oamenii au început să se întrebe unde se duceau banii proveniţi din afaceri și cine le autorizase. De ce permitea Elţân funcţionarea acestui sistem în continuare, în special în cazul Direcţiei de Pază și FAPSI, care erau sub conducerea directă a președintelui? Când a fost publicată legea sus-menţionată despre organele federale de comunicaţii și informaţii ale guvernului, ea a fost primită cu proteste vii din partea presei liberale. *Nezavisimaia Gazeta* a poreclit-o legea „fratelui mai ihare”, reliefând că aceasta nu numai că acorda organelor executive ale guvernului monopolul asupra comunicaţiilor și informaţiilor guvernului, dar permitea și amestecul nedorit în reţelele de comunicaţii ale băncilor și firmelor particulare.

Legea autoriza FAPSI să emită licenţe pentru exportul și importul de tehnologie de informatică, precum și pentru telecomunicaţiile tuturor instituţiilor financiare particulare. FAPSI, care dispunea de trupe speciale de comunicaţii, primise dreptul să monitorizeze comunicaţiile cifrate atât ale instituţiilor guvernamentale cât și cele ale întreprinderilor particulare. Cu alte cuvinte, putea pătrunde în toate sistemele de informaţii particulare. Legea vorbea despre supravegherea parlamentară a FAPSI (Articolul 21 stipula vag că oficialii de la această instituţie trebuiau să prezinte rapoarte Sovietului Suprem). Dar președintele este cel care „supraveghează executarea sarcinilor de bază încredinţate FAPSI și aprobă operaţiunile acestuia”.

Aparent, Elţân acorda acestor instituţii executive de

securitate multă libertate, atât comercială cât și de alt gen, pentru că dorea ca ele să fie puternice și loiale. Deciziile lui Elţân privind serviciile de securitate păruseră hazardate și impulsive atunci când devenise președinte al noi Federaţii Ruse, la finele lui 1991. Retrospectiv, însă, politica lui pare mai calculată. Expertul juridic rus Viktor Suslov a sugerat că încercarea eșuată a lui Elţân de a uni ministerele de interne și al securităţii în decembrie 1991 era o perdea de firm pentru a abate atenţia de la măsurile lui reale de a readuce sub autoritatea sa proprie instituţiile ce au preluat moștenirea KGB. După cum a evidenţiat Suslov, în timpul nebuniei frenetice legată de fuziunea propusă, se crea Direcţia Generală de Pază a Federaţiei Ruse (GUO). Nimeni nu părea să fi remarcat că Elţân crea o importantă forţă de securitate care îi raporta numai lui personal. Suslov afirma: „În timp ce publicul era atent la puritatea moralei în Ministerul rus al Securităţii și Ministerul Afacerilor Interne, Direcţia de Pază creată de președinte câștiga forţă și obţinea puteri suplimentare. într-un cuvânt, au fost recrutaţi zeci de mii de militari care, teoretic, trebuiau să asigure paza și menţinerea ordinii la trei duzini de reședinţe prezidenţiale zi și noapte. Dar practic?”

Funcţiile acestei instituţii erau stipulate în Legea Protecţiei de Stat a Organismelor Guvernamentale și Oficialilor, adoptată în aprilie 1993. GUO avea statut de comitet de stat, dar în fapt nici Legea privind Guvernul, nici Legea privind Președinţia nu prevedeau existenţa unei asemenea structuri. Suslov a presupus că legalitatea noi creaţii a lui Elţân va fi examinată de Curtea Constituţională, în special după ce un grup de deputaţi parlamentari depusese o cerere în acest sens. Dar nu ˝s-a întâmplat așa. Datorită grijii faţă de prerogativele fostului KGB, atenţia publică continua să fie focalizată pe foarte vizibilul Minister al Securităţii.

Nu este greu de înţeles de ce președintele dorea să-și creeze propriile formaţiuni de elită și o instituţie de comunicaţii puternică. El se confrunta cu opoziţia din mai

multe părţi și, în 1993, se întrezărea o confruntare cu oponenţii din parlament. După cum urmau să arate evenimentele, pentru Elţân era esenţial să aibă la dispoziţie trupe de nădejde. Controlul asupra canalelor de informaţii, atât publice cât și secrete, reprezenta o resursă strategică crucială. Cu toate acestea, crearea unor asemenea organisme stabilea un precedent periculos și nu a ajutat la progresul democraţiei în Rusia.

Prerogativele largi, care fuseseră acordate instituţiilor precum GUO, FAPSI ?i MB, prerogative ce le îngăduia să pătrundă oriunde, au generat îngrijorarea privind o posibilă revenire în trecut, când urmărirea secretă și investigaţiile politice clandestine erau la ordinea zilei. Și pe bună dreptate. Deși oficialii MB se plângeau că nu mai dispuneau de resurse și personal pentru interceptarea convorbirilor telefonice pe scară largă, ministrul adjunct al securităţii, Andrei Bâkov a permis personalului său format din 1.000 de angajaţi să supravegheze, simultan, telefoanele a 2.500 de persoane din Rusia. Astfel se ajungea la supravegherea a circa 30.000 de persoane anual. Cifrele excludeau interceptările convorbirilor telefonice efectuate de FAPSI ?i Direcţia Generală de Pază, care supravegheau funcţionari guvernamentali, politicieni și alte instituţii.

Ce protecţie aveau rușii împotriva unor asemenea practici? După cum ˝s-a menţionat mai sus, Procuratura era paznicul împotriva abuzurilor poliţiei. Dar Procuratura nu a spus niciodată nu serviciilor de securitate. După cum ˝s-a exprimat un ziarist rus: „Dacă te decizi să depui plângere împotriva serviciilor secrete la Procuratură, procurorul va trimite pur și simplu declaraţia ta acelorași persoane din contrainformaţii și-ţi va trimite de fapt răspunsul lor. Procurorul însuși nu are acces la documente secrete”. Deși această situaţie era îngrijorătoare pentru apărătorii drepturilor omului, ea convenea scopurilor lui Elţân. La începutul lui 1993, Elţân a început să implice poliţia în urmărirea secretă a oponenţilor politici. Atrăgând poliţia în lupta sa politică, Elţân se îndrepta spre

confruntarea cu rivalii săi.

CAPITOLUL TREI
SERVICIILE DE SECURITATE SUPUSE TESTULUI: CRIZELE POLITICE DIN 1993

Multe dintre contactele mele mi-au spus că el (Elţân) era victima acelei vechi iluzii a noilor regimuri: sub vechiul regim al băieţiilor răi – Gorbaciov, Brejnev, Andropov şi restul – KGB era rău; sub noul regim al băiatului bun (Elţân) KGB va fi bun. El va fi ˇîn stare să-i menţină pe linie şi se va grijă de ei personal. Ce tragică eroare de judecată!

(Evghenia Albats, Statul în stat, 1994)

Privind retrospectiv evenimentele din august 1991, Elena Bonner, militant pentru drepturile omului şi văduva lui Andrei Saharov, îl critica pe Elţân că nu acţiona mai curajos. Pe vremea aceea, potrivit lui Bonner, Elţân ar fi trebuit să lase la o parte principiile democratice în favoarea acţiunilor de urgenţă, să dizolve parlamentul şi să organizeze noi alegeri. Dacă ar fi procedat astfel, atunci ar fi putut realiza reforma economică şi un guvern constituţional. „Am pierdut victoria din august, spunea Bonner. Principala greşeală istorică a lui Elţân a fost speranţa că acestea se puteau realiza şi dezvolta prin mijloace parlamentare”. Una din urmările nefericite ale acestei greşeli, a adăugat Bonner, a fost aceea că KGB „prinsese viaţă” din nou. Cu alte cuvinte, dacă Elţân ar fi acţionat ferm, deşi nedemocratic, el ar fi putut crea un nou sistem politic şi economic înainte ca fostul KGB să aibă şansa să beneficieze de pierderile cauzate de puciul din august.

Din punctul de vedere al puterii personale a lui Elţân şi al programului său planificat de reformă, este desigur adevărat că el şi-ar fi atins ţelurile într-o proporţie mult mai mare dacă ar fi fost mai ferm la început. Însă graba cu care a implicat serviciile nedemocratice ale fostului KGB în toate luptele politice ulterioare ridică suspiciuni asupra caracterului democratic al scopurilor sale. După cum declara un comentator politic în mai 1993: „Elţân este

simbolul democraţiei în ochii celor care îl sprijină. Ei îi iartă încălcarea Constituţiei sau pur și simplu nu o observă, deoarece îi consideră pe oponenţii săi nedemocratici. Ei bine, acești oponenţi gândesc altfel. Existenţa a milioane de oameni de fiecare parte indică cât de mare este încă pericolul unei schisme. De fapt, o schismă este o situaţie în care fiecare dintre părţi este ghidată de un adevăr situat mai presus de lege”.

Nu trebuie să fie subestimate nici constrângerile severe sub care acţiona Elţân. Chiar și în ţările democratice, autorităţile fac cu greu faţă tentaţiei de a recurge la tactici de mână forte când se confruntă cu ameninţări la adresa stabilităţii statului. Elţân trebuia să facă faţă dificultăţilor din câteva direcţii. Iar întrucât nu existau indiciile unor performanţe pozitive, el acţiona tot mai mult legitimându-și autoritatea pe lupta împotriva fenomenelor negative. Principalele elemente ale programului său erau deci „anti”: anticorupţia, anticomunismul, antiseparatismul, iar în primăvara lui 1993, antiparlamentarismul. în toate luptele Elţân avea nevoie de sprijinul așa-numitelor *ministere de ordine* – Ministerul Apărării, Ministerul Afacerilor Interne și Ministerul Securităţii. Fără o desfășurare de forţe în spate, Elţân nu putea angaja o luptă hotărâtă împotriva inamicilor săi. Dar se bucura el de acest sprijin?

CRIZA DIN MARTIE

Primul test a venit în primăvara lui 1993, când armistiţiul, și așa tensionat dintre Elţân și parlament, a fost încălcat. După ce Congresul al VIII-lea al Deputaţilor Poporului a votat, la mijlocul lui martie, să-i retragă lui Elţân prerogativele prezidenţiale extraordinare, Elţân a apărut la televizor la 20 martie pentru a declara instituirea unui „regim special”, care îi acorda drept de veto asupra parlamentului până la organizarea de noi alegeri. El a anunţat, de asemenea, un referendum pentru data de 25 aprilie, când cetăţenii urmau să voteze o nouă Constituţie și să-și exprime încrederea în președinte. Elţân a dat limpede de înţeles că ministerele puterii au fost instruite

să aplice decretul.

În următoarele câteva zile, totuși, ˇs-a văzut că era tot mai puţin probabil ca instrucţiunile lui Elţân să fie îndeplinite. Ministrul apărării, Pavel Gaciov, declara insistent că armata „îşi va vedea de treaba ei” și a amintit și despre disensiunile avute cu ofiţerii asupra decretului lui Elţân. Barannikov, șeful Ministerului Securităţii, a declarat într-un discurs la sesiunea din 21 martie a Sovietului Suprem, că ministerul său nu se va implica în confruntările politice și a cerut să se ajungă la un compromis. Purtători de cuvânt ai MB au negat că Barannikov ar fi aprobat dinainte decretul lui Elţân și au afirmat că conducătorii lor nu au discutat despre implementarea decretului. Pe data de 24 martie, la patru zile după mesajul televizat al președintelui, presa informa că ministerele de ordine respectau o neutralitate strictă, ceea ce însemna că în cazul în care Elţân ar fi provocat o confruntare cu parlamentul, era posibil ca ele să nu-l sprijine.

Dată fiind o reacţie atât de moderată din partea ministerelor apărării și securităţii, nu a fost surprinzător faptul că la publicarea decretului în formă finală, la 24 martie, nu se făcea referire la niciun „regim special”. într-adevăr, deși îşi menţinea decizia de a organiza un referendum în aprilie, Elţân a renunţat la atitudinea de confruntare. După cum scria mai târziu: „Acum, când eram atât de aproape de impunerea restricţiilor asupra drepturilor parlamentului printr-un act de voinţă politică, am dat din nou înapoi”.

Între timp, presa rusă făcea speculaţii în ce direcţie se vor înclina armata și poliţia dacă lupta politică ajungea în impas. „Concentrarea atenţiei asupra oamenilor cu arme este destul de justificată astăzi”, declara un ziarist care susţinea că, în pofida neutralităţii declarate a armatei, ministrul apărării Graciov era în tabăra lui Elfin și susţinuse ordinul privind „regimului special”. Elţân ˇs-a hotărât să menţină bunele relaţii cu conducerea militară superioară, oferindu-i avantaje precum case de vacanţă din fondul de stat și majorări ale salariilor, și închizând ochii la

corupţia înfloritoare din cadrul forţelor armate (cazul Grupului de Vest al Forţelor Armate era un exemplu elocvent). în schimb, se spunea că Graciov ar fi promis sprijinul, în caz de criză, al unor anumite unităţi ale armatei, inclusiv al trupelor din Garnizoana Moscova. Totuși, Graciov spera să evite o asemenea eventualitate întrucât sentimentele anti Elţân în rândul ofiţerilor din armată erau la cote înalte și Graciov se temea de provocarea unei sciziuni în cadrul forţelor sale.

Barannikov nu plănuia o desfășurare similară de forţe din partea MB în favoarea lui Elţân. De asemenea, poate că el ˇs-a îndoit de capacitatea lui Elţân de a rămâne la putere și nu dorea să se lege irevocabil de destinul președintelui. Zilele din august 1991 reaminteau vulnerabilitatea serviciilor de securitate când erau implicate în luptele pentru putere. Dacă Elfin era învins într-o ciocnire violentă cu inamicii săi parlamentari, cei care l-au sprijinit urmau să fie ţinta represiunilor.

Atât Barannikov cât și Erin au apărut alături de Elţân la un miting cu 100.000 de suporteri, în apropiere de Kremlin, la 28 martie, Dar, după cum scria *Rossiiskaia Gazeta*: „Generalii nu prea păreau că participă la miting din proprie voinţă. După toate probabilităţile, ei fuseseră convinși să participe de către președinte”. întrebat apoi într-un interviu despre prezenţa sa la manifestaţie, Barannikov a explicat: „Acţionez nu după apartenenţa politică, ci după datoria mea oficială stipulată de lege. Aceasta prevede ca anumiţi responsabili (Elţân) să fie păziţi luându-se toate măsurile de securitate”.

MB nu avea, evident, intenţia de a-i dărâma pe dușmanii lui Elţân. La 1 Mai, circa două mii de procomuniști manifestau împotriva lui Elţân în Piaţa Roșie, încălcând un decret emis de președinte cu două zile mai devreme, care interzicea demonstraţiile în apropierea clădirilor guvernamentale. Peste cinci sute de oameni au fost răniţi și un miliţian ucis în timpul ciocnirilor dintre demonstranţi și poliţie. După incident, MB a adoptat o atitudine detașată cum nu-ı era obiceiul, declarând că nu

deţinea informaţii cine incitase la tulburări și abţinându-se de la cercetări. Potrivit purtătorului de cuvânt al MB, acesta nu intervenea în activităţile partidelor politice și asociaţiilor publice.

JOCUL DUBLU AL LUI BARANNIKOV

Barannikov a declarat în interviul menţionat mai sus că „atâta timp cât ocup funcţia de ministru, organele de securitate nu se vor lăsa antrenate în jocuri politice, indiferent cine și cum ar dori-o”. Totuși, circulau zvonuri că ministerul lui Barannikov strângea informaţii compromiţătoare despre membrii anturajului lui Elţân, precum și despre oponenţii acestuia, „pentru a se menţine la suprafaţă în cazul victoriei vreuneia din părţi”. Se mai zvonea că Elţân urma să-l demită pe Barannikov.

Deși Elţân a câştigat o victorie împotriva oponenţilor lui la referendumul din 25 aprilie (care l-a susţinut pe președinte și politica lui), el încă se confrunta cu dificultăţi, printre care se numărau acuzaţiile crescânde de corupţie împotriva membrilor-cheie ai guvernului. Judecând după preocuparea intensă privind corupţia a tuturor părţilor spectrului politic, situaţia era explozivă și el nu-și putea permite să aibă un ministru al securităţii care să nu-l susţină cu tot sufletul. MB deţinea, la urma urmelor, „date” despre mii de oficiali corupţi, precum și o mare autoritate – conferită chiar prin decretele lui Elţân – de a desfășura cercetări și interogatorii. Elţân nu dorea ca prerogativele de anchetă ale MB să fie exercitate contra oamenilor lui.

După cum am arătat mai sus, vicepreședintele Aleksandr Ruţkoi a fost unul dintre primii care au adus acuzaţii de corupţie la adresa unor anumiţi membri ai guvernului lui Elţân. Opunându-se încercării lui Elţân de a declara un regim special în martie 1993, Ruţkoi se pronunţase împotriva referendumului din 25 aprilie și se folosea aparent de acuzaţii pentru a-l priva pe Elţân de victorie. El a reușit să obţină sprijinul procurorului-general Stepankov, al cărui birou a anunţat declanșarea procedurilor în cazul „Mercurul Roșu” și plănuia să-i

interogheze pe unii membri ai personalului prezidenţial. în plus, procuratura susţinea că deţine noi dovezi de delapidare contra unor ofiţeri militari de rang înalt, inclusiv Graciov. în semn de răzbunare, Elţân i-a retras lucruţkoi principalele responsabilităţile și la 28 aprilie l-a demis de la conducerea Comisiei Interdepartamentale pentru Infracţiuni și Corupţie, numindu-se pe sine în locul vacant.

Aceste manevre nu au pus capăt, totuși, acuzaţiilor de corupţie. Ruţkoi susţinea că deţine materiale în sprijinul afirmaţiilor sale, dintre care unele se aflau deja în mâinile procurorului-general. La sfârșitul lunii iunie, procurorul-general adjunct, Nikolai Makarov, a prezentat un raport amplu Parlamentului rus în care se spunea că, deși cercetările erau încă în curs de desfășurare, multe din acuzaţiile lucruţkoi fuseseră deja confirmate de o anchetă specială. Viceprim-ministrul Mihail Poltoranin încheiase, după afirmaţiile lui Markov, un contract ilicit cu un om de afaceri german, iar primul viceprim-ministru Vladimir Șumeiko a semnat câteva directive de transferarea a proprietăţii guvernamentale ruse, inclusiv a unui apartament din Monaco în valoare de 29 de milioane de franci francezi, unor firme particulare ruse și occidentale. Makarov a recomandat în mod special ca Șumeiko și Poltoranin să fie demiși din funcţie, măsură aprobată de parlament. El a acuzat și o serie de comandanţi militari de delapidare a proprietăţii de stat și a susţinut că două automobile Mercedes fuseseră cumpărate în Germania pentru ministrul apărării Graciov sub un nume fals.

De unde avea Procuratura documentaţia pentru toate aceste acuzaţii? Potrivit lui Makarov, ele fuseseră „cerute și primite de la Ministerul Securităţii și Ministerul Afacerilor Interne al Rusiei într-un volum cuprinzând peste 3.000 de pagini”. De asemenea, el a afirmat că Ministerul Securităţii participase la investigaţiile care stăteau la baza raportului.

Nu este de mirare că zvonurile privind demiterea iminentă a lui Barannikov erau în creștere. Elţân, însă,

părea liniștit. El a respins categoric posibilitatea îndepărtării forţate din funcţie a lui Barannikov atunci când ˝s-a adresat unui grup de înalţi funcţionari MB la reuniunea cu ușile închise din 15 mai. Totuși, el a subliniat limpede în mesajul său, din care unele fragmente au ajuns în presă, că nu va încuraja nicio disensiune în rândul ofiţerilor MB. După ce a mulţumit conducătorilor MB pentru contribuţia lor la destituirea a cincizeci și șapte de responsabili guvernamentali care i se opuseseră, Elţân l-a citat pe fostul director al CIA, Allen Dulles: „Politica trebuie să se bazeze pe analiza corectă a faptelor care pot fi strânse laolaltă. Această analiză trebuie încredinţată unei instituţii care nu urmărește scopuri mercenare și nu este legată de vreo orientare politică”.

Să fi fost acesta un mesaj direct adresat lui Barannikov și celor care au ajutat la strângerea documentaţiei pentru Procuratură? Pentru a-și argumenta punctul de vedere, Elţân a continuat afirmând că, după cunoștinţele lui, mulţi lucrători ai MB îi susţineau reformele, dar erau și alţii care aleseseră o cale diferită: „Nu solicit vreo epurare sau măsuri similare. însă, dacă unii – și avem dovezi – nu respectă programul stabilit de ministere și de președinte, și există asemenea cazuri în structura prezidenţială și guvernamentală, atunci ei trebuie îndepărtaţi. Este deosebit de periculos să ai oameni în această instituţie care ar putea să nu sprijine politica generală. Cred că sunt vreo zece, dacă punem la socoteală și organele locale. Desigur, ei nu fac valuri, dar în principiu, nu trebuie să lucreze în aceste organe”.

Unii responsabili din securitate nu au fost convinși de apelurile lui Elţân pentru un sprijin necondiţionat. Ziarul *Literaturnaia Rossia,* care a publicat fragmente din acest mesaj secret, a citat spusele unuia dintre cei prezenţi: „Cum se împacă poziţia pe care a adoptat-o Elţân în acest mesaj cu apelurile lui la democraţie reală, constituţională?”

DESTITUIREA LUI BARANNIKOV

Barannikov, după cum ˝s-a specificat apoi în presă, a

continuat, în replică, să furnizeze inamicilor lui Elţân materiale pentru a susţine acuzaţiile lor de corupţie împotriva taberei lui Elţân. La 22 iulie 1993, Procuratura, cu sprijinul Ministerului Securităţii, a percheziţionat apartamentul lui Poltoranin și l-au convocat pentru un interogatoriu de trei ore. Trei zile mai târziu, procurorul-general Stepankov a anunţat că intenţionează să-l aresteze pe Șumeiko. în decursul aceleași săptămâni, Elţân l-a destituit pe Barannikov.

Motivul oficial al destituirii a fost un incident produs la graniţa dintre Tadjikistan și Afghanistan la 13 iulie 1993. Un grup de patru sute de soldaţi afghani și rebeli tadjici ostili guvernului au atacat un post de grăniceri păzit de trupele ruse care, luate complet prin surprindere, au înregistrat pierderi serioase. Douăzeci și patru de soldaţi ruși au fost uciși și optsprezece răniţi în timpul luptelor care au durat unsprezece ore. Mai târziu, ˝s-a susţinut că MB și trupele de grăniceri cu cartierul general la Moscova aflaseră despre posibilele atacuri asupra posturile de grăniceri de-a lungul frontierei afghane, dar nu au luat nicio măsură de prevenire. Avertismentul asupra unui posibil atac nu a fost niciodată transmis postului de grăniceri în cauză. Mai mult, nu ˝s-au trimis nici întăriri după declanșarea luptelor.

Reacţionând la tragedia petrecută, Elţân nu numai că l-a destituit pe Barannikov, dar și pe Vladimir Ştiahtin, șeful trupelor de grăniceri. El a transferat responsabilitatea coordonării forţelor de grăniceri ministrului apărării, Pavel Graciov, și l-a numit pe subordonatul acestuia, primul-adjunct la șefului statului major Andrei Nikolaev ca înlocuitor al lui Ştiahtin, Toate acestea reprezentau un semnal limpede că Elţân nu era mulţumit de conducerea MB, care fusese altă dată unica autoritate pentru paza frontierei.

Elţân a declarat public că l-a destituit pe Barannikov „pentru încălcarea normelor morale”, precum și pentru nesoluţionarea crizei de la graniţă. Nu a fost imediat prea clar ce însemna „încălcarea normelor morale”, însă, la

scurt timp după demiterea lui Barannikov, un ziar din Moscova susţinea că Elţân descoperise unele documente „explozive” care îl incriminau pe Barannikov de implicare în activităţi ilicite: „Deasupra capului șefului serviciului rus de securitate, Viktor Barannikov, au început să se strângă norii. Instituţia sa este acuzată că, deși dispune de resurse legislative și tehnice enorme, nu face nimic pentru zădărnicirea escrocheriilor internaţionale, scurgerii de capital peste hotare etc”. Se subînţelegea că, într-un fel, Barannikov și colegii lui profitau ei înșiși de aceste „escrocherii internaţionale”.

Apoi a apărut informaţia că soţia lui Barannikov efectuase o călătorie în Elveţia împreună cu soţia șefului adjunct al Ministerului Afacerilor Interne, Andrei Dunaev, în vara lui 1992. Se pare că cele două doamnele au cheltuit 300.000 de dolari pe obiecte de lux, plătite de firma străină „Seabeco”, care avea legături cu întreprinzătorului rus Dmitri Iakubovski. După cum a reieșit, aceste informaţii erau doar vârful aisbergului. Scandalul „Barannikov” se înscria într-un scandal mult mai mare în care erau implicaţi și câţiva membri ai administraţiei lui Elţân.

Numele lui Iakubovski apăruse frecvent în dezvăluirile presei referitoare la mafia internaţională. El condusese, la un moment dat, o întreprindere mixtă, „Agropromhim”, înființată de guvernul rus la Zürich și fusese implicat și în vânzarea patrimoniului armatei ruse din Germania. în iunie 1992, primul-vicepremier Șumeiko l-a numit pe Iakubovski consilier al guvernului rus, iar o lună mai târziu el a devenit șef-adjunct, cu rangul de colonel, al FAPSI. Chiar în momentul când se pregătea să preia funcţia de coordonator special prezidenţial al serviciilor de securitate, a apărut o controversă și Iakubovski a plecat rapid în Elveţia.

Iakubovski, care deţinea informaţii compromiţătoare despre Barannikov, a devenit în curând indispensabil pentru administraţia lui Elţân. Doi membri ai comisiei prezidenţiale pentru combaterea infracţiunilor ˟s-au

deplasat special la Zürich, înapoindu-se cu dovezi că Barannikov primise mită de la directorul firmei „Seabeco”, un emigrant rus pe nume Boris Birshtein. La 23 iulie, cu numai câteva zile înainte de destituirea lui Barannikov, Iakubovski a revenit la Moscova pentru a ajuta la soluţionarea cazului. Barannikov, se pare, a încercat fără succes să-l aresteze la aeroport.

Dintr-o relatare ulterioară a vizitei secrete a lui Iakubovski la Moscova, bazată pe mărturia consilierului juridic șef al lui Elţân, Aleksandr Kotenkov, și din interviurile cu Iakubovski, a reieșit că acesta era implicat în eforturile, cu mizã înaltă, de discreditare nu numai a lui Barannikov, dar și a lucruţkoi, Hasbulatov și procurorului-general Stepankov. Iakubovski susţinea că are documente ce dovedeau implicarea acestor oficiali în luare de mită și furt din banii statului. Iakubovski era atât de important pentru succesul acuzaţiei de corupţie împotriva dușmanilor lui Elţân, încât acesta, împreună cu ajutoarele sale, l-au ţinut ascuns la Kremlin și apoi l-au scos clandestin din ţară.

REACŢII LA DEMITEREA LUI BARANNIKOV

În pofida activităţilor clandestine și fără scrupule în care era implicat Barannikov, nu corupţia a fost principalul motiv pentru care a fost destituit. La urma urmelor, corupţia era în floare în cadrul guvernului și, după cum spunea unul din foștii membri ai administraţiei lui Elţân, se știa prea bine că Barannikov fusese implicat în ilegalităţi pe vremea când funcţiona în Ministerul de Interne al Azerbaidjanului în 1980, și totuși l-a numit șef al Ministerului Rus al Securităţii. Mai mult, judecând după nenumăratele informaţii din presa rusă, alţi câţiva membri al cercului lui Elţân, precum Șumeiko, și, probabil și Graciov, erau implicaţi în scandalul „îakubovski”.

Elţân, în memoriile sale, încearcă să acrediteze ideea că el habar nu avea de toate astea și că fusese șocat când a aflat de afacerile ilicite ale lui Barannikov. De fapt, el era nervos din cauza propriei sale implicări în scandal, recunoscând că participase la o cină secretă cu Boris

Birstein la vila de vacanţă a lui Barannikov, în mai 1993: „Întrevederea cu Boris Birstein m-a făcut să mă gândesc serios. Trebuia să aflu mai multe despre el și „Seabeco", firma rău-famată. La început, întâlnirea oarecum neplăcută cu el mi ˟s-a părut accidentală și am încercat să alung orice gânduri rele despre o înscenare. Oricum, aceste gânduri urmau să îmi revină în minte cu insistenţă".

Pentru Elţân, loialitatea politică era cea care avea importanţă. Vina lui Barannikov era că îi susţinuse pe inamicii președintelui în strângerea dovezilor de corupţie la adresa lui Poltoranin, Șumeiko și a altora. Un fost general KGB, Oleg Kalughin, scria: „De unde vin cele unsprezece mape ale lucruţkoi? Cine le-a umplut cu documente secrete și a oferit opoziţiei posibilitatea de a se folosi de materiale senzaţionale neverificate?"

Izgonirea lui Barannikov a suscitat controverse considerabile în mass-media, controverse ce reflectau divizarea profundă din cadrul guvernului rus și iminenta confruntare dintre EÎ (în și oponenţii lui din parlament. Presa conservatoare îl considera pe Barannikov un ţap ispășitor acuzat pe nedrept pentru incidentul de la graniţă și pedepsit pentru refuzul lui de a-l sprijini pe Elţân în luptele politice partizane. Conform acestui punct de vedere, Barannikov a încercat doar să rămână neutru politic și să respecte Constituţia. *Pravda* chiar a venit cu ipoteza că Barannikov fusese dat jos de membrii concurenţi din aparatul de securitate al lui Elţân: Mihail Barsukov, șeful Direcţiei Generale de Pază și Aleksandr Koijakov, șeful gărzii personale a președintelui, care erau nemulţumiţi de accesul direct al lui Barannikov la președinte și doreau să slăbească influenţa MB. ɻn sprijinul acestei ipoteze, *Pravda* informa că unitatea de elită *Vâmpel* fusese transferată de la MB la Direcţia Generală de Pază a lui Barsukov. Presa pro Elţân, pe de altă parte, îl descrie pe Barannikov ca fiind un trădător fără caracter, care obstrucţionase încercările lui Elţân privind reforma politică și, în același timp, nu reușise să-și folosească eficient ministerul în combaterea infracţiunilor și

fărădelegii.

În lumina controverselor, Barannikov însuși a ieșit în sfârșit în față, făcând un pas fără precedent prin publicarea unei scrisori deschise către Elţân, datată 23 aprilie 1993. Tonul lui Barannikov era defensiv, dar fără păreri de rău: „Nu v-am ascuns nimic niciodată, deși înţelegeam că rapoartele mele nu erau întotdeauna o sursă de bucurie pentru dv. Dar nu aveam ce face. M-aţi pus în fruntea unei instituţii destul de *incomode*”. Barannikov a continuat, afirmând că unii membri ai anturajului lui Elţân, în efortul de a scăpa de el, îl convinseseră pe președinte că informaţiile furnizate de șeful MB erau „filtrate”. Dar nu era adevărat.

Barannikov susţinea că incidentul de la graniţă avea prea puţin sau chiar deloc de-a face cu demiterea sa, întrucât acuzaţia era la adresa Ministerului Apărării, a cărui datorie era să respingă atacul unor agresori înarmaţi. Motivul real al izgonirii sale era, în opinia lui Barannikov, acela că nu susţinuse planul născocit de „ultraradicalii” din jurul președintelui pentru confiuntarea cu oponenţii acestuia. Mai mult, susţinea Barannikov, instituţia sa începuse să-i dea în vileag pe membrii guvernului implicaţi în activităţi de tip mafiot. Ministerul Securităţii era considerat o ameninţare extrem de periculoasă la adresa acestor oficiali, care apoi au făcut campanie împotriva lui. Barannikov a vorbit despre presiunile la care fusese supus din momentul în care a preluat postul de șef al MB și despre „găleţile de noroi” care au fost aruncate asupra instituţiei sale. „Dumneavoastră, domnule președinte, sunteţi obligat să apăraţi ministerul și pe ofiţerii cinstiţi de presiunile dure”.

Barannikov și-a încheiat scrisoarea într-o notă amară: „Sunt ultimul ministru sau mai degrabă fost ministru, din guvernul pe care l-aţi format și de care poporul rus și-a legat atâtea speranţe. Poate că există o anumită logică, o anumită finalitate în faptul că ultimul care urma să fie destituit este ministrul securităţii care a fost alături de președinte de la început și credea că va merge alături de el

până la sfârșit. Probabil că anturajul care nu are de-a face nici cu economicul, nici cu apărarea, și care aparent nu poate face nimic decât să se amestece în intrigi politice ˇs-a dovedit a fi mai puternic și mai abil decât profesioniștii”.

Cu această scrisoare, Barannikov ˇs-a detașat complet de tabăra lui Elţân într-adevăr, el ˇs-a aliat în acel moment cu inamicii președintelui. Președintele Sovietului Suprem, Ruslan Hasbulatov, a mers chiar mai departe încât a declarat decretul lui Elţân de destituire a lui Barannikov ca nul și neavenit.

SEMNE DE CONFRUNTARE

Până în august 1993, fronturile de luptă dintre Elţân și oponenţii săi parlamentari fuseseră trasate și o confruntare se întrevedea la orizont. Presa liberală a atras atenţia asupra acestui lucru, cerându-i în mod repetat lui Elţân să ajungă la un compromis. Vladimir Tretiakov, redactor la *Nezavisimaia Gazeta,* l-a avertizat pe Elţân, într-un editorial apărut la mijlocul lunii august, că ar trebui să nu permită să se ajungă într-un punct în care va fi nevoit să recurgă la vărsări de sânge pentru a salva situaţia politică. Tretiakov l-a sfătuit pe președinte să se împace cu parlamentul prin îndepărtarea unor subordonaţi precum Poltoranin și Șumeiko și prin anunţarea de noi alegeri atât pentru legislativ cât și pentru președinţie.

Această sugestie nu a avut niciun efect. Elţân elabora deja o strategie de înfrângere a lucruţkoi, Hasbulatov et[. La conferinţa de presă din 12 august el a declarat că alegerile pentru un nou parlament „trebuie să aibă loc obligatoriu în toamna acestui an”, fără a face vreo referire la alegerile prezidenţiale. El a prezis că o „bătălie crucială” va avea loc în septembrie și a adăugat categoric că „partea noastră a pregătit opţiuni variate pentru o acţiune decisivă”. Câteva zile mai târziu, Elţân i-a uimit pe democraţi anunţând crearea Consiliului Federaţiei, format din reprezentanţi desemnaţi de președinte din diferite regiuni și republici ale Federaţiei Ruse. Acest consiliu trebuia să fie, ulterior, Camera Superioară a noului parlament, diluând astfel natura democratică a

legislativului.

Elţân și-a continuat și eforturile de discreditare a oponenţilor săi prin acuzaţii de corupţie. El i-a asigurat pe participanţii la conferinţa de presă din august că intenţiona să-i pedepsească, indiferent de poziţie, pe toţi cei a căror vinovăţie fusese stabilită. Noua sa comisie de combatere a criminalităţii urma să se ocupe de toţi acei oficiali care se implicaseră în operaţiuni ilicite. Câteva zile mai târziu, patru membri ai comisiei, un organ ad hoc fără autoritate legală oficială de a aduce acuzaţii penale, au făcut dezvăluiri la o conferinţă de presă, transmisă în direct de televiziunea rusă. Ei i-au dezvinovăţit complet pe Poltoranin și Șumeiko, afirmând că nu găsiseră nicio dovadă de vinovăţie împotriva lor. însă, au continuat cei patru, Ruţkoi comisese infracţiuni teribile, printre care furtul a milioane de ruble din banii statului prin intermediul unei agenţii parlamentare de caritate denumită „Fundaţia Renașterea”. Cazul fusese înaintat procuraturii din Moscova întrucât, în opinia celor patru membrii ai comisiei, nu se putea avea încredere în procurorul-general Valentin Stepankov pe care l-au acuzat că plănuise asasinarea lui Dmitri Iakubovski.

Acuzaţiile și contra acuzaţiile au continuat în următoarele câteva săptămâni. La un moment dat, Poltoranin a fost convocat pentru un interogatoriu de trei ore la sediul lui Stepankov, însă nu a apărut nimic împotriva lui. între timp, susţinătorii lucruţkoi afirmau că documentele incriminatorii fuseseră inventate de membrii anturajului lui Elţân.

Elţân a escaladat conflictul la 1 septembrie când a emis un decret prin care îl suspenda atât pe Ruţkoi cât și pe Șumeiko din funcţiile lor, aparent datorită acuzaţiilor de corupţie și necesităţii de a „efectua cercetări obiective” asupra acuzaţiilor. După cum a reieșit apoi, Șumeiko solicitase el însuși demiterea sa din funcţia de prim viceprim-ministru, însă vicepreședintele a fost destituit împotriva voinţei sale. Mulţi au pus sub semnul întrebării legalitatea acţiunii lui Elţân, văzând în ea o tentativă

deliberată de a-și provoca adversarii. După cum considera un observator: „Pentru a-l ademeni pe inamic să iasă din vizuină, Elţân ˇs-a expus pe sine. Acum chiar și imperturbabilul Hasbulatov va reuși cu greu să-i liniștească pe deputăţii recalcitranţi”. Atât Hasbulatov cât și Ruţkoi au etichetat decretul lui Elţân ca pe o violare sfidătoare a Constituţiei și au dat limpede de înţeles că vor riposta.

ATRAGEREA MINISTERELOR DE ORDINE

În pregătirea unei confruntări violente cu parlamentul, Elţân a început să facă curte „ministerelor de ordine” – Ministerul Afacerilor Interne, Ministerul Securităţii și Ministerul Apărării. în iunie, după ce a majorat salariile și beneficiile militarilor, Elţân ˇs-a adresat unei adunări a înalţilor comandanţi din armată. El i-a lăudat pe ofiţeri pentru realizările lor și a anunţat promovarea a optzeci dintre ei la rangul de generali și amirali. în septembrie, Elţân a vizitat diviziile „Taman” și „Cantemir” precum și trupele aeropurtate, evident pentru a le pregăti în vederea unei confruntări decisive cu inamicii. Elţân a împiedicat comisia pentru combaterea corupţiei de a ancheta acuzaţiile de luare de mită și corupţie în rândul ofiţerilor de rang înalt, inclusiv a ministrului apărării Pavel Graciov. Aceste eforturi n-au asigurat, totuși, sprijinul ferm al forţelor armate faţă de președinte. La toate nivelurile militare se manifesta o nemulţumire imensă faţă de reformele politice ale lui Elţân, iar Ruţkoi, ca fost comandant militar în timpul războiului din Afghanistan, se bucura de popularitate în rândul ofiţerilor de rând. În apelul de obţinere a sprijinului armatei în viitoare să confruntare cu Ruţkoi și Hasbulatov, Elţân juca o singură carte.

Dându-și seama că armata ar putea reprezenta un teren slab, Elţân a cultivat și MDV, poliţia. El l-a destituit pe primul adjunct al șefului MVD Dunaev (a cărui soţie fusese implicată în scandalul cu soţia lui Barannikov). Dunaev ˇs-a revoltat public, adresând un protest parlamentului în care susţinea că îndepărtarea lui și a lui

Barannikov era nefondată și clandestină. Probabil pentru a compensa lovitura dată ministerului, Elţân i-a făcut avansuri șefului MVD, Erin, „Cel văzut tot mai mult și mai frecvent în jurul lui Elţân”, după cum observa ziarul conservator *Pravda.* „Erin care, în general vorbind, este mediocru, dar gata să se supună oricărui ordin – chiar și unuia criminal – al patronului său”. La mijlocul lui august, Erin se odihnea la vila prezidenţială de la Soci, privilegiu care nu se acorda de obicei unui ministru de rând. La mijlocul lui septembrie, Elţân, însoţit de Erin, a vizitat renumita divizie „Dzeijinski”, trupe speciale de elită instruite pentru combaterea tulburărilor interne, încartiruită în apropierea Moscovei. Vizita a fost considerată de presă ca un efort al lui Elţân de a obţine sprijinul acestor trupe. Mai târziu, pe 1 octombrie, Elţân a emis unordin prezidenţial prin care Erin primea rangul de general de armată, probabil plata în avans pentru garanţia loialităţii.

Ministerul Securităţii, al cărui sprijin era de asemenea crucial, reprezenta o problemă mai mare pentru Elţân. îndepărtarea lui Barannikov și a consilierilor superiori precum Vladimir Bondarenko și Andrei Cemenko a cauzat neliniște și incertitudine în rândul militarilor din MB, care fuseseră deja supuși schimbărilor de personal la vârf după dizolvarea KGB. ȚȘn funcţia de ministru interimar al securităţii, Elţân l-a numit pe Nikolai Golușko, primul-adjunct al lui Barannikov, probabil pentru a menţine o anumită continuitate în cadrul conducerii MB. Dar, după cum notează în memoriile sale Elţân, nu era sigur de loialitatea lui Golușko: „Am îndoielile mele în ceea ce-l privește. Nu l-am cunoscut foarte bine… Nu știam cum va reacţiona, în același timp, probabil că era un lucru bun că aveam posibilitatea să-l testez într-o situaţie extrem de gravă. în curând va fi limpede pentru mine dacă avem un nou ministru al securităţii sau dacă va trebui să găsesc un alt candidat”. Elţân l-a numit pe apărătorul său în parlament Serghei Stepașinxun susţinător mai de nădejde, în funcţia de locţiitor al lui Golușko. însă deciziile

referitoare la rolul MB în timpul crizelor erau în mâinile lui Golușko.

În cazul în care MB se dovedea nesigur, Elţân putea să se adreseze Direcţiei Generale de Pază (GUO) care se afla ferm sub controlul său. GUO nu controla numai trupele fostei Direcţii a 5-a a KGB, dar înglobase și unităţile de elită *Alfa* și *Vâmpel.* Astfel că era bine echipată pentru a veni în apărarea președintelui.

ÎNCEPE CRIZA

Făcând aceste pregătiri și scoţându-i în evidenţă pe miniștrii răspunzători de ordine, Elţân a făcut la 21 septembrie un anunţ senzaţional și anume că dizolva parlamentul. Răspunsul imediat al liderilor parlamentari a fost de a declara ordinul lui Elţân nul și neavenit și de a-l „alege" pe Aleksandr Ruţkoi în funcţia de președinte al Federaţiei Ruse. Ruţkoi și-a desemnat proprii șefi pentru „ministerele de ordine": Barannikov – ministrul securităţii, Dunaev – ministru de interne și general-colonelul Vladistav Acialov ca ministru al apărării. Acialov, asociat cu aripa de extremă-dreapta a spectrului politic, nu ˇs-a bucurat de un sprijin larg din partea militarilor. Apelul său către trupele din jurul Moscovei de a veni la sediul Parlamentului cu arme nu a primit niciun răspuns, chiar și atunci când Hasbulatov și Ruţkoi au promis militarilor creșterea salariilor și condiţii mai bune de locuit.

Deși miniștrii lui Elţân și-au declarat sprijinul faţă de decizia lui de a demite legislativul și a conduce prin decrete prezidenţiale, ei nu și-au manifestat entuziasmul. Golușko, mai ales, era în gardă. La 22 septembrie el a apărut la televiziune pentru a anunţa că membrii conducerii MB au convenit să „implementeze" decretul lui Elţân, dar el ˇs-a grăbit să sublinieze că decretul nu acorda MB prerogative de urgenţă, „în special de a efectua operaţiuni de forţă". El a avertizat împotriva scăpării din mână a confruntărilor deoarece „dacă un politician sau altul procedează astfel, consecinţele ar putea fi serioase".

Golușko părea să spună că ministerul său va fi alături de decretul de dizolvare a parlamentului atâta timp cât

acesta nu presupunea aplicarea lui cu ajutorul trupelor de securitate. într-un interviu acordat ulterior, Golușko a confirmat că dezaproba folosirea forţei, adăugând că ministerul său nu era într-o poziţie propice pentru așa ceva, deoarece Elţân îi luase cele două unităţi de elită (Alfa și Vâmpel). Totuși, după cum a înţeles Elţân, forţa (sau amenințarea reală cu forţa) era unica modalitate de a-i face pe oponenţii săi să capituleze. Așa că girul lui Golușko nu îi era de folos. Problema, după cum a reieșit apoi, consta în dezacordul considerabil în cadrul MB asupra decretului lui Elţân, ceea ce însemna că nu se putea pune bază pe acesta în cazul unor violenţe, indiferent de ceea ce dorea Golușko. La 23 septembrie, un ziar din Moscova relata că cel puţin o direcţie de ofiţeri de rang superior din MB a declarat că nu va acţiona împotriva parlamentului în cazul în care i se va cere acest lucru. Câteva zile mai târziu, generalul Anatoli Pronin, șeful operaţiunilor de securitate internă, și-a dat pe neașteptate demisia, chipurile pentru că era susţinător al lui Barannikov. Barannikov însuși susţinea că șapte mii de ofiţeri de securitate sprijineau parlamentul împotriva lui Elţân, cifră verificată de șeful securităţii din Moscova, Evgheni Savostianov. Chiar dacă aceste cifre erau exagerate, exista totuși suficientă nemulţumire în cadrul MB care săjustifice ezitările lui Golușko.

În ceea ce privește MVD, forţele sale urmau să fie în linia întâi a oricărei confruntări. Poliţia MVD era deja pe străzi, responsabilă cu asigurarea ordinii publice, deci ar fi fost prima implicată în orice acte de violenţă. Deși a afirmat că MVD „își va îndeplini datoria profesională” de partea lui Elţân, Erin a fost precaut pe bună dreptate în comentariile publice, făcând tot posibilul pentru a nu se recurge la folosirea forţei. în câteva zile au apărut informaţii că membri ai personalului MVD refuzaseră să sprijine poziţia lui Erin. De fapt, Erin a chemat trupele de interne, inclusiv divizia „Dzeijinski” și trupele OMON (trupe cu destinaţie specială) la Moscova pentru a întări miliţia obișnuită, care număra circa 100.000 de membri

doar în Moscova.

EVENIMENTELE

Situaţia a devenit tot mai tensionată în următoarele câteva zile. Ruţkoi, Hasbulatov, Barannikov și alţii au rămas izolaţi în Casa Albă din Moscova (sediul Parlamentului), puternic înarmaţi și lansând apeluri de ajutor către armată, și în general, populaţiei. Direcţia Generală de Pază a lui Elţân a întărit măsurile de securitate în jurul Kremlinului și altor clădiri guvernamentale, în timp ce Casa Albă era înconjurată de miliţie. Criza a evoluat în violenţă duminică, 3 octombrie, când mii de manifestanţi pro parlamentari, impulsionaţi de Ruţkoi și Barannikov, au mărșăluit către Primăria Moscovei și clădirea televiziunii de la Ostankino. Aceasta era păzită de poliţia specială a MVD și vreo cinci sute de trupe de interne, însă ele ˇs-au dovedit a fi neajutorate în faţa mulţimii și nu au făcut nimic pentru a o împiedica să ia cu asalt Ostankino. De fapt, circa două sute dintre aceștia au trecut de partea apărătorilor Casei Albe. Atacul asupra postului (istankino ˇs-a soldat cu peste șaizeci de morţi și sute de răniţi.

Elţân a ripostat prin decretarea stării de urgenţă, măsură la care Gorbaciov se gândise în diferite ocazii, însă nu se hotărâse niciodată să o aplice. Aceasta l-a făcut pe Graciov să transmită, în final, ordine anumitor unităţi ale armatei de a veni la Moscova (diviziile „Taman” și „Cantemir”, alături de divizia 119 de parașutiști și 27 de infanterie motorizată), însă acestea nu au ajuns decât a doua zi. Potrivit șefului securităţii din Moscova, Savostianov: „Nu existau planuri operaţionale pentru angajarea armatei. Problema trebuia rezolvată pe moment”.

Elţân a făcut cunoscut într-un interviu ulterior că militarii au ajuns prea târziu. A fost, în opinia lui: „o problemă psihologică pentru conducerea Ministerului Apărării... Știţi, ministrul apărării ar fi trebuit singur să decidă. La urma urmelor, aceasta era sarcina lui de a reacţiona corespunzător în asemenea cazuri. Dar el nu a

procedat astfel”. Elţân a continuat sugerând că Graciov ar fi putut avea îndoieli privind loialitatea ofiţerilor săi superiori. La rândul său, Graciov l-a acuzat pe șeful MVD, Erin, pentru neprezentarea trupelor de armată la apărarea televiziunii de la Ostankino. El a spus că Erin îi convinsese pe toţi în cadrul unei sesiuni guvernamentale că putea face faţă doar cu forţele lui.

Ministerul Securităţii, între timp, a acţionat slab, în pofida faptului că era răspunzător prin lege de suprimarea „dezordinii maselor” și de sprijinire a MVD în aplicarea stării de urgenţă. Când acesta a pus sub semnul întrebării pasivitatea MB faţă de actele de violenţă, Savostianov a susţinut că instituţia sa a fost luată complet prin surprindere și nu se așteptase ca Ruţkoi și aliaţii lui să ceară susţinătorilor lor să treacă la arme. Presat de interlocutori, Savostianov a admis că „noi și forţele de poliţie nu suntem formaţi pentru acţiune în condiţii de luptă, mai precis pentru război civil… Sincer vorbind, Ministerul Securităţii nu și-a jucat rolul în prevenirea evenimentelor. Faptul că am fost împiedicaţi să procedăm astfel – interdicţii legale, lipsa structurilor de putere – este altceva. Posibil ca nehotărârea personalului operaţional de a se amesteca în probleme politice să fie fost cel mai important lucru”.

S-a sugerat că Elţân a permis mulţimii să atace Ostankino pentru a avea apoi scuza de a lua cu asalt Casa Albă. Deși ˇs-ar putea să nu fie chiar așa, este adevărat că atacul asupra postului de televiziune Ostankino a asigurat impulsul necesar pentru folosirea forţei. După cum aprecia Igor Iakovlev, redactorul ziarului *Obșcia Gazeta*: „Când ˇs-a luat decizia de înconjurare a Casei Albe, Elţân și guvernul ˇs-au găsit într-o poziţie foarte ciudată: oamenilor le displăcea tot mai mult atitudinea lor. Dacă n-ar fi fost vorba despre atacul asupra turnului televiziunii, dacă n-ar fi fost nicio vărsare de sânge, este dificil de înţeles cum ˇs-ar fi depășit impasul”.

În final, a fost o combinaţie de trupe de armată și trupe MVD care au trecut la atacul iniţial. Câteva ore mai

târziu, un detașament de circa 180 de militari din unităţile *Alfa* și *Vâmpel* au pătruns în Casa Albă și au negociat predarea lui Hasbulatov, Ruţkoi, Barannikov și Acialov (după cum a relevat mai târziu Elţân, el a întâmpinat dificultăţi în a convinge unităţile *Alfa* și *Vâmpel* să-l susţină, deși erau subordonate mai degrabă gărzii lui decât MB). Câteva trupe speciale MB erau masate la vedere în timpul acestor evenimente, însă rolul lor era minim.

Violenţele din 3 – 4 octombrie ˇs-au soldat cu 144 de morţi și sute de răniţi. Era pentru prima oară în istoria Rusiei de după 1917 că trupele, fie de armată sau poliţie, fuseseră mobilizate forţat și folosite într-o luptă internă pentru putere. în trecut, când Hrușciov l-a învins pe Beria în 1953, de exemplu, sau în 1957 când i-a îndepărtat cu succes pe rivalii săi, Malenkov și Molotov, trupele au fost puse în stare de alertă, însă nu au fost niciodată folosite. Chiar și în timpului puciului din 1991, trupele nu ˇs-au angajat în lupta armată împotriva civililor. Puse la încercare de partea lui Elţân, performanţa ministerelor de ordine a fost slabă, ca să nu folosim o apreciere mai dură. Dacă aceste ministere ˇs-ar fi angajat ferm în susţinerea cu forţa a decretului lui Elţân din 21 septembrie, pasivitatea îndelungată și vărsările de sânge ar fi fost probabil evitate. Inamicii lui Elţân au opus rezistenţă deoarece știau că armata și poliţia aveau o poziţie echivocă. După cum a aflat și Elţân, sprijinul ministerelor nu însemna neapărat și sprijinul din partea forţelor lor.

CONSECINŢELE CRIZEI

Nu au existat acuzaţii publice ca urmare a violenţelor. La sesiunea Consiliului Securităţii din 6 octombrie, la care au participat primul-ministru Viktor Cemomârdin și cei doi adjuncţi ai săi, Egor Gaidar și Serghei Șahrai, erau prezenţi toţi șefii ministerelor de ordme. Era de așteptat să fie discutate evenimentele din ultimele zile, însă „președintele a dat imediat de înţeles că viaţa continuă și că nu ar trebui să privim înapoi”. Discuţiile ˇs-au axat pe noua doctrină militară a Rusiei. Elţân nu numai că ˇs-a abţinut să admonesteze poliţia și pe

șefii militari, dar chiar i-a recompensat. Erin a primit titlul de „Erou al Federaţiei Ruse”, în timp ce Graciov și Golușko, împreună cu ministrul adjunct al apărării, Constantin Kobeţ, au primit „Ordinul pentru curaj personal”, o distincţie nu chiar atât de importantă (nu ˚s-a dat niciun motiv pentru această discrepanţă, dar este posibil să se fi datorat pierderilor mai mari suferite de poliţie). Ironia nu a trecut neobservată de analiștii politici. în absenţa unui sprijin de nădejde din partea poliţiei și armatei, Gaidar a cerut cetăţenilor neînarmaţi ai Moscovei, la 3 octombrie, să apere democraţia împotriva opoziţioniștilor parlamentari. Ca rezultat, civili nevinovaţi și-au pierdut viaţa. Și totuși, Elţân îi premia pe conducătorii militari și din poliţie. „Când o masă de oameni moare în prima linie în timp de pace”, se întreba indignată *Izvestia* „să fie acesta rezultatul unui eroism personal sau al strategiei unui mareșal?”

De fapt, Elţân nu era în poziţia de a-i învinui pe militari. Ofiţerii fuseseră puși într-o situaţie dificilă și nu puteau fi făcuţi răspunzători pentru starea de spirit a trupelor lor. Nu era de datoria armatei să restabilească ordinea publică și să suprime tulburările interne. într-un efort aparent de a schimba această situaţie, Consiliul Securităţii Rusiei a prezentat, la 2 noiembrie 1993, o nouă doctrină militară care autoriza folosirea trupelor de armată pentru ţinerea în frâu a dezordinii publice. Această inovaţie urma să se dovedească a fi extrem de semnificativă: la sfârșitul anului următor, militarii vor fi implicaţi într-un conflict sângeros intemân Cecenia.

În octombrie, totuși, principala responsabilitate pentru suprimarea violenţei civile revenea MVD ?i MB. Deși șeful MVD, Erin, avusese bunăvoinţă, trupele lui nu se ridicaseră la nivelul sarcinii. MB, ale cărui forţe erau cu mult mai bine instruite, fusese și mai prejos. Golușko a încercat mai târziu să-și apere angajaţii, susţinând că mulţi fuseseră răniţi și că se comportaseră curajos. Totuși, Elţân nu a fost convins și a început să facă planuri pentru restructurarea serviciului de securitate și reorganizarea

forţelor acestuia pentru a-și asigura sprijinul și loialitatea. La mijlocul lui octombrie, zvonurile despre epurări și reorganizarea MB circulau din abundenţă. Structuri importante din MB urmau să fie transferate unor alte instituţii, iar Golușko urma să fie destituit. Deși președinţia și MB au dezminţit zvonurile, consilierul cel mai apropiat al lui Elţân, Mihail Poltoranin, a declarat într-un interviu că ministerele apărării, de interne și securitatea ar trebui să fie epurate și reorganizate pentru că nu făcuseră suficient pentru susţinerea președintelui în timpul crizei din octombrie.

O altă aluzie la o reorganizare iminentă a venit din partea șefului securităţii din Moscova, Sevostianov, care a declarat în noiembrie că era imperativ ca angajaţii să depună jurământ de credinţă. Argumentând că MB ar trebui reorganizat, Sevostianov a subliniat că funcţiile acestuia ar trebui să fie mai bine delimitate. Ar trebui existe fie un serviciu special, fie un organ de aplicare a legii, sau amândouă. De fapt, planuri de reorganizare a serviciilor de securitate, care erau în curs de elaborare, vor reflecta tocmai aceste aspecte. Golușko nu era nici pe departe bucuros de schimbări. Se pare că a și respins o propunere a consilierilor lui Elţân de a plasa unitatea MB de supraveghere a convorbirilor telefonice sub conducerea FAPSI și a încercat să aibă o întrevedere cu președintele. El a avut doar o convorbire cu Serghei Filatov, șeful administraţiei prezidenţiale, care i-a spus că strategia fusese deja stabilită. La 5 noiembrie, Golușko ˇs-a întâlnit cu Elţân pentru a discuta reforma ministerului, inclusiv măsurile de prognoză mai eficientă a posibilelor ameninţări interne la adresa guvernului. O propunere MB era de a organiza o secţie specială a Direcţiei pentru Combaterea Terorismului care şase ocupe de grupările extremiste organizate în partide politice.

Între timp, Elţân a suferit o înfrângere politică la 12 decembrie 1993, când alegerile pentru noul parlament a dat ultranaţionaliștilor, Partidului Liberal Democrat (LDPR) de extremă-dreaptă a lui Vladimir Jirinovski, un vot

neașteptat de mare. După cum a relevat scrutinul, starea de spirit a populaţiei ruse era departe de a fi ˇîn favoarea politicii de reformă a lui Elţân. Alegătorii au aprobat noua Constituţie, totuși, care conferea președintelui puteri extinse faţă de legislativ. Mulţi liberali ˇs-au temut că se va ajunge la o conducere autoritară.

Noua Constituţie acorda președintelui puterea de a dizolva Duma de Stat (Camera Inferioară a Parlamentului) dacă aceasta respingea candidatura propusă de președinte pentru funcţia de prim-ministru sau dacă își exprima votul de neîncredere în guvern. Președintele putea, de asemenea, să desemneze sau să îndepărteze din funcţie miniștri ai Cabinetului, să ceară organizarea de alegeri extraordinare, să anunţe referendumuri, să numească conducerea militară superioară și să-și numească reprezentanţii personali în regiuni, să instituie stare de urgenţă pe întreg teritoriul ţării. Aceste prerogative constituţionale îi permiteau lui Elţân, care la începutul lui noiembrie își retrăsese promisiunea de a ţine alegeri prezidenţiale în iunie 1994, să ocolească legislativul într-o oarecare măsură și astfel să evite o nouă confruntare. Prin menţinerea lui Viktor Cemomârdin în funcţia de prim-ministru, Elţân a redus posibilitatea unei asemenea confruntări. Cemomârdin era considerat cu mult mai puţin radical decât Gaidar (care și-a dat demisia din funcţia de viceprim-ministru după alegeri) și se bucura de o simpatie mai mare în rândul parlamentărilor conservatori.

DIZOLVAREA MINISTERULUI SECURITĂŢII

Oricât de îngrijorător ar fi fost, rezultatul semnificativ obţinut de Jirinovski la alegeri i-a adus avantajele lui Elţân. Astfel, el putea înclina spre o tactică autoritară fără a stârni prea multă critică din partea reformiștilor ruși și din partea Occidentului. Confruntat cu posibilitatea ca Jirinovski să reprezinte o alternativă, criticii democraţi ai lui Elţân vociferau mai puţin și doreau să-i acorde mai mult credit decât o făcuseră înainte. Reorganizarea serviciilor de securitate era unul din cazurile avute în vedere. Deși era descrisă ca o reformă

democratică fără precedent, ea plasa, de fapt, serviciile de securitate și mai mult sub controlul lui, sporindu-i considerabil puterea. Iar reorganizarea nu schimbase prea mult situaţia de la Lubianka. Istoria se repeta.

La 21 decembrie 1993, la a 76-a aniversare a crcării organelor de securitate sovietice, infama CEKA a lui Lenin, Elţân a emis un decret prin care anunţa că a desfiinţat Ministerul Securităţii. Conform decretului, sistemul de securitate care existase din vremea CEKA până în prezent ˟s-a dovedit a fi „nereformabil”, iar „încercările de reorganizare făcute în ultimii ani au fost în principal superficiale și cosmetice”. Ca rezultat, se spune în decret, sistemul existent „s-a perimat; este ineficient, împovărător pentru bugetul statului și o piedică în implementarea reformelor politice și economice”. La conferinţa de presă din 22 decembrie, Elţân a afirmat că desfiinţase „ultimul bastion al sistemului totalitar”. Urmărirea politică a oamenilor va înceta și se vor efectua numai operaţiuni strict de contrainformaţii.

Faptul că serviciile de securitate fuseseră reformate doar superficial până în acel moment nu era o noutate pentru criticii liberali ai regimului lui Elţân. Acesta fusese refrenul lor constant de la dizolvarea KGB în 1991. însă faptul că Elţân recunoscuse aceasta era o întorsătură nouă. Comparând MB cu KGB și predecesoarele acestuia, el îi defăima pe actualii conducători ai MB care se autodefiniseră ca reformatori. Dar, la urma urmelor, Elţân răspundea de structura acestor organe de aproape doi ani. Nu purta și el o parte din vină pentru eșecul de a reforma fostul KGB?

După cum reieșea din decret, Elţân adoptase soluţia predecesorilor săi: avea tot un serviciu de securitate sub o nouă denumire. De această dată urma să se numească „Serviciul Federal de Contrainformaţii” (Federalinaia Slujba Kontrarazvedki sau FSK). Golușko, numit director al FSK, trebuia să elaboreze regulamentul de funcţionare al noului serviciu în decurs de două săptămâni și să-l supună spre aprobare lui Elţân.

Decretul lui Elţân a creat o consternare considerabilă la Lubianka. Nu numai ofiţerii de rând, dar și conducătorii din MB au aflat despre dizolvarea organizaţiei lor numai din presă. Ei erau foarte neliniștiţi de ordinul lui Elţân în care se preciza că urmau să fie consideraţi doar angajaţi provizorii ai noului serviciu de contrainformaţii până la „reatestarea” lor. Nimeni nu părea să știe ce înseamnă această reatestare. Va fi folosită pentru încheierea unor vechi socoteli, pentru pedepsirea celor care nu urmaşeră linia politică a lui Elţân? într-un interviu ulterior, primul-adjunct al lui Golușko, Stepașin, a afirmat că MB fusese dizolvat din cauza „creșterii corupţiei în cadrul structurilor superioare, a activităţii tot mai susţinute a serviciilor speciale străine din ţări apropiate și îndepărtate și încercărilor acestora de a recruta oficiali guvernamentali”. El a adăugat, amenințător, că numai în ultimul an fuseseră condamnate pentru spionaj douăzeci de persoane. Astfel, problema MB nu consta numai în corupţia structurilor de ordine, ci și într-o posibilă trădare în rândul ofiţerilor. Să fi fost aceștia trădătorii despre care agentul CIA, Aldrich Ames, care va fi arestat doar peste câteva săptămâni pentru spionaj în favoarea Rusiei, îi informase pe ruși? Dacă așa stăteau lucrurile, nu era clar de ce administraţia lui Elţân așteptase atât pentru a lua măsuri punitive împotriva MB.

Ofiţerii regionali ai serviciului de contrainformaţii erau, de asemenea, dezorientaţi. Un corespondent al ziarului *Izvestia* informa că starea de spirit era sumbră; angajaţii securităţii erau îngrijoraţi pentru slujbele lor. Domnea amărăciunea. Un profesionist de securitate mai în vârstă ˚s-a arătat foarte supărat că instituţia sa era „acuzată pentru toate belelele”. Altul a mers atât de departe încât a afirmat că ordinul lui Elţân l-a împins în tabăra lui Jirinovski. Dacă urma să fie destituit, a afirmat acesta, „îmi va rămâne un singur lucru de făcut – să-mi ofer serviciile structurilor de forţă ale partidului lui Jirinovski. Acest politician inspiră speranţa că, în cazul în care partidul său devine partid de guvernământ, atunci

statul va trata oamenii de profesia noastră cu mai mult respect decât o face astăzi”.

Angajaţii securităţii de la toate nivelurile și-au exprimat îngrijorarea că instituţia lor nu poate funcţiona fără a folosi urmărirea camuflată. Cum să lupte împotriva terorismului și subversiunilor fără să recurgă la aceste tehnici care reprezentau practica acceptată de toate guvernele normale? Șefii MB nu știau ce răspuns să le ofere, în întâlnirile cu personalul, ei au fost nevoiţi să admită că nu exista „nicio bază pentru explicare ordinului președintelui”. însă unii ofiţeri MB au opinat că declaraţia președintelui despre sistarea urmăririi politice era pur și simplu retorică și că lucrurile vor continua ca de obicei. După cum a reieșit, ei aveau dreptate. Când a fost întrebat, câteva săptămâni mai târziu, dacă instituţia sa va continua urmărirea secretă și supravegherea telefoanelor, Stepașin a răspuns în defensivă: „Un serviciu de contrainformaţii fără sprijin operaţional și tehnic nu are sens. Deci intenţionăm să le menţinem”.

Golușko a refuzat să comenteze public modificările până la 29 decembrie, când a acordat un interviu ziarului *Izvestia,* dând limpede de înţeles că nu era mulţumit: „Probabil că ne este cunoscută tuturor zicala: dacă vrei să reduci eficienţa, lansează o reorganizare. Asta se petrece și în cazul de faţă”. El a afirmat apoi că: „cel puţin eu, personal, nu aș fi făcut asemenea schimbări radicale după evenimentele din octombrie. Nu îl condamn pe președinte, îi dau ascultare și facem tot posibilul pentru aplicareaordinului. Dar în acest caz mă refer la sentimentele pur umane ale angajaţilor cinstiţi”. Golușko a negat că Ministerul Securităţii nu fusese reorganizat după 1991: „Ministerul Securităţii a început să funcţioneze pentru prima oară pe baza legii… Prin urmare, imaginea personalului nostru operaţional ˇs-a schimbat psihologic, metodologic și profesional”. El a neglijat, de asemenea, semnificaţia a ceea ce Elţân descrisese ca fiind o reformă fără precedent și a adus la cunoștinţă că personalul va fi redus cu 30 la sută și funcţiile noii sale instituţii vor fi

restrânse doar la contrainformaţii. Însă a adăugat că angajaţii rămași pe dinafară nu vor fi concediaţi, ci vor fi mutaţi la alte instituţii, precum MVD sau Procuratură. Totodată, a adăugat că de fapt majoritatea personalului său era angajat strict în activităţi de contrainformaţii. Una peste alta, era evident că pentru Golușko, un vechi cekist loial, atacul aparent impetuos al lui Elţân asupra Ministerului Securităţii era greu de înghiţit.

REORGANIZAREA SECURITĂŢII

Statutul Serviciului Federal de Contrainformaţii (FSK), semnat de Elţân la 5 ianuarie 1994, nu a fost publicat decât trei luni mai târziu. Cu toate acestea, unele amănunte ale reorganizării fuseseră prezentate de primul-adjunct al lui Golușko, Stepașin. El a anunţat că numărul angajaţilor în noul FSK va fi de 75.000, cu 46 la sută mai puţin decât personalul MB. Aceasta era o reducere cu mult mai mare decât cea prevăzută de Golușko. Conducerea centrală a FSK urma să fie redusă de la 3.500 la 1.500 de oameni. Potrivit declaraţiilor iniţiale ale lui Stepașin, pe care le-a contrazis mai târziu, noul serviciu nu va semăna cu instituţia predecesoare. FSK va combate numai spionajul străin (politic, militar și economic), terorismul, traficul de droguri și armament. Nu va mai lupta împotriva corupţiei din economie, care va fi cădea în sarcina MVD. Acesta va primi și fosta închisoare de anchetă a KGB din Lefortovo, unde lâncezeau organizatorii insurecţiei din octombrie.

Problema prerogativelor de anchetare ale noii instituţii rămânea neclară, în pofida faptului că era cardinală pentru funcţionarea ei eficientă. Cum puteau să opereze ofiţerii de securitate fără a fi capabili să aresteze oameni și să investigheze infracţiunile? Șeful relaţiilor publice al FSK, Alexei Kondaurov, a declarat clar că instituţia nu va mai desfășura cercetări, care vor fi transferate Procuraturii. Un alt oficial FSK a explicat că în locul cercetărilor, ei vor face doar „investigaţii” care, potrivit legii ruse, reprezintă stadiul iniţial al unui caz penal. Totuși un alt purtător de cuvânt a declarat că ofiţerii

dispuneau încă de dreptul de a face arestări și vor ajuta Procuratura la cercetări în caz de necesitate. Stepașin a creat un tablou mai ambiguu, afirmând că FSK nu va efectua cercetări politice, „cu excepţia, desigur, a acelor cazuri când vorbim despre asociaţii create clandestin sau interzise, de natură extremistă, care alcătuiesc formaţiuni înarmate și atacă sistemul constituţional rusesc”.

O altă ambiguitate se referea la trupele de grăniceri. Acestea urmau să fie oficial separate de serviciul de contrainformaţii și constituite în Serviciul Federal de Grăniceri (Federalinaia Pogranicinaia Slujba), cu statutul unui minister federal, subordonat direct lui Elţân. General-colonelul Andrei Nikolaev îşi menţinea funcţia de șef al trupelor de grăniceri. Golușko, totuși, a afirmat că şeful trupelor de grăniceri va fi subordonat șefului FSK „de câte ori se efectuau sarcini operaţionale de pază a frontierei”. Stepașin a declarat și el că în timp ce trupele de grăniceri au evoluat într-un serviciu autonom, „FSK va continua să asigure contrainformaţii pentru paza efectivă a graniţelor de stat ale Rusiei”. Astfel, legăturile dintre trupele de grăniceri și serviciul de contrainformaţii nu erau în niciun caz rupte.

O parte din neclarităţi au rezultat probabil din divergenţele între fosta conducere a MB, care a dorit să-și păstreze cât mai mult posibil din organizaţie în noua instituţie, și membrii administraţiei lui Elţân. Principalul scop al acestora din urmă era de a menţine capacitatea serviciilor de securitate în lupta împotriva opoziţiei politice, prin orice mijloace necesare, iar Elţân să aibă controlul final. Astfel, de exemplu, „anumite unităţi” au fost transferate de la vechiul MB la FAPSI, propria creaţie a lui Elţân. în timp ce pierderea acestor unităţi putea slăbi FSK, reîncarnarea MB, ea nu se sustrăgea de sub puterea lui Elţân. într-adevăr, era în avantajul lui să aibă serviciile de securitate dispersate, atâta timp cât le avea oricum în mâinile sale.

FAPSI a câştigat și monopolul asupra sistemelor de informaţii ale guvernului. Elţân a semnat un decret pentru

formarea „unui singur corp informaţional legal” pentru CIS (Comunitatea Statelor Independente), care acorda FAPSI responsabilitatea de coordonare a băncilor de date și legăturilor de telecomunicaţii dintre Rusia și instituţiile de securitate și aplicare a legii din CÂS. După cum au observat ziariștii ruși, FAPSI câştiga lupta pentru controlul telecomunicaţiilor în Rusia prin alinierea sistemelor de calculatoare ale statului și întreprinderilor comerciale la sistemele sale de comunicaţii, acordând FAPSI acces la informaţii economice cheie asupra firmelor particulare rusești și străine.

La scurt timp după reorganizarea din decembrie, Departamentul de Securitate a Președintelui a fost separat de Direcţia Generală de Pază (GUO) și ˚s-a creat Serviciul pentru Securitatea Președintelui (Slujba Bezopasnosti Prezidenta sau ZBP). Decretul lui Elţân privind ZBP, care rămânea sub conducerea lui Aleksandr Koqakov, promulgat la 13 noiembrie 1993, nu a fost publicat niciodată. Funcţiile și responsabilităţile sale precise au rămas un secret. Un consilier al lui Elţân observa la acel moment că ZBP îşi extinsese recent activitatea dincolo de aceea de pază a președintelui pentru a-și forma propriul personal analitic. Dată fiind relaţia strânsă dintre Elţân și Korjakov, se putea aștepta ca Elţân să sporească puterea lui Koijakov prin ridicarea statutului gărzilor acestuia. Normal, Elţân se simţea mult mai în siguranţă bazându-se pe oamenii lui Korjakov decât pe cei ai unei instituţii mult mai independente.

Presa liberală a înţeles rapid ce însemna de fapt reorganizarea. *Komsomolskaia Pravda* nota: „Este evident că prin punerea FSK în subordinea directă a șefului statului, președintele a preluat conducerea tuturor serviciilor speciale ruse... Totul este acum sub controlul exclusiv al președintelui”. Potrivit ziarului *Nezavisimaia Gazeta*: „Golușko a fost însărcinat cu elaborarea unui nou concept pentru serviciul de securitate și funcţionarea personalului acestuia. Însă reforma îi cere, în realitate, păstrarea vechilor funcţionari și are în vedere manipulări

cosmetice și, de asemenea, probabil, creșterea influenţei generalului Korjakov, care nu numai că se află în fruntea gărzii prezidenţiale, dar și a câtorva structuri suplimentare incluzând chiar formaţiuni militare”. Evenimentele vor dovedi că aceste observaţii despre puterea lui Korjakov erau corecte.

CONTROLUL SERVICIILOR DE SECURITATE

Desigur, ar fi fost dificil pentru Elţân însuși că supravegheze direct serviciile de securitate, dată fiind și separarea lor în câteva organisme. Nu mai exista un singur funcţionar care să-i raporteze, așa cum fusese pe vremea KGB, când Krucikov și predecesorii lui fuseseră în funcţie. Și nu mai exista aparatul Partidului Comunist care să urmărească instituţiile de securitate. Cum urmau să fie atunci conduse serviciile de securitate?

La începutul lui ianuarie 1994, Elţân l-a desemnat pe asistentul său juridic special, Iuri Baturin, să preia sarcina directă în acest domeniu, în calitate de consilier prezidenţial pe probleme de securitate. Baturin, 44 de ani, era descris de presă ca un *outsider,* o persoană care nu făcea parte din aparat. Absolvent al Institutului de Drept, Baturin lucrase acolo timp de zece ani sub conducerea lui Gheorghi Șahnazarov, asistentul lui Andropov. Își luase diploma în ziaristică la Universitatea de Stat din Moscova și cunoștea câteva limbi străine. Anii de pregătire și experienţa de lucru l-au pus în contact strâns cu KGB-ul.

În 1990 – 1991, Baturin ˇs-a aflat în rândurile personalului lui Gorbaciov (lucrând pentru Șahnazarov) și, mai târziu, în primăvara lui 1993, ˇs-a alăturat administraţiei lui Elţân. Se pare că a reușit să câștige încrederea președintelui și a contribuit la redactarea decretului prezidenţial din septembrie 1993 de dizolvare a Parlamentului rus. Atribuţiile lui Baturin erau de a „coordona activitatea serviciilor speciale și de a urmări și adopta decizii asupra chesţiunilor zilnice care nu trebuiau să încarce activitatea președintelui”. Una din primele sale sarcini a fost redactarea noului statut al FSK, împreună cu Golușko și Stepașin.

Un alt oficial care avea ca sarcină supravegherea serviciilor de securitate era Oleg Lobov, secretar al Consiliului Securităţii. Lobov era un vechi asociat al lui Elţân din orașul natal al acestuia, Ekaterinburg. El se afla în fruntea Comisiei de Evaluare, care reatesta ofiţerii de securitate pentru noul FSK. Aproximativ 250 de ofiţeri au trecut prin procesul de reatestare care implica evaluarea loialităţii lor faţă de Elţân. Lobov a declarat limpede că FSK trebuie să-l sprijine pe președinte și să-i apere politica în faţa opoziţiei.

Din comisie făcea parte și Vladimir Rubanov, fost șef al Departamentului de Analiză al KGB și fondator al Institutului pentru Studiul Problemelor de Securitate al KGB, care a continuat să existe sub MB ?i FSK. Rubanov, care a intrat în KGB în 1971, a părăsit serviciul de securitate în 1992. în august 1993, el a devenit secretar-adjunct al Consiliului Securităţii și asistent al lui Lobov.

Deși noua echipă de secretari a lui Elţân era formată din funcţionari relativ tineri și progresişti care păreau a dori reforma, ei nu au început prin a reduce drastic prerogativele serviciilor de securitate. într-adevăr, unele din declaraţiile lui Baturin sugerau că el nu era partizanul impunerii unor restricţii noi. Majoritatea foștilor responsabili MB au trecut cu ușurinţă reatestarea. Noul statut al FSK, apărut la sfârșitul lui martie 1994, diferea într-o mică măsură de legile anterioare ce guvernaseră organele de securitate. Unica modificare structurală importantă, lăsând la o parte accentul pus pe funcţiile de anchetă, era aceea că FSK era subordonat doar președintelui, fără a mai fi menţionată supravegherea sa de către legislativ.

Crearea Serviciului Federal de Contrainformaţii a marcat un nou capitol în lupta lui Elţân pentru a ţine în mâini puterea, deși în același timp președintele vorbea de principiile democratice. Criza din octombrie 1993 fusese o încercare dificilă, în mare parte pentru că supraestimase dorinţa ministerelor de ordine de a-l susţine. în momentul crucial, când confruntarea cu oponenţii degenerase în

violenţă, Elţân ˇs-a trezit că trebuie să ceară cu umilinţă sprijinul celor care ţineau trupele în mână. Pentru a evita o asemenea situaţie în viitor, el trebuia să se asigure, cât se poate de bine, că poate să se bazeze pe oamenii și instituţiile însărcinate cu menţinerea securităţii interne și suprimarea opoziţiei politice. Aceasta a determinat reorganizarea din nou a serviciilor de securitate și punerea lor sub controlul ferm al președintelui.

CAPITOLUL PATRU

1994: UN ROL MAI MARE PENTRU SECURITATEA INTERNĂ

O Rusiei puternică are nevoie de servicii speciale puternice.

(Boris Elţân, mai 1994)

Criza din octombrie 1993 și alegerile ulterioare din decembrie au schimbat dramatic constelaţia forţelor politice din Rusia, precum și poziţia lui Elţân în această constelaţie. Ambele evenimente au servit la trasarea miei linii despărţitoare între Elţân și grupul de reformatori care îi fuseseră aliaţi de când devenise președinte al Rusiei în iunie 1991. Confruntarea sângeroasă cu parlamentul în octombrie nu numai că a întărit hotărârea lui Elţân de a crea o structură a puterii pe care să se poată baza pentru a-și susţine președinţia, ci l-a și îndepărtat de suporterii democraţi care au pus sub semnul întrebării modul de soluţionare a crizei. Rezultatul semnificativ obţinut de Partidul Liberal Democrat ultraconservator al lui Jirinovski la alegerile din decembrie și performanţa slabă a blocului electoral proreformist „Opţiunea Rusiei” l-au îndepărtat pe Elţân și mai mult de reformatori precum Gaidar, care și-a prezentat demisia din guvern după alegerile parlamentare. După cum sublinia politologul Michael MC˘Faul, Elţân și cercul lui de consilieri au ajuns la concluzia că starea de spirit a ţării se schimbase: „Dacă Elţân ar dori să câștige alegerile din iunie 1996, el ar trebui să se comporte și să vorbească mai mult ca Jirinovski și mai puţin ca democraţii”.

Elţân a procedat chiar așa, susţinând importanţa

măsurilor disciplinare împotriva infracţiunilor și punând mai mult accentul pe existenţa statului rus puternic. Procedând astfel, Elţân pornea pe un drum neexplorat și periculos. Privind retrospectiv, ne este clar acum că această alunecare spre dreapta a condus direct la invadarea Ceceniei în decembrie 1994, ceea ce a distrus pentru totdeauna alianţa șubrezită dintre Elţân și reformatori. Serviciile de securitate „în particular instituţiile de interne, erau un element-cheie al noii strategii a președintelui. într-adevăr, noul Serviciu Federal de Contrainformaţii (FSK), creat din Ministerul Securităţii, a fost împins în linia întâi a luptei intense împotriva infracţiunilor și a politicii agresive faţă de Cecenia. Korjakov și paza de la Kremlin erau susţinători mai puţin vizibili, dar nu mai puţin influenţi, ai acestei linii dure.

SERVICIUL FEDERAL DE CONTRAINFORMAŢII

FSK a existat puţin mai mult de un an înainte de a fi din nou rebotezat, în aprilie 1995, fiind elaborată o nouă lege care stipula funcţiile și prerogativele acestuia. A fost o perioadă crucială pentru serviciile de securitate și pentru soarta drepturilor democratice în general. Din momentul crcării FSK, era limpede că, contrar celor afirmate de Elţân în decretul din decembrie 1993 despre reformarea organelor de securitate o dată pentru totdeauna, el va juca un rol tot mai puternic pe scena internă. Într-adevăr, anul 1994 a fost martorul renașterii aparatului de securitate ale cărui prerogative legale coincideau în mare parte cu cele ale KGB.

Nu se prea înţelege de ce statutul care stabilea funcţiile FSK, semnat de Elţân în ianuarie, nu a fost publicat decât la sfârșitul lunii martie. Probabil administraţia prezidenţială a considerat că va fi mai prudent să aibă un moment de răgaz între anunţul iniţial privind crear ea FSK și apariţia statutului. Sau poate trebuiau soluţionate unele divergenţe interne asupra conţinutului. Oricare ar fi fost motivul întârzierii, este semnificativ faptul că autorii colectivi ai statutului, Golușko, Stepașin, Baturin și Lobov, au ales nu simpla

amendare a legii din 1992 privind Ministerul Securităţii ci, mai degrabă, au preferat să pornească de la zero. în redactarea noului statut, ei încercau să se rupă de trecut și să legitimeze FSK în ochii publicului. Dificil de făcut, întrucât statutul (comparativ cu o lege care trebuia adoptată de parlament) nu era produsul deliberărilor democratice ale reprezentanţilor aleși ai poporului. El întruchipa ideile și planurile unui grup mic de oameni apropiaţi lui Elţân. Parlamentul rus urma, la un moment dat să promulge o lege bazată pe acest statut, însă deputăţii nu au avut niciun cuvânt de spus în crearea FSK.

Deși în unele privinţe, destul de asemănător legii anterioare privind Ministerul Securităţii, noul statut avea deosebiri importante. În timp ce legea din 1992 stipulase dreptul parlamentului, președintelui și justiţiei de supraveghere (care ˇs-a dovedit a fi total ineficient), Articolul 9 al statutului FSK stipula clar că „supravegherea activităţii FSK și a organelor de contrainformaţii este efectuată de președintele Federaţiei Ruse”. Potrivit Articolului 3, FSK este direct subordonat președintelui Federaţiei Ruse”. Nu se făcea referire nici la parlament, nici la justiţie.

Noul statut cuprindea extrem de detaliat funcţiile FSK. ɥn cea mai mare parte de erau similare cu cele ale Ministerului Securităţii, cu excepţia faptului că se punea un accent mai mare pe evaluarea situaţiei politice și economice interne și elaborarea previziunilor și analizelor pentru președinte. Statutul specifica, de asemenea, că FSK trebuia să combată „asociaţiile publice create clandestin sau interzise, care contraveneau sistemului constituţional din Rusia”, precum și terorismul și formaţiunile armate clandestine. Autorii excludeau, astfel, orice ambiguitate privind responsabilitatea noului serviciu de a-l ţine pe președinte la curent cu ameninţările politice interne și de a-l sprijini în caz de criză, precum cea din octombrie 1993. într-adevăr, termenul „contrainformaţii” era inadecvat unui organ de securitate ale cărui sarcini depășeau cu mult acest domeniu. După cum a afirmat unul dintre autori,

Baturin: „Strict vorbind, unele funcţii incluse în statut nu ţin propriu-zis de contrainformaţii, ci aparţin mai degrabă sferei de informaţii interne, însă toate fac parte din securitatea statului”. Ceea ce Baturin a omis să amintească era că aceste funcţii de securitate urmau să fie îndeplinite mai mult în favoarea președintelui decât a statului în ansamblu.

Potrivit noului statut, FSK cuprindea optsprezece direcţii sau departamente, un secretariat și un centru pentru relaţiile cu publicul. Printre cele mai importante direcţii se numărau: Contrainformaţiile, Contrainformaţiile Militare, Urmărirea Operativă, Direcţia pentru Paza Instalaţiilor Strategice (în special nucleare), Contrainformaţiile Economice și Antiterorismul. Deși numărul iniţial al ofiţerilor FSK a fost stabilit la 75.000, la începutul lunii iulie 1994 autorităţile făceau referire la un personal de 100.000 de lucrători (fără a include persoanele angajate în cercetarea ştiinţifică, funcţionarii și angajaţii pentru securitatea și întreţinerea clădirilor). Personalul FSK continua să crească. în toamna lui 1994 a fost creată Direcţia pentru Operaţiuni Speciale, condusă de fostul comandant al unităţii de elită *Vâmpel,* Dmitri Gherasiev. Una din sarcinile acestuia consta în combaterea terorismului și deturnărilor aeriene.

Aspectul privind prerogativele de anchetă era vag menţionat în statut, acordând FSK sarcina de a „lua măsuri tehnico-operaţionale, a face aprecieri și cercetări privind infracţiunile și de altă natură”. După cum a reieșit, FSK și-a recăpătat funcţiile de organ ce poate întreprinde cercetări penale și a reintrat în posesia închisorii Lefortovo câteva luni mai târziu. La 23 noiembrie 1994, președintele Elţân a semnat un ordin prin care autoriza refacerea organelor de anchetă în cadrul FSK și cerea angajarea în plus a o mie de lucrători. Explicând această revenire, Serghei Stepașin a afirmat: „Timpul ne-a arătat că decizia adoptată în decembrie anul trecut, în sensul că FSK trebuie să fie doar un serviciu special, ˟s-a dovedit a fi prematură”. De fapt, după cum a adus la cunoștinţă

Stepașin, Elţân intenţionase să restabilească funcţiile de anchetă ale FSK în mai 1994. Nevoia de intensificare a luptei împotriva infracţiunilor și terorismului făcea ca activitatea de anchetare a FSK să fie necesară. Procuratura și Ministerul Afacerilor Interne, a continuat Stepașin, nu puteau face faţă singure.

DIRECTORUL FSK

Statutul concentra toate deciziile FSK în mâinile directorului, inclusiv dreptul de veto asupra membrilor Colegiului FSK, format din director, directori-adjuncţi și personal de conducere. Directorul putea, de asemenea, să stabilească, cu aprobarea președintelui, numărul angajaţilor FSK și să înainteze propuneri de legislaţie legate de securitate. Dat fiind scopul lui Elţân de aţine serviciile de securitate sub un control strâns, era surprinzător că oferea asemenea puteri șefului securităţii, în special unei persoane ca Nikolai Golușko, un cekist de carieră cu propria sa reţea de susţinători în FSK. Totuși, Elţân l-a înlăturat brusc pe Golușko din funcţia de șef al FSK la sfârșitul lunii februarie 1994, înlocuindu-l cu primul-adjunct al acestuia, Serghei Stepașin, în care avea mai multă încredere.

Conform biroului de relaţii publice al FSK, Golușko și-a dat demisia „din motive familiale”, o versiune pe care a prezentat-o într-un interviu particular. Dar majoritatea oamenilor considerau că el fusese obligat să facă acest pas. Unii au susţinut că asta se datora faptului că nu luase nicio măsură pentru a împiedica eliberarea din închisoarea Lefortovo a conducătorilor rebeliunii din octombrie – Hasbulatov, Ruţkoi și alţii – amnistiaţi de noua Dumă de Stat. Golușko a declarat că el și Elţân dezaprobaseră măsura. O altă teorie era aceea că demiterea lui avea o oarecare legătură cu arestarea de către serviciile secrete americane a ofiţerului CIA, Aldrich Ames, cu câteva zile mai înainte, sub acuzaţia de spionaj în favoarea Rusiei. Cea mai probabilă explicaţie, dat fiind că zvonurile privind demiterea iminentă a lui Golușko circulau deja de câteva luni, era aceea că Elţân nu l-a iertat niciodată pentru lipsa

de sprijin în timpul crizei din octombrie.

După cum notează Elţân în însemnările sale, avusese de la început îndoiel asupra lui Golușko, menţinându-l provizoriu numai ca ministru al securităţii „în exerciţiu”. Stepașin, care a fost readus în aparatul de contrainformaţii în vara lui 1993 în calitate de prim-locţiitor al lui Golușko, se așteptase să preia locul. Stepașin era mult mai demn de încredere din punctul de vedere al lui Elţân, întrucât el intrase în serviciul de securitate cu sprijinul lui Elţân. Și avea și imaginea unui om mai moderat. într-adevăr, unii, precum ziarista Evghenia Albats, care fusese împreună cu Stepașin în comisia parlamentară de investigare a rolului KGB în puciul din august, l-au considerat mult timp un reformator. Stepașin a fost acela care a spus în august 1991 că „KGB trebuie lichidat”. Mai târziu, potrivit lui Albats, el „a preferat să uite acest citat”. Când a devenit el însuși funcţionar de securitate, a început să se schimbe, pierzându-și înclinaţia de a introduce reforme democratice. în 1994, susţine Albats, el era cu totul în tabăra opusă.

Serghei Stepașin, care avea numai patruzeci și doi de ani când Elţân l-a numit director al FSK, a ajuns în posturi de conducere remarcabil de repede. înainte de 1990, când a intrat în politică prin candidatura la un fotoliu de deputat al poporului, Stepașin predase istoria politică la Școala Superioară de Științe Politice a Ministerului Afacerilor Interne (MVD). El îşi susţinuse lucrarea de diplomă în 1986 cu un subiect destul de neinspirat: „Indicaţiile de Partid privind Formaţiunile de Pompieri”. Acum devenise o personalitate naţională proeminentă care apărea frecvent în faţa presei și un membru-cheie al administraţiei Elţân. Mulţi vechi ofiţeri de securitate îşi băteau joc de faptul că un neprofesionist precum Stepașin fusese pus în fruntea unui serviciu atât de important. însă Golușko susţinea că Stepașin era extrem de inteligent și capabil și, în anumite privinţe, foarte potrivit pentru funcţie. Lăsând la o parte loialitatea sa dovedită faţă de Elţân, Stepașin avea o experienţă valoroasă în relaţiile cu parlamentul. De

asemenea, el funcţionase în anii ₴80 în calitate de comisar politic în forţele speciale ale MVD în diferite „puncte fierbinţi” din Caucaz. întrucât administraţia lui Elţân considera separatismul etnic una din cele mai mari ameninţări la adresa securităţii Rusiei, acest aspect urma să devină prioritar pentru FSK și va ocupa mare parte a timpului lui Stepașin.

Oricât de puternică ar fi fost funcţia deţinută, Stepașin era supravegheat de Iuri Baturin care, în calitate de consilier pe probleme de securitate, trebuia să se asigure că toate politicile FSK erau în interesul. președintelui. Baturin câştigase un loc ferm în cercul intim al lui Elţân până la acel moment. Conform unei afirmaţii: „inteligenţa sclipitoare a lui Iuri Baturin, care l-a ajutat să câştige o influenţă colosală asupra lui Elţân (pe cale să devină decrepit), l-a făcut să unească perfect conceptul de securitate naţională cu cel de securitate a lui Elţân”. Este semnificativ faptul că Elţân l-a luat cu el la Washington cu ocazia vizitei din septembrie 1994.

NOI SARCINI PENTRU SERVICIUL DE CONTRAINFORMAŢII

Atât Stepașin, cât și Baturin încercau să justifice profilul noii instituţii în faţa criticilor și să explice semnificaţia statutului acesteia. Baturin, într-un lung articol, a atins problema supravegherii de către parlament, pe care statutul o ignora complet. El a subliniat defensiv că în Marea Britanie supravegherea serviciilor speciale era foarte limitată și primul-ministru deţinea controlul real. Mai mult, el a continuat: „Ar trebui să nu copiem orbește orice experienţă democrată, deși are sens să o studiem... De aceea aș dori să-i previn pe cei care susţin supravegherea atotcuprinzătoare din partea deputaţilor: un serviciu special aflat sub supraveghere publică este mort”.

În legătură cu nevoia de a echilibra apărarea principiile drepturilor omului cu nevoia unui serviciu de securitate eficient, Baturin a spus limpede că, în opinia sa, acesta din urmă avea prioritate. El a dezaprobat faptul că

în Rusia centrul de greutate ˇs-a deplasat înspre interesul individului în detrimentul statului, „fără a se ţine cont de realităţile concrete din viaţa societăţii noastre”. Aceasta, a avertizat el, ar putea să se încheie cu „punerea în pericol și a securităţii individului”. Cu alte cuvinte, dacă statul era incapabil să asigure stabilitatea și ordinea internă, aceasta urma să aibă un impact negativ asupra tuturor.

Baturin a continuat să se plângă de dificultăţile cu care se confruntă ofiţerii de securitate în demascarea spionilor și infractorilor atunci când trebuie să se supună unor legi de procedură, precum cele care îi protejează pe cetăţeni de percheziţii clandestine și urmărire. „Nimeni nu obiectează, a subliniat el, când serviciile de informaţii străine încalcă drepturile omului, pentru că operaţiunile lor nu sunt îndreptate împotriva cetăţenilor ruși. însă o critică vehementă este îndreptată împotriva contrainformaţiilor interne. Ceea ce le lipsește contrainformaţiilor noastre, a continuat el, nu este un comportament civilizat, ci mai degrabă agresivitatea, iniţiativa și concentrarea asupra ameninţărilor deosebite la adresa statului”.

Argumentele lui Baturin vor fi scoase în evidenţă în repetate rânduri în următoarele luni pentru a justifica legile privind extinderea prerogativelor poliţiei. Ele erau importante pentru că Baturin era principalul consilier juridic al lui Elţân și, prin urmare, reflectau deplasarea generală a administraţiei prezidenţiale către autoritarism, în ochii multor observatori, Baturin reprezentase noua generaţie de experţi bine instruiţi care favorizau reformele și urmau să-l sfătuiască și pe Elţân în acest sens. însă atitudinea Kremlinului ˇs-a schimbat. Discuţiile despre democraţie au fost înlocuite cu cele despre lege, ordine și lupta împotriva spionilor.

Stepașin era la fel de categoric când ˇs-a ajuns la necesitatea unui serviciu de contrainformaţii mai puternic, lucru de așteptat, dată fiind noua sa poziţie. Luând cuvântul la o conferinţă în aprilie 1994 pe tema „Securitatea individului, a societăţii și statului și serviciile

speciale ruse”, el a avertizat, într-un limbaj rămas de pe vremea KGB, că activitatea spionilor sporise considerabil și ar fi putut aduce prejudicii majore potenţialului de apărare și economic al Rusiei. El a continuat afirmând că „o Rusie democratică puternică ar trebui să aibă organe de securitate puternice. Ca oricare alt stat, Rusia are dreptul de a recurge la măsuri adecvate pentru a-și apăra interesele naţionale”. Acesta era un ecou îndepărtat al apelului euforic al lui Stepașin din august 1991 când cerea lichidarea KGB.

SCHIMBAREA CONCEPTELOR DE SECURITATE RUSĂ

Un element cheie în cadrul acestei conferinţe, sub egida FSK, și la care erau prezenţi peste opt sute de participând, inclusiv reprezentanţi ai presei, a fost atenţia acordată elaborării unui nou concept de securitate naţională.

Ca parte a acestui proces, responsabili FSK au declarat că vor pune mai mult accentul pe securitatea economiei. FSK urma să-și extindă rolul în combaterea crimei organizate, protejarea secretelor comerciale și supravegherea activităţii întreprinderilor de pe piaţa liberă. Stepașin a explicat semnificaţia securităţii economiei într-un interviu acordat ziarului *Komsomolskaia Pravda.* În trecut, a spus el, o asemenea securitate se ocupa doar de factorii externi. Acum, principala ameninţare venea din interior – piaţa neagră, corupţia oficialilor, crima organizată, exporturile clandestine de materiale strategice și altele. Sarcina FSK era de a asigura informaţii pentru guvernanţi privind aceste fenomene negative și de a combate corupţia din structurile financiare, de creditare și bancare, precum și din sfera investiţiilor. FSK ajuta, de asemenea, societăţile comerciale să încheie contracte cu firme străine, verifica creditele și proteja datele din calculator pentru întreprinderile comerciale particulare și de stat.

Stepașin a continuat să prezinte alte detalii despre noul rol al FSK într-un interviu lung acordat la 25 mai, cu o

zi înainte ca Elţân să participe la o conferinţă organizată la Lubianka. Notând faptul că fusese înfiinţată o direcţie nouă de contrainformaţii economice în cadrul FSK, el a prezentat succesele în declanșarea procedurilor penale împotriva oficialilor implicaţi în delicte economice și a remarcat că erau în curs de elaborare noi legi (inclusiv o nouă lege de completare a statutului FSK), ceea ce urma să optimizeze capacitatea de combatere a corupţiei. Cei care credeau că piaţa neagră și „economia subterană" vor stimula economia naţională greșeau, a opinat Stepașin. El a apărat FSK împotriva criticilor care îl acuzau de persecutarea întreprinzătorilor particulari.

Asemenea lui Baturin, Stepașin a argumentat că FSK nu putea fi eficient în apărarea societăţii de infracţiuni dacă trebuia să ţină cont de legile de procedură ce protejau drepturile individului: „Noi vorbim despre extinderea drepturilor cetăţenești fără a înţelege că astăzi, în circumstanţele dezmembrării URSS și ale creșterii elementului infracţional, care copleșește puterea politică, trebuie să renunţăm, într-o oarecare măsură, la conceptul obișnuit privind drepturile omului. Nu spun să ne întoarcem la anii ⁄30, însă miza este supravieţuirea societăţii noastre".

În discursul rostit a doua zi, Elţân a aprobat din toată inima noua linie adoptată de Baturin și oficialii FSK. „Orice schimbări ar putea apărea în Rusia și în lume, a afirmat președintele, suntem încă departe de ziua în care serviciile de contrainformaţii nu vor mai avea nimic de făcut". El a subliniat că, întrucât sarcina supremă pentru Rusia era depășirea crizei economice, era de preferat ca FSK să acorde o atenţie deosebită contrainformaţiilor economice. Crima organizată, potrivit afirmaţiilor lui, nu se limita la infractorii ordinari, ci avea legături cu oameni de stat și politicieni. Era sarcina FSK să-i dea în vileag, folosind „măsuri originale, decisive și câteodată chiar agresive". Elţân i-a asigurat pe angajaţii FSK că dacă vor avea rezultate în lupta împotriva infracţiunilor, populaţia va fi atât de recunoscătoare încât teama și neîncrederea

înnăscute faţă de serviciile de securitate vor dispărea. Cu alte cuvinte, lupta împotriva infracţiunilor le va da o nouă legitimitate.

După ce și-a prezentat discursul, Elţân a avut discuţii confidenţiale cu responsabili de vârf din FSK. Potrivit șefului FSK din Sankt Petersburg, Viktor Cerkasov, Elţân i-a asigurat că, exceptând refacerea aparatului de anchetă, care includea subdivizii speciale de combatere a infracţionalităţii, nu vor mai fi reorganizări de proporţii ale serviciilor de contrainformaţii. O lege privind organele serviciilor federale de contrainformaţii era deja în stadiu de proiect. Cuvintele lui Elţân trebuie să fi fost încurajatoare pentru funcţionarii din securitate. în sfârșit, după aproape trei ani de tulburări în cadrul organizaţiei lor, președintele se afla de partea lor, acordându-le un mandat ferm să-și facă datoria așa cum trebuie. însă Elţân reflecta și starea de spirit a populaţiei, care se exprimase puternic în favoarea legii și ordinii la alegerile din decembrie.

PROBLEMA INFRACŢIONALITĂŢII

Câteva zile mai târziu a fost publicat decretul prezidenţial privind „Măsurile de urgenţă pentru implementarea programului de accelerare a luptei împotriva infracţionalităţii”. Decretul anunţa măsuri serioase pentru creșterea eficienţei instituţiilor care aplicau legea, inclusiv materiale pentru personal, echipamente și resurse mai bune. De asemenea, făcea apel la o creștere substanţială a puterii trupelor de interne (un plus de 52.000) și pentru o coordonare mai bună în operaţiunile FSK, MVD și altor organisme de aplicare a legii. Controlul asupra emiterii vizelor de intrare urma că fie înăsprit și, începând cu data de 1 iulie 1994, toate copiatoarele și printerele cumpărate de persoane individuale trebuiau înregistrate la guvern. Decretul ordona și pregătirea legilor care să extindă drepturile poliţiei de a efectua percheziţii și a purta arme.

La începutul anului 1994, după preocupările pentru starea economică atât de precară a Rusiei,

infracţionalitatea devenise problema internă numărul unu. În ianuarie, Centrul Analitic pentru Politică Socială și Economică, parte a administraţiei lui Elţân, a pregătit pentru președinte un raport asupra situaţiei criminalităţii. Raportul, prezentat pe scurt în ziarul *Izvestia,* oferea o imagine sumbră. Șaptezeci până la optzeci la sută din întreprinderile particulare și băncile comerciale erau obligate să plătească taxă de protecţie crimei organizate. Spre deosebire de mafia din alte ţări, care controla numai activităţi infracţionale precum drogurile și jocurile de noroc, mafia rusă controla toate tipurile de activitate economică. Raportul prezenta înţelegerile dintre bandele criminale și responsabilii cu aplicarea legii locali, ceea ce făcea extrem de dificilă anihilarea criminalităţii. Supratаxarea, reglementările complicate și neclare, absenţa unui sistem juridic eficient au contribuit la agravarea acestei situaţii, care ˚s-a acutizat la mijlocul lui 1993. Grupurile criminale au lovit puternic firmele comerciale, folosindu-se de revendicarea taxei de protecţie, răpiri și asasinate pentru a intimida concurenţa. Autorul raportului recomanda crearea unei unităţi speciale de combatere a infracţionalităţii în care să nu fie incluse persoane care au lucrat fie în MVD fie în MB, din cauza complicităţii celor două instituţii la activităţi clandestine. Nu este nevoie să mai spunem că Elţân nu a urmat acest sfat.

Între timp, oficiali din administraţia lui Elţân erau în curs de lansare a unei campanii în presă menită să convingă populaţia de necesitatea unei legislaţii puternice împotriva infracţionalităţii și de extinderea corespunzătoare a prerogativelor poliţiei. La o conferinţă de presă la Moscova, la 11 iunie, Vladimir Rubanov, secretar adjunct al Consiliului Securităţii, a anunţat că noile măsuri vor economisi statului 11 trilioane de ruble. Stepașin, Erin și nou-numitul procuror general în exerciţiu, Alexei Iliușenko, și-au exprimat cu toţii sprijinul puternic pentru o legislaţie care să ajute la întărirea luptei împotriva criminalităţii. Stepașin a anunţat că opt sute de

anchetatori fuseseră deja aduși înapoi la FSK pentru cruciada împotriva infractorilor.

Ziua următoare, Stepașin și șeful relaţiilor publice din FSK, Aleksandr Mihailov, și-au făcut apariţia surprinzătoare în programul de televiziune *I toghi.* Mihailov a făcut referiri la istorie, citând succesul obţinut în 1918 de gruparea infamă „Teroarea Roșie” în combaterea infracţiunilor. La un an după introducerea „măsurilor extraordinare” ale Ceka, a afirmat el, toţi infractorii au fost prinși și împușcaţi. Ignorând faptul că „Teroarea Roșie” ucisese un milion jumătate de oameni, inclusiv multe victime inocente, Mihailov a dat-o ca pe un exemplu pe care Rusia ar fi trebuit să-l urmeze: „Sunt sigurcă societatea sprijină măsurile cele mai dure în combaterea infracţionalităţii”. Apoi Stepașin, întrebat dacă legile mai dure vor viola drepturile omului, atăspuns: „Desigur, însă în interesul a 99 la sută din populaţie”. Cu un asemenea mod de gândire care influenţa administraţia lui Elţân, erodarea libertăţilor democratice părea inevitabilă.

DECRETUL PREZIDENŢIAL PRIVIND COMBATEREA INFRACŢIONALITĂŢII

La 15 iunie, când presa a publicat decretul privind combaterea infracţionalităţii emis de Elţân, a devenit limpede care fusese ţinta campaniei din mass-media. Cu scopul declarat de a păstra securitatea societăţii și statului, decretul a introdus un sistem de măsuri *urgente* (ca opuse celor *extraordinare)* de luptă împotriva infracţiunilor. Cei suspectaţi de infracţiuni grave urmau să fie reţinuţi până la treizeci de zile fără a fi puși oficial sub acuzare. În această perioadă, suspecţii puteau fi interogaţi și afacerile lor financiare examinate, împreună cu afacerile rudelor lor sau persoanelor care au locuit cu ei mai mult de cinci ani. Reglementările de securitate ale băncilor și întreprinderilor comerciale nu acordau protecţie suspecţilor în asemenea cazuri. Lucrătorii FSK ?i MVD dispuneau de dreptul de a pătrunde fără mandat în orice incintă, de a examina documente personale și inspecta

automobilele, interoga șoferii și pasagerii.

Decretul a stârnit o furtună de proteste din partea presei liberale și a militanţilor pentru drepturile omului, precum și a unor membri conservatori ai Dumei de Stat. După cum au apreciat criticii democraţi, documentul încălca toate drepturile individuale câştigate atât de greu și înscrise în Constituţie tocmai cu scopul de a proteja populaţia de puterea arbitrară a poliţiei. Ziaristul și expertul juridic Iuri Feofanov, ˝s-a plâns, ca mulţi alţii, că Elţân nu înţelegea că tocmai garanţiile procedurale sunt esenţa legii. O dată erodate, drepturile omului nu mai sunt protejate. Represiunile în masă ale lui Stalin, a sublimat Feofanov, au început cu simplificarea procedurii legale în anumite cazuri. Nu după mult timp, procesele în instanţă au fost eliminate de tot.

Gruparea pentru drepturile omului „Memorial” a dat publicităţii o declaraţie în care se afirma că decretul lui Elţân făcea ca posibilitatea edificării unui stat de drept să devină nesigură. Dându-și seama de incapacitatea de a face faţă infracţionalităţii prin metode legale, se spunea în declaraţie, autorii documentului au sacrificat Constituţia: „Atorităţile din fiecare ţară sunt tentate să impună stabilitatea și ordinea prin folosirea metodelor dictatoriale și clandestine. Știm din istorie că regimurile totalitare – Rusia sovietică, Italia fascistă – făceau faţă infracţiunilor. Dar cu ce preţ?” Fostul consilier economic al lui Elţân, Grigori lavlinski, ˝s-a pronunţat cu fermitate împotriva noilor măsuri, declarând că erau o reminiscenţă a vechilor decrete ale Politbiuro-ului, adoptate de un grup restrâns de conducători fără niciun respect pentru legile democratice. Din moment ce infracţionalitatea era combătută cu metode neconstituţionale și nelegale, exista posibilitatea perfectă pentru „reglarea socotelilor cu rivalii și pentru înscenarea unor conflicte politice între grupări”.

Ridiculizând decretul, *Nezavisimaia Gazeta a* publicat o caricatură reprezentând o mulţime de oameni în jurul unui difuzor din care ieșeau cuvintele: „Atenţiune! Toţi bandiţii-un pas înainte!” în articolul însoţitor, ziaristul

Ivan Rodin a prezis că noile reglementări vor fi aplicate selectiv. Era îndoielnic, de exemplu, că informaţia despre activităţile imorale ale șefului gărzii personale a președintelui, Korjakov, care fuseseră prezentate în *Nezavisimaia Gazeta,* va duce la verificarea situaţiei lui financiare personale. Motivaţia decretului, scria Rodin, era, mai presus de toate, politică: Elţân folosea lupta împotriva infracţiunilor ca propagandă pentru a-și prelungi perioada de președinţie.

Președintele Comitetului privind Legislaţia din cadrul Dumei de Stat, Vladimir Isakov, membru al Partidului Agrarian conservator, a afirmat, de asemenea, că decretul urmărea în principal scopuri politice. în primul rând, Elţân a dorit să provoace o confruntare cu Duma, care ˚s-a opus decretului; în al doilea rând, el dorea să obișnuiască populaţia cu ideea că ordinele prezidenţiale puteau înlocui legea și, în al treilea rând, Elţân a prevăzut posibile tulburări populare din cauza declinului economic și a dorit să aibă detașamente puternice de poliţie care să-l sprijine. Oricât de politice ar fi fost motivele lui, totuși, Elţân răspundea evident strigătului general de alarmă în faţa amplificării infracţionalităţii. El trebuia să-și urmeze calea prin respingerea eficientă a valului de fărădelegi.

Isakov susţinea că nu exista niciun mecanism legal de implementare a decretului deoarece nu avea aceeași putere ca o lege obișnuită sau Constituţia: „Orice avocat va spune că într-o situaţie în care trebuie ales între lege și un decret, orice judecător, procuror sau anchetator trebuie să urmeze neabătut legea”. Astfel, a continuat el, infractorii înrăiţi vor avea posibilitatea perfectă de a scăpa prin angajarea unui avocat care să-i apere pe motiv că drepturile lor fuseseră violate. Din punctul de vedere al lui Isakov, decretul a anulat efectiv diferenţa dintre instituţiile însărcinate cu aplicarea legii și bandele criminale: „Organele de aplicare a legii care nu-și bazează activitatea pe lege sunt transformate dintr-o unealtă a luptei împotriva infracţionalităţii în cea mai mare bandă mafiotă care susţine puterea și interesele nașului lor”.

Comitetul pentru Apărare și Securitate din Dumă, ai cărui membri erau în principal conservatori și comuniști, au condamnat în unanimitate decretul lui Elţân ca fiind o încălcare gravă a Constituţiei, iar președintele comitetului, Viktor Iliuhin, l-a criticat pe Elţân că nu a cerut Dumei să elaboreze o legislaţie împotriva infracţionalităţii. Membrii Dumei i-au cerut lui Elţân să suspende decretul, după care au redactat propriul decret: „Despre protecţia drepturilor și libertăţilor constituţionale ale cetăţenilor în faţa măsurilor de combatere a infracţionalităţii”.

Decretul cerea comitetelor pentru securitate și legislaţie ale Dumei să pregătească, în decurs de două săptămâni, proiecte pentru legislaţia împotriva infracţiunilor și i-a sugerat președintelui Elţân să se abţină de la implementarea decretului său din 14 iunie.

ADMINISTRAŢIA LUI ELŢÂN ÎN DEFENSIVĂ

Decretul lui Elţân a stârnit critici din toate părţile spectrului politic. Serghei Kovaliov, președintele mult respectat al Comisiei pentru Drepturile Omului de pe lângă președinţie, i-a trimis o scrisoare lui Elţân cerându-i să-l anuleze. Dacă ar fi fost aplicat, a avertizat Kovaliov, rezultatul ar fi fost arestări nejustificate, amestec în activităţile personale și comerciale ale oamenilor și o creștere a corupţiei printre oficiali. Să crezi că unii cetăţeni ar putea fi protejaţi prin încălcarea drepturilor altora, susţinea Kovaliov, înseamnă să ignori lecţia dată de trecut: „Ordinul pe care l-aţi semnat este periculos și pentru că, urmărind un avantaj politic pe termen scurt, el, în esenţă, subminează respectul pentru lege”.

Elţân a refuzat să dea înapoi, dar i-a răspuns lui Kovaliov. La 22 iunie el i-a trimis o scrisoare prin care îi cerea că înţeleagă împrejurările care l-au forţat să semneze decretul și spunea că împărtășește temerile lui Kovaliov privind încălcarea drepturilor omului. El i-a cerut lui Kovaliov să urmărească aplicarea decretului tocmai pentru a preveni asemenea încălcări. Șeful administraţiei prezidenţiale, Serghei Filatov, între timp, a admis că decretul nu era o dogmă și putea fi modificat în cazul în

care se abuza de drepturile omului.

Oficiali implicaţi cu aplicarea legii au apărat decretul în presă, dar fără prea mare succes. Stepașin, de exemplu, a afirmat: „Sunt pentru violarea drepturilor omului dacă persoana în cauză este un bandit și criminal”. Uitând, aparent, de principiul „prezumţia de nevinovăţie”, el nu a explicat cum va face poliţia deosebirea dintre suspecţii nevinovaţi și vinovaţi atunci când aplică „măsuri de urgenţă” care încalcă drepturile constituţionale. Declaraţia lui Stepașin a stârnit o mare indignare, ducând până într-acolo că Partidul „Opţiunea Rusiei” i-a cerut lui Elfin să-l demită. Mai târziu, Stepașin a încercat să-și retragă afirmaţia, explicând că se referise doar la „restricţii care limitează drepturile infractorilor, împiedicându-i de a mai comite infracţiuni”.

Indiferent ce intenţionase să spună Stepașin, el nu prinsese ideea. Aceasta ˇs-a reflectat în directiva pe care a scris-o, împreună cu șeful Ministerului Afacerilor Interne, Viktor Erin, și cu procurorul în exerciţiu Alexei Iliușenko, dând instrucţiuni organelor de aplicare a legii cum să aplice decretul. Faptul că această directivă detaliată a fost publicată în presă sugera că era menită, parţial măcar, să liniștească temerile legate de metodele arbitrare ale poliţiei, într-adevăr, procurorii însărcinaţi cu supravegherea operaţiunile poliţiei au fost instruiri „să dezvăluie prompt și să stopeze cazurile de arestare clandestină a cetăţenilor” și să pună capăt inspectărilor „insuficient justificate” ale proprietăţii financiare și personale. însă rămânea ideea că garanţiile procedurale vor fi respinse când autorităţile au de-a face cu presupuși infractori. Potrivit instrucţiunilor: „Prerogativele suplimentare acordate de decret organelor de aplicare a legii urmează să fie aplicate numai în cazul persoanelor suspectate de banditism sau participare în unele grupări ale crimei organizate”.

Atât decretul lui Elţân cât și aceste instrucţiuni erau îngrijorătoare pentru democraţi, nu numai pentru că se gândeau cu teamă la evoluţia situaţiei politice, dar și

pentru faptul că sugerau că administraţia lui Elţân acorda puţină importanţă principiilor legale. Exprimarea vagă, ambiguă a documentelor, amintind de jargonul juridic al perioadei sovietice, permitea poliţiei să piardă mult timp în operaţiunile de anchetă. După cum a fost și în timpul conducerii sovietice, protecţia împotriva persecuţiilor arbitrare ale poliţiei nu era înscrisă în lege, ci lăsată la latitudinea procurorului.

În lumina unei critici intense la adresa decretului, administraţia lui Elţân a căutat să convingă populaţia că sacrificarea drepturilor democratice era justificată de nevoia copleșitoare de a lupta împotriva infracţionalităţii. Astfel, instituţiile de aplicare a legii au bombardat presa cu statistici despre creșterea rapidă a ratei criminalităţii. Locţiitorul procurorului-general, Oleg Gaidanov, informa la începutul lunii iulie că numărul infracţiunilor serioase comise în primele șase luni ale lui 1994 era cu 30 la sută mai mare comparativ cu aceeași perioadă a lui 1993. Scriind în *Rossiskaia Gazeta,* ofiţeri de informaţi din FSK subliniau că incidenţa atentatelor cu bombă teroriste crescuse rapid din 1991. în timp ce în 1991 ˇs-au produs numai 50 de asemenea atentate, în 1992 erau 240, iar în 1993 – 350. Un responsabil MVD a estimat că existau 5.700 de bande criminale în Rusia, cu 100.000 de membri. în primul trimestru al lui 1994, în Rusia se comiteau zilnic 84 de asasinate. Multe dintre acestea erau crime comandate atribuite mafiei.

La o conferinţă de presă la Moscova, la 20 iunie, câţiva ziariști conservatori, printre care și Artiom Borovik, redactorul revistei lunare *Soverșenno Sekretno,* editată de foști oficiali KGB, au cerut colegilor lor să protesteze faţă de dimensiunile la care ajunsese criminalitatea. în scopul de a atrage atenţia asupra criminalităţii, ei au propus ca toate ziarele, simultan, să însereze pe prima pagină, la începutul lunii iulie, articole despre crime comise de bandele organizate. Presa nu avea nevoie de impuls când era vorba de crime, în special violente. Descrierea actelor de violenţă reîntărea impresia că Rusia, și în special

Moscova, era asediată de crimă.

Din această dezbatere aprinsă asupra criminalităţii și decretului lui Elţân, care a preocupat presa rusă timp de aproape două luni, a reieșit faptul că problema avea implicaţii importante pentru dezvoltarea politică a Rusiei. Argumentele nu se refereau numai la autoritatea poliţiei și protecţia legală a cetăţenilor individuali, ci și la atitudinea oamenilor faţă de guvern în general și concepţia lor despre democraţie. Unii comentatori au demonstrat o înţelegere fină a principiilor legale, subliniind esenţa chesţiunilor discutate și ce va mai rămâne din ele în practică. însă, judecând după declaraţii, unii membri ai administraţiei lui Elţân nu prea înţelegeau nuanţele legale considerate atât de importante în democraţiile occidentale. Ei se aflau încă în zona de legalitate socialistă. în ceea ce privește poporul rus, acesta considera, fără îndoială, că securitatea în faţa criminalilor era cu mult mai importantă decât drepturile lui procedurale.

CRIMĂ ȘI PEDEAPSĂ

Elţân a obţinut un capital politic important în relaţiile publice datorită girului acordat de directorul FBI, Louis Freeh, sosit la Moscova într-o vizită oficială la 21 iulie. Vizita lui Freeh, prima a unui director FBI la Moscova în întreaga istorie a acestei organizaţii, ˇs-a bucurat de o atenţie considerabilă din partea presei. Cu o zi înainte de sosirea lui, *Nezavisimaia Gazeta* a publicat un articol mare despre FBI, descriind în amănunt organizaţia și operaţiunile a ceea ce a denumit „unul din cele mai puternice servicii speciale din lume” (interesant de remarcat este faptul că articolul informa că FBI avea aproximativ 22.000 de angajaţi – mai puţin de un sfert din personalul FSK). Freeh ˇs-a întâlnit cu șeful MVD, Erin, cu care a semnat un acord de cooperare între FBI ?i MVD și, de asemenea, a discutat cu Stepașin la Lubianka și cu Baturin. întrebat ce părere are despre decretul prezidenţial împotriva infracţionalităţii, Freeh a afirmat că îl consideră justificat întrucât menţine un echilibru rezonabil între puterea poliţiei și drepturile individului.

Între timp, poliţia rusă a acţionat deja conform mandatului său extins de combatere a infracţiunilor. La 21 iunie 1994, MVD din Moscova a efectuat o operaţiune pe raza întregului oraș cu denumirea de cod „Uraganul”. Pe parcursul a două ore, anchetatorii, cu sprijinul a 20.000 de soldaţi de la divizia Dzerjinski, au efectuat razii în 689 de locuri și au reţinut 2.251 de persoane. ˇS-au iniţiat proceduri administrative împotriva a 759 de arestaţi.

La începutul lunii iulie, centrul de presă al FSK a informat despre arestarea membrilor unei grupări extremiste de dreapta, așa-numita „Legiune a Vârcolacilor”, care încercase să incendieze Complexul Sportiv „Olimpic” și planificau o serie de atentate cu bombă la cinematografele din Moscova.

Totuși, oponenţii măsurilor de combatere a infracţiunilor nu au putut fi convinși. Ziarul *Moskovskie Novosti* scria la sfârșitul lunii iulie că teroarea criminală continua să se manifeste nestânjenită, iar poliţia era atât de ineficientă, că asasinii plătiţi puteau să acţioneze în voie. Asasinarea parlamentarului Otar Kvantrișvili, de exemplu, avusese loc cu patru luni înainte, iar poliţia nu venise cu nicio rezolvare. Anchetatorul care cerceta cazul era în vacanţă. O problemă și mai stringentă, preciza ziarul, era aceea a cârdășiei dintre poliţie și infractori: oamenii de afaceri se temeau să prezinte poliţiei dovezi împotriva nelegiuiţilor întrucât nu li se putea asigura confidenţialitatea și astfel puteau deveni victime ale represiunilor.

La 23 iulie 1994, un grup de directori ai unor mari firme rusești a trimis o scrisoare deschisă președintelui Elţân, plângându-se că decretul din iunie nu-i proteja împotriva crimei. De fapt, se spunea în scrisoare, documentul înrăutăţise situaţia deoarece liniștise populaţia și împiedica autorităţile să evalueze realist starea de lege și ordine în ţară. Potrivit scrisorii, când „bătăușii” intrau în birouri și cereau bani, organele de aplicare a legii mai degrabă le luau partea, în loc să-i protejeze pe întreprinzătorii legitimi. Mai rău era faptul că

poliţia folosea informaţiile din bănci, (adesea controlate de infractori) pentru a submina încrederea în companii și a rupe relaţiile de parteneriat. „În opinia noastră”, se spunea în scrisoare, „asemenea acţiuni vă discreditează decretul, subminează încrederea în guvernul dv. ˇşi capacitatea statului de a proteja interesele oamenilor cinstiţi. Vă întrebăm, cine pe cine protejează? Ale cui interese sunt reprezentate de instituţiile de aplicare a legii?”

Evident, corupţia în instituţiile de aplicare a legii deveniseră atât de răspândită, încât amenința serios eforturile de combatere a crimei organizate. Nu numai MVD, poliţia, dar și FSK se confrunta cu probleme de corupţie, dintre care unul din cele mai serioase cazuri era cel al fostului șef al securităţii, Viktor Barannikov. Deși el fusese amnistiat de Dumă pentru rolul său în criza din octombrie, Procuratura a iniţiat procedura penală în aprilie 1994 împotriva lui Barannikov și a fostul ministru-adjunct al MDV, Dunaev, sub acuzaţia de luare de mită-și abuz de putere (soţiile acestora au fost acuzate de contrabandă). După ce procurorul-general Alexei Kazannik și-a dat demisia în urma disputei cu Elţân, înlocuitorul său, Alexei Iliușenko, a anunţat că este pregătit să meargă „până în pânzele albe” pentru Elţân. Ziarul *Pravda* a speculat că scopul era de a-l împiedica pe Barannikov să vorbească prea mult în public, oferindu-i-se libertatea în schimbul tăcerii: „Nu este un secret că Viktor Pavlovici știe foarte multe despre secretele curţii de la Kremlin. De exemplu, ce sume în dolari sunt folosite pentru educarea fiilor unor oficiali superiori în colegii din străinătate, care dintre ei au conturi și în ce bănci, sau care dintre ei sunt implicaţi în corupţie sau comerţ cu materie primă”. în final, ˇs-a renunţat la caz și Barannikov a respectat tăcerea, însă zvonurile despre corupţia la vârf au persistat, afectând imaginea FSK.

ASASINAREA LUI HOLODOV

Poate cel mai serios caz criminal în care au fost implicate serviciile de securitate a fost asasinarea ziaristului Dmitri Holodov, la 17 octombrie 1994. Holodov,

redactor respectat la ziarul *Moskovski Komsomoleţ,* investiga corupţia în rândul ofiţerilor militari de rang înalt din Grupul de Vest al forţelor armate din Germania. De asemenea, el făcuse reportaje despre acţiunile FSK în Cecenia, unde ofiţerii de securitate încercaseră, prin mijloace clandestine, să submineze guvernul rebel al lui Djohar Dudaev. Se pare că Holodov a primit un telefon de la un angajat al FSK care l-ar fi ˟îndrumat să ia o servietă depusă într-un seif la o gară din Moscova. Servieta conţinea, chipurile, documente importante despre corupţia militară. Când Holodov a deschis servieta în biroul său, a explodat o bombă aflată în interior și ziaristul a fost rănit mortal.

Asasinarea lui Holodov a stârnit un val de ură și indignare, în special printre ziariștii și redactorii de ziare, care au considerat-o o tentativă de intimidare a presei. Unii au acuzat direct FSK de crimă, în timp ce alţii susţineau că este mâna ministrului apărării, Pavel Graciov, și a celor din subordinea lui implicaţi în scandalul de corupţie. Unul dintre acești subordonaţi era general-colonelul Matvei Burlakov, fost comandant șef al Grupului de Vest al forţelor armate. Acesta era anchetat pentru vânzarea patrimoniului militar rus în propriul folos și pentru alte tranzacţii clandestine. Dacă ne amintim, și Graciov primise două automobile Mercedes în urma unui aranjament. în august 1994, Graciov a creat senzaţie prin numirea lui Burlakov în funcţia de ministru adjunct al apărării, deși numele acestuia se afla într-un con de umbră. Elţân, răspunzând presiunilor publice, l-a demis pe Burlakov din noua sa funcţie la începutul lui noiembrie, până la finalizarea anchetei de corupţie.

Atât Graciov, cât și Burlakov au negat viguros acuzaţiile de corupţie și și-au susţinut nevinovăţia în cazul Holodov. Luând cuvântul în faţa Dumei la 18 noiembrie, Graciov a declarat cu fără să clipească: „Sunt curat în faţa armatei”. însă Iuri Boldârev, fostul responsabil din administraţia lui Elţân care dezvăluise scandalul de corupţie în rândul armatei în 1992, a continuat să insiste

că dovezile erau, copleșitoare și totul era acoperit de președinte. Procurorul-general în exerciţiu, numit de Elţân, Iliușenko, a întărit această impresie când a anunţat, în noiembrie, că nu existau dovezi pentru susţinerea acuzaţiilor aduse lui Graciov și Burlakov. Afirmaţiile lui Iliușenko au făcut ca ziarul *Rossia* să se întrebe care fuseseră motivele pe care le-a avut Elţân în vedere când l-a numit în funcţie: „Dacă va reieși că… Burlakov se face vinovat de ceva, apare întrebarea de ce președintele a fost atât de insistent în ceea ce privește candidatura lui Iliușenko. La urma urmelor, Iliușenko este persoana care, în urmă cu doi ani, fusese folosită pentru a crea aparenţele că situaţia în Grupul de Vest al forţelor armate era bună”.

Care era rolul FSK în toate acestea? în primul rând, FSK răspundea, împreună cu Procuratura, de lupta împotriva corupţiei în cadrul armatei. Deci, se presupune că avea acces la documentele legate de cazul Grupului de Vest al forţelor armate. Dacă a existat o camuflare, Stepașin și instituţia sa erau implicaţi aproape sigur. în al doilea rând, ca principală organizaţie de combatere a terorismului, FSK ancheta moartea lui Holodov, dar nu părea să fi ˟înaintat prea mult. într-un efort de ochii lumii, Stepașin ˟s-a întâlnit cu membrii facţiunii „Opţiunea Rusiei” din Duma de Stat, la mijlocul lui noiembrie, pentru a anunţa că asasinii fuseseră descoperiţi și numele lor vor fi dezvăluite la sfârșitul anului. Deoarece el nu a afirmat că aceștiaz fuseseră și arestaţi, anunţul era cel puţin straniu. Două săptămâni mai târziu, el a retractat oarecum cele spuse: „Am înţeles că mi-am asumat un risc cam mare când am anunţat data la care vor fi dezvăluite numele ucigașilor. Dar pe de altă parte, am făcut demersuri serioase și colaborăm, de asemenea, cu procuratura și cu MVD”.

Nu este greu de înţeles de ce Stepașin acoperea un caz de corupţie militară la vârf și, posibil, chiar o crimă. El era, la urma urmelor, un fidel al lui Elţân-și prima sa sarcină era de a sprijini administraţia președintelui. În trecut, organele de securitate nu ezitaseră niciodată să

ancheteze și să informeze despre cazurile de crimă în cadrul armatei, mai ales pentru că între cele două structuri ale puterii exista o concurenţă pentru influenţă și resurse. La sfârșitul lui 1994, guvernul lui Elţân era asediat de probleme critice și îşi pierdea credibilitatea. Dacă acuzaţiile de corupţie împotriva lui Graciov și a ofiţerilor superiori se adevereau, aceasta ar fi prejudiciat mult imaginea președintelui, care insistase asupra nevinovăţiei ministrului apărării. Cu criza din Cecenia amenințând la orizont, un astfel de caz, într-un asemenea moment, ar fi fost dezastruos. Șefii ministerelor deordine trebuiau să fie uniţi.

CONTRABANDA CU MATERIALE NUCLEARE

După cum remarcam mai înainte, este dificil să apreciezi gradul de implicare a ofiţerilor de contrainformaţii (foști sau actuali) în crima organizată. Deși au existat acuzaţii penale – a lui Barannikov fiind cea mai notorie – dovada legăturii KSF și a predecesorilor săi cu mafia era, nu surprinzător, greu de stabilit. Iar presa, în special în Occident, a tins să exagereze relaţiile de acest tip. Pe de altă parte, este puţin probabil ca infractorii să fi putut să reușească dacă nu ar fi existat o anumită cârdășie cu ofiţeri de contrainformaţii.

Să luăm, de exemplu, cazurile raportate de contrabandă cu materiale nucleare peste graniţele Rusiei. Traficul clandestin și posibila furnizare a unui asemenea material teroriștilor sau ţărilor în curs de dezvoltare care doresc să obţină arme nucleare au generat o îngrijorare crescândă în Occident. Arestările pentru contrabanda cu materiale nucleare în Germania și alte ţări vestice au făcut ca oficialii din Occident să ajungă la concluzia că materialele nucleare, inclusiv plutoniu și uraniu pentru armament, proveneau din Rusia. Mai mult, după două capturi, una de uraniu îmbogăţit și cealaltă de plutoniu, în vara lui 1994, responsabili din poliţia germană și-au exprimat bănuială că foști ofiţeri ruși de contrainformaţii procurau materialul radioactiv pentru tranzacţiile clandestine din străinătate.

Era sarcina serviciului de contrainformaţii, după cum se preciza și în statutul organizaţiei, să prevină asemenea cazuri, cu ajutorul MVD, ale cărui trupe de interne păzeau instalaţiile nucleare. Deși oficial nu mai răspundea de grăniceri, FSK avea încă autoritatea să conducă investigaţii legate de violarea graniţelor – inclusiv contrabanda cu materiale nucleare. Și mai mult, Direcţia de contrainformaţii privind instalaţiile strategice și Direcţia de contrainformaţii militare răspundeau de paza armamentului nuclear, a instalaţiilor de energie nucleară și prevenirea furtului de arme, materiale radioactive și secrete tehnologice ale armelor strategice.

Responsabili de securitate ruși au evidenţiat, cu diverse ocazii, că traficul clandestin de materiale nucleare reprezintă o gravă ameninţare. La începutul lui 1993, Golușko, în calitate de prim-adjunct al ministrului securităţii, și-a exprimat îngrijorarea faţă de siguranţa instalaţiilor nucleare militare, inclusiv a depozitelor unde era adunat armamentul nuclear ce urma să fie distrus conform acordurilor internaţionale. în același timp, Ghenadi Evstafiev, șeful Administraţiei serviciilor de informaţii externe pentru controlul armelor de distrugere în masă, a relatat presei despre încercările individuale și în grup de scoatere clandestină a materialelor nucleare din Rusia. „Aceasta se petrece în principal la nivel de amatori, însă au existat tentative de organizare a unor canale de contrabandă”, a declarat Evstafiev. în primăvara lui 1994, comandantul trupelor de interne, general-colonelul Anatoli Kulikov, ˝s-a plâns că cei care păzesc instalaţiile nuclearenuerausuficientdebineantrenaţippentru acombatecrimaorganizată și le lipsea, de asemenea, și echipamentul tehnic necesar. Aceasta însemna că mafia era o ameninţare potenţială pentru instalaţiile nucleare.

De îndată ce responsabili guvernamentali occidentali au început să facă presiuni asupra chesţiunii privind contrabanda cu materiale nucleare rusești, ca urmare a unei serii de capturi din Germania, oficialii din securitate ruși au adoptat o atitudine diferită. Când directorul FBI,

Louis Freeh, a abordat chesţiunea în timpul vizitei sale la Moscova în iulie 1994, ei au negat vehement că ˇs-ar fi furat material radioactiv din ţară. Șeful MVD, Erin, a insistat că sistemul de securitate pentru instalaţiile nucleare era în deplină siguranţă. Iar Stepașin a comentat mai târziu că îi ceruse lui Freeh informaţiile care îi stârniseră îngrijorarea. în caz contrar, susţinea el, grupările de opoziţie ar putea interpreta că îngrijorarea FBI este un pretext pentru a interveni în problemele nucleare ale Rusiei.

Un asemenea răspuns era de așteptat. Chiar dacă Stepașin și Erin cunoșteau problema furtului de materiale nucleare rusești, ei nu ar fi făcut-o publică. în primul rând, ar fi ˇînsemnat să admită eșecul propriului sistem de pază. în al doilea rând, mulţi ruși vedeau în grija Occidentului faţă de securitatea nucleară a Rusiei o încercare de a exercita controlul străin asupra proprietăţii primordiale a Rusiei – capacitatea ei nucleară. Când FBI și serviciul german de contrainformaţii și-au exprimat dorinţa de a ajuta Rusia în zădărnicirea furtului și contrabandei cu asemenea substanţe, rușii au interpretat-o ca pe o cerere de renunţare la independenţa nucleară. Astfel, responsabilii FSK nu numai că au negat că plutoniul descoperit în Germania provenea din Rusia, ci au acuzat chiar Germania de orchestrarea unei campanii de propagandă pentru a convinge opinia publică de nevoia unei supravegheri străine a instalaţiilor nucleare rusești și de a scoate Rusia, ca producător principal de materiale nucleare, de pe piaţă.

Deși FSK și alţi oficiali guvernamentali au continuat să insiste că Rusia nu avea probleme cu securitatea nucleară, ei au fost de acord să discute chesţiunea cu reprezentanţi ai guvernului german. Stepașin a avut trei zile de convorbiri cu ministrul german de stat Bemd Schmidbauer, în august 1994, care au culminat cu un acord de cooperare între Rusia și Germania în combaterea comerţului clandestin cu materiale nucleare. O lună mai târziu, Stepașin a făcut o vizită la Bonn. între timp, Elţân l-

a numit pe Stepașin în funcţia de șef al comisiei de supraveghere a neproliferării armelor nucleare. în această calitate, Stepașin a vizitat câteva instalaţii nucleare rusești la 23 august, aparent pentru a cerceta problemele de securitate. La scurt timp, FSK a anunţat arestarea, în două incidente separate, a câtorva persoane suspectate de furtul unor materiale radioactive, oferind astfel argumente numeroaselor relatări din presă despre comerţul nuclear ilicit. Elţân, oricum, în ajunul unei vizite de stat la Bonn, a insistat asupra faptului că temerile germane legate de plutoniul furat din Rusia erau o simplă agitaţie inutilă.

După vizita lui Stepașin la Bonn, KSF ?i MVD au sporit eforturile pentru înăsprirea securităţii nucleare. Mihail Dediucin, șeful Direcţiei de contrainformaţii pentru facilităţile nucleare, a observat că serviciul său studia îndeaproape lista cu persoane suspecte de implicarea în contrabanda nucleară, furnizată de partea germană și ajunsese la concluzia că cel puţin o persoană lucrase la o uzină nucleară rusească. El a adăugat, oricum, că cea mai mare parte a materialului în cauză nu era potrivit pentru fabricarea armelor nucleare.

Oricare ar fi fost vederile lor personale, oficialii ruși au fost obligaţi, în urma dezvăluirilor privind contrabanda nucleară, să acorde o atenţie sporită problemei. Au fost introduse măsuri mai severe de control pentru instituţiile care foloseau materiale nucleare și a fost reîntărită paza MVD la centrele nucleare. Nu se știa dacă măsurile respective se dovedeau a fi eficiente, mai ales că informaţiile contradictorii privind amploarea problemei o făceau dificil de cuprins. Ziarul *Moskovskie Novosti,* de exemplu, scria la sfârșitul lui 1994 că numărul cazurilor de tentative de contrabandă cu materiale nucleare crescuse considerabil. Publicaţia considera că motivul se datora veniturile scăzute ale celor angajaţi la instalaţiile nucleare și controlului insuficient. Un înalt responsabil de securitate a declarat că, în pofida tentativelor de furt (nouăsprezece ruși au fost condamnaţi în a doua jumătate a lui 1994 și șaisprezece au fost arestaţi), „obiectivele nucleare rusești

sunt bine păzite și nu există motive pentru impunea unui control internaţional asupra lor”.

Dată fiind posibilitatea unui dezastru în cazul în care securitatea instalaţiilor nucleare ar fi fost ameninţată într-o formă majoră, FSK și instituţiile corespunzătoare nu mai puteau ignora problema flirtului de materiale radioactive. Deși ezitau să facă cunoscute lipsurile serioase din sistemul de pază a instalaţiilor nucleare, oficialii din securitate ruși aveau motive interne puternice de a-și ţine instalaţiile nucleare păzite îndeaproape.

CONFLICTELE ETNICE: NECAZURI ÎN CECENIA

Una din îngrijorările FSK era posibila apariţie a terorismului din partea naţionalităţilor disidente nerusofone din cadrul Federaţiei Ruse. Circa o cincime din populaţia Rusiei este nerusofonă, incluzând peste o sută de naţionalităţi și fiind împărţită în treizeci și două de unităţi federale teritoriale etnice. Tensiunile generate de problemele etnice nesoluţionate au crescut constant începând cu 1991, minorităţile nerusofone devenind tot mai insistente în revendicarea autonomiei faţă de Moscova. Sarcina FSK și a altor departamente ale administraţiei lui Elţân, era de a urmări problemele etnice, de a suprima tulburările separatiste și de a preveni conflictele violente sau terorismul.

Zona cea mai neliniștită și turbulentă din cadrul Federaţiei Ruse era Caucazul de Nord, unde se află fosta republică autonomă Cecenia-Ingușetia, locuită de 1,3 milioane de musulmani. Criza de aici începuse să se închege de mai mult timp. în octombrie 1991, o mișcare naţionalistă cecenă condusă de generalul-maior Djohar Dudaev a răsturnat de la putere guvernul existent și l-a instalat pe Dudaev în fotoliul de președinte. în noiembrie 1991, Sovietul Suprem local a declarat independenţa regiunii, creând Republica Cecenia, separată de Ingușetia. Elţân a reacţionat instituind stare de urgenţă și desfășurând trupe MVD în regiune. Militarii au fost dezarmaţi de miliţiile cecene și obligaţi să se retragă. Sovietul Suprem al Rusiei a invalidat starea de urgenţă

declarată de Elţân, ordonându-i să soluţioneze pașnic conflictul. Din acest moment, naţionaliștii ceceni și-au susţinut cu ardoare revendicările pentru independenţa politică totală și încheierea unui tratat cu Rusia prin care Cecenia să fie recunoscută ca stat independent. Republica Ingușetia, între timp, a fost reconstituită în iunie 1992 ca parte a Federaţiei Ruse.

Administraţia lui Elţân a refuzat consecvent negocierile cu Dudaev până când acesta nu recunoștea că republica sa este parte a Federaţiei Ruse. însă Dudaev, în pofida opoziţiei crescânde a propriului său popor (el a scăpat pe muchie de cuţit dintr-un atentat în mai 1994), stătea ferm pe poziţie. Cecenia a fost zguduită de violenţă în intervalul 1993 – 1994 fapt ce a afectat și alte zone din Caucazul de Nord. La sfârșitul lui iulie 1994, de exemplu, pe aeroportul Mineralinâie Vbdi un grup de ceceni au luat câţiva ostatici care și-au pierdut viaţa în timpul operaţiunilor de salvare ale MVD.

Stepașin a vizitat Caucazul de Nord în luna mai și la începutul lui iulie 1994, pentru a vedea situaţia la faţa locului. Iar unul dintre adjuncţii săi, șeful FSK din Moscova, Evgheni Savostianov, a efectuat o călătorie în Cecenia imediat după criza ostaticilor de la Mineralinâie Vodi. Amândoi au afirmat că primordială era stabilizarea situaţiei din Cecenia întrucât ea punea în pericol întreaga siguranţă a Caucazului de Nord. Stepașin, totuși, a reiterat ferm opinia lui Elţân că negocierile nu erau posibile până când Cecenia nu se alătura Federaţiei Ruse.

Apărătorii lui Dudaev, printre care se numărau șeful Serviciului de Securitate Naţională a Ceceniei, Sultan Gheliskhanov, susţineau că FSK genera deliberat tensiuni în Cecenia pentru a-l submina pe Dudaev și a avea o scuză pentru trimiterea de trupe în zonă. Potrivit lui Gheliskhanov, FSK cheltuise miliarde de ruble pentru organizarea de operaţiuni subversive-teroare, sabotaj, propagandă, dezinformare – r menite să răstoarne guvernul lui Dudaev. Ca dovadă, ei au citat capturarea unui locotenent-colonel în Cecenia, la sfârșitul lui aprilie

1994. Se pare că ofiţerul recunoscuse implicarea sa în operaţiuni speciale ale FSK. Deloc surprinzător, responsabilii FSK au negat aceste acuzaţii, însă dovezile nu erau în favoarea lor. Un alt ofiţer FSK a fost capturat în capitala cecenă Groznâi, la sfârșitul lui august și acuzat de spionaj. După cum a reieșit, FSK făcea tot ce-i stătea în putinţă pentru a-l submina pe Dudaev și a-l înlocui cu cineva mai dispus să coopereze cu administraţia lui Elţân.

Forţele de opoziţie cecene, înarmate de FSK, au lansat câteva atacuri împotriva guvernului lui Dudaev în septembrie și octombrie 1994, dar fără succes. Intervievat la televiziune în septembrie, Stepașin a afirmat că Cecenia se afla în menghina unei crize profunde. El a insistat, din nou, că unica soluţie era ca guvernul lui Dudaev să fie de acord cu aderarea la Federaţia Rusă. Spre necazul guvernării ruse, eforturile FSK în Cecenia au continuat să eșueze. La sfârșitul lui noiembrie, câţiva zeci de soldaţi ruși au fost capturaţi și ˇs-a dovedit că erau angajaţi cu contract de FSK. Elţân a răspuns acestui incident prin demiterea imediată a lui Savostianov, care ajutase la organizarea operaţiunii (demiterea lui Sevastianov era legată de asemenea, de razia, la Most Bank, prezentată mai jos). Stepașin a fost iertat, însă era clar „pe jăratec”. După cum scria un ziar moscovit: „Recentele evenimente de la Groznâi nu pot fi interpretate decât ca un eșec trist al Serviciului rus de Contrainformaţii”.

INVAZIA RUSĂ

În acest moment, administraţia lui Elţân a decis să acţioneze militar pentru răsturnarea lui Dudaev și să supună Cecenia. în pregătirea invaziei, Stepașin, Graciov și șeful MVD, Erin, ˇs-au deplasat în Osetia de Nord, la 5 decembrie. Două zile mai târziu, Stepașin a emis o declaraţie în care se afirma că Rusia trebuie să restabilească ordinea constituţională în Cecenia. La scurt timp după aceasta, pe data de 11 decembrie 1994, trupele rusești au declanșat atacul asupra Ceceniei. Stepașin, încartiruit în Osetia de Nord, insista că nu ar fi vorba despre un război, ci trupele rusești doar „dezarmau”

grupurile de bandiţi de pe teritoriul cecen. Stepașin supraveghea invazia împreună cu alţi conducători militari, însă instituţia sa avea și o sarcină separată. Se pare că FSK formase două grupuri militare speciale care aveau menirea de a-l „neutraliza” pe Dudaev.

Cine luase decizia de invadare a Ceceniei? Potrivit lui Stepașin, Consiliul Securităţii Rusiei fusese unanim în a decide „restabilirea ordinii constituţionale în Cecenia”. Pe lângă Elţân, din Consiliu făceau parte miniștrii apărării, afacerilor interne și afacerilor externe, secretarul Consiliului, Oleg Lobov, primul-ministru Viktor Cemomârdin, șeful FIS, Evgheni Primakov și șeful FSK, Serghei Stepașin. Toţi acești responsabili au adoptat decizia finală de invadare a Ceceniei. însă, potrivit purtătorului de cuvânt al FSK intervievat la Moscova, decizia lor se baza pe informaţiile furnizate pe larg de Stepașin, a cărui instituţie supraveghease îndeaproape evoluţia situaţiei din Cecenia.

Ministrul apărării, Pavel Graciov, care avea în subordine Agenţia de Informaţii Militare (GRU) a avut, desigur, o contribuţie importantă. Dată fiind deficienţa notorie a capacităţii de luptă a armatei ruse, despre care se spunea că este prost echipată, apatică și măcinată de dezertări, și faptul că unii generali de seamă ai lui Graciov se pronunţau ferm împotriva intervenţiei militare în Cecenia, era de așteptat ca Graciov să se opună invaziei. însă, deoarece se afla într-un con de umbră din cauza acuzaţiilor de corupţie, ˟s-ar putea să fi sperat ca un succes militar să-i restabilească credibilitatea (el a afirmat că întreaga operaţiune putea fi ˟încheiată în câteva ore de către un singur regiment de parașutiști).

Baturin, pe de altă parte, era împotriva invaziei. Dar el era plecat în momentul luării deciziei și ulterior a susţinut că nu fusese implicat cu nimic. Oricum, Baturin cunoștea fără îndoială toată problema. Stepașin vorbise despre Cecenia de-a lungul câtorva luni, implicând posibilitatea folosirii forţei. întrebat la sfârșitul lui noiembrie 1994, Stepașin opinase că politica curentă de

neamestec militar în Cecenia era cea corectă. Dar el a admis că „nu există nicio problemă din punct de vedere militar în dislocarea de trupe în zonă”. Lucrul cel mai semnificativ în comentariile lui Stepașin era insistenţa lui că, în calitate de parte integrantă a Rusiei, Cecenia încălca ordinea constituţională internă a statului. Orice act violent comis de ceceni era considerat ca act de terorism și FSK organiza noi forţe pentru a-i face faţă. în opinia lui Stepașin, cecenii erau renegaţi politici, deloc diferiţi de opoziționiștii care încălcau legile la Moscova.

Justificarea lui Stepașin pentru instigarea la invazie era aceea că guvernul rus trebuia să facă faţă cu asprime opoziţiei politice, așa cum procedase și în octombrie 1993. Această situaţie reamintea vremea KGB-ului, când ideea de compromis sau negocieri cu cei care aveau vederi politice opuse nu era încurajată. Faptul că Elţân și Consiliul Securităţii au fost alături de el sugerează că opiniile lui Stepașin se bucurau de sprijin. Fostul general KGB Oleg Kalughin nota următoarele despre politica faţă de Cecenia: „Este un semn clar al influenţei crescânde, dacă nu copleșitoare, a persoanelor din securitate asupra domnului Elţân”.

ASCENSIUNEA LUI KORJAKOV

Desigur, „oamenii securităţii” nu erau numai cei din FSK. Elţân depindea mult și de alte instituţii de securitate, în special de Serviciul de Pază a Președintelui (ZBP) condus de generalul Aleksandr Koijakov. Koijakov fusese membru loial al anturajului lui Elţân timp de peste nouă ani. înainte, lucrase în Direcţia a 9-a a KGB, în care se angajase în 1970, la vârsta de 20 de ani. Direcţia a 9-a, după cum ne amintim, răspundea de paza conducerii sovietice și a clădirilor guvernamentale principale. Pentru a servi în această gardă de elită trebuia să treci printr-un proces de selecţie riguros. Nu numai forţa, dar și disciplina strictă și capacitatea de „a-ţi ţine gura” făceau parte din probele de selecţie pentru „deviataia” (a 9-a).

În decembrie 1985, Koijakov a fost inclus în grupul de pază al lui Elţân, care tocmai devenise secretarul

organizaţiei de partid din Moscova. După ce Elţân și-a pierdut funcţia la sfârșitul lui 1987 (ca rezultat al unei neînţelegeri cu Gorbaciov) și a fost transferat într-o funcţie minoră ca vicepreședinte al Trustului de Stat pentru Construcţii, Koijakov a nesocotit regulamentul Direcţiei a 9-a și a întreţinut relaţii strânse cu Elţân, ceea ce a condus la eliberarea lui din KGB în 1989. Când Elţân a revenit pe scena politică și a fost ales președinte al Parlamentului rus anul următor, Koijakov a devenit șeful gărzii de pază a acestuia. Din acel moment, Koijakov ˟s-a aflat alături de Elţân timp de 24 de ore pe zi. El ajunsese să-i fie indispensabil președintelui. După cum afirmă ziaristul rus Andrei Jadankinin: „După separarea de turma de la Kremlin, Elţân a cunoscut izolarea și presiunile puternice din partea KGB… A fost norocul lui Elţân că serviciul său de pază era condus de un profesionist care cunoștea inamicul”.

Korjakov supraveghea tot ce intra sau ieșea din biroul lui Elţân, inclusiv convorbirile telefonice personale ale acestuia. „Pe scurt, scria ziarista Evghenia Albats, el este cel care îşi petrece fiecare zi și noapte cu președintele”. Deja în mai 1994, Korjakov reușise să aranjeze un acord oficial cu Stepașin asupra cooperării dintre ZBP ƨi FSK. ɥn acord se stipula că FSK urma să pună la dispoziţia ZBP informaţiile secrete de care dispunea, precum și anchetatori și resurse tehnice ale FSK, la cerere.

Korjakov ˟s-a folosit de forţele sale de securitate pentru o iniţiativă, aparent independentă, în favoarea lui Elţân. La 2 decembrie 1994, un grup format din oamenii acestuia a pătruns în birourile băncii Most Bank din Moscova, condusă de omul de afaceri moscovit Vladimir Guşinski și a încercat să aresteze câţiva șoferi și garda de corp a băncii. Profitând de decretul din iunie împotriva infracţionalităţii, care permitea poliţiei să percheziţioneze și să confiște fără mandat, ei au afirmat că cercetau rolul jucat de această bancă în prăbușirea rublei în urmă cu câteva săptămâni și căutau, de asemenea, și arme deţinute

clandestin. Pentru a complica lucrurile, personalul de securitate al ramurii FSK din Moscova a fost chemat la faţa locului pentru a proteja grupul de la Most Bank și situaţia a degenerat într-un schimb de focuri.

Incidentul a condus la demiterea șefului FSK din Moscova, Savostianov, care avea deja probleme cu Cecenia. Savostianov nu era un cekist de carieră și se bucura în rândul democraţilor de reputaţia unui oficial cu vederi reformiste. înlocuitorul lui, general-locotenentul Anatoli Trofimov, în schimb, servise în KGB ani îndelungaţi, fiind mai recent șeful Direcţiei Anticorupţie din FSK. El era binecunoscut printre foștii disidenţi, multe dintre cazurile de acest gen trecându-i prin mână în perioada sovietică. De fapt, Trofimov era cel care anchetase cazul împotriva celui ce devenise însărcinat cu problemele drepturilor omului, Serghei Kovaliov, încheiat cu o lungă perioadă de detenţie a acestuia într-un lagăr (printr-o coincidenţă, Elţân l-a demis pe Kovaliov din funcţia de însărcinat cu problemele drepturilor omului la scurt timp după numirea lui Trofimov).

Observatorii politici au considerat razia de la Most Bank un semn că Aleksandr Korjakov îşi folosea poziţia privilegiată faţă de Elţân pentru a se remarca și a se angaja în iniţiative periculoase. Ţinta reală a raziei, se pare, era rivalul politic al lui Elţân, primarul Moscovei, Iuri Lujkov, al cărui birou se afla în aceeași clădire cu Most Bank. Banca servea drept agent autorizat al guvernului orașului Moscova. într-un interviu acordat mai târziu, Korjakov și-a apărat acţiunile susţinând că personalul de securitate al șefului Most Bank, Guşinski, purta clandestin arme și utilizase aparatură pentru a intercepta comunicaţiile dintre serviciile speciale ale lui Elţân. El a descris grupul de la Most Bank ca pe o organizaţie mafiotă „sub nasul biroului primarului Moscovei” și a declarat că sarcina serviciului său includea lupta împotriva corupţiei.

Interviul sfidător al lui Korjakov a cauzat un val de indignare. Primarul Moscovei, Lujkov, a negat acuzaţiile că acorda favoruri speciale lui Guşinski, iar *Moskovskie*

Novosti susţinea că Koijakov îl urmărește pe Lujkov pentru că acesta era un posibil contracandidat al lui Elţân la putere. Elţân, la rândul său, nu avea vreun motiv să descurajeze iniţiativele independente al bodyguardului său credincios, într-adevăr, după cum au demonstrat evoluţiile ulterioare, Koijakov a fost răsplătit pentru eforturile sale în sprijinirea lui Elţân.

Cu razia de la Most Bank și operaţiunea din Cecenia, administraţia lui Elţân ˇs-a angajat pe o cale de confruntare cu opoziţia internă. Starea de spirit de la Kremlin era total diferită de ceea ce fusese când Elţân se instalase în fotoliul de președinte al noii Federaţii Ruse, la sfârșitul lui 1991. într-adevăr, noua abordare, mai agresivă, a luptei împotriva infracţiunilor și asigurarea securităţii statului rus, indiferent de costurile privind drepturile și libertăţile omului, au făcut ca mulţi observatori să se întrebe dacă eticheta de „democrat” mai putea fi aplicată lui Elţân. El părea să fie mult mai receptiv la ideile șefilor din securitate și gărzilor de corp, decât la recomandările consilierilor săi proreformiști, tot mai puţini la număr. Situaţia va deveni mult mai evidentă în 1995.

CAPITOLUL CINCI

CONTRAINFORMAŢIILE EXTERNE IMPˇERIUL DE LA IASENEVO

Serviciul de Informaţii rus a fost și rămâne unul dintre cele mai importante instrumente în asigurarea securităţii de stat și dirijarea politicii sale externe.

(Tatiana Samolis, secretar de presă al lui Evgheni Primakov, februarie 1995)

Discuţia ˇs-a axat, până în prezent, pe ramurile interne ale serviciilor succesoare ale KGB. ˇînsă operaţiunile externe reprezintă încă o parte crucială a tabloului, deși ele nu sunt prezentate în presa rusă la fel de mult precum cele interne. De asemenea, operaţiunile externe sunt afectate de situaţia internă și au un impact asupra evoluţiilor politice interne din Rusia.

Toate statele necesită un sistem de culegere a informaţiilor din afara graniţelor lor pentru a realiza

ţelurile politicii lor externe. Faptul ca Rusia trebuia să-și menţină un aparat de informaţii externe eficient după dezmembrarea Uniunii Sovietice și desfiinţarea KGB nu a fost pus niciodată sub semnul întrebării, chiar și de cei mai înflăcăraţi democraţi ruși. Operaţiunile interne ale KGB au fost acelea care au generat în trecut proteste în rândul militanţilor pentru drepturile omului, întrucât erau direct îndreptate în primul rând împotriva cetăţenilor sovietici și erau folosite pentru reprimarea disidenţei politice interne. Operaţiunile externe ale KGB, învăluite în taină, nu au făcut niciodată obiectul criticii în Uniunea Sovietică așa cum erau în Occident. Situaţia a continuat să fie astfel și după 1991. în ochii majorităţii rușilor, noul Serviciu de Informaţii Externe (FIS), creat din fosta Direcţie I-a Generală cu sediul la periferia Moscovei, la lasenevo, are o legitimitate care lipsește omologilor săi interni, poliţia și organele de securitate, create de Elţân.

Această atitudine poate explica de ce reformatorii ruși nu îi judecă pe foștii ofiţeri operativi din serviciile de informaţii externe ale KGB la fel de critic ca pe cei care au funcţionat în securitatea internă. Să-l luăm, de exemplu, pe generalul Oleg Kalughin, care avea la activ ani de serviciu ca spion important al KGB, înainte de a-și câștiga instantaneu faimă în iunie 1990 prin denunţarea mult mediatizată a KGB-ului. El a fost acceptat în mișcarea democrată, în pofida trecutului său în KGB, pentru că i-a spionat pe străini peste hotare, și nu pe ruși acasă. Deși unii democraţi erau suspicioși în privinţa lui Kalughin – Elena Bonner, de exemplu, a comentat că „este foarte ciudat să vezi generali KGB care se alătură mișcării democrate” – ei nu l-au asociat cu represiunile interne al KGB și nici nu i-au cerut să dea socoteală despre acţiunile sale din trecut.

Pentru Occident, problema este diferită. Deși ˇs-ar putea să fi fost mai legitimă decât alte ramuri ale KGB, Direcţia I-a Generală era braţul unui regim agresiv, totalitar. Ea făcea mai mult decât să culeagă informaţii; implementa, de asemenea, o gamă largă de „măsuri

active”, menite să ducă mai departe scopurile politicii externe sovietice și, astfel, să submineze democraţiile vestice. Măsurile respective includeau dezinformarea, falsificările și alte „șmecherii murdare”, precum și susţinerea teroriștilor internaţionali și a crimelor politice (nu putem nega că și CIA ˇs-a angajat în partea sa de „acţiuni clandestine”). Kalughin a recunoscut deschis că a contribuit la organizarea asasinării (cu vârful otrăvit al unei umbrele) a disidentului bulgar Gheorghi Markov, în 1978. Markov, care avea soţie și copii mici, nu comisese nicio crimă, cu excepţia faptului că fugise în Marea Britanie unde critica deschis regimul din Bulgaria.

Scriitorul britanic John le Carré l-a întrebat pe Kalughin, în timpul vizitei făcute la locuinţa acestuia din Moscova, în 1993, despre asasinarea lui Markov. Răspunsul acestuia merită redat în întregime pentru că relevă multe despre modul în care foști ofiţeri de informaţii ai KGB îşi apreciau operaţiunile dezgustătoare: „Oamenii mă întreabă: Aţi avut de-a face cu asasinarea lui Gheorghi Markov? Ascultaţi, le răspund eu, nu suntem copii. Eu eram șeful întregului personal, ce Dumnezeu! Nicio operaţiune nu putea fi ˇîndeplinită până nu trecerea prin biroul meu. O.K? Markov fusese deja condamnat la moarte în absenţă de către un tribunal bulgar, însă bulgarii erau teribili. Nu erau în stare de nimic. A trebuit să facem noi totul în locul lor: să-l urmărim pe individ, să facem umbrela, să punem otrava. Așa că n-am făcut decât să executăm sentinţa. Era complet legal, O.K?”

Kalughin și colegii lui erau inamicii vicleni ai Occidentului. Ei și-au dedicat cariera distrugerii principiilor democratice și au comis crime adevărate. Kalughin nu mai lucrează pentru FIS – cel puţin nu direct – însă mulţi dintre foștii lui colegii o fac. Putem avea încredere în acești oameni când susţin că nu au intenţii ostile faţă de Occident și că și-au schimbat metodele vechi de operare? După cum am arătat mai sus, responsabili ruși ai serviciilor de contrainformaţii – și mulţi ruși de rând – încă mai consideră că serviciile de informaţii occidentale

reprezintă o ameninţare pentru Rusia. Să fie oare serviciul lor propriu de informaţii, FIS, atât de benign cum susţin ei că ar fi?

O NOUĂ IMAGINE

După crearea FIS la sfârșitul lui 1991, Iuri Kobaladze, șeful serviciului de relaţii publice din cadrul FIS, a lansat o campanie de construire a unei imagini noi pentru organizaţia sa. El dorea să asigure publiculde acasă și din străinătate că scopul și funcţiile FIS erau foarte diferite de cele ale predecesorului său, Direcţia la Generală a KGB. Războiul rece o dată încheiat, serviciile ruse de informaţii erau mult mai interesate de cooperarea cu Occidentul decât de spionarea acestuia. Ca o dovadă în acest sens, Kobaladze a susţinut că FIS îşi redusese personalul din străinătate la jumătate și închisese treizeci de birouri de peste hotare în 1992. Nu se mai angaja în activităţile care i-au creat KGB-ului un renume infam. Evident, Kobaladze avea de transmis un mesaj și nu-i plăcea să fie abătut din drum. întrebat ia o conferinţă la Moscova, în mai 1994, de ce FIS reţinuse atât de mulţi ofiţeri KGB în administraţia centrală, Kobaladze a ripostat: „Nu am putut să-i concediem pe toţi. Ce trebuia să facem cu acești oameni? Să-i trimitem pe Lună?”

În campania sa de convingere a lumii din afară că FIS era o organizaţie benignă, Kobaladze era asistat de un grup de experţi în relaţii publice. Majoritatea lor, asemenea lui, erau instruiri ca ziariști și lucraseră în străinătate pentru răspândirea dezinformărilor. Tatiana Samolis, secretarul de presă a lui Primakov, a fost timp de optsprezece ani în colectivul redacţional al ziarului *Pravda,* oficiosul Partidului Comunist, înainte de a intra în FIS. Lucrând îndeaproape cu Kobaladze, apărând adesea alături de el, ea îi repeta declaraţiile despre noul rol al informaţiilor externe ruse. Intervievată la sfârșitul lui decembrie 1993, Samolis a vorbit despre schimbările din ultimii doi ani: „Acum, serviciul nostru de informaţii a renunţat la vechile *gusturi* și operează acolo unde avem interese reale, nu imaginare... întrucât a încetat să fie o

armă de confruntare, FIS a devenit o unealtă de control care are dejucat un rol de stabilizator”.

Un alt membru-cheie al echipei de relaţii publice a FIS era general-locotenentul Vadim Kirpicenko, șeful unui grup de consilieri ai lui Primakov. Kirpicenko a intrat în serviciul de informaţii externe în 1952, când încă mai trăia Stalin. El fusese coleg de grupă cu Primakov la secţia arabă a Institutului de Studii Orientale, ai cărui absolvenţi erau adesea recrutaţi pentru o carieră în informaţii externe. Kirpicenko a ajuns șeful Direcţiei S (responsabilă cu agenţii clandestini) în anii ⁄70 și în 1979afostorim-vicepreședintele Direcţiei la Generală a KGB, funcţie pe care a deţinut-o până la puciul din august. în pofida vârstei sale înaintate, Kirpicenko a jucat un rol activ în eforturile de a promova o imagine favorabilă pentru FIS în Occident.

În nenumăratele interviuri și apariţii publice, Kirpicenko a vorbit deschis despre vechea sa carieră în KGB, dând impresia că aceasta era doar de interes istoric, din cauza schimbărilor în sistemul operaţiunilor de informaţii externe ale Rusiei. „Rusia nu-și construiește potenţialul de spionaj, a afirmat el la mijlocul lui 1992. Astăzi nu mai avem tipul de abordare globală pe care l-am avut înainte”. în octombrie 1993 el a prezentat o imagine detaliată a noului mod în care Rusia abordează informaţiile externe. Mai întâi de toate, a spus el, FIS a renunţat la conceptul de „inamic”. ˇS-a produs o tranziţie de la confruntare la colaborare, iar rolul principal al FIS era acela de stabilizare a tensiunilor internaţionale prin activitatea de neproliferare a armelor nucleare și schimbul de informaţii cu alte ţări aflate în conflict în diferite părţi ale lumii, precum fosta Iugoslavie. „Metodele necivilizate” de recrutare a agenţilor nu mai erau permise în FIS. Recrutarea a fost redusă la „găsirea oamenilor care el însuşi doresc să ne ajute voluntar, pentru bani sau din dragoste pentru Rusia”. în aprilie 1992, Kirpicenko a anunţat că FIS a apelat la omologii săi din Statele Unite pentru a ajunge la un acord de cooperare care respinge recrutarea agenţilor prin metode coercitive, inclusiv prin

utilizarea drogurilor.

Kirpicenko și-a reiterat câteva idei despre rolul informaţiilor externe într-un articol apărut la sfârșitul lui decembrie 1993. El a subliniat iar că în această lume nouă, după era confruntărilor, instituţia sa era, în primul rând, un instrument pentru asigurarea stabilităţii și a vorbit optimisţ despre extinderea colaborării cu serviciile de informaţii occidentale: „În opinia noastră, întărirea bazei legale internaţionale și rolul crescând al organizaţiilor internaţionale care unesc majoritatea ţărilor lumii nu pe bază de bloc creează condiţiile preliminare pentru formarea și dezvoltarea unei comunităţi mondiale de informaţii”. Dar, aproape în aceeași suflare, Kirpicenko a subliniat că Rusia va avea nevoie de un serviciu de informaţii externe pentru mult timp înainte. „Considerăm ca fiind utopice propunerile unor entuziaști privind renunţarea reciprocă la operaţiunile de informaţii între Rusia și anumite state”.

Ca parte a eforturilor lor de a schimba imaginea FIS în ochii Occidentului, Kirpicenko și responsabilul cu relaţii publice, Kobaladze, au efectuat o vizită în SUA în ianuarie 1993. Deși nu au fost invitaţi la CIA, ei au reușit să viziteze Comitetul Camerei Reprezentanţilor pentru Informaţii și FBI. După cum relata *Radio Rossia,* „Vânatul a discutat cu vânătorii despre colaborare”. Responsabilii FBI ?i FIS au convenit în termeni largi asupra unei forme de colaborare în combaterea proliferării armelor nucleare, a traficului de droguri și terorismului, dar nu ˇs-au făcut propuneri specifice. Pentru FIS, importanţa principală a vizitei a fost aceea că și-a avansat campania de relaţii publice. „Le spunem celor de aici cum este serviciul de informaţii rus, a răspuns Kirpicenko când a fost întrebat despre scopul vizite sale. Le prezentăm noua faţă a informaţiilor într-o societate democrată”.

Acasă, între timp, biroul lui Kobaladze a ajutat Televiziunea „Ostankino” să realizeze un film documentar în două serii despre Serviciul de Informaţii Externe, menit să explice misiunea FIS publicului rus și să facă o

publicitate favorabilă câtorva dintre foștii săi spioni. Au urmat alte filme. în februarie 1994, televiziunea rusă a prezentat un serial documentar despre agenţii de informaţii sovietici din străinătate. Programul prezenta interviuri cu o gazdă a foștilor ofiţeri KGB implicaţi în recrutarea și coordonarea agenţilor. în mod ironic, serialele care glorificau munca agenţilor KGB au început imediat după arestarea angajatului CIA, Aldrich Ames, sub acuzaţia de spionaj în favoarea Rusiei.

Eforturile relaţiilor publice au dat însă rezultate. în timp ce presa rusă a publicat în perioada 1991 – 1993 mai multe articole care criticau FIS, între anii 1994 – 1995 critica a scăzut considerabil.

EVGHENI PRIMAKOV

Șeful FIS, Evgheni Primakov, a contribuit, de asemenea, la promovarea noii imagini a serviciului. Lucrând direct sau indirect pentru direcţiile informaţiilor externe din KGB, începând cel puţin din anii ⁋60, Primakov dorea să se prezinte ca un șef progresist, superior, care se despărţise de mult de comunism. Faptul că era „academician”, deci om de rang superior, susţinea această impresie. Primakov, născut în 1929, a crescut la Thilisi și vorbește georgiana fluent. El a absolvit Institutul de Studii Orientale din Moscova în 1953, după care și-a continuat studiile postuniversitare la Universitatea de Stat din Moscova. În 1956, după ce și-a luat doctoratul în arabă și engleză, a început să lucreze în calitate de corespondent în Orientul Mijlociu pentru Comitetul de Stat pentru Televiziune și Radio. În anii ⁋60, Primakov a fost corespondent al ziarului *Pravda* în Orientul Mijlociu. După cum susţine ziarista Evghenia Albats, în această perioadă el a primit numele de cod „Maxim” și coopera activ cu KGB – o obligaţie pentru orice ziarist sovietic aflat peste hotare. Deloc surprinzător, Primakov a negat public că ar fi avut legături în trecut cu KGB. Însă în particular el i-a reproșat lui Albats relatarea despre relaţiile sale cu KGB: „Ești cu adevărat naivă, Jenia. Niciunul din cei care doreau să lucreze în străinătate nu putea să nu aibă contacte cu

organele”.

În 1970, Primakov a devenit director adjunct al Institutului pentru Economie Mondială și Relaţii Internaţionale (IMEMO), o sucursală a Departamentului internaţional al Comitetului Central al Partidului Comunist. El era șeful Institutului de Studii Orientale între anii 1979 – 1985, când arevenit la IMEMO pentru a deveni directorul acestuia (ambele institute efectuau activitate de cercetare pentru conducerea KGB și a partidului). în același timp, Primakov era prim-vicepreședinte al Comitetului Sovietic pentru Pace, o organizaţie de frunte a KGB, al cărei scop era de a răspândi propaganda și dezinformarea peste hotare.

În 1989 Primakov a devenit unul dintre principalii consilieri de politică externă ai lui Gorbaciov, specializat în problemele Orientului Mijlociu. El a fost emisarul lui Gorbaciov la Saddam Hussein, vizitând Bagdadul de câteva ori în timpul Războiului din Golf. Potrivit unui observator, „Șevardnadze, pe atunci ministru de externe, vota la ONU în favoarea acţiunilor militare împotriva lui Hussein, în timp ce Primakov, cu un zâmbet binevoitor, îl bătea pe Saddam pe spate în timpul unei misiuni de pace la Bagdad”. Primakov supraveghea și politica sovietică faţă de Azerbaidjan în ianuarie 1990, când trupele sovietice au invadat Baku pentru a suprima, cu mari vărsări de sânge, mișcarea de independenţă.

După cum sugerează cariera sa, Primakov nu era un privitor din afară când a preluat aparatul de informaţii externe, deși ˚s-a străduit să creeze această impresie. Făcând parte din acea reţea de vechi ziariști, specialiști în relaţii internaţionale și birocraţi de partid care aveau legături extinse cu KGB, el trebuie să se fi simţit confortabil la lasenevo, în special alături de unii dintre foștii săi colegi. Totuși, aceștia susţineau că Primakov era un democrat experimentat. Nu la mult timp după preluarea noii sale funcţii, el a declarat categoric că FIS nu va continua practica KGB de folosire a ziariștilor ca acoperire pentru ofiţerii KGB din străinătate (promisiune

la care a renunţat la scurt timp). Totodată, a asigurat populaţia că FIS nu va spiona împotriva vecinilor Rusiei din spaţiul CSI (o altă promisiune nerespectată). Primakov a salutat supravegherea de către parlament a serviciului de informaţii și a declarat că principala trăsătură a politicii externe ruse în viitor va fi „respingerea confruntărilor".

Ce se întâmplă atunci cu vechile lui articole, ca ziarist și academician, din vremurile *dinainteaperestroikăi,* pline de ideologie comunistă și ecouri ale vederilor imp ˇerialiste sovietice? Primakov a spus: „Acum acele articole pe care le-am scris la un moment dat nu mai sună, desigur, prea bine. Dar atunci când le-am scris, credeţi-mă, eram convins că scriu adevărul". El ˇs-a prezentat drept o persoană complet schimbată, un democrat încrezător în amiciţia cu Occidentul. După cum nota un ziarist: Academicianul Primakov este familiarizat cu standardele occidentale ale comportamentului unui șef al serviciului de informaţii. El nu scapă nicio ocaziesă vorbească ziariștilor despre reformele majore de la lasenevo". în iunie 1993, Primakov a plecat în misiunea sa diplomatică proprie în Statele Unite. El ˇs-a întâlnit cu directorul CIA, James Woolsey, pentru a discuta cooperarea dintre Rusia și SUA în problemele fierbinţi precum proliferarea nucleară, terorismul și traficul de droguri. Woolsey i-a reîntors vizita în august 1993, întâlrundu-se la Moscova cu conducători ai FIS ži Ministerului Securităţii.

Primul-adjunct al lui Primakov, Viaceslav Trubnikov, era și el adeptul proiectării unei imagini de birocrat moderat, uman și reformator, în pofida – sau poate tocmai din această cauză – a multor ani petrecuţi în rândurile KGB. Cariera lui Trubnikov în KGB a început în anii ź60, după ce a absolvit Institutul de Stat pentru Relaţii Internaţionale din Moscova. Vorbind fluent engleza și hindi, el a petrecut cincisprezece ani în Asia de Sud, lucrând o perioadă sub acoperirea de ziarist. în noul său serviciu la FIS, Trubnikov a renunţat rapid la principiile tradiţionale ale KGB. Apărând des în faţa presei, el a vorbit despre importanţa dezvoltării contactelor cu serviciile

secrete occidentale și despre deplasarea accentului de la informaţiile politice la cele economice. Principiul de bază în stabilirea „regulilor jocului” în relaţiile reciproce între serviciile speciale, a declarat Trubnikov unui ziarist, ar trebui să fie „respectul faţă de onoarea și demnitatea angajaţilor operativi din informaţii și faţă de familiile acestora”.

MITURI ȘI REALITĂŢI

Asemenea declaraţii din partea FIS erau cu mult diferite de ceea ce afirma KGB în anii ź70 și 80. Era aceasta doar o mutare de șah în relaţiile publice sau exista și un adevăr care ˇs-o susţină? în pofida demiterilor și plecărilor unor angajaţi de frunte (cinci din șapte responsabili superiori din informaţiile externe au fost înlocuiţi până în august 1993), vechea gardă a rămas la cârmă. Să-și fi schimbat ea vederile atât de drastic?

Desigur, dizolvarea URSS și încheierea războiului rece au avut un impact substanţial asupra aparatului de informaţii externe și a condus la o revizuire serioasă a priorităţilor. Nu putea fi altfel. Climatul internaţional schimbat, precum și faptul că reţeaua vastă de agenţi din Europa Răsăriteană se prăbușise, însemna că FIS opera într-un context diferit de cel din perioada existenţei KGB. Zilele războiului psihologic împotriva Occidentului luaseră sfârșit. Și, urmând exemplul altor foste instituţii sovietice, acesta trebuia redus, date fiind dificultăţile financiare extreme ale noii guvernări ruse care a impus constrângeri bugetare asupra întregului guvern. Serviciul de Informaţii Externe nu era imun la reducerile de buget.

Însă FIS avea încă de îndeplinit un serviciu important pentru guvernul rus. Federaţia Rusă continua să fie o supraputere și, ca să rămână astfel, trebuia să aibă un serviciu de informaţii eficient, așa cum avea nevoie și de o armată puternică. Pentru FIS au apărut noi sarcini, care să le înlocuiască pe cele vechi. în timp ce în trecut se concentra asupra Vestului, acum avea un grup de state noi de-a lungul frontierei ruse pe care să le supravegheze. Informaţiile industriale și economice despre înalta

tehnologie, în special software pentru calculatoare cu utilizare militară, aveau o importanţă mai mare. Iar mulţimea de oameni de afaceri occidentali care au venit în Rusia și alte state din CSI, posibilităţile de recrutare a agenţilor și culegere de informaţii au sporit.

Cum putea să fie îndeplinită o asemenea sarcină cu un personal substanţial redus? Aceasta era o întrebare importantă pentru guvernele occidentale, care trebuiau să știe cu ce fel de spionaj aveau de-a face. FIS a găsit o soluţie pentru problema foiţei de muncă. Deși un număr mare de ofiţeri de informaţii externe (nu există cifre exacte) și-au părăsit serviciile pentru a intra în afaceri, politică, diplomaţie și ziaristică, mulţi dintre cei care se pensionaseră mai devreme au continuat să lucreze neoficial pentru FIS sau au menţinut suficiente contacte cu foștii lor patroni pentru a câştiga ocazionalul „onorariu de consultanţă”. Ziarista Evghenia Albats, de exemplu, consideră că ofiţerii în retragere „umflau rândurile agenţilor care continuau să lucreze la reședinţele ambasadelor ruse din străinătate sub acoperirea titlurilor respectabile de diplomat, ziarist, reprezentant comercial sau turist”. Astfel, deși personalul din serviciul de informaţii externe era redus semnificativ pe hârtie, FIS avea încă importante resurse umane la dispoziţia sa.

După cum am specificat, Primakov a declarat, cu ocazia preluării funcţiei, că va pune capăt practicilor KGB de a folosiofiţerii de informaţii aflaţi în străinătate sub acoperirea de ziariști. însă Albats susţine că această promisiune nu a fost respectată: „Cine erau civilii care au început imediat să apară în birourile ziarelor, susţinând că, deoarece serviciul de informaţii a fost redus, îşi ofereau ajutorul de consultanţi de presă?... Primakov, obligat de reducerile de buget să-și micșoreze personalul, căuta asiduu asemenea slujbe pentru ei”. La începutul lui 1994, problema a apărut din nou. *Nezavisimaia Gazeta* informa că Primakov ordonase ca finanţarea birourilor din străinătate ale câtorva ziare rusești folosite de angajaţi FIS ca acoperire să fie sistată. ˇS-a luat decizia pentru

„încetarea treptată” a camuflajului ziaristic. Nu ˇs-a dat nicio explicaţie de ce nu se procedase astfel în urmă cu doi ani.

După cum a reieșit, perioada de „încetare treptată” a durat mult timp. La începutul lui 1995, autorităţile britanice au expulzat un corespondent al Televiziunii „Ostankino” din ţara lor pentru că fusese demascat ca ofiţer al FIS. ˇÎntrebat despre aceasta, un oficial FIS a răspuns că, într-adevăr, acoperirea ziaristică se folosea încă, însă numai în măsura în care era „dictată de necesităţi”.

În ceea ce privește corpul diplomatic, în septembrie 1991 ministrul de externe Boris Pankin (care a devenit mai târziu ambasadorul Rusiei în Marea Britanie) a declarat că personalul de informaţii nu va mai face parte din personalul ambasadelor ruse din străinătate. Aparent au existat reduceri considerabile ale acestui personal la început. Dar, datorită faptului că aceasta este o practică obișnuită pentru majoritatea ţărilor, nu e surprinzător că FIS a continuat să trimită agenţi în străinătate sub acoperirea de diplomaţi, ca parte a personalului Ministerului de Externe.

Refugiatul KGB Stanislav Levcenko a prezis în 1992 că o reducere a angajaţilor FIS aflaţi sub acoperire diplomatică nu va însemna, în mod necesar, o reducere a culegerii de informaţii de peste hotare. După părerea lui, FIS va „pune la punct sute de noi acoperiri sub deghizarea de firme mixte”. Acestea vor crea probleme agenţiilor precum FBI, a afirmat Levcenko, care în trecut știau bine ce locuri din ambasadele și misiunile comerciale ruse erau rezervate KGB-ului. Acum, datorită numărului fără precedent de ruși angajaţi în acţiuni comerciale în străinătate, este dificil de deosebit spionii de întreprinzătorii autentici. De fapt, FBI se plângea deja de valul de spioni ruși, deghizaţi ca oameni de afaceri sau turiști, în SUA. Ca răspuns la afirmaţia făcută de FBI că FIS ?i GRU (informaţiile militare) și-ar fi sporit activitatea de spionaj în Statele Unite cu 12 la sută în 1992,

purtătorul de cuvânt al FIS a declarat că FBI ?i CIA făceau afirmaţii exagerate despre spionajul rus pentru a împiedica reducerea bugetelor lor.

LEGEA PRIVIND INFORMAŢIILE EXTERNE

Legea privind Informaţiile externe, adoptată în august 1992, prevedea clar că informaţiile economice și tehnologice din Vest constituiau prioritatea de vârf a FIS. Articolul 5 al legii stipula explicit că FIS „trebuia să sprijine dezvoltarea economică și progresul tehnico-ştiinţific al ţării prin culegerea de informaţii economice și tehnice... și să furnizeze aceste informaţii organelor guvernamentale". Legea prevedea, de asemenea, că „personalul de carieră putea să ocupe funcţii în ministere, departamente, instituţii, întreprinderi și organizaţii conform prevederilor acestei legi fără ca prezenţa lor acolo să compromită acele instituţii și să le facă pasibile de acuzaţia de asociere cu instituţiile de informaţii externe". Mai mult, se preciza că „personalul de carieră al instituţiilor de informaţii externe nu poate ocupa alte poziţii retribuite decât în cazul *când aceasta era o necesitate profesională".* O altă parte a legii (Articolul 15) menţiona în mod deosebit cooperarea dintre FIS și celelalte organisme guvernamentale: „Ministerele și departamentele Federaţiei Ruse vor acorda asistenţă instituţiilor de informaţii externe ale Federaţiei Ruse în activitatea lor informativă" (Articolul 15).

Este interesant că legea se referea nu numai la FIS, ci și la alte două instituţii de informaţii externe: aceea a Ministerului Apărării, GRU, și la cea aparţinând Agenţiei Federale pentru Comunicaţii și Informaţii Guvernamentale (FAPSI). GRU, care culegea informaţii pentru armata sovietică, a existat încă din epoca lui Stalin și este binecunoscută serviciilor de contrainformaţii din Occident. Deoarece a fost întotdeauna mai mică și a avut o funcţie mai restrânsă decât cea a KGB, nu a atras niciodată prea multă atenţie. KGB ?i GRU erau câteodată descrise ca fiind concurente, însă orice fel de antagonism ar fi existat între cele două organizaţii, KGB a fost întotdeauna deasupra. Și

acesta este fără îndoială valabil și pentru FIS.

Faptul că FAPSI avea propria sa instituţie de informaţii care opera „în sfera comunicaţiilor speciale codificate, clasificate și de alte tipuri” este semnificativ. După cum am menţionat mai sus, FAPSI era o mlădiţă a fostei Direcţii a 8-a Generale a KGB, și astfel una din funcţiile ei cheie era strângerea de informaţii cu mijloace tehnice, însă în perioada KGB, când toate direcţiile se aflau sub același acoperiș, asemenea informaţii erau cumulate cu alte informaţii ce intrau în KGB înainte de a fi transmise conducerii de partid. Acum părea că FAPSI folosea informaţiile culese cu mijloace tehnice separat de informaţiile culese prin agenţie de către FIS și le transmitea direct președintelui.

Conform Legii privind Informaţiile Externe, președintele Federaţiei Ruse avea controlul direct al instituţiilor de informaţii. El trebuia să-i numească pe șefi, să le supravegheze activitatea, să le stabilească strategia și să ia toate deciziile majore (Articolul 12). Deși parlamentul trebuia să participe și el la luarea deciziilor, există puţine dovezi că acesta ar fi jucat vreun rol înainte și după alegerile din decembrie 1993. Articolul 24 sprijinea doar de formă supravegherea parlamentară a activităţii instituţiilor de informaţii externe, stipulând că șefii acestor instituţii trebuie să raporteze asupra activităţii și cheltuielilor lor comisiilor permanente. Nu se specifica clar ce fel de control efectua parlamentul, dacă efectua într-adevăr vreunul. Oficiali ai FIS susţineau la finele lui 1992 că o lege privind controlul parlamentar asupra instituţiilor de informaţii externe era în curs de elaborare în Sovietul Suprem, însă aceasta nu ˇs-a materializat niciodată. în iulie 1993, Subcomitetul pentru Securitate Internaţională și Informaţii din cadrul Sovietului Suprem a efectuat o vizită oficială la lasenevo (pentru prima oară) și ˇs-a interesat despre buget și operaţiunile FIS. Judecând după relatările din presă, vizita nu ˇs-a soldat decât cu un raport sumar către prezidiul Sovietului Suprem.

Responsabilii FIS erau mândri de Legea privind

Informaţiile Străine, care, după cum a reieșit, fusese scrisă chiar de ei. Ei au lăudat-o ca fiind parte marcantă a legislaţiei deoarece asigura, pentru prima oară, baza legală pentru operaţiunile de informaţii. După cum afirma Valeri Kantorov, șef al departamentului juridic al FIS și unul dintre autorii legii: „Necesitatea unei asemenea legi este evidentă. Strângerea de informaţii este o unealtă a statului prea ascuţită pentru a fi lăsată să se descurce de capul ei. înainte, când nu exista o asemenea lege, pe ce baze funcţiona serviciul de informaţii? Pe baza deciziilor arbitrare... Nu existau garanţii că unii indivizi din guvern nu vor folosi aceste servicii în interesul lor personal. Prin adoptarea acestei legi, aceste garanţii există acum". Kantorov a continuat, subliniind că acum ofiţerii FIS vor putea să se simtă mai siguri de ei din punct de vedere moral, căci tot ceea ce urmau să facă va fi legal și indiscutabil. El ˇs-a referit la Articolul 4 al legii care stipula respectul pentru drepturile și libertăţile individuale ca fiind un principiu al activităţii de informaţii și la Articolul 5, care prevedea că „activitatea de informaţii nu poate fi efectuată în scopuri antiumanitare".

Deși legea promova principii democratice, ea nu oferea mijloace concrete de implementare a acestora. în acest sens, ea reflecta tradiţia juridică sovietică. Din punctul de vedere al vechilor profesioniști din informaţii care erau obișnuiţi să opereze fără a ţine seama de nimic altceva decât de ordinele primite de la sediul KGB, legea servea un scop util. îi învăluia într-o aură de legitimitate și utilitate fără a le stânjeni acţiunile.

DEZERTĂRILE

FIS nu era nici pe departe imun la criza economică și politică ce asaltase Federaţia Rusă de la începuturile ei. Fără îndoială, prăbușirea Uniunii Sovietice și încheierea războiului rece au generat o problemă morală pentru operativii din serviciul de informaţii. Orice sens ar fi avut înainte misiunea lor, acesta nu mai exista. Pierderea bazei ideologice pentru operaţiunile de informaţii și problema neclară a priorităţilor securităţii ruse – acum, când

inamicul nu mai era atât de bine definit – creau o atmosferă de neliniște. Un fost ofiţer de informaţii de rang înalt, Nikolai Leonov, declara: „Este amar să constaţi că societatea noastră rusă, fiind lipsită de un sistem de constrângere prin metode ideologice, a fost practic lăsată fără niciun fel de idee naţională ca suport central. Unde sunt ideile despre o Rusie măreaţă, statutul de supraputere și structura de stat, rolul și locul ei în această lume în schimbare? Ele nu există”. Declinul economic continuu al Rusiei și constrângerile asupra bugetului FIS au contribuit, fără îndoială, la creșterea nemulţumirilor la lasenevo.

Dezertările ˇs-au înmulţit brusc. în martie 1992, colonelul Vladimir Konopliov, care opera sub acoperirea de prim-secretar al Ambasadei Rusiei din Bruxelles, ˇs-a refugiat împreună cu familia în America. El fusese responsabil cu spionajul tehnico-ştiinţific. Konopliov, despre care se crede că avea contacte la vârf în Comisia CEE, (Comunitatea Economică Europeană), Ministerul belgian al Apărării și probabil și în NATO, a dezvăluit numele câtorva belgieni care transmiteau Rusiei informaţii militare și economice secrete. Printre aceștia se număra Gvido Kindt, corespondentul ştiinţific al unui ziar belgian de prestigiu și Emil Eliar, un om de afaceri cu legături ample cu companii de comerţ exterior. Fuga lui Konopliov a condus și la expunerea „diplomaţilor” ruși din Danemarca, Franţa și Italia. Șeful Relaţiilor Publice din FIS, Iuri Kobaladze, a încercat să minimalizeze importanţa dezertării, arătând că Konopliov fusese implicat mai mult în spionajul industrial decât în cel politic, în care „sunt implicate toate marile puteri”. Dar acesta era evident un eșec și o situaţie jenantă pentru FÂS.

Fuga lui Konopliov a venit ca un șoc profund pentru tovarășii ruși deoarece el avea reputaţia de a fi foarte mândru de activitatea sa de spionaj. După cum a reieșit, Konopliov fusese plătit de americani și de belgieni un timp destul de îndelungat. Dar, conform unei analize, nu numai banii l-au determinat să-și trădeze ţara (deși și acesta era,

evident, un motiv). Era și faptul că fosta sa organizaţie, în ansamblul ei, devenise obiectul unei asemenea critici publice încât chiar ofiţerii de informaţii ai acesteia începeau să se simtă jenaţi că lucrează acolo. Iar datorită nesiguranţei crescânde a guvernului în privinţa intereselor naţionale, începea să fie tot mai greu pentru ofiţerii KGB să simtă că exista un ţel. Campania din presa rusă de reabilitare a unor trădători ca Oleg Gordievski și amnistierea acordată unui fost ofiţer KGB din San Francisco care efectua o condamnare de cincisprezece ani în închisoare pentru colaborare cu CIA le amplifica deziluzia faţă de fostul KGB.

Este posibil ca reducerile de buget să fi constituit un alt factor al deciziei lui Konopliov. Potrivit unei surse, grupul de la Bruxelles nu avea suficiente fonduri nici măcar pentru transportul documentelor cu valiza diplomatică la Moscova. Când reușeau să expedieze negativele foto la Centru, nu era suficientă hârtie pentru a le imprima. Filmele zăceau la lasenevo luni întregi.

Cinci luni mai târziu, în august 1992, presa rusă a relatat că Viktor Oscenko, consilier la Ambasada Rusiei din Paris și angajat FIS, primise azil în Marea Britanie. După dezertarea lui, o serie de cetăţeni francezi au fost acuzaţi că transmiteau informaţii ştiinţifice secrete rușilor. Oscenko l-a demascat pe Michael Smith, un inginer britanic pe care îl recrutase pe când lucra sub acoperire ca diplomat rus la Londra, în anii ⁊70. Smith primise 20.000 de lire sterline de la KGB ⁊i FIS pentru informaţiile secrete de natură militară și tehnologică pe care le furnizase.

Problema dezertorilor nu era nouă pentru aparatul de informaţii externe rus. între anii 1975 și 1990, după cum afirmă fostul șef al Direcţiei I-a Generală, Leonid Șcebarșin, cincisprezece agenţi KGB au fost demascaţi ca trădători, dintre care șase au fost arestaţi în Rusia și nouă au fugit în străinătate. Al doilea grup îl includea pe Oleg Gordievski, un ofiţer KGB de rang înalt care lucra la Londra și care a dezertat la britanici în 1985. De atunci, Gordievski a publicat două cărţi despre KGB. ꝛn mai 1991,

cu doar câteva luni înainte de desființarea KGB, maiorul KGB Mihail Butkov, care lucra sub acoperire ca ziarist pentru ziarul *Rabociaia Tribuna* la Oslo, a dezertat și el la britanici.

Dar în 1991 rata trădărilor era mult mai mare. Potrivit prim-vicepreședintelui FIS, Trubnikov, zece funcţionari de la informaţii „au fugit în Occident" în intervalul martie 199 l-septembrie 1992. La începutul lui 1994, șeful FSK, Stepașin, a declarat că douăzeci de persoane fuseseră arestate sub acuzaţia de spionaj în 1993, în timp ce alte zeci de cazuri de spionaj erau în curs de investigare. După cum ˇs-a exprimat un comentator de presă: „Numărul de spioni în favoarea Occidentului capturaţi în 1993 de serviciile speciale ruse era demn de a fi ˇînregistrat în Cartea Recordurilor Guinness.

Care erau implicaţiile acestui val de demascări? Pe de o parte, ele sugerau o problemă reală legată de loialitatea și moralul aparatului de informaţii externe (inclusiv GRU, de unde proveneau unii dintre acești trădători). Dar multe cazuri datau de mai mulţi ani. Deși descoperirea a fost făcută în 1992 sau 1993, recrutarea iniţială avusese loc cu mult înainte. Conform afirmaţiilor lui Trubnikov, de exemplu, „trădătorii... erau rezultatul final al eforturilor îndelungate îndreptate împotriva noastră de serviciile de informaţii occidentale". Problema moralului putea fi, deci, considerată ca fiind o problemă mai veche.

Demascările și arestările indicau că aparatul de contrainformaţii presta o activitate deosebit de eficientă. Acest lucru era surprinzător. Cum putea o organizaţie care fusese afectată de restructurare, demiteri, dezertări și reduceri de buget – ca să nu mai menţionăm atacurile continue din presă – să acţioneze atât de eficient? Cu un an înainte de puciul din august, în septembrie 1990, un colonel KGB anonim a dat un interviu în care ˇs-a exprimat foarte critic la adresa conducerii serviciului de informaţii externe al KGB, descriind-o ca pe o birocraţie degenerată și coruptă, plină de funcţionari indiferenţi care se gândeau

numai la interesele lor și care în mod constant acopereau lipsurile și greșelile subordonaţilor lor. După ce i-a menţionat pe unii dintre cei ce fuseseră prinși trădându-și ţara, colonelul a spus: „Problema că am reușit să-i descoperim pe acești agenţi numai datorită altor trădători, dezertori din Vest”. Un astfel de trădător, se pare, a fost ofiţerul CIA, Aldrich Ames.

AFACEREA „AMES”.

Aldrich Ames, care a început să lucreze pentru KGB în primăvara lui 1985, a fost fără îndoială trădătorul cu funcţia cea mai înaltă care a acţionat vreodată în Statele Unite. Ca șef al serviciului de contrainformaţii pe relaţia URSS al CIA între 1983 – 1986 și ulterior în alte funcţii cheie de contrainformaţii, Ames cunoștea numele tuturor agenţilor pe care CIA îi recrutase în Rusia și practic toate operaţiunile CIA de culegere de informaţii ce fuseseră efectuate împotriva sovieticilor și rușilor în ultimii ani. Anunţarea arestării lui împreună cu soţia, Rosario, născută în Columbia, spre sfârșitul lui februarie 1994, a provocat senzaţie în SUA. Deși FBI bănuia trădarea lui Ames de câteva luni și strângea dovezi împotriva acestuia, dezvăluirile despre spionajul său în favoarea rușilor au venit ca o surpriză pentru marele public, mai ales dată fiind atmosfera de relaţii amicale dintre Rusia și Statele Unite.

Oamenii au fost și mai șocaţi să afle că rușii îi plătiseră lui Ames milioane de dolari pentru serviciile prestate de-a lungul anilor. Cum îşi puteau permite serviciile de informaţii externe ale Rusiei (KGB și FIS) să fie atât de darnice? Cum rămânea cu reducerile de buget și strângerea curelei începând cu 1991? Lecţia, se pare, demonstra că rușii erau dispuși să plătească mult când beneficiile erau mari și, în mod sigur, acesta era cazul lui Ames. Experţii occidentali estimează că Ames a dezvăluit numele a cel puţin zece ruși care lucrau pentru CIA începând cu 1984 sau 1985. Printre ei se număra general-maiorul Dmitri Poliakov, cu numele de cod „Top Hat”, care a lucrat pentru GRU (serviciul militar de informaţii).

Poliakov a fost judecat și împușcat în 1988, dar acest lucru nu a fost anunţat până în 1990.

Alte victime au fost Valeri Martinov și Serghei Motorin, recrutaţi de CIA la Washington în 1980 și executaţi în 1985; un agent cu numele de cod „Donald”, recrutat de FBI în timp ce lucra la misiunea sovietică de pe lângă Naţiunile Unite și V. Potașev, funcţionar la Ambasada sovietică din Washington, care a consimţit să colaboreze cu CIA în 1981. „Donald” a fost executat în 1990, iar Potașev a fost condamnat la treisprezece ani închisoare. Cea mai mare pierdere a fost cea a unui ofiţer de rang înalt de la departamentul pentru SUA a Direcţiei a 2-a Generală a KGB (contrainformaţii) cu numele de cod „G. T. Prologue” executat în 1990. FBI a găsit dovezi în computerul de acasă al lui Ames (pe care îl folosea pentru a redacta mesajele către KGB) că el fusese cel care îl trădase pe „Prologue”.

De ce nu fusese CIA mai vigilentă? Personalul său învăţase de la cazurile mai vechi de spionaj – cum ar fi acela al familiei Walker, a cărei activitate de spionaj din marină provocase daune grave intereselor de securitate ale SUA, înainte de a fi descoperită în 1975 – că lăcomia mai degrabă decât convingerile ideologice era, de regulă, motivaţia trădărilor. În mod inexplicabil, familia Ames nu făcuse nimic pentru a-și ascunde averea. Potrivit purtătorilor de cuvânt ai FBI, cheltuielile lor extravagante au atras atenţia FBI. Dar aceasta ˇs-a petrecut după ce ei depuseseră deja sume substanţiale de bani în conturile lor bancare. După cum ˇs-a exprimat un observator rus: „Cei din familia Ames au făcut, se vede, tot ce-i stătea în putere pentru a se asigura că FBI îi va descoperi. Ei și-au cumpărat o casă într-o suburbie luxoasă a Washingtonului pe care au plătit-o integral, nu în rate. Au mai cumpărat și o mașină sport extrem de scumpă. Cel mai surprinzător era faptul că îşi permiteau să cheltuiască sume enorme care le depășeau cu mult salariile”.

În mod evident Ames, deși nu dorea să fie prins, fusese neglijent. însă rușii ˇs-au întrebat dacă acesta

fusese unicul motiv pentru care a fost demascat. O teorie larg răspândită la Moscova după arestarea lui Ames a fost aceea că FBI, atrăgând atenţia publicului asupra eșecului său de a depista la timp suspectele cheltuieli extravagante ale familiei Ames, încerca de fapt să acopere motivul real al demascării sale ca spion – existenţa unei „cârtiţe”, a unui trădător în Serviciul de Informaţii al Rusiei. Potrivit ziarului rus *Kommersant Daily*: „Atmosfera de șoc și consternare [la FIS] legată de pierderea unui agent foarte valoros a fost agravată de o bănuială, care ˇs-a transformat într-o convingere fermă, că Aldrich Ames a fost „vândut” americanilor de un oficial încă neidentificat chiar din cadrul FIS”. Mai mult, „cârtiţa” era bănuită că ocupa o poziţie înaltă – la nivelul de adjunct al lui Primakov – deoarece accesul la informaţiile despre Ames era foarte restrâns. Fostul ofiţer de informaţii Mihail Liubimov a exprimat aceeași părere: „Aldrich Ames nu a fost demascat la Washington, el a fost trădat de la Moscova. Agitaţia de acum din SUA este doar o perdea de fum, pentru a acoperi un agent american aflat la cel mai înalt nivel al conducerii din Rusia”.

Generalul Oleg Kalughin, acum în retragere, dar încă în legătură cu cercurile de informaţii externe, nu a exclus, la rândul său, posibila existenţă a unui trădător în interior, cineva apropiat de Primakov. Totuși, Kalughin nu putea fi considerat o sursă sigură, deoarece el îi asigurase pe americani că existau cârtiţe în CIA în timpul nenumăratelor sale interviurilor și apariţii în mass-media. Să fi fost acesta un alt complot propagandistic? Kalughin era, la urma urmelor, prieten cu Primakov și alţi responsabili de seamă din FIS și, deși a fost mutat la contrainformaţii în 1980, el avea încă legături strânse cu oficiali din informaţiile externe când se presupune că a fost recrutat Ames, în 1985.

Afacerea Ames a ridicat o mulţime de alte întrebări despre episoade recente ale războiului de spionaj dintre Occident și fosta Uniune Sovietică. Se cerea clarificat, de exemplu, rolul jucat de Ames în cazul lui Vitali Iurcenko,

care funcţionase ca ofiţer KGB la Washington la începutul anilor ⁊80 și care a răspuns ulterior de plasarea agenţilor în Vest. în vara lui 1985, Iurcenko a fugit în SUA prin Roma. El era unul dintre cei mai importanţi responsabili KGB care au dezertat de-a lungul anilor. După interogări îndelungate de către CIA ☡i FBI, el a demascat doi spioni americani: Ronald Pelton, care lucra la Agenţia de Securitate Naţională, și Lee Howard, un angajat CIA. Pelton a fost arestat, însă Howard, care se pare că fusese prevenit, a reușit să se refugieze la Moscova. La începutul lui noiembrie, Iurcenko a scăpat de sub observaţie și a ajuns la Ambasada sovietică din Washington. La revenirea sa la Moscova, KGB a declarat că acesta nu dezertase niciodată, ci fusese răpit de CIA, și i-a conferit o distincţie pentru curaj.

Deși responsabilii americani din serviciul de informaţii au considerat că Iurcenko era un transfug autentic care ˇs-a răzgândit, demascarea lui Ames sugera că fuga lui Iurcenko putea să fi făcut parte dintr-un complot al KGB. Susţinând că nu mai exista nicio „cârtiţă” în CIA, Iurcenko încercase, poate, să adoarmă vigilenţa americanilor și astfel să asigure o acoperire pentru recrutarea lui Ames. Pentru susţinerea acestei speculaţii trebuie să amintim că Iurcenko fusese recent numit șef-adjunct al Secţiei I-a din cadrul Direcţiei I-a Generală a KGB, fiind responsabil cu rezidenţele din SUA ☡i Canada, și ar fi trebuit să fie informat despre Ames, însă nu a menţionat numele acestuia la CIA (în mod ironic, Ames a ajutat la interogarea lui Iurcenko, câteodată fiind chiar singuri, Ames putând astfel să transmită rușilor tot ceea ce declara acesta). în ceea ce privește demascarea lui Pelton și Howard, se pare că KGB reușise să obţină tot ce dorea de la ei, așa că pierderea nu era prea mare. Americanii au fost lăsaţi să creadă că seria de arestări ulterioare a agenţilor lor în Uniunea Sovietică a rezultat din informaţiile furnizate de Howard și nu de o „cârtiţă” din CIA.

Fostul spion KGB Mihail Liubimov, a declarat fără

echivoc că Iurcenko era implicat într-un complot al KGB și trădarea lui Howard și Pelton era considerată ca un sacrificiu necesar al KGB pentru asigurarea camuflajului lui Ames (prin demascarea celor doi, Iurcenko putea să convingă CIA că spune numai adevărul). Liubimov a susţinut, de asemenea, că Ames l-a demascat pe Oleg Gordievski, ofiţerul KGB care lucra pentru britanici și care a fugit în mai 1985. în loc să-l aresteze pe Gordievski și astfel să-i facă pe americani să caute sursa demascării lui, KGB l-a rechemat la Moscova și a încercat să-l „doboare" cu ajutorul drogurilor. însă Gordievski și-a dat seama de pericol și a reușit să scape din Uniunea Sovietică ţu ajutorul englezilor.

Un alt aspect era legat de posibila implicare a lui Ames în asasinarea ofiţerului CIA Fred Woodruff, comisă în republica sovietică Georgia, la 8 august 1993. Se pare că Woodrufi se afla într-o misiune de asistenţă pentru forţele de securitate ale președintelui georgian Șevardnadze, când a fost împușcat în timp ce ocupa locul din spate al unei mașini conduse de șeful securităţii Georgiei. Ulterior ˇs-a aflat că Ames efectuase o vizită în republică doar cu câteva săptămâni mai devreme. Unii au speculat că Woodruff fusese ucis de FIS pentru că ar fi găsit dovezi despre trădarea lui Ames. Totuși, legătura dintre aceste evenimente pare foarte șubredă. De ce ar fi riscat rușii un incident internaţional când știau probabil că autorităţile americane erau deja pe urmele lui Ames?

RIPOSTA MOSCOVEI

Cu toată vâlva pe care a generat-o la Washington demascarea lui Ames, reacţia oficială a Moscovei a fost blândă. Purtătorul de cuvânt al FIS, Iuri Kobaladze nici nu a confirmat, dar nici nu a negat că Ames fusese agent rus: „Nu este clar din ce motiv se crede că serviciul rus de informaţii externe este implicat în această afacere. Această întrebare ar trebui adresată americanilor, celor care au efectuat arestarea, celor care au formulat acuzaţiile, responsabililor din administraţia SUA. Nu este treaba noastră. Nu facem niciodată comentarii despre asemenea

probleme”. Kobaladze a fost la scurt timp contrazis de către șeful Statului Major rus, general-locotenentul Mihail Kolesnikov, care a declarat la conferinţa de presă din 26 februarie că Ames „ne-a apărat interesele pentru că a demascat spionii care pompau secrete rusești către Statele Unite”. Recunoaşterea de către Kolesnikov a faptului că Ames fusese util Rusiei era un lucru cel puţin neobișnuit. Un comentator rus a sugerat că ar fi vorba despre un complot pentru a-i face pe americani să creadă că Ames lucrase pentru GRU (informaţiile militare), nu pentru FIS. Doar după două zile, Kolesnikov a declarat că Ames nu lucrase niciodată pentru GRU, ceea ce a încurcat și mai tare lucrurile.

În pofida inconsistenţei liniei politice, mesajul de bază de la Moscova era acela că Washingtonul nu ar fi trebuit să „politizeze” cazul Ames. Kobaladze a insistat că Rusia nu promisese niciodată să sisteze activitatea de spionaj, mai ales că SUA continuaseră să desfășoare un program de spionaj activ împotriva Rusiei. „Episoade individuale nu ar trebui folosite pentru generarea de tensiuni în relaţiile ruso-americane.”, a afirmat el. Ca și cum pentru a sublinia că atât Rusia cât și Occidentul erau încă antrenate în culegerea clandestină de informaţii, Serviciul Rus de Contrainformaţii (FSK) a anunţat arestarea la 15 ianuarie a unui înalt responsabil din apărare sub acuzaţia de spionaj în favoarea Marii Britanii. Când guvernul SUA, în semn de protest la demascarea lui Ames, a ordonat unui ofiţer FIS din Washington, Aleksandr Lâsenko, să părăsească SUA, rușii au ripostat rapid. Câteva zile mai târziu, ei l-au expulzat pe reprezentantul CIA la Moscova, James L. Morris.

Oricât de nefericită era pierderea lui Ames pentru FIS, cel puţin responsabilii serviciului puteau fi mândri de vechea lor realizare. Evident, Aldrich Ames fusese una din achiziţiile cele mai bune pe care le putea face un serviciu de informaţii. Un funcţionar din FIS declara: „Serviciul de informaţii l-a recrutat, practic, pe șeful agenţiei. Cum poate fi denumit acest lucru un eșec?!... Desigur, faptul că

a fost arestat nu este un lucru burn Serviciul de informaţii nu poate să se bucure, desigur, de așa ceva. însă este complet greșit să consideri fără echivoc că ar fi vorba despre un eșec”. După cum aprecia generalul KGB în retragere Boris Solomatin: „Când Rusia va privi în oglinda acestei istorii, va vedea imediat că dolarii grei cheltuiţi pentru informaţii au dat roade. Și atunci vom înţelege importanţa activităţii de informaţii pentru stat și vom începe să o organizăm cum trebuie”.

Într-adevăr, FIS afirma deja în decembrie 1993 cănuvormai fi noi reduceri de personal și că și-a „păstrat pregătirea de luptă”. FIS a conferit zece din cele mai înalte distincţii ofiţerilor de informaţii pentru realizările lor în 1993 și a anunţat că va construi o bază de antrenament și tehnică ultramodernă în afara Moscovei. În iunie 1994, primul șef-adjunct al FIS, Trubnikov, a declarat mândru că, în pofida tuturor remanierilor și dificultăţilor financiare, serviciul rus de informaţii se număra printre primele patru servicii din lume, împărţind această onoare cu CIA, Mossadul israelian și Serviciul Secret britanic. Afacerea Ames era deja de domeniul trecutului.

GIRUL LUI ELŢÂN

Elţân însuși, deţinând autoritatea supremă asupra FIS, a acordat instituţiei un mandat puternic pentru a urma obiectivele politicii externe ample a Rusiei. La sfârșitul lui aprilie 1994, Elţân a vizitat sediul FIS de la lasenevo pentru prima oară din decembrie 1991 și a rostit un discurs de treizeci de minute în faţa a circa opt sute de lucrători, după care ˟s-a întâlnit cu conducerea superioară a FIS timp de două ore. Discursul a fost aprobat cu entuziasm de asistenţă. Nu trebuie să ne mire, date fiind promisiunile lui Elţân: „Vom întări serviciul și spori prestigiul celor care lucrează aici. Acesta nu este numai opinia de principiu a președintelui, ci este politica mea”. Elţân le-a spus celor prezenţi că, într-un moment în care bugetul militar este redus, serviciul de informaţii externe a devenit cea mai importantă garanţie a securităţii Rusiei. Aceasta înseamnă, a continuat el, că rolul informaţiilor

externe trebuie să crească și va crește. „Așteptăm, a subliniat Elţân, ca informaţiile externe să aducă datele necesare pentru adoptarea deciziilor de stat fundamentale în politica externă și internă a Rusiei, implementarea politicii noastre economice și să asigure progresul ştiinţific și tehnic”.

Deși a salutat relaţiile tot mai bune cu Occidentul, Elţân a avertizat împotriva tentativelor acestuia de a domina Rusia și de a impune acţiuni opuse intereselor ţării. Așa ceva, a continuat el, era inacceptabil. El a criticat Statele Unite pentru campania lor politică în afacerea Ames: „Serviciile de informaţii din SUA îşi sporesc eforturile pentru a recruta agenţi în Rusia. Serviciile speciale americane consideră, însă, că FIS și omologii săi militari nu au dreptul să acţioneze în același sens. Vă asigur că Rusia nu intenţionează să mai accepte acest gen de discriminare”. Și Elţân a dat limpede de înţeles că, în pofida îngrijorărilor occidentale privind ambiţiile imp ˟erialiste ale Rusiei, guvernul lui îşi va promova interesele în statele CSI și va lucra pentru o integrare mai strânsă a acestora cu Rusia.

Printre obiectivele expuse de Elţân era și culegerea de „informaţii prezumtive” asupra planurilor și intenţiilor Occidentului faţă de alte state CSI și „urmărirea sistematică” a situaţiei de la graniţele ruse. De asemenea, a afirmat președintele, era nevoie de date precise și detaliate despre modul în care este privită Rusia de către celelalte state, pentru a se opune oricăror tentative de influenţare a politicii interne a acesteia. Elţân a subliniat, în continuare, importanţa serviciului de informaţii pentru securitatea economică a Rusiei și pentru combaterea crimei organizate. în final, el a amintit rolul FIS în lupta împotriva terorismului, traficului de droguri și proliferării nucleare, care ar trebui înfăptuite în cooperare cu serviciile speciale străine.

Discursul lui Elţân era un gir puternic pentru FIS; el a exprimat clar că FIS va juca un rol de pivot în proiectarea și implementarea politicii externe. De fapt, așa

stăteau lucrurile. Primakov însuși făcuse „navetădiplomatică” în folosul lui Elţân, călătorind frecvenţ atât în Europa cât și în Orientul Mijlociu, precum și în alte state CSI. ıɲ iulie 1993, Primakov a plecat în Iran și Afghanistan ca emisar special al președintelui. El ˟s-a întâlnit cu ministrul iranian de externe la Teheran și cu președintele Afghanistanului la Kabul, în special pentru a discuta conflictul de la frontiera tadjiko-afgană. La întoarcerea sa la Moscova la începutul lui august, Primakov ˟s-a dus direct să-l vadă pe Elţân și să raporteze asupra rezultatelor vizitei.

Mai devreme, în februarie 1993, Primakov a efectuat o călătorie la Bonn pentru consultări cu șefi ai serviciilor speciale germane. în cadrul întrevederii, ˟s-a discutat despre cooperarea în combaterea traficului de droguri, terorismul internaţional și neproliferarea nucleară precum și aspectele legate de contaminarea radioactivă a Mării Baltice și Mării Nordului. După Bonn, Primakov a vizitat Budapesta, unde a avut convorbiri cu conducători din securitatea ungară despre formele de cooperare și despre mijloacele de stabilizare a situaţiei din Iugoslavia. Apoi, în mai, a efectuat o vizită de patru zile la Praga pentru discuţii pe teme obișnuite precum terorismul internaţional și proliferarea nucleară. în anul următor, printre călătoriile lui Primakov ˟s-a numărat un turneu, în luna iunie, în nordul Africii, unde a avut o întrevedere cu vechea sa cunoștinţă Yasser Arafat la Tunis și a discutat cu alţi conducători despre procesul de pace din Orientul Mijlociu. O asemenea diplomaţie externă era fără precedent – șefi ai KGB și serviciului de informaţii externe nu se implicaseră în așa măsură până acum – și sugera că rolul lui Primakov era cu mult mai influent decât al șefilor precedenţi ai serviciului de informaţii.

SERVICIILE SPECIALE ŞI FORMULAREA POLITICII

Această ipoteză este susţinută de faptul că, sub auspiciile lui Primakov, FIS a publicat trei evaluări majore ale politicii externe. în ianuarie 1993, Primakov a scris un

raport pentru guvernul rus în care afirma că răspândirea armelor nucleare submina speranţele într-o ordine mondială stabilă. El a evidenţiat că unele din fostele state sovietice de la graniţa cu Rusia dispuneau de armament nuclear și, în același timp, erau măcinate de conflicte etnice și instabilitatea politică ceea ce crea o situaţie extrem de schimbătoare și primejdioasă. Faptul că raportul a fost transmis guvernului SUA sugerează că Primakov dorea să pregătească Washingtonul pentru o posibilă tactică de forţă împotriva celorlalte state CSI.

În noiembrie 1993, Primakov a făcut o declaraţia amplă despre NATO și extinderea preconizată a Alianţei. Raportului susţinea că includerea statelor din estul și centrul Europei în NATO afecta direct interesele de securitate ale Rusiei și de aceea se solicita o evaluare amănunţită a situaţiei. După ce a expus poziţia actualelor ţări NATO și a tuturor membrilor propuși, documentul prezenta perspectivele Rusiei. Rusia era îngrijorată că NATO nu va putea să se transforme rapid dintr-o alianţă militară și politică îndreptată împotriva Rusiei într-un instrument pentru asigurarea păcii și stabilităţii. Și problema se complica în cazul în care NATO includea ţări est-europene.

Extinderea NATO, în opinia lui Primakov, va plasa o mare forţă militară cu potenţial ofensiv în imediata apropiere a graniţelor ruse, ceea ce va face ca Rusia să-și revizuiască toate conceptele de apărare și să-și restructureze forţele de apărare. Aceasta ar fi ˝întărit grupările reacţionare, antioccidentale din Rusia, și ar fi creat „mentalitatea de asediu”. Raportul sublinia, în final, că atunci când se discută calendarul de aderare a ţărilor din Europa Centrală și de Est la NATO și termenii calităţii de membru, trebuie să ţină cont și de interesele Rusiei.

Era un lucru tară precedent ca un aparat de informaţii externe să facă declaraţii politice în public. KGB, în întreaga sa istorie, nu și-a dezvăluit niciodată punctele de vedere ca entitate independentă. Mai mult chiar, opiniile expuse în raportul FIS despre NATO erau cu mult

diferite de cele ale Ministerului Rus de Externe, care, în acele momente, exprimase o opinie mai favorabilă referitoare la preconizata extindere a NATO. Și mai surprinzător era faptul că FIS a îndrăznit să vorbească și în numele puterii militare ruse, avertizând că lărgirea NATO va presa asupra resurselor acesteia și va genera nemulţumirea politică în cadrul forţele armate. După cum explica prim-vicepreședintele FIS, Trubnikov, după publicarea celui de al doilea raport FIS: „Faptul că serviciul de informaţii a făcut publice două rapoarte este o indicaţie clară că dorim să fie auzite aceste păreri. Atât privind problema răspândirii armelor de distrugere în masă, cât problema lărgirii NATO și ce ar însemna aceasta pentru Rusia. Ne exprimăm punctul de vedere după cum credem că este necesar”.

Primakov a dat publicităţii un al treilea raport FIS în ajunul vizitei lui Elţân la Washington, la sfârșitul lui septembrie 1994. Raportul, intitulat „Rusia – CSI: Sunt necesare modificări ale poziţiei Occidentului?”, avertiza ţările din vest să nu se opună reintegrării economice și politice a statelor CSI. Această tendinţă, se preciza în raport, era inevitabilă și nu reprezenta revigorarea imp ˚erialismului rus, după cum susţineau unii observatori. Vestul nu dorea să accepte că Rusia devenea mai tare ca putere mondială. Dacă guvernele occidentale încercau să intervină în procesul de reintegrare, continua raportul, aceasta va conduce la o răcire a relaţiilor lor cu Rusia. Prezentându-și raportul înainte ca Elţân să fi avut posibilitatea de a face o declaraţie asupra poziţiei Occidentului faţă de CSI, Primakov a anticipat poziţia președintelui. Când a expus acest subiect la sediul Naţiunilor Unite, Elţân a aprobat fără echivoc linia FIS, așa că poate declaraţia lui Primakov fusese un fel de testare a terenului. În orice caz, FIS și-a depășit funcţia de culegere și analizare a informaţiilor și încerca să influenţeze politica.

Implicarea activă a FIS în neproliferarea nucleară era o altă ilustrare a acestei tendinţe. FIS a înființat

Direcţia pentru Controlul Armelor și Răspândirea Armelor de Distrugere în Masă, care urmărea cu atenţie chesţiunea neproliferării. Șeful acesteia, general-locotenentul Ghennadi Evstafiev, îşi exprimase îngrijorarea faţă de apariţia armelor nucleare în Coreea de Nord, Israel, India și Pakistan. Însă, într-un interviu acordat în ianuarie 1994, el a căutat să stăvilească temerile imediate la adresa Coreii de Nord afirmând că aceasta îşi îngheţase programul nuclear și nu trebuia supusă presiunilor Occidentului – sub forma sancţiunilor ONU – pentru a accepta cererile privind inspectarea instalaţiilor nucleare. întrebat cât de aproape se afla Coreea de Nord de fabricarea armamentului nuclear, el a afirmat că aceasta realizase mijloacele pentru fabricarea bombei, însă se afla într-o fază de tranziţie.

Un document din 1990, descoperit de ziarista Evghenia Albats în arhivele KGB, descria un tablou diferit al progresului Coreii de Nord în fabricarea bombei. Scris de șeful KGB Kriucikov, documentul confirma că în Coreea de Nord se încheiase realizarea primului dispozitiv exploziv nuclear la un centru de cercetări din orașul Zonghzong. Dacă acest raport era corect, atunci nord-coreenii erau cu mult mai avansaţi în 1994 decât doreau FIS ?i Ministerul rus al Afacerilor Externe să admită în faţa Occidentului. în iunie 1994 Primakov însuși ˇs-a întâlnit cu președintele Kim al Coreii de Sud și apoi cu Hans Blix, directorul Agenţiei Internaţionale pentru Energie Atomică, însă întrevederile nu au dus la o modificare a politicii Rusiei, care continua să se opună sancţiunilor ONU împotriva Coreii de Nord.

Cum privea armata rusă rolul activ pe care îl juca FIS în politica externă? Existau puţine semne de dezacord cu FIS în problemele-cheie. într-adevăr, militarii ruși erau la fel de expliciţi ca și FIS în exprimarea dezacordului faţă de includerea statelor est-europene în NATO. Atât FIS, cât și armata, făceau apel la integrarea în continuare a statelor CSI cu Rusia în domeniile privind securitatea și apărarea. Ministerul rus al Apărării negociase cu succes acorduri

pentru a menţine o prezenţă semnificativă a trupelor ruse în statele CSI. FIS nu a comentat public pe tema trupelor rusești, dar evident că aceasta se potrivea scopurilor serviciului. Deși ˇs-ar putea ca FIS să se fi aflat în competiţie cu armata pentru resursele bugetare, ea împărtășea cu aceasta dorinţa de a menţine statutul Rusiei de mare putere și de a reţine sau reafirma unele forme de suveranitate asupra altor state care făcuseră parte din Uniunea Sovietică.

FIS ÎN „ZONA APROPIATĂ”.

La începutul lui 1993, politica externă rusă devenise perceptibil mai agresivă decât fusese în primele zile ale Federaţiei Ruse, în special în ceea ce privește celelalte state CSI și ţările baltice, așa-numita „zonă apropiată”. Responsabili de la Ministerul rus al Afacerilor Externe și Elţân înșuși au adoptat un fel de „doctrină Monroe” de tip rusesc în declaraţiile lor privind relaţiile Rusiei cu ţările care fuseseră cândva republici sovietice. Rusia se prezenta ca fiind prima între egali în CSI, exprimând hotărârea puternică de a proteja drepturile etnicilor ruși din CSI și statele baltice.

Armata confirma suveranitatea rusă în primul rând prin înarmarea forţelor pe care le favoriza în conflictele etnice și politice din diferite state CSI (pe conducătorii procomuniști din Tadjikistan, pe abhazii din Georgia, pe Gaidar Aliev din Azerbaidjan, pe separatiștii ruși în regiunea Transnistria din Moldova) și prin menţinerea multor trupe ruse staţionate în republicile fostei Uniuni Sovietice. După cum aprecia o sursă occidentală în 1993: „Rusia nu a făcut nimic pentru a ajuta la realizarea unei soluţii pașnice și echitabile în niciunul din conflicte. în Azerbaidjan, Georgia și Moldova, trupele ruse au contribuit la dezmembrarea *de facto* a republicilor. în regiunile unde nu exista vreun semn de conflict violent, declaraţii provocatoare ale politicienilor ruși și acţiunile de pedepsire ale Moscovei au servit la sporirea tensiunilor”.

FIS a jucat un rol mai subtil, dar nu mai puţin important în politica rusă faţă de zona apropiată. în primul

rând, a asigurat guvernului rus informaţiile și analizele asupra situaţiei politice în aceste ţări. În cazul statelor din Asia Centrală și Belarus, ai căror conducători politici, în mare parte, urmează dispoziţiile Moscovei, aceasta a fost o sarcină directă. în primăvara lui 1992, FIS a semnat acorduri cu aceste state privind cooperarea în schimbul de informaţii, operaţiuni comune și antrenament. Un consiliu format din conducători ai fiecărei instituţii de stat implicate în activitatea de informaţii urma să se reunească la fiecare trei luni. Ucraina și Armenia nu făceau parte din această înţelegere, însă Armenia a ajuns la aranjamente similare de cooperare cu FIS spre mijlocul lui 1992, și în martie 1993, Serviciul ucrainean de Securitate (ZBU) a semnat un acord de cooperare cu FIS prin care ˟s-a convenit ca de acum cele două instituţii să nu acţioneze una împotriva celeilalte. în aprilie 1994, Primakov și președintele Moldovei, Mircea Snegur, au ajuns la un acord privind cooperarea în domeniul informaţiilor.

Responsabili FIS au afirmat, de nenumărate ori, că instituţia lor nu spionează alte state CSI, ceea ce putea fi adevărat, cu unele excepţii. Atâta timp cât are o cooperare strânsă cu serviciile de securitate ale acestor state și poate obţine toate informaţiile de care are nevoie de la acestea, nu ar exista motive pentru ca FIS să-și cheltuiască propriile resurse pentru spionaj în acea zonă. De asemenea, FIS îşi poate umple lipsurile prin canale lăturalnice. Fără îndoială, toate serviciile de securitate și informaţii ale tuturor statelor CSI sunt pline de foști angajaţi ai KGB, care au urmat strict ordinele Moscovei în perioada sovietică. Deși mulţi oficiali ruși din KGB și-au părăsit funcţiile din fostele republici și au revenit la Moscova după prăbușirea Uniunii Sovietice, majoritatea lucrătorilor KGB localnici au rămas la lucru în noile structuri de securitate. Orice informaţie pe care FIS nu o primește prin contactele sale oficiale cu instituţiile CSI, o obţine, probabil, prin „reţeaua vechilor băieţi”. Ucraina este un bun exemplu în acest sens. Ofiţerii săi de informaţii actuali au absolvit aceleași cursuri de instrucţie

ca și ofiţerii ruși și au lucrat cu rușii la Moscova și în străinătate.

În afară de Rusia, celelalte state din CSI nu au propriile lor structuri eficiente de culegere a informaţiilor deoarece Federaţia Rusă a moștenit cea mai mare parte din personalul și resursele Direcţiei la Generală a KGB. ţn Ucraina, de exemplu, majoritatea personalului din securitate are o experienţă mult mai bună în contrainformaţii și securitatea internă, decât în informaţii externe. în această privinţă, ei au acţionat întotdeauna la iniţiativa Moscovei. De asemenea, afluxul masiv de străini în Ucraina și alte state CSI și problemele generate de conflictele etnice, infracţionalitatea și terorismului au sporit mult responsabilităţile personalului lor de contrainformaţii și au pus la grea încercare resursele serviciilor lor de securitate.

Se poate bănui, de aceea, că strângerea de informaţii în ţările de la graniţa cu CSI – China, Afghanistan, Iran, Turcia – vor fi conduse în principal de FIS, cu cooperarea serviciilor de securitate din statele CSI adiacente. în plus, trupele ruse de grăniceri staţionate de-a lungul graniţelor cu aceste ţări au, de asemenea, unităţi de informaţii. Desigur, din cauza tulburării politice și economice continue din statele CSI și instabilităţii graniţelor cu Rusia, funcţiile contrainformaţiilor interne și externe adesea se suprapun. Aceasta impune o coordonare mai strânsă a operaţiunilor FIS cu serviciile de contrainformaţii ale Rusiei și statelor CSI.

MĂSURI ACTIVE

Au existat numeroase rapoarte că FIS se angajează în „măsuri active” în zona apropiată, încercând să influenţeze evenimentele politice pentru ca ele să convină scopurilor Moscovei. Deși armata rusă și-a asumat rolul cel mai vizibil în exercitarea voinţei Moscovei asupra fostelor republici și implicării Rusiei în conflictele regionale, FIS asigură dezlegarea pentru o asemenea implicare. în Georgia, de exemplu, se crede că FIS a condus o amplă campanie de dezinformare pentru a-l discredita pe Zviad Gamsahurdia,

care fusese ales președinte al Parlamentului georgian în 1990 și apoi a devenit primul președinte al Georgiei independente. După ce conflictul civil l-a forţat pe Gamsahurdia să părăsească repede capitala Thilisi, la începutul lui 1992, FIS a căutat atunci să asigure sprijin pentru Eduard Șevardnadze, care fusese lider de partid în Georgia în perioada sovietică și apoi ministru de externe al Uniunii Sovietice. Se pare că Șevardnadze este într-o relaţie strânsă cu șeful FIS, Primakov, și unii georgieni consideră că el cooperează cu serviciul rus de informaţii în schimbul sprijinului acestuia. Pentru a complica și mai mult tabloul, se pare că fostul șef al serviciului de securitate georgian, Igor Giorgadze (demis în august 1995 pentru o presupusă implicare într-un complot împotriva lui Șevardnadze), era un protejat al lui Primakov, care oferise ofiţerilor de securitate georgieni instructaj gratuit la Moscova.

În Armenia, umblau zvonuri că FIS era implicat în fuga din martie 1994 a lui Vahan Avakian, primul șef-adjunct al Administraţiei Securităţii Naţionale a Armeniei, la Moscova și apoi în Bulgaria. Fuga a fost determinată și de arestarea soţiei sale pe aeroportul din Erevan în timp ce încerca să scoată documente secrete din republică. FIS a fost acuzat și de asasinarea fostului președinte al KGB din republică, Marius luzbașian. Potrivit afirmaţiilor ministrului de interne al Armeniei, Vano Siraghedian, luzbașian devenise indezirabil Moscovei deoarece cunoștea prea multe despre rolul ascuns jucat de Moscova în conflictul din enclava Nagomâi Karabah.

Legăturile strânse dintre responsabilii FIS ?i ZBU al Ucrainei au condus la speculaţii considerabile despre colaborarea lor. Ziarul *Argumentâi Fakti,* de exemplu, a publicat un raport în primăvara anului 1993 susţinând că cele două servicii încercau intenţionat să stârnească tensiuni între guvernele Ucrainei și Rusiei pentru a submina relaţiile dintre cele două ţări. Deloc surprinzător, afirmaţia a fost imediat negată atât de FIS cât și de ZBU.

În ceea ce privește Letonia, Lituania și Estonia, care

nu fac parte din CSI, FIS a dat limpede de înţeles că spionează în aceste ţări în aceeași manieră cum spionează și în Occident, folosind agenţi secreţi și recrutând „clandestini” din rândul populaţiei locale. Desigur, FIS profită de faptul că mii de foști angajaţi și informatori KGB trăiesc încă în statele baltice, unii dintre ei ocupând chiar poziţii importante în guvern. Se pare că aceștia au continuat să transmită informaţii rușilor, adesea de teama că vor fi demascaţi drept colaboratori dacă nu o vor face. Controversa asupra informatorilor KGB în statele baltice și scandalurile izbucnite de descoperirea legăturilor dintre KGB și personalităţi publice proeminente a oferit, de asemenea, serviciilor ruse de securitate, posibilitatea de a manipula politica din aceste state, întrucât ele dispuneau și de dosarele foștilor agenţi pe care le puteau folosi în avantajul propriu.

Un alt mijloc prin care FIS a cules informaţii în statele baltice a fost Gruparea militară Nord-Vest a forţelor armate ruse, care avea trupe în Letonia și Estonia din 1994. Gruparea dispunea de unităţi de contrainformaţii și informaţii care operau în anumite locuri din Letonia și Estonia. Personalul lor recruta agenţi din toate sferele vieţii guvernamentale și publice și, de asemenea, aveau unităţi speciale pentru interceptarea radio. Potrivit surselor letone, serviciul de informaţii era folosit atât de FIS, cât și de GRU. Aceasta ar putea fi unul din motivele pentru care guvernul rus nu dorea să-și mute trupele din statele baltice.

FIS ȘI EUROPA DE EST

Încă de pe vremea când ţările est-europene au devenit state-satelit ale Uniunii Sovietice, după încheierea celui de-al doilea război mondial, serviciile lor de securitate și informaţii au fost subordonate serviciilor de securitate sovietice. KGB avea reprezentanţi permanenţi în toate statele din Europa de Est pentru îndeplinirea funcţiilor de legătură cu Moscova și pentru a fi sigur că ţările respective erau supuse. Instruirea personalului-cheie se desfășura în Uniunea Sovietică, iar Moscova aproba

toate deciziile operaţionale majore. Serviciile de securitate est-german, cehoslovac, polon, ungar și bulgar strângeau informaţii și luau „măsuri active” în numele KGB, în timp ce acesta, la rândul său, furniza serviciilor-satelit consilieri și resurse. Astfel, de exemplu, când bulgarii ˇs-au decis să scape de disidentul incomod Gheorghi Markov, sovieticii le-aû pus la dispoziţie mijloacele de a o face. După cum afirma generalul Oleg Kalughin: „Bulgarii nu făceau nimic fără noi. Ni se adresau cu toate problemele... Nu am refuzat niciodată să le acordăm ajutor”.

Prăbușirea comunismului în Europa de Est a condus la desfiinţarea poliţiei secrete în aceste ţări și, într-o măsură și mai mare decât în ţările baltice, la o vânătoare de vrăjitoare contra foștilor angajaţi și colaboratori ai poliţiei secrete. în Germania reunită, de exemplu, serviciile de contrainformaţii au folosit dosarele STASI (poliţia secrètà est-germană) pentru a depista sutele de foști agenţi. Ei l-au arestat astfel pe Marcus Wolf, fostul șef al serviciului de informaţii externe est-german care a colaborat strâns cu KGB, sub acuzaţia de trădare și luare de mită.

Aceste evenimente, desigur, au reprezentat o lovitură puternică dată KGB, care depinsese de omologii săi est-europeni pentru operaţiunile de spionaj, în special împotriva statelor NATO. ˇînsă, potrivit unor numeroase relatări, KGB și, mai recent, FIS au menţinut contactele cu mulţi foști spioni și agenţi, stabilind o reţea subterană în Europa de Est. în Germania, de exemplu, Rusia a păstrat, se pare, un sediu al spionilor în ambasada sa, de unde conducea agenţii clandestini. Eforturile lor erau orientate spre culegerea de secrete economice și tehnice, precum și pentru a menţine Rusia informată despre condiţiile economice și evoluţiile politice din Germania. Aceasta nu a împiedicat serviciile de securitate germane să stabilească relaţii oficiale cu FIS. Primakov a creat emoţie la Bonn cu ocazia vizitei efectuate la sediul Serviciului german de Informaţii la începutul lui 1993 pentru a discuta o serie de domenii de colaborare.

Zvonuri privind activităţile KGB subterane și existenţa unei mafii comuniste internaţionale clandestine au persistat în Polonia mult timp după preluarea puterii de către primul guvern condus de Solidaritatea în 1989. Deși KGB și-a mutat oficial personalul la ambasada sovietică din Varșovia, unităţi KGB ?i GRU au rămas în forţele armate sovietice care erau încă staţionate în Polonia și, probabil, îşi continuau eforturile de culegere a informaţiilor. Oficiali din contrainformaţiile poloneze, totuși, susţineau că lucrurile erau „sub control” și relaţiile lor cu KGB se bazau pe principiul egalităţii.

În timp ce în Republica Cehă circulau informaţii că spionajul rus era încă activ în această ţară, Evgheni Primakov a efectuat o vizită la Praga în mai 1993 pentru a restabili relaţiile dintre FIS și serviciile de securitate cehe la nivel oficial. Primakov și ministrul de interne al Cehoslovaciei, Jan Rurul, au convenit să facă schimb de informaţii asupra crimei organizate, a traficului de droguri și de armament. Presa cehă a susţinut că oficialii cehi ar fi solicitat o listă cu colaboratorii cehi ai KGB, dar Primakov i-a refuzat. Secretarul de presă al lui Primakov a negat că ar fi existat o asemenea solicitare. Mai târziu, în 1993, Rurul a efectuat o vizită de răspuns la Moscova, unde el și Primakov au convenit că agenţiile lor nu vor opera una împotriva celeilalte. Scriind în ziarul *Izvestia,* ziaristul Leonid Mlecin ˇs-a arătat sceptic asupra promisiunilor ruse de a nu spiona în Republica Cehă: „Doar o persoană naivă ar putea crede că serviciul rus de informaţii va ignora Europa de Est”. Mai mult, a subliniat el, serviciile de contrainformaţii din Europa de Est nu au experienţa, personalul sau resursele tehnice pentru a contracara eficient spionajul rus.

Lipsa unui personal experimentat, bine instruit, alături de alte considerente, însemna, de fapt, că serviciile de securitate din diferite state – Polonia, republicile cehă și slovacă, Bulgaria – continuă să angajeze un număr considerabil de ofiţeri de carieră de pe vremea impˇeriului sovietic. Deși acești ofiţeri au jurat credinţă ţărilor lor și au

trecut în multe cazuri printr-un proces de verificare, legăturile lor cu Moscova nu pot fi șterse ușor, mai ales dacă FIS îi poate ademeni cu bani. Pe de altă parte, acești ofiţeri sunt cunoscuţi serviciilor de contrainformaţii. Aceasta, probabil, îi face mai puţin periculoși decât agenţii subterani și foștii spioni care ˇs-au infiltrat în întreprinderi particulare, dar care mai menţin contacte cu Rusia.

Schimbările politice și economice care ˇs-au produs în fostul bloc sovietic au modificat tabloul spionajului în mod dramatic. Schimbările au cauzat, fără îndoială, o revizuire completă a priorităţilor și metodelor de operare în Europa de Est. Dar aceasta nu a împiedicat Serviciul rus de Informaţii Externe să-și urmeze misiunea – susţinerea obiectivelor politicii externe a Rusiei prin culegerea informaţiilor și măsuri active. Mediul creat după războiul rece solicită acum Serviciului rus de Informaţii Externe să folosească metode mai subtile și mai puţin agresive, iar circumstanţele economice acţionează ca o constrângere suplimentară. însă ofiţerii de informaţii ruși operează într-un climat politic mai favorabil decât în perioada sovietică, ceea ce face ca sarcinile lor de spionare și măsurile active să fie mai ușoare. Deși în unele privinţe FIS este un adversar mai puţin de temut pentru Occident decât era KGB, el a moștenit personalul de agenţi KGB cu experienţă, care îşi cunosc meseria și continuă să o facă bine.

CAPITOLUL ȘASE
ÎNTRE HOTARELE RUSIEI ȘI DINCOLO DE ELE

Aș fi foarte precaut în a vorbi despre graniţele de stat cu fostele republici ale Uniunii Sovietice. Sunt profund convins că mai devreme sau mai târziu vom fi ˇîmpreună.

(Șeful Serviciului rus de Contrainformaţii, Serghei Stepașin, iunie 1994)

Istoria succesorilor KGB nu se referă numai la Rusia. Ea este, de asemenea, istoria celor petrecute în statele care făceau parte din Uniunea Sovietică până în 1991 și sunt acum membre ale Comunităţii Statelor Independente

(CSI).

Înainte de 1991 între Rusia și celelalte republici sovietice nu existau graniţe; serviciile lor de securitate erau parte a unui întreg, KGB, controlat de la Moscova. Dezmembrarea Uniunii Sovietice a avut drept rezultat crearea a cincisprezece state noi independente, dintre care douăsprezece ˇs-au alăturat CSI.

Cum este administrat noul regim de frontieră, controlat în perioada sovietică de KGB? Care sunt serviciile de securitate ale noilor state CSI și care sunt relaţiile lor cu Moscova?

NOILE FRONTIERE ALE RUSIEI

Statutul frontierelor Rusiei și problemele de administrare a regimului de frontieră rezumă problemele complexe de securitate care au apărut ca urmare a dezmembrării Uniunii Sovietice. Crearea noilor state independente, în care au și apărut probleme etnice și teritoriale, a obligat guvernul rus să-și concentreze atenţia crescândă asupra politicii sale de frontieră. Oricât de improvizată și ambiguă apare această politică, scopul ei final, urmărit pe câteva fronturi, este corect. Rusia încearcă să folosească politica frontierelor pentru a integra CSI într-o uniune militară, economică și politică. Această sarcină este ușurată de faptul că majoritatea statelor CSI au menţinut legături strânse cu Moscova, reîntărite de relaţiile obișnuite ale serviciilor lor de securitate în perioada sovietică, trupele de grăniceri și protecţia celor 67.000 de km ai frontierei de stat ale imp ˇeriului intrau în responsabilitatea KGB, care supraveghea atât securitatea internă cât și informaţiile externe. Acest aranjament era potrivit deoarece administrarea regimului de frontieră – o prioritate de vârf pentru guvernul sovietic xenofob – implica aceste două funcţii. Nu numai că trupele de grăniceri asigură un *cordon sanitaire,* împiedicându-i pe străini să pătrundă pe furiș în ţară și pe propriii cetăţeni să iasă pe furiș (în regimul sovietic era o crimă de stat, pedepsită cu până la trei ani închisoare, să treci frontiera clandestin); ei sprijineau, de asemenea, direcţia de

informaţii externe în operaţiunile de trecere a frontierei și spionaj.

Acum, trupele ruse de grăniceri, care au devenit Serviciul de Federal de Grăniceri independent la sfârșitul lui 1993, după ce au făcut parte din Ministerul Securităţii (MB), se confruntă cu diferite dificultăţi. Dezmembrarea Uniunii Sovietice și crearea ulterioară a Comunităţii Statelor Independente au modificat dramatic frontierele ruse. Rusia nu mai are un imp˟eriu care să se învecineze direct cu state est-europene precum Republicile Cehă și Slovacă, Polonia, Ungaria și România, sau spre sud, Turcia, Iran, Afghanistan și Pakistan. Hotarele acestora se învecinează cu noile state independente care au fost cândva parte a Uniunii Sovietice. însă Rusia împarte încă graniţa cu optsprezece ţări diferite (dintre care cinci sunt state CSI) și are peste 60.000 de km de graniţă de protejat.

În primele luni după dizolvarea Uniunii Sovietice, guvernul rus a declarat public că interesele faţă de CSI se extind doar până la noile ei frontiere, care corespund vechilor diviziuni administrative dintre Rusia și celelalte foste republici sovietice. Dar a devenit limpede în curând că aceasta nu era o abordare valabilă. în primul rând, Rusia nu dispunea de resursele de a stabili un regim al frontierelor – cu posturi de grăniceri, fortificaţii et[. — de-a lungul acestor noi graniţe (care se întind pe 11.000 km din totalul de 14.000 de km de frontieră terestră a Rusiei). Să luăm, de exemplu, Kazahstanul, care are cel mai lung hotar cu Rusia din toate statele CSI. După cum a afirmat șeful Serviciului Federal de Grăniceri, generalul Andrei Nikolaev: „Cu ce imagine a frontierei de stat ne-am obișnuit? Sârmă

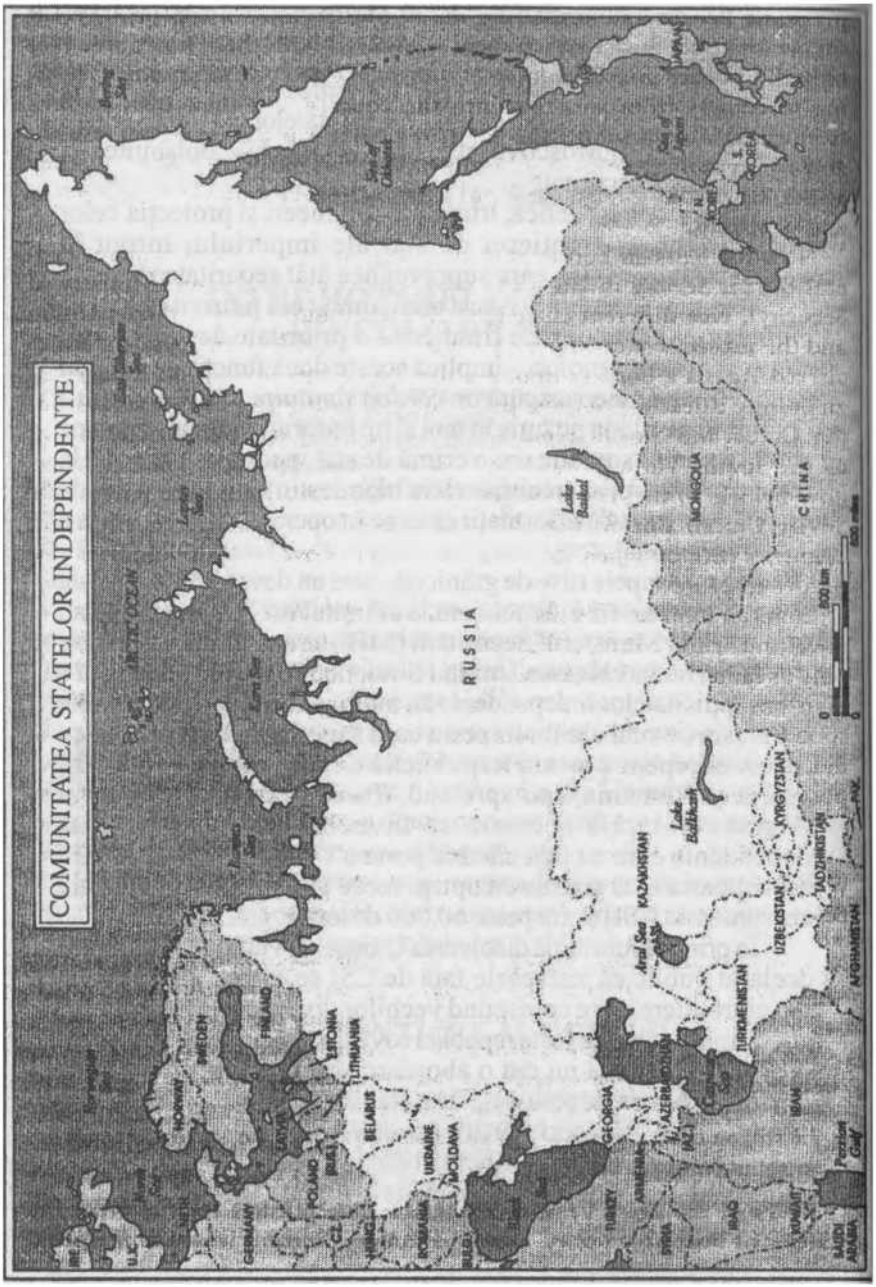

ghimpată, soldaţi, câini... Dacă încercăm să restabilim acest tip de frontieră, în primul rând oamenii o vor dărâma și, în al doilea rând, ne vom da nu numai

hainele de pe noi, dar și lenjeria intimă. De exemplu, lungimea graniţelor ruse cu Kazahstanul este de 7.559 km. Un kilometru costă un miliard de ruble. Doar pentru a construi graniţa în sine – fără nicio infrastructură, condiţii de locuit și altele – am avea nevoie de 7,6 trilioane de ruble, cu 150 la sută mai mult decât orice cheltuielile curente pentru întreţinerea grănicerilor”.

În 1993, pretenţiile privind existenţa unor graniţe de stat independente pentru celelalte state CSI a fost abandonată. Guvernul rus declara că prioritatea de vârf era paza frontierelor exterioare ale CSI mai degrabă decât a graniţelor comune cu ţările CSI. Mai mult, cu cât Moscova a început să strângă laţul în jurul fostelor republici sovietice, ea a început să pledeze pentru „frontiere transparente” cu statele CSI învecinate: Belarus, Ucraina, Georgia, Azerbaidjan și Kazahstan. Aceasta însemna că graniţele rămâneau deschise pentru trecerea liberă a oamenilor, mărfurilor și mijloacelor de transport. Singurele locuri unde urma să fie instituit un regim de frontieră strict erau zonele de conflict acut, cum ar fi ˟în Caucazul de Nord. Legea din aprilie 1993 referitoare la Frontierele de Stat ale Federaţiei Ruse reflecta această politică. Ea anula zonele de frontieră, acestea rămânând astfel doar fâșiile late de 5 km și stipula reducerea și simplificarea regimului de frontieră cu toate statele CSI.

Această politică ˟s-a dovedit a avea succes cu Kazahstanul precum și cu Belarus, лcare au susţinut întotdeauna ideea graniţelor transparente cu Rusia. în ianuarie 1995, Rusia și Kazahstan au semnat un acord oficial de cooperare de-a lungul graniţei lor comune, garantând simplificarea procedurilor vamale și desfiinţarea posturilor degrăniceri.

Ucraina, pe de altă parte, a creat probleme Rusiei. În primul rând, hotarul lung de 2.245 km dintre Rusia și Ucraina trebuie să fie încă stabilit, nemaivorbind despre demarcaţie. în al doilea rând, cele două ţări nu au căzut de acord asupra dimensiunilor integrării frontierelor și a securităţii la frontiera comună. Deși au instalat unele

puncte de control de-a lungul graniţei cu Ucraina în 1993 – 1994, rușii au tot declarat că preferă o frontieră deschisă. însă ucrainenii susţineau că, în calitate de stat independent, au nevoie de o graniţă controlată cu Rusia. La începutul lui noiembrie 1991, Ucraina îşi crease deja trupele proprii de grăniceri și adoptase o lege specială pentru coordonarea lor.

Negocierile îndelungate au dus în final la încheierea unui acord între Rusia și Ucraina asupra problemelor privind granitele, semnat la 3 august 1994. Acordul relaxa regimul vamal și regulamentul comercial, ceea ce urma să faciliteze cooperarea economică dintre cele două ţări. Cele două părţi au convenit, de asemenea, să coopereze în lupta împotriva infractorilor care încercau să treacă clandestin graniţa. însă șeful trupelor ucrainene de grăniceri, general-colonelul Viktor Bannik, a continuat să insiste asupra unei graniţe de stat oficiale între ţara sa și Rusia.

În scopul de a proteja noua sa frontieră cu Azerbaidjanul și Georgia, Rusia dispune de Districtul special de trupe de grăniceri Caucaz, cu statul major la Stavropol. Ca rezultat al conflictului din Cecenia, acest district a fost pus în stare de alertă sporită și reîntărit cu noi trupe la începutul lui decembrie 1994. Rusia și-a închis apoi graniţele cu Azerbaidjanul pe motivul că din Azerbaidjan spre Cecenia se deplasează comandouri pentru a lupta împotriva armatei ruse. Comunicaţiile aeriene și maritime dintre Azerbaidjan și Rusia au fost, de asemenea, întrerupte, provocând greutăţi economice semnificative pentru Azerbaidjan, care primește jumătate din importuri prin Rusia. Azerii au speculat că motivul real al blocadei a fost intenţia Rusiei de a face presiuni asupra ţării lor de a renunţa la un contract petrolier rentabil pe care îl semnase în septembrie 1994 cu un consorţiu occidental. Acest contract cerea ca ţiţelul din regiunea caspică să fie pompat prin Iran și Turcia mai degrabă decât prin Rusia. Rusia nu era pregătită să permită Azerbaidjanului să încheie acorduri economice proprii fără a ţine cont de interesele ei.

La sfârșitul lui decembrie 1994, Nikolaev a anunţat că a instalat grăniceri de-a lungul graniţei dintre Georgia și Cecenia pentru a împiedica scurgerea de armament și mercenari înspre Cecenia. O interdicţie provizorie a fost instituită asupra transporturilor de bunuri din Georgia spre Rusia. în câteva zile, guvernul rus a anunţat excepţiile la interdicţie, probabil deoarece trebuia să continue livrarea de produse trupelor ruse staţionate în Georgia, și o suspendare parţială a restricţiilor de-a lungul graniţelor sale și cu Georgia și cu Azerbaidjanul.

GRANIŢELE EXTERNE ALE CSI

În opinia Rusiei, lăsarea securităţii, de-a lungul graniţelor externe ale CSI, în grija fiecărui stat CSI, poate periclita interesele strategice ale Rusiei. Celelalte state CSI, la rândul lor, nu dispun de forţa umană și resursele materiale pentru a asigura securitatea hotarelor lor externe. Un exemplu bun în acest sens este graniţa dintre Tadjikistan și Afghanistan, unde au existat conflicte permanente din momentul dezmembrării Uniunii Sovietice. După cum a subliniat fostul șef al trupelor ruse de grăniceri, Vladimir Șleahtin, tadjicii nu puteau să stăvilească fluxul clandestin de droguri, arme și militanţi afghani de-a lungul frontierei. în perioada sovietică, graniţa fusese apărată de slavi (o politică deliberată a KGB, care considera populaţia tadjikă ca fiind nesigură din cauza înrudirilor etnice cu Afghanistanul). După ce și-au obţinut independenţa, tadjicii nu au reușit să-și creeze un serviciu de grăniceri viabil așa că au trebuit să se bazeze pe ruși, pe care i-au solicitat să preia jurisdicţia asupra fostelor trupe sovietice de grăniceri de-a lungul frontierei lor cu Afghanistanul și China.

Rușii nu trebuiau convinși: frontiere slabe cu Afghanistanul și China erau o ameninţare și pentru ei. în opinia lui Șleahtin: „La hotarele externe ale Tadjikistanului noi apărăm interesele Rusiei”. O situaţie similară exista și cu Ţurkmenistanul, care se învecinează și cu Afghanistanul, și cu Iranul. în august 1992, Rusia și Ţurkmenistanul au semnat un acord de cooperare pentru

protecţia frontierei sudice a Turkmenistanului. O unitate mixtă ruso-turkmenă a preluat sarcina pazei graniţei comune a Turkmenistanului cu Afghanistanul și Iranul. La sfârșitul lui 1993 și începutul lui 1994, Consiliul comandanţilor trupelor de grăniceri ale CSI ˇs-a reunit de trei ori pentru a discuta chesţiuni legate de protecţia frontierelor. Rezultatul a fost o serie de documente generale pentru protecţia frontierelor externe ale CSI, semnată la Sankt Petersburg, în iulie 1994, de către toate cele unsprezece state cu drepturi depline ale CSI (Moldova nu era încă membru deplin).

Între timp, Rusia a continuat să negocieze cu fiecare stat din CSI tratate bilaterale. în octombrie 1992, Kirghizstanul a semnat un acord prin care trecea în responsabilitatea Rusiei paza frontierei sale cu China. Rusia avea, de asemenea, contingente din Serviciul său Federal de Grăniceri care ajutau trupele locale de-a lungul graniţelor externe ale Uzbekistanului, Armeniei, Georgiei și Kazahstanului. Graniţa dintre Georgia și Turcia, de exemplu, era controlată în 1995 de patru detașamente de grăniceri ruși și un escadron de nave de patrulare. Rusia avea patru detașamente de grăniceri de-a lungul graniţei Armeniei cu Turcia și Iranul. Deși în majoritatea cazurilor acordurile stipulau o retragere în final a trupelor ruse, presiunile din partea Moscovei, combinate cu resursele materiale precare și lipsa unui personal instruit în noile state independente vor prelungi fură îndoială prezenţa rușilor.

Belarus, cu o forţă proprie de grăniceri destul de mare, a colaborat amical cu Rusia asupra chesţiunilor de frontieră. Nu numai că între cele două ţări nu există un control la frontieră, dar Belarus și-a asumat responsabilitatea de a păzi graniţa cu Letonia, Lituania și Polonia (cu sprijin financiar din partea Rusiei). La sfârșitul lunii august 1994, președintele belarus Aleksandr Lukașenko l-a demis pe comandantul forţelor de grăniceri pe motivul că nu-și îndeplinea eficient munca privind paza hotarului cu Polonia. Lukașenko a preluat el însuși

controlul direct asupra trupelor belaruse de grăniceri.

Azerbaidjanul și Ucraina au fost mai puţin cooperante. Azerbaidjanul a rezistat presiunilor de a permite trupelor ruse de grăniceri, care au fost retrase la sfârșitul anului 1992, să ajute la paza graniţelor externe, în pofida plângerilor Rusiei că arme, droguri și imigranţi clandestini pătrundeau în această ţară via Azerbaidjan, în mai 1994, comandantul trupele ruse de grăniceri Nikolaev a dezvăluit faptul că Rusia acordase Azerbaidjanului un ultimatum. Dacă Azerbaidjanul dorea ca Rusia să nu închidă graniţa dintre cele două state, fapt care începuse deja, atunci trebuia să-și păzească mai eficient graniţele externe (cu Iranul și Turcia) cu sprijinul unor patrule mixte azero-ruse. însă Azerbaidjanul nu a cedat și chesţiunea a rămas nesoluţionată. în ceea ce privește Ucraina, șeful trupelor ei de grăniceri, general-colonelul Bannik, a declarat în repetate rânduri că guvernul său se opune forţelor de frontieră mixte.

SERVICIUL FEDERAL DE GRĂNICERI

După cum am menţionat mai sus, trupele ruse de grăniceri au fost plasate sub jurisdicţia Ministerului rus ai Securităţii în momentul crcării lor oficiale în iunie 1992. Aceasta însemna că statele care permiteau grănicerilor ruși să patruleze la graniţele lor externe erau supuse prezenţei atente a serviciilor ruse de securitate – o situaţie care ˚s-ar putea să fi creat dificultăţi părţii ruse în timpul negocierilor. Acesta trebuie să fi fost un factor care a influenţat decizia administraţiei prezidenţiale de la sfârșitul lui 1993 de a face din serviciul de grăniceri o instituţie separată. Serviciul Federal de Grăniceri se afla sub directa conducere a președintelui Elţân, având statutul unui minister federal. FSK (și apoi și FSB) avea încă responsabilităţi operaţionale de contrainformaţii de-a lungul frontierei, așa că a continuat să joace un rol în securitatea graniţelor.

Din momentul reorganizării-nu au fost date publicităţii cifre precise asupra foiţei de grăniceri. însă șeful trupelor de grăniceri, Nikolaev, a afirmat, în mai

1994, că instituţia avea 75 de generali și în cazul în care planurile existente de mărire a efectivelor aveau să fie realizate, acest număr urca la 145. El a adăugat că norma pentru un general era de 1.800 de soldaţi, ceea ce însemna circa 135.000 de soldaţi cu o posibilă extindere la peste 250.000 (mai mult decât numărul grănicerilor din perioada sovietică). în iunie 1994 presa rusă relata că cinci unităţi antiteroriste noi, numărând între cincisprezece și douăzeci de persoane fiecare, au fost adăugate serviciului de grăniceri staţionat în „punctele fierbinţi". în primăvara lui 1995, Nikolaev a anunţat un program ambiţios pentru organizarea și îmbunătăţirea Serviciului Federal de Grăniceri în anii 1996 – 2000.

Suplimentarea forţelor pentru a satisface cerinţele trupelor de grăniceri și a fondurilor pentru întreţinerea acestora, construirea punctelor de control au reprezentat o mare problemă pentru guvernul rus aflat într-o situaţie financiară incomodă. La începutul lui 1995, Nikolaev ˇs-a prezentat în faţa unui grup parlamentar și a vorbit îndelung despre resursele materiale insuficiente destinate trupelor sale. Din cele 3,2 trilioane de ruble cerute de Serviciul Federal de Grăniceri pentru bugetul său pe 1995, guvernul și parlamentul alocaseră numai 2,2 trilioane. Echipamentul era vechi și necesita reparaţii. Patruzeci la sută din sistemele de semnalizare și comunicaţii de-a lungul frontierei au depășit perioada de valabilitate și trebuiau înlocuite. în zona Pskov, situată în apropierea frontierei Rusiei cu Estonia, grănicerii au intrat în grevă în 1993 pentru că nu aveau locuinţe și nu îşi primiseră salariile. Punctele de control erau lipsite de tehnica de bază, n-aveau nici telefoane. La începutul lui 1995, Rusia a construit un nou punct de control modern lângă Pskov, echipat cu tehnologie avansată pentru verificare eficientă a bunurilor și oamenilor, însă asemenea probleme persistă pretutindeni.

De ce are nevoie Rusia de o asemenea forţă substanţială de grăniceri? în primul rând pentru că, deși Rusia a reușit să stabilească graniţe deschise cu unele

state învecinate din CSI, ea trebuie să aibă grăniceri de-a lungul noilor sale frontiere, cum ar fi cele cu Ucraina, Georgia și Azerbaidjan și, de asemenea, cu Letonia și Estonia. în al doilea rând, anumite graniţe externe ale CSI, precum cea tadjikă cu Afghanistanul, au fost martorele atâtor conflicte armate, încât necesită trupe suplimentare. în 1994, Rusia și-a dublat forţa de grăniceri în Tadjikistan, aceasta ajungând la 15.000 de persoane. Evident, graniţele Rusiei și cele ale CSI sunt foarte nesigure. Guvernul lui Elţân dorește să poată acţiona ferm în cazul unui conflict și să-și apere frontierele de fluxul clandestin de contrabandiști, persoane și armament. Dai; de asemenea, cum a fost cazul Tadjikistanului și Georgiei, trupele de grăniceri îndeplinesc funcţii de „menţinere a păcii” în interiorul ţării în numele Moscovei. Din ce în ce mai mult, trupele de grăniceri sunt folosite ca o prelungire a forţei militare ruse în CSI.

Această nouă întărire a dominaţiei Rusiei asupra CSI implică trupele de grăniceri în tipul de intervenţie militară rezervată în mod tradiţional armatei. Desigur, trupele de grăniceri au fost antrenate în luptă la graniţa cu China în perioada sovietică. Însă aceasta ˇs-a întâmplat rar și la o scară redusă. Astăzi, de-a lungul frontierei tadjiko-afgane, trupele ruse se angajează în mod regulat în ciocniri violente, care se soldează adesea cu victime, așa cum ˇs-a întâmplat în iulie 1993, când rebelii afghani au organizat un atac surpriză asupra unui post de grăniceri rus.

ANDREI NIKOLAEVȘEFUL SERVICIULUI DE GRĂNICERI

După cum ˇs-a menţionat mai sus, Elţân l-a demis pe Ştiahtin, șeful trupelor de grăniceri, din cauza acestui incident și l-a numit în locul lui pe general-colonelul Andrei Nikolaev. Născut în 1949, Nikolaev a absolvit Academia Militară „Frunze” în 1976 și apoi Academia Militară a Statului Major în 1988. în iunie 1992 el a devenit primul adjunct al șefului Direcţiei pentru Operaţiuni Generale din cadrul Statului Major al Forţelor Armate ale Federaţiei Ruse.

Numirea lui Nikolaev a însemnat schimbarea radicală a sistemului care până acum respecta tradiţia de a numi în acest înalt post un militaide carieră din sânul ofiţerilor din trupele de grăniceri. Dat fiind faptul că Nikolaev era adjunct al ministrului apărării Pavel Graciov, unii observatori au spus că numirea lui însemna o afirmare a controlului militar asupra trupelor de grăniceri. Faptul că trupele armatei ruse au fost trimise la frontiera tadjikă pentru a participa la operaţiunile de apărare întărea această impresie. Dar ˇs-a dovedit că nu așa stăteau lucrurile. Nu după mult timp, Nikolaev, care avea statutul de ministru și devenise membru deplin al Consiliului Securităţii Rusiei în aprilie 1994, a apărat independenţa instituţiei sale împotriva eforturilor lui Graciov de a o integra în Ministerul Apărării.

La mijlocul lui 1994, între Nikolaev și Graciov ˇs-a iscat o dispută asupra politicii de transferare a resurselor de la armată la trupele de grăniceri, o politică ce a atras mânia generalilor din armată. La ședinţa Consiliului Securităţii din 13 iulie, Graciov și-a exprimat supărat nemulţumirea faţă de politica guvernului privind graniţele, în special faţă de tendinţa de a spori efectivele de grăniceri și materiale pe seama armatei. El declara că „un stat nu poate avea două armate”, în special când reducerea recrutărilor prevăzută pentru forţele armate era de aproape 50 la sută. Graciov propusese anterior Parlamentului rus ca trupele de grăniceri să fie subordonate Ministerului Apărării, propunere respinsă imediat de Nikolaev. Elţân a pus capăt disputei prin susţinerea lui Nikolaev: „Există forţele armate și există trupele de grăniceri. Așa a fost și așa va rămâne”. Nikolaev nu numai că a reușit să apere autonomia corpului său de grăniceri; el a reușit, la sfârșitul anului 1994, să transfere două mii de ofiţeri de armată și marină la trupele de grăniceri și să creeze unităţi de grăniceri pe baza câtorva unităţi dezmembrate din cadrul Ministerului Apărării.

Nikolaev a fost un susţinător sincer al integrării CSI într-o singură unitate militară și economică și pentru

revenirea la regimul de frontieră al fostei Uniuni Sovietice (cu excepţia statelor baltice): „Sunt fericit să pot spune că ideologia primelor zile ale independenţei este pe cale să dispară, a afirmat el într-un interviu acordat la sfârșitul anului 1984. Președintele Rusiei a afirmat adesea: ţările CSI nu au nicio alternativă la integrare”.

Nikolaev a muncit din greu pentru a crea un comandament unificat de grăniceri pentru paza hotarelor externe ale Comunităţii, cu graniţe deschise între toate membrele acesteia. în acest scop, Rusia a convocat la Moscova o reuniune a comandanţilor trupelor de grăniceri ale tuturor statelor CSI la mijlocul lui ianuarie 1995 pentru discutarea unui proiect de acord în acest sens. însă Ucraina și Azerbaidjanul nu ˝s-au pronunţat în favoarea acestui acord, în special în lumina celor ce se petreceau în Cecenia, unde cinci mii de soldaţi din Districtul special de trupe Caucaz, întăriţi cu zece grupe motorizate de manevră din alte zone de frontieră, sprijineau trupele militare ale Rusiei. La întrunirea șefilor de stat din CSI la Almati, capitala Kazahstanului, în februarie 1995, Azerbaidjanul și Ucraina au respins din nou termenii acordului de pază a graniţelor externe ale CSI.

DINCOLO DE GRANIŢELE RUSIEI: SERVICIILE DE SECURITATE ALE CSI

Aspectele legate de hotarele statelor CSI interferează strâns cu activităţile serviciilor lor de securitate. Într-adevăr, o privire asupra celor petrecute cu fostele organizaţii KGB în statele CSÎ ne lămurește asupra politicii atotcuprinzătoare a Rusiei de a încerca să reintegreze aceste state într-o structură puternică, dominată de Moscova. Când m-am referit, în capitolul trecut, la intenţiile Serviciul rus de Informaţii Externe (FIS) în CSI, a apărut un tablou întunecos. Și nu numai pentru că FIS, cum este normal, nu și-a dezvăluit scopurile. Mai important este faptul că Rusia încă mai consideră, în străfundul inimii sale, că aceste noi state independente sunt de competenţa serviciilor sale de interne. Așa că Moscova îşi continuă, în mare măsură, politica cu

mijloacele tradiţionale – aparatul de securitate internă al fostului KGB.

Cu toată vorbăria despre independenţă și schimbări democratice, serviciile de securitate din ţările CSI ˇs-au schimbat prea puţin din 1991. Majoritatea lucrătorilor KGB au rămas în serviciu și obligaţiile lor erau aceleași, exceptând faptul că disidenţa politică nu se mai afla, deschis, pe ordinea de zi. Cel mai important aspect era acela că legăturile cu Moscova ˇs-au menţinut puternice. Reţeaua vechilor băieţi de la KGB se întindea peste frontierele de stat. De ce, apare întrebarea, ar permite conducerea politică din noile state continuarea acestor relaţii, subminându-și astfel independenţa? în primul rând, majoritatea conducătorilor din ţările CSI erau foști comuniști care au ajuns în poziţii puternice în perioada sovietică. Oricare ar fi fost angajamentul lor faţă de statele lor, ei erau încă loiali Moscovei. în al doilea rând, majoritatea statelor CSI depindeau mult din punct de vedere economic de Rusia și, astfel, aveau motivaţii puternice să menţină legături economice strânse cu aceasta. în sfârșit, exista problema securităţii politice și militare, care nu putea fi realizată fără un ajutor de la Moscova.

NOUL SERVICIU DE SECURITATE NAŢIONALĂ AL UCRAINEI

În Ucraina, echilibrarea presiunilor dinspre Moscova cu sentimentul naţionalist ˇs-a dovedit a fi o problemă dificilă. A treia ţară ca mărime a teritoriului în cadrul CSI, după Rusia și Kazahstan, Ucraina, cu o armată bine formată și armament nuclear, a fost un jucător cheie în *zona apropiată,* iar serviciile sale de securitate reprezintă un interes particular. Chiar înainte de dezmembrarea Uniunii Sovietice, Sovietul Suprem al Ucrainei, la 20 septembrie 1991, a emis o rezoluţie specială privind crearea unei noi instituţii care să înlocuiască ramura ucraineană a KGB. Scopul noii organizaţii, Serviciul de Securitate al Ucrainei (ZBU) era clar – protejarea suveranităţii de stat, a structurii constituţionale și

integrităţii teritoriale și zădărnicirea activităţii subversive din partea altor state.

Tabelul 3

Serviciile de Securitate ale Statelor CSI, septembrie 1995 (fără Rusia)

Armenia	Administraţia de Stat pentru Securitate Naţională Șef: Serj Sarghisian numit în mai 1995
Azerbaidjan	Ministerul Securităţii Naţionale Șef: Namik Abbasov numit în martie 1995
Belarus	Comitetul pentru Securitatea Statului (KGB) șef: Vladimir Egorov numit în iulie 1994
Georgia	Ministerul Securităţii Statului șef: Adtandil loselian (ministru în exerciţiu) numit în septembrie 1995
Kazahstan:	Comitetul pentru Securitate Naţională Șef: general-maior Sat Tokpakbaev numit în decembrie 1993
Kirghizstan	Comitetul de Stat pentru Securitate Naţională Șef: general-maior Anarbek Bakaev numit în februarie 1992
Moldova	Ministerul Securităţii Naţionale Șef: general-maior Vasile Calmoi numit în iulie 1992
Tadjikistan	Ministerul Securităţii Șef: lt. ¯col. Saidanwar Kamolov numit în august 1992
Turkmenistan	Comitetul Securităţii Naţionale Șef: general-maior Saparmurat Seidov numit în mai 1992
Ucraina	Serviciul de Securitate al Ucrainei Șef: general-maior Vblodimir Radcenko numit în iulie 1995

Uzbekistan	Serviciul de Securitate Naţională Șef: general-maior Rustam Inoiatov numit în iunie 1995

Decizia urma să exprime noile obiective de securitate ale Ucrainei ca ţară independentă, dar suna familiar. Vechiul KGB avea obiective declarate public aproape identice.

În ceea ce privește organizarea, noul serviciu urma și el tradiţia predecesorului său KGB. ZBU includea direcţii pentru informaţii, contrainformaţii și contrainformaţii militare precum și de combatere a corupţiei, întreţinere funcţională și tehnologică și documentare, analiză, personal și altele. Ramurile ZBU înlocuiau ramurile teritoriale ale KGB. Ca și în cazul noii structuri de securitate de la Moscova, unele funcţii ale fostului KGB nu erau incluse în noua instituţie ucraineană: securitatea comunicaţiilor, culegerea electronică a informaţiilor și serviciul de pază erau subordonate altor organisme de stat sau constituite în agenţii separate. Personalul de 18.000 de angajaţi a fost redus la jumătate.

Potrivit declaraţiilor oficiale, operaţiunile ZBU urmau să fie diferite de cele ale KGB. Și nu putea fi altfel, dată fiind dorinţa puternică a ucrainenilor de a-și afirma independenţa faţă de Rusia și ura aproape universală faţa de KGB. Serviciul nu angaja informatori și nu persecuta disidenţii. în schimb, se concentra asupra culegerii de informaţii, protecţia mediului și combaterea terorismului, traficului de droguri și corupţiei. Dar militanţii ucraineni pentru drepturile omului erau suspicioși faţă de noua instituţie de securitate din cauza politicii de menţinere a profesioniștilor KGB în cadrul ZBU. La un moment dat, ei chiar au pichetat birourile ZBU din Lvov, cerând ca un fost deţinut politic să devină noul șef al ZBU local, și nu un ofiţer de carieră din KGB.

Protestele lor ˇs-au lovit de un zid. Deși un purtător de cuvânt al ZBU a afirmat, la începutul lui 1992, că 16 generali KGB au fost trecuţi în retragere, toţi cei care

apăreau în posturile de conducere ale ZBU erau ofiţeri de carieră ai KGB. Conducerea politică a Ucrainei, ea însăși plină de foști comuniști, a optat pentru experienţă și nu pentru o carte de vizită democratică. După cum a afirmat un oficial al ZBU: „Desigur, în prezent ne folosim de serviciile vechiului personal cu experienţă. Evident, profesionalismul se obţine de-a lungul anilor de muncă grea, de muncă foarte dură și ar fi cea mai mare stupiditate să renunţăm la serviciile lor. Nici chiar și bolșevicii nu i-au respins pe agenţii speciali ai ţarului”. Nici cartea de vizită naţionalistă nu reprezenta o prioritate pentru ZBU. O proporţie surprinzător de mare de angajaţi în noul serviciu, (35%), erau ruși. Continuitatea cu vechiul KGB a fost exemplificată prin numirea lui Evhen Marciuk în funcţia de șef al noului serviciu ucrainean. Marciuk lucrase ani de zile în KGB, urcând treptele ierarhiei de la simplu ofiţer la prim-vicepreședinte sub Nikolai Golușko în 1990. Conștient, fără îndoială, că trecutul era o povară, Marciuk a depus un efort considerabil pentru îmbunătăţirea imaginii ZBU, subliniind în discursuri și interviuri cât de diferit era acesta de fostul KGB: „Tendinţa actuală a serviciului ucrainean de securitate ˇs-a modificat cu 180 de grade…

Astăzi nu avem dușmani *a priori*; aceasta înseamnă că niciun serviciu special străin nu ne este ostil până ce nu am primit date concrete despre angajarea lui în activităţi subversive”. Marciuk a subliniat că prioritatea principală a ZBU era de a proteja interesele Ucrainei independente, nu pe cele ale Moscovei. însă asocierea sa strânsă cu Golușko (dispreţuit de democraţii ucraineni și care era acum prim-vicepreședinte al Ministerului rus al Securităţii) și îndelungata sa activitate în KGB generau temerea că Marciuk se afla încă sub controlul foștilor săi șefi. KGB-ul ucrainean fusese principala curea de transmisie pentru menţinerea controlului politic asupra Ucrainei și pentru suprimarea naţionalismului ucrainean. Marciuk însuși fusese anchetator KGB în cazurile împotriva disidenţilor ucraineni în perioada sovietică. Oare să fie în stare

Marciuk și ceilalţi oficiali să apere independenţa și democraţia Ucrainei?

Ca și în Rusia, unul din primele puncte de pe ordinea de zi a noului guvern ucrainean era legea privind Serviciul de Securitate al Ucrainei, concepută spre a asigura o bază pentru operaţiunile acestuia. Adoptată de Parlamentul ucrainean în martie 1992, legea stipula că Serviciul de Securitate al Ucrainei (ZBU) era subordonat atât președintelui ţării, cât și Sovietului Suprem al Ucrainei. Acesta era un semn încurajator din punctul de vedere al reformatorilor, care erau nerăbdători să creeze un sistem de supraveghere parlamentară. La urma urmelor, parlamentul includea câţiva militanţi proeminenţi pentru drepturile omului. După cum spunea un comentator: „Oamenii împotriva cărora a acţionat cândva KGB, desfășurând operaţiuni cu care ˇs-a mândrit Golușko, au devenit legislatori”. Potrivit legii, ZBU trebuia să răspundă întrebărilor puse de comisiile parlamentare și să informeze regulat despre activităţile sale. Se presupunea că serviciile de securitate urmau să asigure informaţii pe probleme financiare, pe baza cărora trebuia să acţioneze parlamentul, însă, ca și în Rusia, împărţirea efectivă a responsabilităţilor între președinte și parlament, precum și mijloacele de control parlamentar nu erau delimitate.

Cel mai izbitor în privinţa legii ucrainene referitoare la Serviciul de Securitate, dat fiind că fusese adoptată de parlamentul acestei ţări, era similitudinea ei cu legea rusă referitoare la organele securităţii de stat. Formularea și succesiunea articolelor erau practic identice. Acest lucru se datora faptului că în ambele cazuri, rus și ucrainean, noua lege deriva direct din legile anterioare ale KGB. Dat fiind că KGB, atât cel sovietic, cât și cel ucrainean, era simbolul represiunii ruse împotriva minorităţilor naţionale, este oarecum surprinzător faptul că noul guvern ucrainean nu a făcut niciun efort să se distanţeze de această organizaţie. Să nu fi avut Kievul pur și simplu resursele juridice de a elabora o lege originală proprie? Posibil. Cu toate acestea, dacă noul guvern intenţiona într-adevăr ca

ZBU să fie complet diferit de predecesorul său – și independent faţă de Moscova – nu ar fi elaborat o lege care era o copie la indigo a celei sovietice.

OPERAŢIUNI ALE SERVICIILOR DE SECURITATE UCRAINENE

Marciuk a afirmat că această organizaţie îşi va concentra operaţiunile pe „apărarea ordinii constituţionale și integrităţii teritoriale a Ucrainei”, o sarcină dificilă întrucât exista problema Crimeii, a cărei populaţie predominant rusofonă revendica independenţa faţă de Ucraina. Crimeea era, de asemenea, locul de staţionare a flotei din Marea Neagră, obiect al unor dispute intense între Kiev și Moscova. Marciuk i-a avertizat pe cei care susţineau independenţa Crimeii că încalcă legea, dar poziţia sa era evident mai moderată decât cea a unor politicieni ucraineni care doreau ca guvernul să pună piciorul în prag în această chesţiune și acuzau Moscova de încurajarea revendicărilor de independenţă. Marciuk era conștient de necesitatea echilibrării intereselor rușilor (22% din populaţia Ucrainei) cu cele ale ucrainenilor. ZBU era vigilent în suprimarea sentimentelor anti-rusești din Ucraina. De exemplu, conducătorii acestuia au anunţat în iulie 1992 că arestaseră membri ai organizaţiei naţionaliste „Ruh” pentru lozincile antirusești scrise pe pereţii caselor.

Ţinând cont de ameninţarea reprezentată de străini pentru securitatea Ucrainei, Marciuk a fost iniţial precaut afirmând doar că anumite organizaţii străine încercau să influenţeze opinia publică din Ucraina într-un mod negativ. Ulterior însă, el a început să facă aluzie la „intenţiile dușmănoase” ale oamenilor de afaceri străini în Ucraina, susţinând că întreprinzătorii occidentali se amestecau în politica ţării. Șefii locali ZBU au adoptat un ton similar. Un responsabil a afirmat că oamenii de afaceri străini furau secrete tehnologice ucrainene și a sugerat ca străinii să fie urmăriţi mai atent. La începutul lui 1995, tonul alarmant a crescut, la fel ca și în Rusia. Chiar și sponsorii occidentali voluntari din sfera de cercetare în Ucraina au devenit

suspecţi în ochii ZBU.

Ca și în serviciile de securitate rusești, ZBU avea o subdiviziune specială – Administraţia „T” – înființată în august 1992 pentru apărarea Ucrainei împotriva activităţilor „anticonstituţionale”. Potrivit șefului acestei administraţii, locotenent – colonel Viktor Burlakov, aceasta se concentra asupra unei game largi de ameninţări la adresa stabilităţii politice a Ucrainei și lucra în colaborare cu alte instituţii de aplicare a legii, cum ar fi poliţia, Ministerul de Interne. Burlakov nu avea încredere în occidentali, care veniseră fără restricţii în Ucraina după 1991 și care acordau asistenţă și sprijin financiar pentru cercetare. De asemenea, el se opunea grupărilor religioase străine care, în opinia sa, îi ademeneau pe cetăţenii ucraineni să culeagă informaţii secrete despre armata ucraineană și serviciile secrete. La mijlocul anului 1994, el a declarat că administraţia „T” a descoperit numeroase organizaţii străine antiucrainene care activau pentru subminarea integrităţii teritoriale și a stabilităţii politice a ţării. Acţiunile lor criminale, susţinea el, porneau de la „incitarea” prejudecăţilor etnice până la plănuirea de atacuri teroriste.

Cum rămânea însă cu culegerea de informaţii externe? După cum ˚s-a arătat mai sus, statele CSI, altele decât Rusia, au rămas cu un deficit de personal și resurse pentru culegerea de informaţii din străinătate. Aceasta a reprezentat o problemă pentru Direcţia de Informaţii Externe din cadrul ZBU. După cum afirma o sursă: „Culegerea de informaţii pe cont propriu este o activitate complet nouă pentru ZBU; departamentul de informaţii al KGB ucrainean operase la comanda Moscovei și nu desfăşurase operaţiuni proprii”. în ce privește tipul de informaţii căutate de Ucraina, spionajul industrial ocupă primul loc. Potrivit unei surse, operaţiunile instituţiei în acest domeniu au economisit guvernului echivalentul a 250 de milioane de dolari din 1992 până în 1994. ZBU îi urmărește îndeaproape și pe vecinii Ucrainei, inclusiv Rusia. Deoarece Ucraina a avut dificultăţi în formarea unui

aparat eficient de informaţii externe propriu, culegerea de informaţii în Occident este probabil o activitate limitată, însă Ucraina are câţiva agenţi în Europa de Est. în august 1993, ofiţerul ZBU Anatoli Lâsenko a fost arestat în Polonia sub acuzaţia de spionaj în favoarea Ucrainei și condamnat la doi ani închisoare. O altă instituţie cheie a ZBU este Administraţia Contrainformaţiilor Militare, care asigură sprijin împotriva spionajului în rândul forţelor armate ucrainene, verificând loialitatea politică a ofiţerilor și trupelor, păzește instalaţiile nucleare și alte obiective militare. Chesţiunea loialităţii politice în forţele armate ucrainene este complexă, dat fiind faptul că un procent semnificativ de ofiţeri (peste 50%) și soldaţi sunt ruși. Guvernul ucrainean a cerut depunerea Jurământului de credinţă" de către toţi membrii armatei, dar există încă motive de îngrijorare legat de devotamentul acestora. Conflictul cu Rusia asupra proprietăţii armelor nucleare aflate pe teritoriul ucrainean și asupra flotei din Marea Neagră complică și mai mult lucrurile. Deși ˇs-a spus că grupările naţionaliste, cum ar fi Uniunea Ofiţerilor Ucraineni, au exercitat presiuni pentru ca ZBU să întreprindă acţiuni ferme împotriva tendinţelor rusofone din forţele armate, este improbabil că aşa ceva să se întâmple, date fiind legăturile strânse dintre ZBU ?i Moscova.

INFRACTIONALITATEA, SECURITATEA ȘI POLITICA ÎN UCRAINA

ZBU a luptat din răsputeri împotriva crimei organizate în cadrul forţelor armate și împotriva vânzărilor clandestine a patrimoniului și tehnicii militare. Judecând după declaraţiile din presă, corupţia din forţele armate ucrainene este larg răspândită și, astfel, reprezintă un obiectiv central pentru Direcţia de Contrainformaţii Militare. La sfârșitul anului 1993, ZBU a anunţat că Direcţia sa de Contrainformaţii Militare împiedicase vânzarea clandestină a doua bombardiere ucrainene MIG 25 uneia dintre ţările CSI. Un număr de înalţi responsabili militari erau implicaţi în afacere.

Asemenea serviciilor de securitate ruse, ZBU și-a asumat un rol principal în lupta împotriva tuturor formelor de corupţie la nivel oficial. Noul președinte al Ucrainei, Leonid Kucima, ales în 1994, a continuat politica fostului președinte Leonid Kravciuk, de susţinere a unui serviciu de securitate puternic, punând un accent deosebit asupra combaterii infracţiunilor economice. într-un discurs rostit în faţa personalului securităţii, nu mult după alegerea sa, Kucima a cerut ZBU să-și sporească eforturile: „Trebuie să acordăm serviciului de securitate ucrainean orice sprijin material, moral, și financiar. Vă promit un asemenea sprijin". Mai târziu, în februarie 1995, Kucima a anunţat că reorganizează serviciul de securitate și îi sporește prerogativele pentru a-l face mai eficient în combaterea infracţionalităţii. Pentru cei ce urmăreau evoluţia evenimentelor din Rusia acest lucru suna familiar.

Cu puţin timp înainte de a fi ˇînvins de Kucima în alegerile prezidenţiale, Kravciuk îl numise pe Marciuk în funcţia de vicepremier pe problemele securităţii naţionale. Aceasta însemna că Marciuk controla o gamă largă de operaţiuni de securitate, nu numai pe cele ale ZBU. ˇînlocuitorul lui Marciuk ca șef al ZBU a fost Valeri Malikov, anterior adjunctul său, de naţionalitate rusă, care lucrase în KGB din 1970. în decurs de mai puţin de un an, Malikov a fost înlocuit de un alt profesionist KGB, generalul Volodimir Radcenko. Radcenko se bucurase de multă notorietate ca ofiţer ce luase măsuri pentru neutralizarea disidenţilor pe când lucra în KGB în anii ź70 și ź80, iar desemnarea lui cu un an înainte ca șef al Ministerului Afacerilor Interne fusese primită cu consternare de către democraţi. După cum remarca un observator: „Este dificil să-ţi imaginezi că într-o ţară democrată, de exemplu în Germania de astăzi, un fost funcţionar din Gestapo, care a luptat împotriva antifasciștilor sau un ofiţer STASI [poliţia secretă est-germană] care a persecutat disidenţii, ar putea fi numit în funcţia de Ministru al Afacerilor Interne". însă, ca de obicei, interesele au avut câștig de cauză și aceste proteste

au trecut neluate în seamă. Când Radcenko a fost numit șef al ZBU, a devenit limpede că nimeni din afara sistemului nu va obţine funcţii superioare în ZBU.

Cu oameni ca Marciuk, care în februarie 1995 a fost desemnat prim-ministru în exerciţiu, și căruia i ˇs-a acordat o funcţie permanentă la începutul lunii iunie, și Radcenko, aflat la conducerea politicii de securitate naţională a Ucrainei, se întrevedea tendinţa către un serviciu de securitate mai puternic și relaţii mai strânse cu Rusia, într-adevăr, tocmai prin organizaţii ca ZBU și omologul său din Moscova se promovau asemenea legături. în plus faţă de acordul încheiat cu FIS din Rusia, ZBU a semnat acorduri cu Serviciul rus de Contrainformaţii (pe atunci Ministerul Securităţii) în 1992 – 1993, ceea ce a servit ca bază pentru o cooperare extinsă. într-o declaraţie făcută nu cu mult timp înainte de a-și părăsi funcţia de șef al ZBU, Marciuk a descris astfel această cooperare: „Avem un acord cu serviciul special rus. în cazurile în care există un interes reciproc, noi mergem la ei și ei vin la noi. Chiar acum, o delegaţie a Serviciului Federal Rus de Contrainformaţii [FSK] se află la Kiev și planificăm împreună o operaţiune complexă. Nu am avut cazuri în care cineva de la Serviciul Federal Rus de Contrainformaţii să fi desfășurat activităţi subversive secrete”.

În mod ironic, în pofida trecutului său din KGB, Marciuk pare să se bucure de un mare respect printre ucraineni. El este considerat, în general, un pragmatic, chiar un liberal, care acţionează cu fermitate în situaţii dificile și este capabil să negocieze cu succes cu rușii. Mulţi consideră că experienţa sa în serviciile de securitate este un avantaj care îi conferă o perspectivă din interior și îi permite să se descurce prin haosul problemelor politice și economice ale Ucrainei, în acest sens, Marciuk simbolizează ambiguităţile politicii din fosta Uniune Sovietică, care oscilează între democraţie și autoritarism.

SERVICIILE DE SECURITATE ALE BELARUS ȘI MOLDOVEI

Comparativ cu Ucraina, Belarus a făcut mult mai puţine progrese în reformarea serviciului său de securitate. Conducerea politică postsovietică nici măcar nu ˇs-a obosit să-i schimbe numele, care rămâne tot KGB (Comitetul Securităţii de Stat). Când Belarus a devenit stat independent în 1991, generalul Eduard Șircuski, care ocupase funcţia de președinte al KGB începând cu octombrie 1990, și-a menţinut funcţia, în pofida faptului că semnase apelul Partidului Comunist de susţinere a puciului. Majoritatea personalului a rămas alături de el. într-adevăr, unii dintre cei aduși de Partidul Comunist în KGB începând chiar cu anii ⁄50 sunt încă în funcţie. în faţa sediului KGB din Minsk se află încă statuia lui Felix Dzeijinski, primul șef al poliţiei sovietice de securitate, deși statuia lui a dispărut de mult timp din Moscova.

Eșecul reformării KGB-ului belarus se datorează, în mare măsură, faptului că guvernul continuă să fie dominat de comuniști, care nu au niciun interes să reducă prerogativele unei organizaţii pe care ˇs-au bazat în mod tradiţional. Guvernul din Belarus nu dorește să rupă legăturile cu Rusia, așa că KGB-ul său a continuat să primească indicaţii de la Moscova. în ianuarie 1992, Parlamentul belarus a aprobat un statut provizoriu al KGB care îi conferea funcţii similare cu cele ale vechiului KGB. Unica schimbare semnificativă faţă de trecut era că parlamentul, dominat de comuniști, și nu biroul politic al partidului, deţinea controlul asupra KGB. Conducerea KGB avea puţin de obiectat împotriva controlului parlamentar. în practică, aceasta însemna doar că șeful KGB, Șirkuski, trebuia să raporteze numai în faţa președintelui parlamentului, Stansâav Șușkevici. În 1992 acesta era deja angajat într-o luptă aprigă pentru putere cu premierul belarus Viaceslav Kebici, iar KGB îi furniza o armă puternică – dovezi ale corupţiei la nivel oficial.

La fel ca în Rusia și Ucraina, problema corupţiei a devenit obiectivul notoriu al KGB. La sfârșitul lui 1992,

Șirkuski a anunţat că organizaţia sa ancheta două sute de cazuri de delapidare și corupţie la nivel superior. întărit cu puteri de anchetare stipulate de noua Lege privind activitatea operaţională de anchetă (aproape identică [u legea rusă), KGB a început să cerceteze activitatea înalţilor demnitari. Până la sfârșitul lui 1993, Șirkuski a raportat parlamentului că o reţea de corupţie cuprindea întregul guvern. O lună mai târziu, deputatul Aleksandr Lukașenko, șeful comisiei parlamentare pentru combaterea corupţiei, cerea demisia lui Kebici.

Șirkuski însuși a fost îndepărtat din funcţie în timpul acestei lupte, pentru a fi ˇînlocuit rapid cu Henadi Laviţki, la începutul lui

După alegerea sa în funcţia nou creată de președinte al Republicii Belarus, în iulie 1994, Aleksandr Lukașenko l-a concediat pe Laviţki și pe câţiva dintre adjuncţii acestuia, numind un nou președinte al KGB în persoana fostului șef al Ministerului Afacerilor Externe, Vladimir legorov. în calitate de președinte cu prerogative extinse, Lukașenko, fost comisar politic în trupele de grăniceri ale KGB, nu ˇs-a preocupat de ţinerea în frâu a KGB-ului, mai ales după ce și-a plasat proprii săi oameni în funcţii superioare. După cum aprecia un critic: „Președintele Republicii Belarus a făcut din structurile puterii favoriţii săi. Aceștia sunt Ministerul Afacerilor Interne, KGB și armata... Nu întâmplător, bugetul KGB pe acest an [1995] ar acoperi toate cheltuielile guvernului, Sovietului Suprem, Procuraturii și administraţiei prezidenţiale luate la un loc”.

În august 1994, Lukașenko a emis un decret prin care crea un nou statut provizoriu pentru KGB, care oferea, se pare, baze legale mai largi pentru anchetele politice. Statutul nu a fost dat publicităţii. Asemenea lui Elţân, Lukașenko are propriul său serviciu care asigură securitatea președintelui și care lucrează în strânsă colaborare cu KGB.

Din momentul în care Belarus a devenit stat independent, KGB-ul său a întreţinut legături strânse cu serviciile de securitate ruse. Responsabili ai KGB Belarus

au declarat la început că serviciile de securitate ale CSI erau atât de profund întrepătrunse, încât le-ar fi fost imposibil să funcţioneze independent unul de celălalt. Lukașenko, care stabilise un control sever asupra KGB, a continuat această politică. El a pledat deschis pentru unificarea cu Rusia, exprimând și sentimentul popular. în referendumul organizat în mai
bielorușii au votat pentru integrarea cu Rusia și pentru decretarea limbii ruse ca limbă oficială.

În ceea ce privește Moldova învecinată, faptul că Armata a 14-a rusă, condusă până în vara lui 1995 de general-locotenentul Aleksandr Lebed, e o armată care ocupă încă regiunea Transnistria, (care a încercat să se separe de Moldova) a acordat rușilor o putere considerabilă în zonă. După ce Moldova a devenit independentă, guvernul moldovenesc a refuzat iniţial să ratifice acordurile de creare a CSI și și-a anunţat intenţia de a se reunifica cu România. Rusia a folosit intervenţia militară în favoarea etnicilor ruși din Transnistria, precum și șantajul economic pentru a face presiuni asupra guvernului de la Chișinău. Strategia a avut efect și, treptat, Moldova a început să ia în consideraţie cererile Rusiei.

Președintele Moldovei, Mircea Snegur, a adoptat o poziţie favorabilă faţă de integrarea economică ţu CSI, însă a rezistat integrării politice și militare, mai ales din cauza opoziţiei publice considerabile faţă de legături mai strânse cu CSI. După cum afirma un analist: „Mai mult decât reunificarea cu România sau subordonarea faţă de CSI, moldovenii au rezolvat sarcina dificilă de a-și afirma independenţa și încep să-și exprime propria identitate unică”.

Nu este clar rolul pe care l-au jucat serviciile de securitate în acest proces. Moldova are un Minister al Securităţii Naţionale, condus de general-maior Vasile Calmoi, care nu ˇs-a prea bucurat de atenţie din partea mass-media, așa că se poate presupune că influenţa sa politică este limitată. în ceea ce privește relaţiile cu

serviciile ruse, în iunie 1994 Calmoi a semnat un acord cu șeful FSK, Serghei Stepașin, angajându-se, în maniera cunoscută, într-o colaborare pe o gamă amplă de probleme ale securităţii. Cele două servicii au convenit să schimbe informaţii și să conlucreze în combaterea terorismului, traficului de droguri și vânzărilor clandestine de arme. în afară de această posibilitate suplimentară pentru ca Rusia să influenţeze politica Moldovei, prezenţa armatei ruse în zonă și constrângerile economice ar trebui să fie suficiente pentru ca Moscova să fie sigură că Moldova va răspunde solicitărilor sale.

TRANSCAUCAZIA

În Armenia și Azerbaidjan, vechea elită a Partidului Comunist a supravieţuit pentru a domina scena politică. în cea mai mare parte, această elită este favorabilă unei anumite integrări în CSI. ın pofida puternicelor sentimente naţionaliste și resentimentului profund al populaţiei împotriva amestecului Rusiei, conducătorii politici cooperează cu Moscova. Nici n-ar putea fi altfel, dat fiind că Moscova a fost activ implicată în politica la vârf din ambele ţări. în 1993 Moscova a sprijinit înlăturarea președintelui azer independent Abulfaz Elcibei, promovându-l în funcţia acestuia pe Gaidar Aliev, fostul prim-secretar al Partidului Comunist din republică, iar mai înainte președinte al KGB din propria sa republică. în Georgia, Moscova a pus umărul la izgonirea lui Zviad Gamsahurdia, ales în mod democratic, și venirea la putere a lui Eduard Șevardnadze, fost șef la poliţiei georgiene și apoi prim-secretar al la Partidului Comunist din Georgia până la sfârșitul anilor ⸗80.

Susţinându-i pe ambii conducători, Moscova i-a silit de atunci să-i urmeze diktatele. Șevardnadze a fost obligat în octombrie 1993 să cedeze în faţa cererilor Rusiei de staţionare a trupelor ruse pe teritoriul ţării sale din cauza conflictului din Abhazia (o regiune a Georgiei care și-a revendicat independenţa) ce ameninţa să-l îndepărteze de la conducere. Moscova l-a convins pe Aliev să nu mai continue contractul petrolier cu Occidentul (care excludea

trecerea unui oleoduct prin Rusia), folosind drept mijloc de șantaj continuarea sprijinului militar acordat armenilor. Au circulat chiar zvonuri că serviciile ruse de securitate ar fi jucat un rol în unele tentative de lovitură de stat împotriva guvernelor lui Aliev și Șevardnadze. ˇS-a sugerat că rivalul lui Aliev, fostul prim-ministru azer Surat Guseinov, adept al Moscovei, era încurajat pe ascuns de Kremlin. Mai recent, serviciile ruse de securitate au fost asociate cu un act terorist împotriva lui Șevardnadze în august 1995.

Ca rezultat al instabilităţii politice, criminalităţii și violenţei din Georgia și Azerbaidjan, serviciile de securitate ale acestor state au fost adânc implicate atât în politica din republică, cât și în treburile CSI. Ministerul Securităţii de Stat din Georgia a fost creat de Șevardnadze în octombrie 1993, înlocuind vechiul Serviciu de Informaţii înființat de fostul președinte Gamsahurdia. Șeful acestuia până la sfârșitul lunii august 1995, general-maiorul Igor Giorgadze, a intrat în KGB la începutul anilor 70, ajungând la un post de conducere în contrainformaţii în 1990. El a ocupat apoi funcţia de ministru al afacerilor interne, înainte de a demisiona la începutul lui 1992.

Giorgadze era cunoscut ca fiind „omul Moscovei”. Ministerul rus al Securităţii a făcut presiuni puternice pentru a-l face șef al aparatului de securitate sub Șevardnadze. După preluarea funcţiei, Giorgadze a stabilit o agendă riguroasă de acţiuni. Contrabanda cu droguri, terorismul și crima organizată constituiau cele mai serioase ameninţări pentru securitatea Georgiei, a afirmat el. Pentru a acorda organizaţiei sale puterea de a lupta împotriva unor asemenea fenomene, el a creat o forţă specială formată din trupe de elită bine instruite. Prima provocare a venit din interiorul guvernului. Giorgadze a fost în scurt timp antrenat într-un conflict cu ministrul apărării, care a condus la bombardarea sediului Ministerului Securităţii de Stat la sfârșitul lui decembrie 1993. Violenţele au continuat. Până în iulie 1994 au fost asasinaţi zece oficiali de rang înalt din „ministerele de ordine”.

Responsabilii din securitate au jucat un rol major în neutralizarea opoziţiei armate din vestul Georgiei, formată în special din susţinători ai președintelui decedat Gamsahurdia. Această opoziţie a devenit o ameninţare crescândă pentru Șevardnadze care, la sfârșitul lui august 1995, era cât pe ce să fie asasinat și el într-un atentat terorist.

Ce ˇs-ar putea spune despre legăturile dintre angajaţii din securitatea Georgiei și omologii lor de la Moscova? Plin de cekiști din perioada KGB, Ministerul Securităţii de Stat al Georgiei nu a încercat prea mult să promoveze interesele acestei ţări împotriva celor ale Moscovei. Giorgadze și-a exprimat sprijinul puternic pentru integrarea Georgiei în CSI și hotărârea de a lucra îndeaproape cu colegii ruși. Ideea de a se orienta spre Occident pentru ajutor în rezolvarea unor probleme ale Georgiei nu era acceptată de acesta: „Opoziţia noastră dorește o orientare spre Vest, ceea ce nu este o dorinţă greșită în sine, însă, în circumstanţele actuale, calea Georgiei spre Occident trece prin Rusia”. Aceasta era, desigur, în concordanţă cu strategia lui Șevardnadze de cooperare strânsă cu administraţia lui Elţân, ceea ce i-a atras critici din partea multor georgieni, care îl considerau o marionetă a Moscovei.

În mod ironic, Giorgadze părea el însuși să se fi ˇîntors împotriva lui Șevardnadze, sau cel puţin să se fi compromis în ochii acestuia. Procurorul Georgiei I-a acuzat de complicitate în atentatul din august împotriva lui Șevardnadze, ceea ce l-a obligat să fugă la Moscova, unde ˇs-a confruntat cu încercările Georgiei de a obţine extrădarea lui. Funcţia sa în securitate a fost preluată de primul său adjunct, Adtandil Ioseliani, la începutul lui septembrie 1995. Nu sunt deloc surprinzătoare speculaţiile considerabile despre rolul serviciilor de securitate ruse în această afacere. Oare încercau acestea să submineze poziţia lui Șevardnadze – și astfel să câștige sprijin pentru desfășurarea trupelor ruse în Georgia prin încurajarea dușmanilor lui?

Chesţiuni similare au apărut și în Azerbaidjan, unde președintele Aliev se confrunta cu ameninţări serioase din partea opoziţiei politice și trebuia să soluţioneze atât problema enclavei Nagornâi Karabah, cât și pe cea a unei economii în curs de dezintegrare. în perioada iniţială de independenţă, înainte de venirea la putere a lui Aliev, fostul președinte, Abulfaz Elcibei, îşi propusese să scape de vestigiile trecutului KGB prin iniţierea de controale și demiterea unui număr de responsabili ai acestui serviciu. Fostul președinte al KGB azer, Vladimir Guseinov, a fost chiar arestat în 1992 din cauza rolului jucat în înăbuşirea în sânge de către trupele ruse în ianuarie 1990 a manifestaţiilor de la Baku, organizate de naţionaliștii azeri.

Însă Aliev a răsturnat această tendinţă. Ministerul Securităţii Naţionale al Azerbaidjanului, condus din martie 1995 de Namik Abbasov, a fost un element-cheie al conducerii sale politice. Legăturile cu serviciile ruse de securitate au rămas strânse. în mai 1995, șeful securităţii ruse, Serghei Stepașin, a efectuat o călătorie la Baku, unde ˇs-a întâlnit cu președintele Aliev și a semnat un acord bilateral cu Namik Abbasov privind cooperarea în combaterea terorismului și a crimei organizate. Cei doi au convenit, de asemenea, să desfășoare exerciţii comune și să facă schimb de personal. „De acum înainte, remarca Stepașin, angajaţii Serviciului Federal de Securitate vor putea să vină să lucreze la Baku nestânjeniţi”. Nu era astfel subminată independenţa Azerbaidjanului prin crearea unor noi posibilităţi prin care rușii să se amestece în politica promovată de Baku? Aliev nu dădea impresia că ar fi ˇîngrijorat. El era plin de laude la adresa acordului, declarând că, în aceste vremuri grele, era important ca serviciile de securitate ale CSI să coopereze îndeaproape.

Petrecându-și întreaga carieră în KGB înainte de a devenit prim-secretar al Partidului Comunist din Azerbaidjan, în 1969, Gaidar Aliev cunoștea regulile jocului cu Moscova și este expert al supravieţuirii politice. Potrivit unui observator: „Vechii bolșevicii îşi amintesc că Aliev era unul dintre cei mai deștepţi și mai cosmopoliţi

politicieni”. „În locul comunismului am început să cred în Dumnezeu”, a afirmat el după ce a revenit în politică în 1993. Dar loialitatea sa faţă de Moscova era neclintită: „La urma urmelor, simt atât de multe lucruri care mă leagă de Rusia! Aș putea spune că sunt legat prin întreaga mea viaţă”. Pentru Aliev, aceasta era retorica de convenienţă. Confruntat cu presiunea constantă din partea Moscovei, în final el a cedat în octombrie 1995 și a fost de acord cu o tranzacţie petrolieră cu Occidentul, dar ţiţelul urma să fie transportat de pe platforma Mării Caspice prin conducte amplasate în Georgia și Rusia, via Cecenia.

Tranziţia politică a Armeniei a luat o cale diferită, deoarece președintele ales prin vot popular, Levon-Ter Petrosian, a reușit să rămână la putere, în pofida tensiunilor generate de îndelungatul conflict cu Azerbaidjanul, care a ţinut ţara pe picior de război. TerPetrosian, fost disident și vechi democrat, nu avea legături cu birocraţia de partid și KGB din Armenia și de la Moscova. însă guvernul său avea încă nevoie de un serviciu de securitate. Serviciul de securitate al Armeniei, Administraţia de Stat pentru Securitate Naţională (GUNS) a fost creată în locul KGB în noiembrie 1992. Paisprezece luni mai târziu, TerPetrosian a decis că instituţia trebuia revizuită. în ianuarie 1994, el a semnat un decret prin care suspendau toate operaţiunile acesteia, cu excepţia grănicerilor și a funcţionarilor tehnici. El l-a numit apoi pe Davit Șahnazarian în funcţia de șef în exerciţiu, ordonându-i să verifice personalul instituţiei și să elaboreze un regulament nou în decurs de trei luni, așa cum a procedat și Elţân cu serviciul său de securitate.

După cum era de așteptat, acţiunile lui TerPetrosian au generat serioase nemulţumiri în cercurile securităţii, unii susţinând că interesele privind securitatea Armeniei vor fi serios afectate. Totuși, majoritatea personalului de securitate a supravieţuit verificărilor – asemenea angajaţilor FSK din Rusiași Administraţia de Stat pentru Securitate Naţională a rămas intactă. TerPetrosian a lăudat administraţia de securitate, susţinând într-un

discurs din august 1994 că aceasta realizase mai mult în ultimele șase luni decât pe parcursul anilor precedenţi.

Mare parte a eforturilor depuse de serviciului de securitate a fost orientată înspre opoziţia politică internă a guvernului lui TerPetrosian. La începutul lui 1995, șeful securităţii, Șahnazarian (care a fost înlocuit de Serj Sarghistian în mai 1995), a rostit un mesaj televizat în care încerca să justifice măsurile luate de serviciul său împotriva principalului partid de opoziţie, pe motive că ar fi fost implicat în traficul de droguri și asasinate politice. Șahnazarian a relevat că FSK rus ajutase instituţia sa în investigaţii.

Un factor important a încurajat relaţiile strânse dintre guvernele și serviciile de securitate ale Rusiei și Armeniei, în pofida sentimentului naţionalist puternic și coeziunii etnice al acesteia din urmă. Armenia a depins în mare măsură de asistenţa militară rusă pentru a obţine succese în războiul împotriva Azerbaidjanului, început cu câţiva ani în urmă din cauza disputei asupra teritoriului enclavei Nagomâi Karabah. Deși relaţiile nu au fost întotdeauna lipsite de tensiuni, Erevanul nu poate risca înstrăinarea de Moscova și, din acest motiv, susţine constant politica Rusiei faţă de CSI.

STATELE DIN ASIA CENTRALĂ

Cele cinci state din Asia Centrală – Kazahstan, Kirghizstan, Tadjikistan, Turkmenistan și Uzbekistan – împărtășesc atitudini similare faţă de Rusia și CSI. Conducerea politică este dominată de foștii comuniști din perioada sovietică, care consideră ca fiind esenţială menţinerea legăturilor economice și militare cu Rusia, precum și a relaţiilor strânse cu aparatul rus de poliţie și informaţii. Chiar și președintele Kirghizstanului, Askar Akaev, considerat în general ca nu reformator independent, a respins ideea adoptării unei poziţii serioase împotriva reunificării cu Rusia. în același timp, conducătorii din Asia Centrală se confruntă cu realităţile unei noi structuri politice postsovietice și cu puternicele sentimente naţionaliste din statele lor.

Kirghizstanul are regimul politic cel mai emancipat din toate statele central-asiatice. Președintele Akaaaev, deși fost membru al Partidului Comunist, este unicul lider din această zonă care nu a fost un birocrat din eșalonul superior al partidului și ˚s-a exprimat deschis pentru transformările democratice. Rusia nu a exercitat aceleași presiuni asupra Kirghizstanului așa cum a procedat cu alte state CSI, iar guvernul lui Akaev nu a fost supus tentativelor de lovitură de stat și conflictelor etnice. Cu toate acestea, Kirghizstanul a respectat regulile jocului și conducerea sa nu ˚s-a consolidat suficient pentru a fi ˚în situaţia de a putea rupe vechile legături cu KGB.

Prezenţa fostului KGB – Comitetul pentru Securitatea Naţională a Kirghizstanului, condus de general-maior Anarbek Bakaev – poate asigura Moscovei mijloace de a-și exercita influenţa pe scena politică. însă, după cum reiese în prezent, acest serviciu nu joacă un rol politic important. Președintele Akaev este suficient de bine situat politic încât, aparent, nu are nevoie de serviciile de securitate pentru a suprima opoziţia.

În ceea ce privește Kazahstanul, care ocupă cel mai mare teritoriu dintre statele central-asiatice, președintele acestuia, Nursultan Nazarbaiev, este personificarea conducătorului comunist de tip vechi. Câştigându-și mandatul în referendumul din aprilie 1995 care-i permită să rămână în funcţia de președinte până în anul 2.000, el deţine ferm controlul. Nazarbaiev ˚s-a opus vehement dezmembrării Uniunii Sovietice în 1991 și a cerut, consecvent și puternic, recrearea structurilor economice și militare centrale care să unească membrii CSI. ıɲ ianuarie 1995, el și Elţân au semnat o declaraţie prin care se cerea crearea unei armate unite ruso-kazahe și a trupelor comune de grăniceri. Puterea vechii elite rusificate și prezenţa unei mari populaţiei rusofone în Kazahstan (peste 37 la sută) fac ca eforturile pentru independenţa reală faţă de Rusia să fie iluzorii. Statutul serviciului de securitate kazah și legăturile lui cu Rusia întăresc această impresie.

În iulie 1992, Sovietul Suprem kazah a adoptat o lege

de creare a Comitetului Securităţii Naţionale (Comitet Naţionalinoi Bezopasnosti sau KNB) pentru a înlocui KGB. Președintele comitetului, general-locotenent Bulat Baekenov, a asigurat opinia publică că aceasta nu era doar o schimbare de nume, deoarece KNB, spre deosebire de KGB, urma să protejeze interesele individului mai presus de cele ale statului. Reiese, oricum, că prerogativele noii instituţii de securitate erau asemănătoare cu cele ale predecesoarei sale. Ca și în cazul Ucrainei, Legea referitoare la organele de securitate naţională a Kazahstanului era izbitor de similară cu legea rusă (și prin urmare cu vechea lege a KGB).

Majoritatea foștilor angajaţi ai KGB, mulţi cu cariere îndelungate, continuă să lucreze în noul KNB. Președintele KNB, Baekenov, avea el însuși douăzeci de ani de activitate în KGB. El și-a susţinut puternic aparatul de securitate, afirmând în 1993 că spionii străini „și-au înteţit activităţile subversive” împotriva Kazahstanului și, de aceea, KNB avea nevoie de un personal mai numeros și de resurse mai mari. Evident acești spioni nu îi includeau și pe ruși, pe care Baekenov și alţi conducători kazahi îi tratau ca pe fraţii lor de nădejde. La începutul lui 1993, Baekenov și ministrul rus al securităţii din acea perioadă, Barannikov, au semnat un acord de cooperare într-o sferă largă de aspecte de securitate, inclusiv patrularea frontierelor și contrainformaţiile. Cei doi ˇs-au angajat „să-și unească eforturile în apărarea reciprocă a intereselor și paza instalaţiilor militare strategice”.

Anul următor, șeful securităţii ruse, Serghei Stepașin, a vizitat capitala Almafi pentru a elabora detaliile concrete ale cooperării dintre cele două servicii de securitate, împreună cu noul șef al KNB, general-maior Sat Tokpakbaev, care l-a înlocuit pe Baekenov la sfârșitul lui 1993. Au fost semnate câteva protocoale pentru operaţiuni comune într-o serie de probleme de securitate. în cadrul unei conferinţe de presă la Almati, Stepașin a justificat acordurile spunând că „dacă Rusia nu va ajuta la crearea serviciilor de contrainformaţii din statele CSI, aceasta va fi

realizat de către alţii”.

În ceea ce privește celelalte trei state din centrul Asiei, ele au urmat modelul Kazahstanului, menţinând vechiul KGB sub denumiri noi. Asemenea Kazahstanului și Kirghizstanului, Turkmenistanul dispune de un Comitet al Securităţii Naţionale (Komitet Naţionalinoi Bezopastnosti sau KNB) care a înlocuit vechiul KGB în 1992. Turkmenistanul are sistemul politic cel mai autoritar din toate statele central-asiatice. întreaga putere este concentrată în mâinile președintelui Saparmurat Niazov, al cărui mandat în funcţie a fost prelungit până în 1999, iar mass-media este controlată în întregime de stat care nu permite exprimarea punctelor de vedere ale opoziţiei.

KNB este crucial pentru supravieţuirea guvernului lui Niazov. Condus de general-maior Saparmurad Seidov, KNB îşi folosește prerogativele atotputernice în primul rând pentru lupta împotriva opoziţiei politice faţă de guvern. O tactică frecvent folosită de KNB este aceea de culegere a materialelor compromiţătoare asupra adversarilor lui Niazov pentru a-i acuza apoi de corupţie. KNB are relaţii de lucru strânse cu serviciile de securitate ruse, care au sprijinit eforturile KNB de suprimare a opoziţiei faţă de guvernul lui Niazov.

În Uzbekistan, președintele Islam Karimov conduce cu pumn de fier, iar parlamentul este controlat de membrii vechii nomenclaturi a Partidului Comunist. După cum remarca un fost responsabil uzbek: „Independenţa a fost pentru noi o glumă crudă. Oamenii au fost înșelaţi. Statul îi domină pe toţi în numele păcii și stabilităţii și, desigur, în numele statului”.

Serviciul Securităţii Naţionale al Uzbekistanului, condus din iunie 1995 de către general-maior Rustam Inoiatov, a fost deosebit de activ în urmărirea celor angajaţi în activităţi antistatale și a membrilor opoziţiei politice. Acest serviciu a luat măsuri severe împotriva infracţiunilor economice și a străinilor. într-un interviu din septembrie 1994, fostul șef de securitate a avertizat: „În cazul în care iese la lumină vreun amestec în treburile

noastre interne sau vreo încălcare a legii, renumita ospitalitate orientală va fi ˇînlocuită cu sancţiunile legii. Numai în acest an ˇs-au aplicat sancţiuni economice contra a 910 cetăţeni străini. Dintre aceștia, 193 au fost expulzaţi și trei străini au fost acuzaţi de infracţiuni penale”. Dizolvarea Uniunii Sovietice nu a avut un efect prea mare asupra Uzbekistanului; acesta încă mai trăiește în trecutul sovietic. După cum afirma un uzbek: „Trăim într-un stat poliţienesc cu care ˇs-ar putea mândri vechii bolșevici”. Politica Tadjikistanului a fost dominată de conflictul violent din interiorul ţării și de-a lungul frontierei cu Afghanistanul. A existat o opoziţie continuă faţă de guvernul condus de președintele Emomali Rahmonov. în 1992 opoziţia a preluat pentru scurt timp puterea, dar până la sfârșitul anului – după un război civil în care au dispărut mii de persoane – controlul a revenit elitei fostului Partid Comunist. Această elită a depins, pentru a putea supravieţui, de sprijinul forţelor ruse, precum și de aparatul de securitate dominat de ruși.

KGB din Tadjikistan a devenit întâi Comitetul Securităţii Naţionale și apoi, la începutul lui 1994, a fost transformat în Ministerul Securităţii, condus de către locotenent-colonelul Saidanvar Kamolov. Ca răspuns la critica adusă tacticii sale represive, Ministerul Securităţii a insistat, într-o declaraţie difuzată public la sfârșitul lui 1994, că „a apărat plin de abnegaţie guvernul constituţional, în condiţiile complexe ale războiului civil”. Serviciile de securitate ale Rusiei, împreună cu armata rusă și trupele de grăniceri oferă, fără îndoială, sprijin în această luptă.

Cooperarea dintre serviciile de securitate ruse și ale celorlalte state CSI are rădăcini adânci, care merg până în perioada sovietică, când KGB-urile din republici erau o prelungire a KGB-ului din Moscova. Atunci, ca și acum, aceste ramuri ale KGB erau mijloace-cheie pentru implementarea politicii Moscovei. în 1994, această politică a fost concentrată asupra procesului de reintegrare în cadrul CSI, un proces care a fost accelerat considerabil în

1995, în special din cauza poziţiei tot mai insistente a Moscovei. Ce a determinat modificarea politicii adoptate de către guvernul lui Elţân imediat după prăbușirea Uniunii Sovietice? Poate că Elţân dorea să trimită un mesaj de avertisment Occidentului: în cazul în care nu va primi ajutor de la vestici, va reîncepe refacerea imp˝eriului său. Poate că o altă cauză să fie faptul că Elţân anticipa alegerile prezidenţiale din 1996 și căuta să obţină sprijinul celor care deplângeau dezmembrarea Uniunii Sovietice și îl criticau pe el pentru aceasta. în sfârșit, desigur, Elţân, pur și simplu, voia să susţină interesele Rusiei în teritoriul pe care, de peste un secol, aceasta îl considera a-i aparţine.

CAPITOLUL ȘAPTE

SERVICIILE DE SECURITATE ȘI DREPTURILE OMULUI

Societatea este obișnuită cu o situaţie în care totul, bun sau rău, îi este dat de undeva de sus. În particular, aceasta se referă la drepturile omului, care nu sunt considerate încă în Rusia ca fiind inalienabile. Ideea acestor drepturile dăinuie, în parte, datorită atitudinii publice și, în mai mică parte, datorită atitudinii autorităţilor.

(Serghei Kovaliov, președintele Comitetului Rus pentru Drepturile Omului, august 1994)

Întrucât Rusia și alte foste republici sovietice au renunţat la sistemele comuniste de guvernare, chesţiunea drepturilor omului în fosta Uniune Sovietică pare a-și fi pierdut caracterul de urgenţă pe care l-a avut în perioada comunistă. Din păcate, totuși, deși atenţia lumii numai este concentrată asupra acestei probleme, ea nu a dispărut. într-adevăr, în unele state CSI, securitatea violează drepturile omului pe scară largă, tot așa cum a făcut KGB până spre sfârșitul anilor ¸80. Chiar și în Rusia, unde serviciile de securitate sunt ţinute în frâu mult mai mult, ele nu au renunţat complet la vechile obiceiuri și încă mai angajează ofiţeri KGB care i-au persecutat, în trecut, pe nonconformiștii politici.

În martie 1995, a fost efectuat un sondaj de opinie printre 650 de moscoviţi pentru a stabili punctele lor de vedere privind rezultatele *perestroikăi* după aproape un deceniu. Circa o treime din cei intervievaţi au afirmat că nu ˝s-a făcut niciun progres în democratizarea ţării și apărarea drepturilor omului, iar 26 la sută au afirmat că situaţia ˝s-a înrăutăţit. După cum au indicat organizatorii sondajului, aceste declaraţii negative ˝s-ar putea să fi reflectat pur și simplu nemulţumirea generală faţă de guvernul lui Elţân pentru o serie de motive, inclusiv invazia din Cecenia. Totuși, sondajul sugerează că un număr semnificativ de ruși nu consideră că problema drepturile omului ar fi fost rezolvată. Care este dosarul drepturilor omului pentru Rusia și statele CSI de la desfiinţarea KGB? în ce măsură vechile practici ale KGB sunt încă folosite?

DREPTURILE OMULUI ÎNAINTE DE PRĂBUȘIREA UNIUNII SOVIETICE

În anii ₹70, când Occidentul și-a exprimat, pentru prima oară, îngrijorarea faţă de respectarea drepturilor omului în Uniunea Sovietică, în ţară exista deja o mișcare pentru apărarea acestora. Scopurile mișcării, formată din câteva zeci de persoane care protestau deschis faţă de abuzurile regimului, erau modeste. Acești indivizi nu aveau obiective pe termen îndelungat, radical politice, ci încercau să promoveze libertatea de expresie și litera legii prin exercitarea presiunilor asupra conducerii politice. Ei se străduiau, de asemenea, să mobilizeze opinia publică occidentală pentru a obliga regimul sovietic să se schimbe.

Militanţii sovietici pentru drepturile omului și-au plătit scump disidenţa care i-a adus în faţa uneia din cele mai represive poliţii din lume, KGB. Operând cu binecuvântarea conducerii Partidului Comunist, KGB a eliberat din lesă mii de ofiţeri de interne într-o campanie brutală de a suprima mișcarea incipientă. Ca rezultat, mulţi disidenţi și-au pierdut slujbele și au fost fie exilaţi, fie încarceraţi sau trimiși în lagăre de muncă, unde condiţiile dure le-au ruinat sănătate și unora le-au provocat moartea.

Unii au fost închiși în spitale de psihiatrie, una dintre pedepsele favorite ale președintelui KGB Iuri Andropov, căci astfel se evita publicitatea unui proces în justiţie.

Deși aceste mișcări au avut mici succese, în special prin atragerea atenţiei internaţionale asupra abuzurilor la adresa drepturilor omului, o schimbare reală nu a venit decât odată cu era lui Gorbaciov, când arestările disidenţilor ˇs-au redus treptat la jumătate și libertatea de expresie a devenit o realitate, pentru întâia oară în istoria sovietică. La finele anilor z80 protestatarii aveau voie să demonstreze fără a fi ˇîmprăștiaţi de poliţie, iar publicaţiile independente *(samizdat)* au înflorit. Presa oficială a intrat repede în ritm, având curajul să critice regimul și să prezinte deschis faptele.

Între timp, KGB-ul, a cărei primă sarcină fusese suprimarea disidenţei politice, ˇs-a trezit legat de mâini. Activităţile sale erau limitate la operaţiuni în spatele scenei, cum ar fi infiltrarea în grupările independente tot mai numeroase și culegerea de informaţii pentru a fi folosite în cazul unei inversări a climatului politic. De fapt, o asemenea schimbare nu depășea tărâmul posibilului. Gorbaciov a făcut mult pentru democratizarea ţării și pentru limitarea abuzurile la adresa drepturilor omului, însă nu a reușit să realizeze un singur lucru care ar fi asigurat durata noilor libertăţi: el nu le-a garantat prin lege.

În pofida promisiunilor continui privind reformele majore în codurile penale, care datează încă din perioada 1960 – 1961, vechea legislaţie, cu unele excepţii, a rămas în vigoare. Justiţia nu a devenit independentă, ci a continuat să fie un slujitor al regimului. Deși autorităţile nu mai aplicau vechile legi represive, drepturile cetăţenilor sovietici continuau să depindă de voinţa celor de la putere. în mai 1988, un raport publicat de Comisia de Securitate și Cooperare în Europa afirma următoarele: „Pentru a măsura progresul pe care l-au făcut sovieticii în sfera drepturilor omului, este necesar să privim dincolo de activităţile pe care le-au tolerat sub conducerea lui

Gorbaciov, și să vedem libertăţile pe care le-au asigurat. Nu e dificil de întreprins o astfel de cercetare pentru a descoperi că în această privinţă nu ˇs-a făcut mare lucru”.

De fapt, Gorbaciov, în pofida imaginii sale de democrat în Vest, a întărit unele legi împotriva disidenţei, deși, datorită naţionalismului antirusofon în creștere, atenţia se concentra mai mult asupra mișcărilor etnice separatiste, decât asupra criticilor individuale la adresa regimului. în iulie 1988, guvernul a emis un decret de interzicere a manifestaţiilor publice, făcându-i pe participând pasibili de pedeapsă. Nouă luni mai târziu, răspunzând presiunilor din partea democraţilor, regimul Gorbaciov a amendat draconicul Articol 70 din Codul Penal prin excluderea termenului „agitaţie și propagandă antisovietică”, care oferise KGB scuza de apune laolaltă toate tipurile de nonconformism politic, după bunul plac. Gorbaciov a introdus alte amendamente la Articolul 70 care au contrabalansat această schimbare. Ca rezultat, KGB dispunea, în continuare, de baze legale solide pentru suprimarea disidenţei politice sau naţionaliste.

Parlamentul l-a obligat pe Gorbaciov, în vara anului 1989, să elimine cele mai stridente trăsături ale acestor amendamente. Dar în momentul în care a devenit președinte în martie 1990, el ˇs-a folosit de prerogativele sale ample pentru a introduce o lege absolut nouă: „Legea privind responsabilitatea sporită pentru încălcarea egalităţii naţionale a cetăţenilor și violarea prin forţă a integrităţii teritoriului URSS”. Legea adăuga o altă clauză Articolului 70 și întărea sancţiunile penale. De asemenea, consolida legea din 1988 împotriva manifestaţiilor prin interzicerea participării la asociaţii publice, mișcări sau partide care „instigau la ostilitate etnică sau violau integritatea teritorială a URSS”. Noile prevederi erau menite să acorde regimului o bază legală pentru combaterea revendicărilor separatiste ale naţionaliștilor nerusofoni în locuri precum Georgia și statele baltice, unde Gorbaciov trimisese deja trupe pentru suprimarea tulburărilor naţionaliste.

De formaţie jurist, Gorbaciov și-a concentrat efortul considerabil asupra politicii juridice, redefinind relaţiile dintre cetăţeni și stat prin modificările aduse legislaţiei. însă, după cum declara Robert Sharlet, „reformele sale juridice erau retrograde și iniţiate exact împotriva disidenţei, ceea ce sugerează că el avea tradiţionala „ambivalenţă bolșevică" faţă de lege. Deși a iniţiat *glasnosti* și democratizarea, acestea erau reforme de suprafaţă pe care Gorbaciov dorea să le ţină sub control. El a căutat continuu să-și apere guvernul de excesele reformelor sale, acordând statului mai multe prerogative legale tocmai pentru a diminua efectul acestor reforme. Drept rezultat și atitudinea faţă de drepturile omului a înregistrat aceeași ambivalenţă.

DREPTURILE OMULUI ȘI LEGEA SUB ELŢÂN

În calitate de președinte cu largi prerogative legislative și executive, Elţân a avut posibilitatea să influenţeze semnificativ respectarea drepturilor omului în Rusia începând din 1991. în cea mai mare parte, modul său de abordare a acestei chesţiuni a fost similar cu cel al lui Gorbaciov. La suprafaţă – cel puţin până la invazia Ceceniei – atitudinea faţă de situaţia drepturilor omului a fost pozitivă. Deţinuţii politici, represiunile religioase și restricţiile privind libertatea de mișcare sunt, în cea mai mare parte, fenomene ale trecutului. Mass-media rusă, adesea extrem de critică la adresa regimului lui Elţân, oferă un exemplu demn de luat în seamă în privinţa exprimării nestânjenite. Dar introducerea fermă a acestor drepturi în legislaţie a fost un proces îndelungat, încărcat de contradicţii.

Ca să nu mai spunem că administraţia lui Elţân nu a făcut nimic pentru ca sistemul juridic să apere mai mult drepturile omului, în iunie 1992, Codul de Procedură Penală a fost amendat pentru a acorda oricărui deţinut dreptul imediat la un avocat (nu ca în trecut, după primul interogatoriu), precum și dreptul de a revendica reexaminarea juridică a legalităţii și temeiurilor pentru detenţie. Legea din 1992 privind statutul judecătorilor a

fost elaborată pentru a oferi mai mult respect faţă de această profesie, prin majorarea salariilor și beneficiilor. Noua Constituţie a Rusiei, adoptată prin referendumul din decembrie 1993, creează un sistem juridic independent, în care Indecătorii sunt inamovibili și se bucură de imunitate. Cu toate acestea, este nevoie de timp pentru pregătirea judecătorilor pentru ca sistemul să funcţioneze eficient. Iar Procuratura, coruptă și ineficientă, însărcinată să supravegheze sistemul juridic penal, urmează să fie reformată. Deși o nouă lege referitoare la Procuratură urma să fie adoptată în toamna anului 1995, nu era deloc evident faptul că va duce la un sistem eficient de supraveghere care să asigure respectarea legalităţii de către organele de securitate și poliţie.

Mai mult, aceste schimbări pozitive au fost adesea contrabalansate de alte legi, menite să apere mai degrabă statul decât pe individ. Decretul impetuos împotriva infracţionalităţii emis de Elţân în iunie 1994, prezentat înainte, este un exemplu concludent în acest sens. Printr-o lovitură mârșavă, decretul priva persoanele suspecte de dreptul de a fi protejate împotriva interceptării convorbirilor telefonice, a percheziţiilor și confiscărilor fără mandat și împotriva unei detenţii îndelungate fără condamnare. Mai târziu, în martie 1995, Elţân a emis un ordin împotriva fascismului, care acorda securităţii drepturi și mai mari pentru arestarea și anchetarea suspecţilor.

Noul proiect al Codului de Procedură Penală, în ultima fază de adoptare la sfârșitul verii 1995, este un alt exemplu. Potrivit acestui proiect, elaborat de Administraţia Legislaţiei de Stat a președinţiei, persoanele aflate în arest nu pot depune cereri de apel la tribunal, ci doar la Procuratură pentru a protesta împotriva reţinerii lor. Articolul 203 al Codului permite poliţiei să supravegheze telefoanele și să pătrundă în incinte particulare fără mandat „în cazurile care nu suportă amânarea”. Proiectul stipulează numirea unui „procuror special” de către președinte pentru a aduce „persoane sus-puse” în faţa

justiţiei, subminând astfel principiul judecătorilor independenţi. Toţi deţinuţii, cu excepţia celor care intră în categoriile speciale stabilite de legea contra infracţionalităţii a lui Elţân, pot fi reţinuţi timp de până la șapte zile (faţă de șaptezeci și două de ore) înainte de completarea acuzaţiilor, în timp ce avocatul apărării nu ia cunoștinţă cu materialele cazului penal până când nu ˇs-a încheiat cercetarea preliminară.

Asemenea lui Gorbaciov, și Elţân a „cârpit" legile privind crimele de stat (politice), de care se ocupă serviciile de securitate. în 1992, Articolul 70 (arma legală împotriva opoziţiei politice) a fost extins din nou, iar o clauză suplimentară a fost adăugată Articolului 79 (manifestări de masă) referitoare la „zădărnicirea activităţii organelor constituţionale ale puterii" prin acţiuni de forţă, și la nerespectarea rezoluţiilor Sovietului Suprem.

Care era semnificaţia acestor amendamente? Textul lor era suficient de vag așa că puteau fi interpretate după voie în instanţă și îi asigurau lui Elţân baza legală de a acţiona împotriva oponenţilor politici și separatiștilor etnici. într-adevăr, confruntarea sângeroasă cu oponenţii săi parlamentari în octombrie 1993 a fost justificată de afirmaţia că aceștia „violau Constituţia". Mai recent, la invadarea Ceceniei, președintele și consilierii săi ˇs-au referit în repetate rânduri ia ceea ce numeau eforturile clandestine ale guvernului lui Djohar Dudaev de a schimba Constituţia prin forţă. Dudaev revendica independenţa Ceceniei și, respectiv, secesiunea de Federaţia Rusă, al cărei teritoriu este inviolabil potrivit Constituţiei.

Parlamentul rus, deși ˇs-a opus multor iniţiative politice ale lui Elţân, a fost la fel de înclinat să promoveze legi dure care să asigure poliţiei o autoritate largă în privinţa drepturilor omului. în iulie 1995, Duma a adoptat o nouă lege privind *Activitatea de cercetare și anchetă,* care a fost înaintată de administraţia președintelui pentru a înlocui legea din 1992. Aceasta lărgea lista instituţiilor îndreptăţite să desfășoare operaţiuni de anchetă, fiind

incluse Garda Financiară federală, Serviciul vamal și Serviciul de Securitate al președinţiei condus de Koijakov. De asemenea, instituţiile de anchetă se bucurau de prerogative mai mari decât cele prevăzute în legea anterioară. De exemplu, anchetatorii aveau acum la dispoziţie patruzeci și opt de ore în loc de douăzeci și patru pentru a cere aprobare pentru interceptarea convorbirilor telefonice efectuate deja și pentru percheziţiile întreprinse fără mandat. Au fost înmulţite motivele pentru desfășurarea acestor acţiuni care violau drepturile individuale, astfel că anchetatori puteau justifica mai ușor legalitatea deciziilor lor în efectuarea unor asemenea investigaţii.

În aceeași lună, deputăţii Dumei de Stat au adoptat în sfârșit un nou proiect de Cod Penal al Federaţiei Ruse care fusese supus revizuirii timp de cinci ani. Codul extindea prerogativele legii referitoare la nerespectarea egalităţii naţionale și rasiale, care se poate solda cu închisoarea până la cinci ani. Ambiguitatea acestei legi a dat frâu liber unor încălcări serioase ale drepturilor omului. Procurorii și judecătorii beneficiau de o mare libertate în a decide ce reprezintă „acte îndreptate spre incitarea la ostilitate și discordie socială, naţională, rasială sau religioasă”, o acuzaţie ce putea fi ușor adusă într-o societate cu atât de multe grupări etnice și religioase.

Experţii juridici consideră că noul cod este o sinteză a versiunilor prezentate de președinte și Dumă, reprezentând o îmbunătăţire semnificativă faţă de vechiul cod, care data de la începutul anilor ⁊60 și era lipsit de sancţiuni eficiente împotriva crimei organizate. Acesta este un adevăr. Chiar ˇs-ar putea argumenta că legile din Statele Unite referitoare la anumite infracţiuni, acordă, de asemenea, agenţiilor menite a le aplica, o marjă de interpretare considerabilă. Însă, spre deosebire de SUA, Rusia nu are o tradiţie în respectarea drepturilor legale și un sistem de justiţie bine consolidat și democratic pentru interpretarea și aplicarea legilor. Astfel, apare un pericol mai mare ca legile penale să fie aplicate arbitrar de către

organele de securitate.

Tendinţa ca, în procesul de elaborare a legilor, statul să fie favorizat în detrimentul individului, susţinută atât de administraţia lui Elţân cât și de parlament, era și mai îngrijorătoare, întrucât multe din noile legi se refereau la infracţiunile anchetate de forţele de ordine, care aveau o tradiţie în încălcarea flagrantă a drepturilor omului. Chiar în atmosfera de pluralism politic și libertate de expresie din timpul lui Elţân, forţele de ordine nu au încetat să se folosească de lege pentru a adopta tactici de tip KGB-ist.

CAZUL MÂRZAIANOV ȘI SECRETELE DE STAT

Cazul Mârzaianov este un bun exemplu în acest sens. în perioada sovietică, păstrarea secretului era un element-cheie al sistemului totalitar juridic. Potrivit unei surse occidentale: „Noţiunea de încălcare a legii în chesţiune [dezvăluirea secretelor de stat] ˇs-a extins, de la începuturi foarte modeste, într-un principiu amplu de politică juridică ſu întrebuinţări variate și multiple și a devenit o armă majoră a mecanismului de control al regimului, în special în anii postbelici. Nu numai că păstrarea secretului justifica cenzura dusă la extrem, dar era folosită și pentru a împiedica oamenii să plece în străinătate (pe motivul că aveau acces la informaţii secrete) și să aibă relaţii cu străinii.

Faptul că guvernul lui Elţân ˇs-a preocupat, în 1993, de elaborarea unei noi legi de păstrare a secretului însemna că nu era pregătit să se despartă de această armă puternică. Interdicţiile privind dezvăluirea secretelor au rămas un potenţial mijloc de control al oricăror exagerări (din punctul de vedere al puterii) în privinţa drepturilor omului. Legea, aspru criticată de militanţii pentru drepturile omului, prevederea în detaliu procedura prin care se stabilește ce informaţie este secretă și cum trebuie protejată. Conceptul de păstrare a secretului a primit o interpretare amplă. Potrivit legii, clasificarea secretă se putea referi la informaţiile privind politica externă, economie, apărare, culegerea de informaţii și contrainformaţii. O listă exactă – cuprinzând informaţiile

care erau clasificate ca fiind secret de stat și instituţiile și departamentele care erau autorizate să clasifice informaţia în acest fel – urma să fie făcută publică la o dată ulterioară. Deși lista promisă nu a mai apărut, Elţân a emis totuși un decret în 1994, prin care autoriza șefii a treizeci și opt de ministere și departamente să decidă ce material este secret.

Pedeapsa pentru dezvăluirea unui secret de stat (Articolul 75 din Codul Penal rus, aplicat de organele de securitate) era severă: până la cinci ani închisoare. Mai mult, legea prevedea (datând din perioada lui Andropov) că dezvăluirea secretelor economice, care nu au fost niciodată clar definite, era o infracţiune pasibilă cu închisoarea până la trei ani.

În general, în timpul lui Elţân forţele de ordine nu au folosit legile referitoare la păstrarea secretului pentru a urmări în justiţie pe individ, însă au fost și unele excepţii. Pe 22 octombrie 1992, ofiţerii de la Ministerul rus al Securităţii au arestat doi chimiști, Vil Mârzaianov și Lev Fiodorov, autorii unui articol apărut în ziarul *Moskovskie Novostim* septembrie 1992, intitulat „Politica otrăvită”. Deși Fiodorov a fost eliberat în aceeași zi, Mârzaianov a fost acuzat de dezvăluirea secretelor de stat și întemniţat în închisoarea Lefortovo din Moscova. Unsprezece zile mai târziu, ca urmare a protestelor publice crescânde, Mârzaianov a fost eliberat, până la proces.

Ce secrete dezvăluise, chipurile, acesta? Mârzaianov, angajat al Institutului de stat pentru cercetări ştiinţifice în domeniul chimiei organice și tehnologiei, a afirmat că oamenii de ştiinţă ruși din institutul său elaboraseră o nouă armă chimică mai toxică decât cele deţinute de SUA. Deși Rusia nu a violat efectiv vreun acord internaţional (deoarece de abia urma să semneze Convenţia ONU asupra Armelor Chimice), dezvăluirea era, totuși, jenantă. Rusia îşi declarase intenţia de a adera la Convenţie (ceea ce a și făcut în 1993) și susţinea că nu mai face cercetări pentru fabricarea armelor chimice.

Ministerul Securităţii ˇs-a apărat de acuzaţiile aduse

de critici că ar persecuta o persoană nevinovată care nu era de acord cu politica oficială. După cum afirma adjunctul pentru relaţii publice, A.P. Kondaurov: „Ministerul Securităţii, în conformitate cu Legea Organelor Federale de Securitate, este însărcinat și răspunde de apărarea secretelor de stat. Lucrătorii noștri nu au dreptul – repet, nu au dreptul – să-și întoarcă privirea și să nu acţioneze atunci când se încalcă legea”. Ministerul Securităţii a mers înainte cu procesul intentat lui Mârzaianov. în aprilie 1993, anchetatorul-șef al cazului, Viktor Șaharin, a chemat un reporter de la *Baltimore Sun* să se prezinte la închisoarea Lefortovo pentru interogatoriu. Reporterul scrisese un articol pentru publicaţia sa în care îl cita pe Mârzaianov. A fost pentru prima oară, de la prăbușirea URSS, când un ziarist a fost convocat de către forţe de ordine să depună mărturie într-un caz privind secretul de stat.

Procesul a început în ianuarie 1994, când Mârzaianov a compărut în faţa Tribunalului Municipal din Moscova alături de avocatul său. Acuzatul a susţinut tot timpul că nu divulgase niciun fel de secrete, pentru că informaţia din articolul său era de natură generală și nu oferea niciun detaliu tehnic. Nu era, a afirmat acesta, de niciun folos spionilor străini. Pe deasupra, deși exista o lege privind secretele de stat, ea fusese adoptată după arestarea lui Mârzaianov și lista, promisă, cu informaţiile care urmau să fie clasificate ca secrete, nu a mai fost publicată niciodată. Elţân se pare că a semnat „o listă provizorie a secretelor de stat” la scurt timp după apariţia articolului lui Mârzaianov, însă nimeni nu a văzut-o. Mârzaianov și avocatul său au solicitat instanţei ca acuzarea să prezinte lista, pentru a vedea exact care erau reglementările încălcate de Mârzaianov, însă curtea a refuzat.

Mârzaianov a ripostat anunţând că nu va mai compărea în instanţă. Ziua următoare, după ce nu ˇs-a mai prezentat la proces, el a fost arestat de către organele de securitate. Arestarea a fost în beneficiul chimistului, întrucât a atras și mai mult atenţia publică faţă de situaţia

sa și a stârnit protestele a numeroase grupări pentru drepturile omului. Sub presiunea unei publicităţi negative crescânde, administraţia lui Elţân a decis că era momentul să pună capăt cazului. Consilierul pe probleme de securitate naţională, Iuri Baturin, de formaţie avocat, a declarat presei că președintele intenţiona să-și folosească prerogativele pentru sistarea procesului împotriva lui Mârzaianov pe motivul că era încălcată Constituţia (Articolul 15 al noii Constituţii ruse prevede că toate legile și normativele legale care îngrădesc drepturile omului nu pot fi aplicate până când nu au fost date publicităţii). Pe 11 martie 1994, acuzaţiile împotriva lui Mârzaianov au fost brusc anulate și el a fost eliberat din închisoare.

De ce a permis guvernul lui Elţân continuarea procesului împotriva lui Mârzaianov? Rezultatul final, la urma urmelor, a pus sub semnul întrebării intenţiile democratice ale guvernului rus și a suscitat obiecţii că Ministerul Securităţii ar fi apelat la metodele KGB. Răspunsul se află, probabil, în faptul că Mârzaianov era mai mult decât „un ghimpe” pentru organele de securitate, care supărase prin dezvăluirile sale răspicate. El era un om de știinţă important care cunoștea ultimele evoluţii în cercetarea armelor chimice și care milita, de câţiva ani, pentru a face lumea să înţeleagă daunele pe care producţia de arme chimice le poate aduce sănătăţii. Mârzaianov și-a atras ura crescândă a șefilor, deoarece devenise tot mai critic la adresa celor petrecute în sfera sa de activitate. Iar cele scrise despre intenţiile secrete ale complexului chimico-militar de a ocoli acordurile internaţionale a fost picătura care a vărsat paharul.

Potrivit lui Mârzaianov, conducerea superioară a acestei birocraţii chimico-militare instigase la arestarea și trimiterea lui în instanţă. însă numai administraţia lui Elţân putea să aprobe aceste decizii, știindu-se bine că procesul avea să se bucure de multă publicitate în Occident. Ministerul Securităţii a fost plin de zel în eforturile sale de a-l pedepsi pe Mârzaianov pentru presupusele sale delicte. Cazul a trimis un mesaj

ameninţător democraţilor: drepturile lor nu erau protejate de sistem. Unica posibilitate de apărare împotriva abuzurilor era publicitatea. însă, oricât de eficientă era publicitatea în a constrânge conducerea politică rusă să dea înapoi, ea nu se putea substitui legii.

CÂND *GLASNOST* MERGE PREA DEPARTE

Guvernul rus nu a mai recurs la urmărirea injustiţie pentru încălcarea „secretelor de stat" pentru a închide gura criticilor din presă. însă organele de securitate continuă să folosească legea privind secretul de stat ca mijloc de intimidare a mass-media. în martie 1995, de exemplu, publicaţiei *Moskovskie Novosti* i ˚s-a adus la cunoștinţă că ziarista Natalia Ghevorkian a publicat date secrete într-un articol despre compania de stat pentru exportul de armament, „Rossvoorujenie". Ea a fost obligată să-și dezvăluie sursele în faţa autorităţilor.

Serviciile de securitate au declanșat o campanie la începutul lui 1995 pentru discreditarea ziariștilor care criticau guvernul și pentru a spori îngrijorarea generală privind încălcarea legilor privind păstrarea secretului. Reacţia dură a presei la invazia Ceceniei a reprezentat îmboldul imediat pentru această campanie. După declaraţia televizată a președintelui Boris Elţân, la sfârșitul lunii decembrie 1994, în care îi acuza pe ziariștii ruși că acceptau bani de la ceceni, Serviciul Federal de Contrainformaţii (FSK) a pornit ofensiva. Responsabili ai serviciului au început să-i furnizeze lui Elţân dovezi privind respectivele remuneraţii și au promis să le facă publice (ceea ce nu au făcut niciodată). Un comentator al ziarului *kvestia* scria: „Acţiunile autorităţilor sunt de înţeles – ele sunt iritate de unanimitatea rar întâlnită a presei referitoare la prezentarea evenimentelor din Cecenia. Poziţia lor trebuie explicată într-un fel rușilor. Metodele folosite provin dintr-un arsenal al trecutului atât de bine cunoscut nouă".

Între timp, instituţia soră a FSK, Ministerul Afacerilor Interne (MVD), îi avertiza pe ziariștii care prezentau evenimentele din Cecenia că trebuie să respecte

legile referitoare la secretul de stat. Centrul pentru relaţii publice al MVD a emis o declaraţie la sfârșitul lui decembrie, susţinând că ziariștii ruși foloseau toate mijloacele posibile pentru a convinge personalul militar din Cecenia să divulge informaţii secrete. MVD a propus publicarea unor reglementări de urgenţă care să-i împiedice pe ziariști să comită asemenea abateri.

Și mai amenințător era un raport al FSK, care a ajuns pe căi ocolite și la ziarul independent *Nezavisimaia Gazeta* la mijlocul lunii ianuarie. Amintind metodele din vremea războiului rece, raportul arăta cum *serviciile speciale americane* (CIA) foloseau, se pare, fundaţii particulare și organizaţii de cercetare, inclusiv cele de pe lângă universităţi, pentru a desfășura acţiuni de spionaj și subversiune în Rusia. Pretinzând că sunt profesori independenţi, oameni de afaceri și cercetători, acești vizitatori americani erau de fapt plătiţi de CIA pentru a culege informaţii în vederea subminării procesului politic din Rusia și a capacităţii ei de apărare. Potrivit FSK, contactele necontrolate dintre străinii veniţi în vizită și rușii deţinători ai unor secrete și dezvăluirile necontrolate din presa rusă ofereau spionilor străini un acces fără precedent la informaţia secretă. Raportul recomanda adoptarea unor măsuri urgente pentru contracararea acestui fenomen și limitarea fluxului de informaţii pentru străini prin intermediul presei. De asemenea, trebuia instituit un control mai mare asupra persoanelor cu acces la informaţii secrete care călătoreau în străinătate, se spunea în raport.

În același timp, în presă apăreau relatări despre instrucţiunile speciale transmise de FSK câtorva ministere rusești privind reglementarea contactelor cu străinii. Deși FSK a negat o asemenea știre, purtătorul său de cuvânt a afirmat totuși că „este strict de competenţa guvernului federal să definească măsurile de protejare a secretelor de stat, așa cum este și de competenţa instituţiilor și organizaţiilor ale căror activităţi sunt legate de secrete de stat sau comerciale”.

Acesta era și punctul de vedere al președintelui Elţân. în discursul său în faţa FSK, ţinut în mai 1994, el a acordat o atenţie deosebită problemelor tot mai imp ˇcrioase de apărare a secretelor de stat și a subliniat că FSK trebuie să-și sporească eforturile în acest domeniu: „Prăbușirea sistemului secretelor de stat provoacă o alarmă serioasă... Este esenţial să folosiţi la maximum prerogativele de care dispuneţi. înainte de toate, să impuneri respectarea întocmai a cerinţele privind apărarea secretelor de stat”.

RESTRICŢII PRIVIND LIBERTATEA DE MIȘCARE

La fel ca și în trecut, regulamentul de păstrare a secretului este invocat câteodată de forţele de ordine pentru a-i împiedica pe cetăţenii ruși să plece în străinătate, fie în vizită, fie definitiv. Potrivit Legii de intrare și ieșire din Federaţia Rusă, adoptată în ianuarie 1993, anumite persoane pot să nu primească permisiunea de a părăsi Rusia pe motivul că ar avea acces la secrete de stat. în asemenea cazuri, se impune o perioadă de așteptare de cinci ani de la încetarea accesului la aceste informaţii. Evident, această restricţie este aplicată mult mai rar decât în trecut. Noua lege se referă numai la cei care au avut acces la cele două nivele principale de importanţă a secretelor – „strict secret” și „informaţii de importanţă specială” – și acordă persoanelor care au fost refuzate dreptul de a depune cerea de recurs asupra deciziei la o comisei specială, care în unele cazuri a anulat refuzul.

Una din problemele generate de lege, după cum a evidenţiat organizaţia pentru drepturile omului „Helsinki Wat[h”, este aceea că o persoană care solicită permisiunea de a părăsi ţara ar trebui să-și dea demisia din funcţia pe care o ocupă dacă ea presupune acces la informaţii secrete de mare importanţă, după care mai are de așteptat cinci ani pentru a obţine dreptul de a părăsi ţara. De asemenea, permisiunea de a pleca în cazurile în care este vorba de persoane care cad sub incidenţa legii privind păstrarea

secretului depinde, în final, de serviciile de securitate care, judecând după declaraţiile lor publice, nu sunt înclinate spre flexibilitate. Deși numărul celor refuzaţi este destul de redus în prezent, oficialii din securitate nu prea pot fi ˟împiedicaţi să-și modifice politica și să se folosească, după bunul plac, de motivul păstrării secretului pentru a zădărnici emigrarea.

Restricţiile privind libertatea de mișcare în cadrul Rusiei reprezintă o problemă mai mare pentru drepturile omului. Autorizarea de rezidenţă *(propiskd),* care cere persoanelor să aibă permise de rezidenţă emise de autorităţile locale pentru a putea locui în majoritatea orașelor mari, este încă în vigoare, în pofida eforturilor democraţilor de a o anula. în timpul crizei din octombrie 1993, când Elţân a decretat stare de urgenţă la Moscova, primarul Iuri Lujkov a decis să aplice legea prin expulzarea, cu ajutorul poliţiei, a mii de persoane de naţionalitate caucaziană sau central-asiatică din oraș, pe motiv că nu aveau permise de rezidenţă. Această acţiune, evident discriminatorie, aplicată selectiv pentru anumite grupări etnice, a creat un precedent nefavorabil. După cum afirma un expert occidental: „Etnicizarea politicii este foarte periculoasă într-o ţară cu 30 de milioane de persoane de origine nerusofonă și când milioane de ruși trăiesc în alte 14 foste republici sovietice”. în ianuarie 1995, la scurt timp după invadarea Ceceniei, poliţia din Moscova a primit ordin să percheziţioneze hoteluri, căminele și alte domicilii ale caucazienilor pentru a-i expulza pe cei care nu aveau permise de rezidenţă.

ALTE FORME DE REPRESIUNE

Serviciile de securitate se folosesc și de metode extrajuridice pentru a suprima libertatea de exprimare. în timpul crizei din octombrie 1993 de la Moscova, se pare că forţele de ordine au bătut peste douăzeci de ziariști care încercau să prezinte evenimentele, generând proteste vehemente din partea grupărilor pentru drepturile omului. Societatea „Memorial” a dat publicităţii o declaraţie în care se plângea de „tratamentul crud, inuman și umilitor”

al forţelor de securitate în perioada stării de urgenţă. Chiar și cei care au acceptat decizia președintelui de a lua cu asalt Casa Albă au considerat că reprimarea ulterioară a grupărilor de opoziţie și presei era îngrijorătoare. Desigur, era un moment de criză, însă faptul că guvernul ˇs-a bazat pe poliţie, pe forţele de securitate și armată demonstra cât de fragilă era democraţia în Rusia și cât de ușor putea fi erodată în numele reinstaurării ordinii.

O acţiune similară de reprimare a avut loc și în Cecenia în timpul invaziei începute în decembrie 1994. Potrivit comisarului pentru drepturile omului Serghei Kovaliov, care se afla în Cecenia în acel moment, forţele de ordine „au împiedicat continuu activitatea corespondenţilor în zona de război, au recurs la forţă pentru a-i intimida pe reporteri chiar prin maltratare, ameninţări cu moartea și confiscarea materialelor”. Aceasta a continuat în următoarele câteva luni, ziariștii fiind reţinuţi timp îndelungat la punctele de control ale poliţiei și adesea ameninţaţi cu violenţa.

Deși nu ˇs-a dovedit nimic, este foarte probabil ca FSK și alte structuri ale poliţiei să fi jucat un rol în instigarea la violenţă împotriva ziariștilor și militanţilor pentru drepturile omului. Astfel de acte de violenţă, incluzând asasinate înfăptuite de criminali neidentificaţi, făceau parte din tactica standard a KGB folosită împotriva disidenţilor incomozi. în zilele anterioare politicii de *glasnost,* asemenea practici erau ascunse cu ușurinţă de KGB întrucât acesta deţinea controlul asupra informaţiilor și putea acoperi ușor faptele. Deși *glasnost* și anchetele presei au făcut ca ascunderea unor astfel de practici să fie mai dificilă, creșterea rapidă a criminalităţii și corupţiei în Rusia a oferit o mult așteptată motivaţie pentru a se învălui în mister actele de violenţă inspirate de poliţie. Opinia publică ˇs-a obișnuit cu ideea creșterii tot mai mari a nivelului infracţionalităţii și presupune, astfel, că actele de violenţă sunt comise de mafie.

Mărturii tot mai detaliate privind legăturile dintre serviciile de securitate și mafia au condus, totuși, la

părerea că violenţa este comisă câteodată cu complicitatea sau chiar la cererea serviciilor de securitate. în asemenea cazuri, victima nu are nicio legătură cu crima organizată, ci este cineva care a criticat deschis guvernul. Un prim caz de acest gen a avut loc în martie 1992, când persoane neidentificate l-au bătut pe Boris Pustinţev, membru al Societăţii „Memorial”, care activa într-o mișcare ce revendica desființarea serviciilor de securitate ruse.

Mai recent, fostul disident Serghei Grigorianţ, șeful Fundaţiei „Glasnost” (o altă grupare pentru drepturile omului) și organizatorul unei serii de conferinţe pe tema „KGB: Ieri, astăzi și mâine” a fost victima unei serii de evenimente nefericite, încheiate cu o tragedie personală. Nenorocirile au început în 1994, când secretarul său personal, care a plecat cu mașina de la Moscova spre Kaluga pentru a recupera arhivele lui Grigorianţ, confiscate anterior de KGB, a fost lovit de o altă mașină și era cât pe ce să fie ucis. în martie 1994, persoane neidentificate au pătruns în birourile fundaţiei și au furat documente și materiale. Cinci luni mai târziu, Grigorianţ însuși a fost bătut crunt de niște huligani (care nu au fost prinși niciodată) în apropierea locuinţei sale din Moscova. Și, în sfârșit, în ianuarie 1995 fiul lui Grigorianţ, Timofei, în vârstă de douăzeci de ani a fost lovit mortal de un șofer neidentificat pe când se întorcea seara acasă. în opinia multor democraţi ruși, această succesiune de accidente purta amprenta familiară a serviciilor de securitate, care apela la strategiile KGB pentru a-i intimida pe cei care-i erau ostili.

Personalităţi ale presei au fost adesea victimele unor asemenea acte de violenţă. în septembrie 1994, Bella Kurkova, director al unei companii de radio și televiziune din Sankt Petersburg, a fost bătută crunt în apropierea locuinţei sale. Ea a pus atacul pe seama unor motive politice. Câteva săptămâni mai târziu a avut loc asasinarea ziaristului Dmitri Holodov, prezentată mai sus. Purtătorii de cuvânt ai FSK au continuat să insiste că instituţia lor nu avea nimic de a face cu criminalitatea, subliniind că

dispozitivul exploziv folosit pentru asasinarea lui Holodov era de tipul celor utilizate de armată. însă nu au oferit niciun indiciu privind făptașii. în ianuarie 1995, FSK a declarat clar că identitatea asasinului nu a fost stabilită, sugerând că nici nu va fi vreodată.

Nici nu a apucat cazul Holodov să se stingă, când o altă personalitate din mass-media a fost ucisă. La 1 martie 1995, Vladistav Listiev, un proeminent ziarist de televiziune a fost împușcat mortal în holul imobilului în care locuia la Moscova. Deși purtătorul de cuvânt al FSK a susţinut de la început că toate semnele indică mafia, aceasta părea să aibă prea puţine motive pentru a comite crima. Responsabili FSK au fost antrenaţi în soluţionarea cazului, creându-se astfel impresia că ancheta avea o prioritate de vârf. Ca de obicei, nu ˇs-a descoperit nimic. Un ziarist afirma: „Se poate spune că ancheta în cazul Listiev a intrat în sfârșit pe făgaşul normal și obișnuit, unde ucigașii simt necunoscuţi și nu se știe dacă vor fi găsiţi vreodată”. FSK, între timp, ˇs-a folosit de ocazie pentru a solicita mai multe prerogative și resurse în vederea combaterii infracţiunilor. Indiferent cine o fi vinovat de asasinarea lui Listiev, e sigur că FSK a profitat evident de pe urma incidentului.

Hărţuirea ziariștilor la scară mai redusă e un fenomen de zi cu zi. Interceptarea convorbirilor telefonice, urmărirea și amenințările fac parte încă din arsenalul serviciilor de securitate și folosesc aceste metode atunci când au de-a face cu reprezentanţi ai presei. Ziarista Evghenia Albats îşi amintește cum o colegă a fost chemată, împotriva voinţei ei, pentru o *discuţie* la serviciul de securitate în vara lui 1993: „Ce voiau cekiștii de la ea? Nimic special. Să-și creeze o motivaţie de a-i telefona, să obţină acele informaţii care nu erau folosite în cadrul unui articol sau interviu, să afle unele amănunte… Voiau să știe ceea ce poliţia politică din patria noastră – KGB – a dorit să știe întotdeauna din timpuri străvechi”.

Albats și alţi critici ai serviciilor ruse de securitate au interpretat aceste acţiuni atât ca pe un semn că acestea

recurgeau la vechile trucuri și ca pe o manifestare a puterii sale autonome. Fără îndoială, serviciile de securitate puteau să încalce, încă, drepturile oamenilor. Însă aceasta nu însemna că ar fi acţionat pe cont propriu. Ele nu ar fi putut să recurgă la metodele KGB dacă administraţia lui Elţân ar fi luat măsuri pentru a le limita prerogativele și a le face răspunzătoare pentru acţiunile comise. Kremlinului îi revenea responsabilitatea finală.

DREPTURILE OMULUI ȘI INVAZIA ÎN CECENIA

Atacul Rusiei asupra Ceceniei în decembrie 1994 ilustrează foarte bine acest lucru. Deși mass-media, atât rusă cât și occidentală, l-a descris iniţial pe Elţân ca fiind împotriva invaziei, el, de fapt, a aprobat pe deplin operaţiunea militară. în mai 1994, Elţân a evidenţiat necesitatea aplicării forţei în Cecenia în discursul rostit în faţa lucrătorilor FSK: „Conflictele din Cecenia, Osetia de Nord și Ingușetia trenează, ceea ce aruncă ţara într-o stare de agitaţie. Se folosesc resurse enorme pentru a le soluţiona și a elimina consecinţele. Este necesară intervenţia forţelor armate, a organelor de aplicare a legii și altor departamente... Pasivitatea și șovăiala pot conduce la cele mai serioase consecinţe”. Deși nu a apărut deloc în faţa opiniei publice în momentul declanșării invaziei (din cauza unei operaţii la nas), Elţân și-a făcut simţită prezenţa ulterior, acordând tot sprijinul acestei acţiuni și chiar concediind câţiva generali din armată care îşi exprimaseră opoziţia faţă de invazie.

În același timp, atacul asupra Ceceniei a reprezentat un câștig pentru forţele de securitate, în special pentru FSK deoarece, după cum ˇs-a remarcat mai devreme, acestea erau creierul întregii operaţiuni. Nu era o simplă coincidenţă faptul că șeful FSK, Serghei Stepașin, a devenit principalul purtător de cuvânt al politici ruse faţă de Cecenia în această perioadă. Aflat la Mozdok, în apropiere de graniţa cecenă, în cea mai mare parte a lunilor decembrie și ianuarie, el și colegii lui erau adânc implicaţi în planificarea strategică a operaţiunii, în pofida faptului că aceasta era îndeplinită de armata rusă, sub

comanda ministrului apărării, Pavel Graciov.

De ce era FSK un jucător atât de important în cadrul acestor evenimente, deși era vorba despre o operaţiune militară? Deoarece era un conflict intern care izbucnise pe teritoriul Federaţiei Ruse. FSK îşi îndeplinea munca de „restabilire a ordinii constituţionale”. Însă, întrucât aceasta implica subjugarea unui întreg popor, ocuparea unei întregi republici din Federaţia Rusă, era nevoie de forţe militare. Iată unde zac contradicţiile profunde ale politicii Moscovei faţă de naţionalităţile nerusofone, o politică {u implicaţii serioase pentru drepturile omului recunoscute pe plan mondial.

Evenimentele care au condus la atacarea Ceceniei au fost deja descrise. Moscova a eșuat în eforturile puse la cale de FSK de a răsturna guvernul lui Dudaev prin mijloace civile și a instala o conducere care să se supună voinţei sale. Unica soluţie, în opinia administraţiei lui Elţân, era folosirea forţei. Dar, după cum era și de așteptat, dată fiind hotărârea cecenilor de a lupta până la moarte împotriva asupritorilor ruși, atacul ˇs-a transformat într-un război în toată legea care urma să se prelungească la infinit. Războiul nu a fost numai un război împotriva guvernului recalcitrant al lui Dudaev și a armatei acestuia, ci împotriva a peste un milion de civili nevinovaţi.

Administraţia lui Elţân a declarat fără echivoc că Rusia era îndreptăţită să trimită trupe în Cecenia deoarece noua doctrină militară, ratificată de Elţân în noiembrie 1993, permitea angajarea unor asemenea trupe pentru anihilarea ameninţărilor interne. Ministrul rus al justiţiei, Valentin Kovaliov, a enumerat ameninţările: „Activitatea clandestină a organizaţiilor naţionaliste, separatiste și de alt gen care au ca scop destabilizarea ţării și violarea integrităţii ei teritoriale prin recurgerea la operaţiuni armate. Crearea de formaţiuni armate clandestine. Creșterea crimei organizate și a acţiunilor de contrabandă la un nivel care ameninţă siguranţa cetăţenilor și a societăţii”.

Criticii invaziei, atât cei din Rusia cât și din Occident,

vedeau lucrurile diferit. în privinţa integrităţii teritoriale, ei subliniau că cecenii, o veche grupare etnică ţu o limbă unică și cultură musulmană, locuiau pe teritoriul lor de sutede ani. Ei au luptat din răsputeri împotriva ocupării pământurilor lor de către forţele Rusiei ţariste în 1864. După revoluţia bolșevică, cecenii ˇs-au unit cu alte grupări caucaziene pentru a forma o federaţie nord-caucaziană independentă în 1918. însă Armata Roșie a bolșevicilor a invadat Caucazul de Nord în 1922 și l-au anexat Rusiei. Cecenia a fost ulterior unită cu Ingușetia pentru a deveni, în 1936, Republica Sovietică Socialistă Autonomă Ceceno-Ingușă, parte a Republicii Federative Ruse.

După cum remarca expertul american Paul Goble: „Federaţia Rusă și graniţele ei sunt creaţiile cele mai artificiale din toate statele ex-sovietice. Trasate prin negarea drepturilor altor ţări și popoare și cu scopurile politice explicit susţinute de Stalin, trăsăturile specifice ale acestor hotare – fără a mai aminti încălcarea de către Moscova a angajamentelor asumate faţă de Comisia de Securitate și Cooperare în Europa și a principiilor privind drepturile omului, general acceptate

— Anulează argumentul celor care vor ca cecenii să fie consideraţi doar o *problemă internă* a statului rus”.

Cecenii nu au acceptat niciodată subjugarea faţă de ruși și Stalin ˇs-a temut atât de tare de lipsa lor de loialitate (și posibila simpatie faţă de germani) încât în 1944 a trimis trupe de securitate să-i strângă și să-i deporteze în masă în Asia Centrală, în vagoane pentru vite. Mii de ceceni și-au pierdut atunci viaţa. Doar în 1957 guvernul sovietic a permis cecenilor să revină în patria lor. Din cauza suferinţelor la care i-au supus rușii de-a lungul istoriei, nu este de mirare faptul că cecenii au luptat pentru independenţă după dezmembrarea Uniunii Sovietice. Este și mai puţin surprinzător faptul că ei au dat dovadă de o rezistenţă atât de crâncenă faţă de invazia rusă în decembrie 1994.

IMPLICAŢIILE PE TERMEN LUNG ALE RĂZBOIULUI DIN CECENIA

Pentru a justifica parţial invazia, autorităţile ruse au invocat în mod repetat activităţile infracţionale comise de ceceni pe scară largă

— Terorism, trafic de droguri și comerţ clandestin cu arme. Savantul american Robert Sharlet scria: „De la începutul crizei, Eltin-și miniștrii săi au declarat că toţi cecenii sunt paria societăţii ruse, etichetându-i ca fiind o naţiune de infractori care reprezenta o ameninţare serioasă pentru integritatea statului rus... Un număr de alţi mafioţi de diverse naţionalităţi activează la Moscova, printre care georgieni, azeri, diferite bande din Asia Centrală și, desigur, gangsterii ruși omniprezenţi. A devenit o politică de stat ideea de a-i folosi pe ceceni drept ţap ispășitor pentru epidemia de infracţiuni din Federaţia Rusă”.

Într-un interviu acordat în ianuarie 1995, Vladimir Tomarovski, șef-adjunct al relaţiilor publice din FSK, a explicat că nu era suficient să fie urmăriţi numai președintele Dudaev și colaboratorii lui. Rusia avea de a face, a afirmat acesta, cu o „mafie criminală extinsă”. Ce se întâmpla cu toţi acești „criminali” de îndată ce rușii își întăreau poziţia în Cecenia? Ei ar fi fost arestaţi și condamnaţi, potrivit afirmaţiilor procurorului-adjunct al Federaţiei Ruse, Oleg Gaidanov: „Și dacă legea stabilește că acţiunile lor sunt infracţiuni împotriva cetăţeanului, a proprietăţii, împotriva ordinii constituţionale sau rezistenţă armată împotriva reprezentanţilor puterii federale, atunci trebuie să-i tratăm conform articolelor corespunzătoare din Codul Penal al Federaţiei Ruse”.

Având în vedere numărul mare de ceceni care au participat la „rezistenţa armată”, sistemul juridic penal rus urma să aibă de lucru din plin. Mai mult, șeful FSK, Stepașin, a apreciat că circa 8 la sută din populaţia Ceceniei va continua să opună rezistenţă și după încheierea operaţiunii, ceea ce necesita prezenţa substanţială a poliţiei. Pe lângă Ministerul Afacerilor

Interne, ale cărui forţe urmau să menţină ordinea după retragerea armatei, FSK a deschis, în Cecenia, un departament important cu un personal de circa opt sute de oameni.

Stepașin a afirmat într-unul din multiplele sale interviuri acordate presei că misiunea FSK era „similară celei în care ofiţerii de securitate dezarmaseră formaţiunile banditești din vestul Ucrainei și republicile baltice” (când acestea au rezistat împotriva ocupaţiei sovietice după cel de-al doilea război mondial). înţelegând că a comis o nouă gafa, el a adăugat repede că: „Nu este o chesţiune de analogie istorică, ci de tactică de operare”.

De fapt, analogia era mai mult decât adecvată. Situaţia din Cecenia necesita aceleași operaţiuni brutale și fără discernământ pe care NKVD-ul sovietic (predecesorul KGB) le desfăşurase în regiunile de graniţă ocupate de URSS după 1945. în acele zone, poliţia suspecta întreaga populaţie locală și nu a ezitat niciodată să aresteze sau să tragă asupra persoanelor care au opus rezistenţă împotriva dominaţiei sovietice.

Atitudinea rusă poate explica bombardarea fără discriminare a obiectivelor militare și civile și aparenta lipsă de consideraţie pentru necombatanţii din Cecenia. Fără îndoială, cea mai deplorabilă consecinţă a invaziei din punctul de vedere al drepturilor omului a fost numărul mare de victime în rândul civililor și devastarea fizică a capitalei cecene, Groznâi. La mijlocul lui ianuarie 1995, circa 8.000 de civili muriseră, iar sute de mii rămăseseră fără locuinţe. La sfârșitul lui martie 1995, înaltul comisar ONU pentru refugiaţi a informat că numărul persoanelor refugiate din cauza conflictului din Cecenia atinsese cifra de 220.000. Condiţiile de viaţă ale acestora erau mizerabile; majoritatea duceau lipsă de hrană, apă și medicamente.

Au existat nenumărate mărturii asupra atacurilor deliberate ale trupelor ruse asupra civililor neînarmaţi. într-unul din cazuri, militarii ruși au deschis focul asupra unui convoi de vehicule încărcate cu civili care se refugiau

din calea luptelor. ˇS-a tras fără avertisment, iar cei care încercau să scape erau împușcaţi pe loc. Zece persoane au fost ucise. Un masacru și mai sângeros ˇs-a produs la începutul lunii aprilie 1995 în satul cecen Samașki, unde trupele speciale de poliţie au masacrat între o sută și trei sute de localnici. Potrivit unor observatori din Cecenia, deţinuţii ceceni erau bătuţi și torturaţi în mod regulat în celule de detenţie denumite „puncte de filtrare”. Ziaristul occidental David Remniçk, de exemplu, a întâlnit mulţi oameni care fuseseră „torturaţi ca pe vremea vechiului KGB”.

Serghei Kovaliov și Societatea „Memorial” au denunţat asemenea fapte și, în general, toată operaţiunea de invadare a Ceceniei ca pe o încălcare flagrantă a drepturilor omului. O altă organizaţie proeminentă pentru apărarea drepturilor omului, „Helsinki Watſh”, care a trimis observatori în Cecenia, a acuzat trupele ruse de încălcarea Convenţiei de la Geneva privind comportamentul în timp de război, punându-le în seamă jafuri și uciderea populaţiei civile cu salve de artilerie. Numeroase alte organizaţii naţionale și internaţionale pentru drepturile omului au denunţat intervenţia Rusiei, dar fără niciun rezultat.

Invadarea Ceceniei și justificarea Rusiei pentru aceasta a avut implicaţii care au depășit cu mult hotarele acestei regiuni. Eforturile de a menţine Federaţia Rusă unită prin intermediul forţei, și nu prin înţelegeri și compromisuri, a ameninţat să readucă ţara înapoi la regimul totalitar. Războiul și ocupaţia militară, deplânse de opinia publică rusă, păreau doar să întărească tendinţele dure în cadrul conducerii, tendinţe care situau acum drepturile cetăţenilor mult mai jos pe lista priorităţilor.

DREPTURILE OMULUI ÎN CSI: STATELE VESTICE

Având atenţia concentrată asupra Rusiei și a unor chesţiuni precum Cecenia, situaţia drepturilor omului în celelalte state CSI a atras puţină atenţie din partea Occidentului. însă drepturile omului nu sunt o problemă

exclusiv a Rusiei. KGB și-a lăsat moștenirea în toate statele CSI (precum și în ţările baltice). într-adevăr, KGB a fost mult mai neîndurător cu naţionaliștii nerusofoni decât a fost cu rușii. Raportul, începând cu 1991, prezintă un tablou amestecat, cu diferenţe considerabile între fostele republici.

Ucraina a fost admisă în CSCE în ianuarie 1992 și a făcut progrese considerabile în respectarea angajamentelor faţă de normele internaţionale. Aproape imediat după declararea independenţei, noul guvern ucrainean a început să-și reformeze sistemul juridic care, asemenea celui din alte republici, era o copie la indigo a modelului rus. însă, după cum ˝s-a menţionat înainte, faptul că structurile puterii erau împânzite de foști comuniști și responsabili din KGB a stânjenit eforturile pentru realizarea unor reforme juridice democratice trainice. După cum se remarcă într-un raport al CSCE din 1993: „Spus mai simplu, democraţia rămâne un concept străin pentru o mare parte a populaţiei. Ea nu ˝s-a născut din experienţă, ci a fost doar declarată. De aici, chiar și în împrejurări optime, va trebui să treacă un oarecare timp pentru a se ajunge la o cultură a democraţiei. în timp ce forma de stat totalitar a dispărut, esenţa lui mai persistă”.

Ucraina a emis o mulţime de legi foarte frumoase afirmând angajamentul guvernului faţă de respectarea drepturilor omului. Dar ce se poate spune despre codurile de procedură penală care au permis KGB să-i persecute în trecut pe disidenţi? în această privinţă, Ucraina a prezentat un model similar celui rus. Într-adevăr, când guvernul de la Kiev a introdus modificări în codurile juridice care se refereau la infracţiunile anchetate de securitate, el a preluat modelele direct de la Moscova. Asemenea lui Elţân, președintele ucrainean Leonid Kravciuk a semnat, la sfârșitul anului 1993, legea prin care erau întărite sancţiunile penale pentru „crime împotriva statului”, anchetate de Serviciul Ucrainean de Securitate (S BU).

Legea Secretelor de Stat, adoptată în ianuarie 1994,

era aproape un duplicat al legii ruse, adoptată cu șase luni mai devreme. Ambele state au adoptat politica sovietică tradiţională de a socoti drept secrete de stat o gamă largă de informaţii, protejate cu zel. în 1993, președintele Kravciuk a creat chiar Comitetul pentru Protecţia Secretelor de Stat, ceea ce a extins puterea cenzurii. Ulterior comitetul a fost dizolvat.

La fel ca și în Rusia, lupta împotriva infracţiunilor a erodat importante drepturi procedurale și i-a făcut pe cetăţeni vulnerabili la posibilele abuzuri ale serviciilor de securitate. în august 1994, noul președinte ales, Leonid Kucima, a emis un decret menit să combată corupţia, care permite ca arestării să fie reţinuţi fără acuzaţie până la treizeci de zile, la fel ca și în Rusia. în decurs de trei luni, potrivit Ministerului Afacerilor Interne, 1.680 de persoane au fost în detenţie preventivă în conformitate cu noua lege. De asemenea, cu aprobarea procurorului, deţinuţii pot fi reţinuţi până la un an și jumătate după ce au fost formulate acuzaţiile. Deși mandatele de percheziţie simt necesare în majoritatea cazurilor, organele de securitate sunt autorizat să pătrundă în incinte particulare, fără a avea mandat, sub motivul securităţii naţionale, înștiinţându-l pe procuror în decurs de douăzeci și patru de ore.

Ucraina are o opoziţie politică militantă, formată din câteva partide politice active, cea mai importantă fiind mișcarea „Ruh” (Frontul Popular Ucrainean pentru Reconstrucţie) care joacă un rol conducător în promovarea unei Ucraine independente și democratice. În general, guvernul ucrainean a fost tolerant faţă de această opoziţie și a permis apariţia unei prese necenzurate și adesea foarte critice. Au existat, totuși, și excepţii, în special în cazul ziaristicii. în 1992, o anchetă penală a fost descinsă împotriva unui ziarist pentru presupusa calomniere a conducerii. Cazul a fost anulat două luni mai târziu. Mai recent, în februarie 1995, oficiali ZBU din orașul Lvov au iniţiat procedura penală împotriva unui corespondent al ziarului local, sub acuzaţia de „divulgare a secretului de

stat”. Corespondentul a scris un articol în care cita un document al ZBU privind recrutarea agenţilor secreţi din rândul populaţiei locale. în cazul condamnării, el era pasibil de opt ani închisoare.

Au existat și rapoarte izolate de hărţuire și violenţă atribuite ZBU. ţn mai 1994, Roman Koval, conducătorul grupării politice „Independenţa de Stat a Ucrainei”, i-a trimis o scrisoare deschisă lui Marciuk, șeful ZBU din acea perioadă, susţinând că ZBU îi supraveghea în secret organizaţia. Volodia Kuleba, editorul unui important ziar de opoziţie care critica vehement guvernul, a avut apartamentul ars din temelii și mai târziu, în octombrie 1993, a fost bătut la intrarea în locuinţa sa. El a interpretat atacurile ca pe un avertisment care să-l înveţe limitele transparenţei. La începutul lui 1994, Mihailo Boiciş în membru proeminent al „Ruh”, a dispărut dintr-odată fără vreo explicaţie, suscitând speculaţii că dispariţia sa era motivată politic. O binecunoscută realizatoare de televiziune, Liudmila Lâsenko, a fost bătută crunt în martie 1995 de persoane neidentificate chiar în centrul Kievului. Seria exemplelor similare poate continua.

Totuși, aceste incidente sunt relativ izolate și, prin urmare, se poate aprecia că Ucraina a făcut paşi importanţi în direcţia respectării drepturilor omului din momentul obţinerii independenţei. Din păcate, la fel ca și în Rusia, aceste drepturi nu sunt pe deplin înscrise în legislaţie și de aceea pot fi ˇîncălcate, ceea ce creează un pericol tocmai datorită prerogativelor largi de care se bucură serviciile de securitate ucrainene.

În Belarus, guvernul a încetat persecuţiile asupra disidenţilor politici. însă legile belaruse sunt încă pline de portiţe de scăpare care permit abuzurile securităţii, iar autorităţile din securitate hărţuiesc în mod regulat presa independentă. în decembrie 1994, Comitetul Executiv al Confederaţiei Internaţionale a Uniunii Ziariștilor a raportat despre atacuri la adresa libertăţii de exprimare. Editorul de la *Sovetskaia Belorussin,* de exemplu, a fost concediat fără o justificare anume și uneleziare de opoziţie nu au

primit permisiunea de a-și publica articolele.

Aceeași modalitate ˇs-a folosit și în 1995. Ziarele erau cenzurate atunci când intenţionau să publice articole despre corupţia în rândurile conducerii guvernului. în aprilie, ofiţeri ai KGB au vizitat o tipografie și au cerut să vadă comentariile următoarei ediţii a unui ziar de opoziţie, *Svoboda.* Ei l-au sfătuit pe directorul tipografiei să sisteze tipărirea ziarului. Cu o lună mai devreme, directorul adjunct al unui mare post de televiziune neguvernamental a fost bătut cu cruzime de persoane neidentificate. Președintele Lukașenko pare hotărât să se folosească de KGB pentru a fi sigur că prerogativele sale foarte largi nu sunt confruntate, în vreun fel, cu dificultăţi majore.

În ceea ce privește Moldova, mare parte a dezbaterilor privind drepturile omului se axează pe conflictul din republica separatistă Transnistria și pe alte probleme de natură etnică, care au făcut ca evoluţia aplicării legii în ţară să fie dificilă. Cu toate acestea, guvernul din Moldova în timpul președintelui Mircea Snegur a tolerat o presă independentă extrem de critică, cu unele excepţii, și a permis libertatea de religie și mișcare. în pofida problemelor sale economice și politice, Moldova a făcut un progres considerabil înspre crearea unui stat democratic. O nouă Constituţie a fost promulgată în 1994, care prevede apărarea drepturilor individuale și asigură separaţia puterilor în stat, folosindu-se de Curtea Constituţională nou creată.

Președintele Snegur a acceptat, de asemenea, planul CSCE ca bază pentru încetarea conflictului din regiunea transnistreană. După cum afirma un analist: „Moldova este acum într-o situaţie mai bună decât oricând de la obţinerea independenţei pentru a depăși impasul care i-a caracterizat viaţa politică la început și de a încheia criza separatistă. Dacă aceste două sarcini gemene sunt realizate, guvernul ar putea să se concentreze asupra derulării reformelor economice și politice atât de necesare pentru prosperitatea noului stat”. Să sperăm că serviciile de securitate ale Moadovei nu se vor opune acestui proces.

DREPTURILE OMULUI ÎN TRANSCAUCAZIA

Avem de-a face, aici, cu o arie unde conflictul civil și ciocnirile interetnice fac dificilă privirea în perspectivă a legislaţiei privind drepturile omului. în Georgia, de exemplu, ostilităţile violente dintre abhazi și georgieni și opoziţia vehementă faţă de guvernul lui Eduard Șevardnadze au făcut ca instituţia democraţiei și respectarea legii să treacă pe un plan secund. Terorismul abundă în întreaga Georgie, unde mafioţii îşi aplică propria formă de justiţie. Președintele Șevardnadze, într-un efort de a stabiliza situaţia și a reinstaura legea și ordinea, a instituit starea de urgenţă în septembrie 1993. Starea de urgenţă i-a acordat guvernului lui Șevardnadze puteri largi, printre care și dreptul de a ordona execuţii sumare, ceea ce a generat profunde îngrijorări din partea militanţilor pentru drepturile omului.

Șevardnadze și-a apărat practicile autoritare prin invocarea nevoii de refacere a păcii civile în Georgia, sarcină care revine în mare măsură organelor de securitate: „Ne confruntăm cu un banditism de nestăpânit. Acestea sunt acte de banditism, acte de subversiune... acum este momentul măsurilor decisive din partea Ministerului Securităţii și întregul sistem al acestuia trebuie să-și demonstreze îndemânarea profesională în combaterea actelor teroriste". Nu este surprinzător faptul că au existat numeroase rapoarte privind abuzurile poliţiei, în special împotriva adepţilor fostului președinte georgian, Zviad Gamsahurdia.

În august 1994, reprezentanţi de la „Helsinki Wat[h" au declarat că unii opozanţi politici fuseseră împușcări sau bătuţi în timp ce erau încarceraţi. Federaţia Ziariștilor Georgieni și alte organizaţii de presă au înaintat o scrisoare de protest Parlamentului georgian în februarie 1995, făcând apel la încetarea persecuţiilor poliţiei asupra mass-media independente. în scrisoare se afirma că ziarele erau confiscate și distribuitorii bătuţi sau închiși.

Dat fiind terorismul continuu, guvernul georgian nu are acum posibilitatea de a alege și este nevoit să

guverneze cu metode autoritare. într-adevăr, Șevardnadze a cerut Serviciului de Securitate georgian să acţioneze mai ferm în combaterea terorismului, lucru complicată acum de recentele acuzaţii referitoare la amestecul șefului securităţii, Giorgadze, în tentativa de asasinare a președintelui. Fără îndoială că drepturile omului în Georgia nu reprezintă una din preocupările lui Șevardnadze.

Conducerea din Azerbaidjan se află într-o situaţie similară. Pentru a-și menţine puterea și a evita ameninţările din partea dușmanilor politici, președintele Gaidar Aliev i-a tratat cu duritate pe oponenţi. La scurt timp după ce a câştigat puterea în 1993, organizaţiile pentru drepturile omului îl acuzau de „renașterea represiunilor staliniste”. Potrivit unui raport din noiembrie 1993, Ministerul azer al Securităţii Naţionale avea cel puţin douăzeci de deţinuţi politici, unora dintre aceștia refuzându-li se dreptul de a avea avocaţi. Alte rapoarte susţineau că securitatea aresta ziariștii care criticau guvernul.

Aliev a susţinut ferm că nu va declara legea marţială în ţară din cauză că A „o asemenea măsură ar restrânge drepturile democratice”. însă, după tentativa de lovitură de stat din octombrie 1994, condusă de ministrul-adjunct de interne, el ˚s-a răzgândit. Rezultatul a dus la noi arestări și pedepsirea presei. O altă tentativă, legată din nou de ofiţeri de poliţie din Ministerul de Interne, a avut loc în martie 1995 și alta în august 1995. Amândouă au fost urmate, după cum era și de așteptat, de zeci de arestări efectuate de poliţia secretă. Cu un guvern condus de Aliev, el însuși un fost profesionist KGB de rang înalt, și asediat de o opoziţie violentă, respectarea drepturilor omului, la fel ca și în Georgia, era foarte restrânsă.

Armenia, care se bucură de o stabilitate politică mai mare decât vecinii săi transcaucazieni și are un președinte ales democratic, deţinea un dosar relativ bun în privinţa drepturilor omului până spre sfârșitul anului 1994. în acel moment, organele de securitate au început să ia măsuri

aspre împotriva membrilor partidului Daşnak, de opoziţie, şi a închis mai mult de o duzină de ziare, posturi de radio şi reviste patronate de Daşnak. Acţiunile partidului au fost suspendate, împiedicându-l, astfel, să participe la alegerile parlamentare din iulie 1995. Pe motivul că vâna teroriști, poliţia a dat buzna fără mandat în incinte particulare și a efectuat multiple arestări.

Unul dintre cei arestaţi, membra al partidului Daşnak, Artavasd Manukian, a murit în închisoare în mai 1995. Moartea sa a dus la iniţierea unei anchete parlamentare și demisia șefului securităţii, David Șahnazarian. Fostul premier armean era pesimist în privinţa acestor evoluţii: „Nu se poate spune că suntem deja un stat totalitar, însă nici nu se mai poate afirma că acest guvern se îndreaptă către democraţie”. Deși aceasta era, probabil, o exagerare, pare limpede că și conducătorii reformiști sunt vulnerabili la tentaţiile de folosire a metodelor politice antidemocratice.

DREPTURILE OMULUI ÎN ASIA CENTRALĂ

În ceea ce privește statele din Asia Centrală, majoritatea observatorilor consideră Kirghizstanul ca fiind promotorul cel mai de seamă al progresului pe tărâmul reformei politice și drepturilor omului. Deși în această ţară Comitetul de Stat pentru Securitate Naţională este foarte puternic, democraţia a atins nivelul la care instituţia nu îi hăituiește pe oponenţii politici. Partidele politice au libertatea de a participa la politică și nu există deţinuţi politici.

Totuși, câteva evenimente au cauzat îngrijorarea celor care urmăresc respectarea drepturilor omului. în mai 1994, în Kirghizstan ˇs-a promulgat o lege generală referitoare la secretul de stat, prin care se interzice cetăţenilor să discute în public chiar banale informaţii cum ar fi starea drumurilor și anumite aspecte ale sănătăţii publice. Deși legea pare să fi avut un impact practic redus până în prezent, existenţa ei este, cu toate acestea, o amenințare potenţială la libertatea de exprimare. în timpul alegerilor parlamentare din februarie 1995, au existat

rapoarte despre presiunile și intimidarea candidaţilor și încercări ale președintelui Askar Akaiev de a cenzura presa. Organele de securitate au închis două ziare care îl criticaseră pe președinte. De atunci au existat cel puţin trei urmăriri injustiţie ale reprezentanţilor presei pentru „insultarea onoarei și demnităţii președintelui”. Deși aceste incidente nu reprezintă o revigorare a organelor de securitate, ele indică limitări clare ale libertăţii presei în Kirghizstan.

Kazahstanul a făcut mai puţine progrese pe calea democraţiei. Legea kazahă din 1992 referitoare la organele de securitate naţională acordă Comitetului pentru Securitate un mandat larg de interzicere a drepturilor constituţionale în anumite împrejurări și subliniază obligaţia cetăţenilor și instituţiilor guvernamentale de a sprijini organele de securitate. Dreptul anchetatorilor de a pătrunde în incinte particulare fără mandat (cu înștiinţare ulterioară a procurorului) a fost înscris în noua lege, așa cum este și dreptul de recrutare a informatorilor. Legea referitoare la activitatea operaţională de anchetă, publicată doi ani mai târziu, a lărgit considerabil aceste prerogative. Un responsabil din poliţia kazahă a apărat legea tot așa cum șeful securităţii ruse, Serghei Stepașin, a încercat să justifice decretul rus împotriva infracţionalităţii: „Дп cea mai mare parte, noi încălcăm legea domiciliului (pătrunderea în apartamente) și tragem cu urechea la convorbirile telefonice. însă toate aceste măsuri mu afectează interesele cetăţenilor care respectă legea”.

Câteva cazuri de represiuni ale poliţiei împotriva scriitorilor și ziariștilor ˇs-au înregistrat și în Kazahstan de la declararea independenţei. în august 1992, Karișal Asanov, scriitor și editor, a fost arestat sub acuzaţia de calomniere a președintelui Nursultan Nazarbaiev după ce fragmente din viitoare să carte, unde îl critica puternic pe șeful statului, au apărut într-un ziar kazah. Asanov nu a avut dreptul la un avocat, chiar după prezentarea acuzaţiilor, până când militanţi pentru drepturile omului

nu au început să protesteze faţă de reţinerea lui Asanov și autorităţile au devenit mai îngăduitoare. Când cazul a ajuns în instanţă la începutul lui noiembrie 1992, judecătorii au declarat că nu existau dovezi suficiente împotriva lui Asanoy și au clasat dosarul.

În decembrie 1992, doctorul Ruslan Ciukurov a fost judecat sub acuzaţia de „insultare a demnităţii” unui deputat din Sovietul Suprem, rudă cu Nazarbaiev. El a fost eliberat până la urmă, însă și-a pierdut serviciul. în septembrie 1994, ziaristul rus Boris Supruniuk a fost găsit vinovat de scrierea unor articole care „incitau la discordie etnică” și a fost condamnat la doi ani închisoare cu suspendare. Supruniuk descrisese poliţia guvernamentală ca fiind discriminatorie faţă de rușii din Kazahstan. El a făcut recurs la Curtea Supremă care a anulat condamnarea în decembrie 1994. Arestarea lui Supruniuk și acţiunile poliţiei împotriva altor ruși și kazahi proeminenţi au îndemnat Duma de Stat a Rusiei ca în mai 1995 să înainteze guvernului lui Nazarbaiev o notă de protest faţă de „persecuţiile și represiunile drastice” împotriva populaţiei rusofone.

Organele de securitate kazahe au continuat să folosească legislaţia sovietică pentru suprimarea criticilor la adresa guvernului, deși într-o măsură mult mai mică decât în trecut. Faptul că tentativele lor au eșuat în final și drepturile victimelor au prevalat în cazurile descrise mai sus este un semn pozitiv. însă drepturile individuale sunt încă fragile. După cum declara cineva: „Kazahstanul nu este o democraţie. Mai degrabă, pentru a-l cita pe Nazarbaiev, care consideră că ţara sa are nevoie de cel puţin cinci ani de conducere prezidenţială, este o democraţie autoritară”. Această democraţie autoritară se bazează mult pe serviciile fostului KGB.

Totuși, Kazahstanul este mult mai avansat în privinţa drepturilor omului decât alte trei state din Asia centrală. După cum spuneam mai devreme, serviciul de securitate al Turkmenistanului, Comitetul Securităţii Naţionale este la dispoziţia președintelui dictatorial Saparmurat Niazov,

care impune un control de tip sovietic asupra populaţiei. Opoziţia politică este reprimată cu ferocitate. Când secretarul de stat american James Baker a vizitat capitala ţării, Ashabad, în februarie 1992, organele de securitate au ţinut cel puţin treizeci de membri ai opoziţiei în arest la domiciliu. în maniera KGB, securitatea îi hărţuiește și îi amenință permanent pe oponenţi. De asemenea, se pare că aceasta a aranjat uciderea unor disidenţi incomozi în timpul unor provocări înscenate.

La fel de alarmante sunt și acţiunile ofiţerilor de securitate turkmeni peste hotare. în noiembrie 1994, ei au capturat (cu ajutorul colegilor uzbeci) doi disidenţi turkmeni la Tașkent și i-au dus la Ashabad unde i-au acuzat de complot terorist. în decembrie 1994, ofiţeri ruși ai FSK au arestat, la cererea autorităţilor turkmène, alţi doi disidenţi turkmeni care locuiau la Moscova. Deși ˇs-a renunţat la acest caz, el a reprezentat totuși un moment tulburător. Potrivit raportului Comisiei Helsinki: „Incidentul a demonstrat nivelul îngrijorării de la Ashabad în privinţa activităţii opoziţiei, care oricum este nesemnificativă și slabă, precum și dorinţa în unele cercuri ale conducerii Rusiei de a coopera cu serviciile de securitate ale Turkmenistanului. Niazov pare că intenţionează să-și continue campania împotriva opoziţiei și este hotărât să împiedice exprimarea deschisă a disidenţei”.

Situaţia din Uzbekistan este chiar mai rea, întrucât opoziţia politică faţă de președintele Islam Karimov este și mai activă, ceea ce duce la abuzuri extreme din partea Serviciului Securităţii Naţionale. Karimov, în aprecierea unui ziarist american, „a rămas la putere datorită închiderii multora din oponenţii săi. Uzbecii și străinii sunt de acord că puterea lui este absolută”. Organele de securitate operează la fel ca în perioada sovietică întrucât legile nu au fost schimbate de la declararea independenţei, cu excepţia cazurilor în care au fost înăsprite. Toate manifestaţiile publice sunt complet interzise. în ianuarie 1992, când studenţii au demonstrat împotriva creșterii

preţurilor, forţele de securitate nu au ezitat să înăbuşe manifestaţia, omorând doi participant.

Legea uzbekă permite reţinerea până la trei zile a persoanelor fără a le prezenta acuzaţiile, timp în care cel reţinut nu are dreptul la avocat. Autorităţile se folosesc de aceste prevederi pentru a hăitui și restrânge acţiunile oponenţilor politici, reţinându-i după bunul plac fără o arestarea oficială. Când senatorul american Arâen Specter a vizitat Uzbekistanul în iunie 1994, de exemplu, patru disidenţi au fost ţinuţi în regim de carceră. Pulak Ahunov, liderul partidului de opoziţie „Birlik”, a afirmat că a fost bătut crunt în timpul încarcerării. Organele de securitate reţin militanţi politici și pentru fapte inventate, acuzându-i de fals, de deţinerea de droguri sau comportament ce contravine bunelor moravuri. Deși legea le permite să aibă un avocat, în realitate acuzaţii politici sunt adesea privaţi de acest drept.

În septembrie 1994, Serviciul Securităţii Naţionale a încheiat anchetarea unui caz penal împotriva unor membri ai partidului democrat de opoziţie „Erk”. Peste patruzeci de persoane, inclusiv unii care au fugit din ţară, au fost acuzaţi de pregătirea unei lovituri de stat împotriva guvernului. Câţiva au fost arestaţi pentru că deţineau exemplare ale ziarului editat de partidul „Erk”, interzis la începutul anului 1993, dar care îşi continua apariţia clandestin. Alţii au fost arestaţi pentru presupusa deţinere clandestină a armelor de foc. în aprilie 1995, ˇs-au dat sentinţele drastice în acest proces. Scriitorul și publicistul Mamadan Mahmudov a fost condamnat la patru ani închisoare, în timp ce editorul ziarului *Erk,* Murad Djuraev, (care a fost arestat de organele de securitate uzbece în Kazahstan) a fost condamnat la doisprezece ani închisoare.

Atacurile violente asupra criticilor guvernamentali, comise după un șablon care sugerează implicarea organelor de securitate, sunt obișnuite. Organele de securitate îngreunează și viaţa occidentalilor care lucrează în republică, interceptându-le convorbirile telefonice și punându-i sub supraveghere. Lucrurile au devenit, în

1995, atât de netolerat, încât unele agenţii de ştiri occidentale din Taşkent şi-au mutat birourile în Kazahstan.

În Tadjikistan, unde ˇs-a desfăşurat un război civil până la finele anului 1992 şi trupele ruse au o prezenţă substanţială, este aproape inutil să te referi la drepturile omului. Asemenea altor state CSI, prigonirea oponenţilor guvernului este ceva obişnuit, deşi grupări antiguvernamentale se angajează în acte de violenţă. Din primăvara anului 1992 până în primăvara anului 1994, cel puţin treizeci şi cinci de ziarişti au fost ucişi în Tadjikistan, alături de alţi opozanţi pe faţă ai regimului. Ministerul tadjik al Securităţii i-a persecutat în mod regulat pe critici prin sancţiuni penale. La începutul anului 1994, Mirbobo Mirrahimov, un bine-cunoscut lider al opoziţiei tadjice şi ziarist, a fost arestat sub acuzaţii false. Câteva luni mai târziu, poliţia secretă a arestat alţi doi ziarişti proeminenţi, Maksud Huseinov şi Muhammadrahim Sazdar. Mai recent, în octombrie 1995, autorităţile tadjice au aranjat ca poliţia din Moscova să-l aresteze pe ziaristul tadjik Abdukaium Kaiumov şi să-l extrădeze în Tadjikistan, din cauza criticilor sale la adresa conducerii tadjice.

Poliţia secretă îi bate şi îi torturează în permanenţă pe deţinuţii din închisori. De asemenea, femeile deţinute sunt violate. Legile penale, care nu au fost amendate de la obţinerea independenţei, permit o detenţie îndelungată înainte de judecată (până la cinci luni), dar au existat numeroase rapoarte privind prelungirea cu mult a termenului limită. Patru ziarişti arestaţi în ianuarie 1993 au fost reţinuţi timp de optsprezece luni înainte de proces. Potrivit oponenţilor guvernului, securitatea reţine adesea persoane fără a le acuza de ceva anume. Deşi nivelul violenţei făţişe este în uşor declin în Tadjikistan, pe măsură ce situaţia politică se stabilizează, politica dictatorială a actualului guvern, susţinut de o securitate puternică, a băgat frica în mare parte din populaţie. Aceasta face improbabilă apariţia în viitorul apropiat a unui lobby puternic pentru drepturile omului care să revendice încetarea persecuţiilor arbitrare ale poliţiei.

Respectarea legii și apărarea indivizilor de abuzurile poliţiei rămâne un ţel iluzoriu în multe state CSI. Obiceiurile perioadei sovietice dispar greu, iar din cauza conflictelor etnice și a infracţionalităţii economice în creștere, nu par că vor dispărea prea curând. Ca membru dominant al CSI, Rusia ar trebui, în mod ideal, să preia conducerea în instaurarea drepturilor democratice reale ale cetăţenilor săi. însă înclinaţia crescândă a lui Elţân de a-și neutraliza criticii prin reintroducerea unor practici nedemocratice, autoritare, și atacul asupra Ceceniei, au creat serioase dubii privind modelul rus al schimbărilor politice.

Faptul că Rusia nu a făcut presiuni asupra guvernelor CSI de a pune capăt abuzurilor la adresa drepturilor omului este o indicaţie că acest aspect nu reprezintă una din principalele priorităţi ale administraţiei lui Elţân. Dimpotrivă, autorităţile ruse de securitate au ajutat la represiunea disidenţilor politici din Asia Centrală prin arestarea și extrădarea acestora, când ei căutau un refugiu în Rusia. În statele transcaucaziene, Moscova a promovat activ instabilitatea politică ce a motivat aplicarea metodelor autoritare de către guvernele respective. în lumina acestor tendinţe, dosarul privind respectarea drepturilor omului în Rusiei nu poate fi privit separat de dosarul statelor CSI pe care Rusia caută să le domine.

CAPITOLUL OPT
PAZNICII ISTORIEI

Cea mai importantă întrebare a acestui moment este dacă sursele din arhiva Federaţiei Ruse aparţin societăţii.

(istoricul Iuri Afanasiev, 1993)

Paznicul materialelor despre represiunile securităţii este succesorul direct al organizaţiei care a comis represiunile și, mai mult, dosarele victimelor sunt examinate în aceleași clădiri unde acestea au fost torturate și executate.

(Arseni Roghinski și Nikita Ohotin „Arhivele KGB: Un an de la puci”, 1992)

Unul din cele mai mari obstacole în faţa

transformărilor Rusiei într-o democraţie totală și, de aici, reducerea pentru totdeauna a prerogativelor serviciilor sale de securitate, este eșecul societăţii ruse de a se împăca cu trecutul său. Trecutul – un regim totalitar care și-a subjugat poporul și eforturile neobosite de a submina democraţia din Occident – este îngropat în arhivele care rămân, în mare parte, sub controlul serviciilor de securitate. După cum remarca istoricul rus Iuri Afanasiev: „Conștiinţa publică nu a atins încă nivelul cerut. Faptul că a existat un anumit regim și că revenirea la acesta este exclusă este recunoscut de mulţi, dar nu încă de întreaga societate”.

Niciun stat, oricât de democratic, nu are un dosar perfect în privinţa confruntării cu petele negre ale istoriei lui. însă dosarul Rusiei este, în mod special, negativ și nu e greu de înţeles din ce motive. în primul rând, deschiderea arhivelor și cunoaşterea de către întreaga societate a ceea ce ˚s-a petrecut cu adevărat ar putea declanșa cereri ample pentru schimbarea în întregime a gărzii – și schimbarea metodelor – la vârf, în special în aparatele de securitate și informaţii. Aceasta, la rândul ei, ar putea duce la judecare foștilor responsabili, asemenea proceselor din Germania și Polonia. De asemenea, motivul profitului joacă și el un rol. Câteodată, autorităţile din securitate refuză să claseze documentele istorice deoarece doresc să le folosească în scopuri comerciale proprii.

Chesţiunea arhivelor nu se referă numai la ceea ce este în arhive, dar și la paznicii actuali ai acestora – o coaliţie de foști responsabili KGB și membri ai aparatului de partid care perpetuează „amnezia colectivă” a societăţii ruse despre trecut prin controlul asupra documentelor care trebuie văzute și al persoanelor care au acces la ele. Oricare ar fi motivele, rezultatul final este același – o distorsionare a adevărului istoric și a memoriei societăţii.

ISTORIA CA POLITICĂ

Manipularea istoriei nu este un fenomen nou în Rusia. În statul sovietic, istoria, sau mai degrabă interpretarea istorică, era plină de implicaţii politice.

Aceasta se datora faptului că regimul nu era legitim. Punând mâna prin forţă pe putere și impunându-și voinţa asupra oamenilor, bolșevicii au venit cu o justificare pentru conducerea lor. Ideologia marxist-leninistă, oricât de persuasivă ar fi fost, nu era suficientă, mai ales după moartea lui Lenin. Istoria trebuia reinterpretată în folosul actualilor conducători de partid ca eroi ai unei mișcări radicale care a condus la prăbușirea monarhiei.

Stalin a fost conștient de aceasta, atât de conștient încât a cerut o revizuire totală a istoriei revoluţionare pentru glorificarea rolului jucat de bolșevici și, în special, de el însuși. în faimoasa sa scrisoare, scrisă în 1931 redactorului reviste istorice *Proletarskaia Revoluţia,* Stalin a cerut istoricilor să evalueze rolul figurilor revoluţionare nu pe baza documentelor scoase la iveală de „șoarecii de arhive”, ci pe baza celor cunoscute de ei *a priori* ca fiind adevărul, și anume „adevărul bolșevic”. începând din acel moment, obiectivitatea istorică devenea imposibilă în Uniunea Sovietică. Istoricii puteau folosi documentele numai pentru a promova versiunea oficială. în timpul conducerii lui Stalin, aceasta însemna promovarea cultului personalităţii. După cum sublinia Robert Tucker, idolatrizarea rolului istoric al lui Stalin a devenit una din „ocupaţiile majore ale Rusiei”, atingând proporţii ridicole.

Succesorii lui Stalin au fost la fel de zeloși în folosirea istoriei pentru propagandă și la fel de dispreţuitori faţă de faptele documentate. După înfrângerea lui Lavrenti Beria într-o luptă crâncenă la Kremlin și executarea lui în 1953, Hrușciov l-a declarat trădător și a cerut scoaterea numelui lui din manuale. Deși a deschis ușa pentru a aduce la lumină crimele lui Stalin în faimosul său discurs în faţa Comitetului Central al Partidului Comunist, Hrușciov nu ˇs-a apropiat niciodată de dezvăluirea întregii realităţi despre atrocităţile din anii ʑ30. La fel și Brejnev, care a orchestrat efortul ambiţios al istoricilor de a-l face un erou curajos al celui de al doilea război mondial, când, de fapt, în calitatea sa de comisar politic, nici nu prea văzuse luptele de pe front. Până în

ajunul *transparenţei* de la finele anilor ‚80, istoria sovietică a reprezentat un efort fantasmagoric de a-i convinge pe cititori de infailibilitatea conducerii Partidului Comunist. Arhivele erau închise pentru toţi, cu excepţia cercetătorilor bine verificaţi, care trebuiau să documenteze linia oficială a partidului.

În pofida predilecţiei lor de a ascunde faptele, oficialii sovietici erau foarte meticuloși în ţinerea dosarelor și, pentru a folosi expresia lui Tucker, adevăraţi „șoareci arhiarhivari”. Ei cunoșteau valoarea documentelor istorice, care puteau fi oricând extrase pentru a servi scopului politic al vreunui lider și, din acest motiv, arhivele erau păstrate cu grijă și bine organizate. Pentru cercetătorii care au reușit să aibă acces la arhive, acestea ˇs-au dovedit a fi o sursă de prosperitate.

Asemenea atâtor reforme din ultimii câţiva ani, deschiderea arhivelor a fost un proces foarte neobișnuit, arbitrar și mult politizat, în calitate de paznici oficiali ai secretelor de stat, KGB și instituţiile care i-au succedat au fost profund implicate. Legea referitoare la Organele Federale ale Securităţii de Stat din 1992 a ordonat instituţiilor de specialitate să „participe la activitatea și realizarea măsurilor pentru protejarea secretelor de stat; să exercite control asupra păstrării lor sigure în ministere, comitete și departamente de stat, în întreprinderi, instituţii și organizaţii, indiferent cui ar aparţine”. Nu numai că agenţiile de securitate ruse îşi păzesc propriile arhive; ele păzesc și arhivele altor organisme de stat, inclusiv pe cele de partid. Oricine pășește într-o clădire unde se află documente de arhivă va da peste reprezentanţi ai serviciilor de securitate.

ÎNĂUNTRUL ARHIVELOR

Arhivele ruse au un patrimoniu vast, estimat la șaizeci și cinci de milioane de dosare, care simt răspândite prin câteva agenţii. Astfel, există Arhivele Centrale ale Partidului, care includ documentele Partidului Comunist până în 1952; Centrul de depozitare pentru documentarea contemporană, cu dosare ale Comitetului Central din 1952

până în august 1991; Arhivele Prezidenţiale, care sunt închise, însă care se pare că ar conţine cele mai sensibile dosare ale conducerii de partid, inclusiv actele personale ale lui Stalin; Arhivele de Stat; Arhivele Ministerului de Externe, Arhivele Ministerului Apărării etc. Din cauza activităţii sârguincioase a registrăturii, sovieticii au făcut adesea copii ale documentelor importante, așa că în toate aceste arhive există rapoarte și memorandumuri ale KGB-ului și predecesorilor săi. însă, întregul tablou în multe chesţiuni arzătoare ale trecutului se află în arhivele KGB care, pe lângă Arhivele Prezidenţiale, reprezintă „perla coroanei" pentru cercetătorii perioadei sovietice.

Ce se află în arhivele fostului KGB și de ce sunt ele atât de importante? Aceste arhive nu reprezintă o entitate unică, ci sunt împărţite în diferite depozite. în perioada sovietică, nu numai ramurile teritoriale ale KGB, ci și anumite direcţii aveau arhive proprii. Arhivele serviciului de informaţii externe erau separate de cele ale contrainformaţiilor și securităţii interne (Direcţia a 2-a Generală a KGB) și sunt depozitate la lasenevo, unde se află sediul FIS (Serviciul de Informaţii Externe). Direcţia a 8-a Generală (în prezent Agenţia federală pentru comunicaţii guvernamentale) are, de asemenea, arhive proprii.

Se pare că multe dosare din arhivele KGB din republici au fost trimise în Rusia înainte de august 1991. Acesta a fost fără îndoială cazul Lituaniei, de exemplu, unde, după puci, accesul la arhivele KGB era liber. Savantul american Romuald Mishinas, care și-a petrecut câteva săptămâni în aceste depozite, a găsit dovezi că un număr mare de dosare ale KGB a fost trimis în orașul Omsk din Rusia. Aproape toate dosarele legate de colaboratorii KGB și agenţii secreţi dispăruseră. Misiunas a remarcat, de asemenea, că un număr mare de documente fusese distrus: „Există pretutindeni dovezi considerabile asupra grabei cu care au plecat ultimii ocupanţi în august 1991. întreaga clădire din Vilnius a fost părăsită plină de moloz, hârtii rupte, documente arse sau

parţial arse și echipament abandonat”.

La Moscova, distrugerea documentelor începuse mai devreme și a fost mult mai sistematică. Potrivit reprezentanţilor Societăţii „Memorial”, securitatea obișnuia să distrugă documente începând cu anul 1920 pentru a face ordine însă au existat anumite perioade când acest proces a depășit rutina. înainte și după război, de exemplu, multe documente au fost arse pentru a nu ajunge în mâinile nemţilor, între 1954 și 1955, legat de amnistierile post staliniste, autorităţile au ars mii de dosare.

Apoi, în 1989, cea mai mare parte a dosarului de 550 de volume asupra lui Andrei Saharov, incluzând și jurnalele confiscate, a fost distrusă, iar la finele anului, șeful KGB, Kriucikov, a ordonat eliminarea tuturor dosarelor celor acuzaţi conform Articolului 70 al Codului Penal (agitaţie și propagandă antisovietică), care tocmai fusese amendat. Ca urmare, mii de dosare ale disidenţilor au fost arse sau rupte în bucăţi. La mai puţin de un an, a urmat epurarea dosarelor agenţilor KGB, care a continuat până în iulie 1991. Cercetători din cadrul Societăţii „Memorial”, remarcând că acţiunile lui Kriucikov erau motivate de teama pentru viitorul KGB, au conchis: „Zvonurile care circulă în societatea rusă despre *documentele arse* de la KGB au fost în mare măsură confirmate”.

În pofida acestor distrugeri, totuși, continuă încă să existe peste cinci milioane de dosare în diferite arhive ale KGB pe teritoriul Rusiei. La Lubianka se află întreaga documentaţie despre persecuţiile poliţiei asupra victimelor inocente de-a lungul perioadei sovietice. *Colecţia operativă* conţine dosare ale poliţiei asupra cetăţenilor sovietici, cu rapoarte de urmărire secretă și copii ale denunţurilor, dosare ale agenţilor, rapoarte de lucru ale agenţilor și aprecieri ale performanţelor acestora. Această colecţie a avut cel mai mult de suferit de pe urma „epurării” de către KGB. Un alt grup de dosare, colecţia cu anchete penale, include rapoarte ale cazurilor penale cercetate de poliţie începând cu anii ⁋20. Colecţia,

conţinând rapoarte ale arestărilor, interogatoriilor și proceselor este masivă însumând, se pare, dosare asupra a patru milioane de cazuri.

O a treia colecţie de la Lubianka include corespondenţa de afaceri, cu documente asupra organizaţiei și administraţiei organelor securităţii de stat, începând cu anul 1917. Dosarele conţin instrucţiuni și directive, statistici, planuri și contabilitatea diferitelor departamente etc. Există, de asemenea, o colecţie cu dosarele personale ale angajaţilor securităţii și, în sfârșit, o „colecţie de filtrare" cu materiale care au avut o importanţă operaţională pe care însă nu o mai au în prezent.

Arhivele FSI, depozitate la Iasenevo, nu sunt atât de controversate pe plan local precum cele legate de securitatea internă, întrucât ele acoperă operaţiunile externe ale KGB (îndeplinite de Direcţia I a Generală și predecesoarele ei) și puţini ruși pun sub semnul întrebării legitimitatea activităţii KGB în această sferă. Cu toate acestea, arhivele FSI nu pot fi considerate apolitice. Ele conţin răspunsuri la întrebările care i-au preocupat pe politologii și istoricii occidentali de-a lungul anilor. întrucât aceste arhive rămân închise. cercetătorii pot doar să-și imagineze ce conţin și cum sunt organizate. Dar surse din afară promovează o anumită idee. Fostul ofiţer KGB Oleg Gordievski a copiat câteva documente strict secrete de la Direcţia I-a Generală înainte de a fugi în Vest în 1985 pe care le-a și publicat. Aceste materiale, care se află în arhivele FCD, includ instrucţiuni din partea Moscovei pentru ofiţerii KGB din străinătate privind desfășurarea campaniilor de dezinformare și metode amănunţite pentru recrutarea agenţilor.

În Lituania, arhivele Direcţiei I-a Generală a KGB au fost accesibile și câteva din dosare proveneau de la Moscova. Savantul american Misiunas a descoperit că, deși multe documente fuseseră distruse, arhivele o mină de informaţii asupra operaţiunilor externe ale KGB: „În plus faţă de aspectele generale ale activităţii KGB, precum

dezinformările, transferul de tehnologie și crearea și menţinerea identităţilor duble pentru agenţii clandestini din străinătate, care traversează Lituania, arhivele au furnizat până acüm și singura sursă primară disponibilă asupra extinderii, scopului și succesului (sau insuccesului) în relaţiile sovietice cu emigraţia componentelor sale naţionale".

Misiunas a găsit dosarele FCD lituanian organizate în șase colecţii principale, probabil într-o manieră similară cu dosarele FCD de la îasenevo. Prima, denumită *dosare pentru studiu preliminar,* conţine informaţii asupra străinilor care locuiau în străinătate și care au atras atenţia și au fost puși sub supravegherea KGB. A doua include *dosare de observare a agenţilor,* rapoarte informative asupra grupărilor și organizaţiilor politice de emigranţi lituanieni sau baltici. În categoria a treia sunt conţinute instrucţiuni de la Moscova precum și dosare asupra așa-numitei Linii S, departamentul pentru acţiuni clandestine, care descrie în amănunt stabilirea dublei identităţi pentru rezidenţii sub acoperire din străinătate. Colecţia a patra include documente asupra persoanelor avute în vedere ca ţinte ale dezinformării. Colecţia a cincea conţine *dosare de informare* asupra unei game largi de aspecte, cea mai mare parte asigurând informaţia-cadru. Colecţia finală acoperă *selecţia operativă,* dosare asupra străinilor care se aflau în vizorul KGB ca posibili recruţi. În plus, Misiunas a dat peste documente de spionaj tehnologic, incluzând „liste de cumpărături" pentru ofiţerii KGB și materiale dezvăluind eforturile ample de dezinformare peste hotare.

Judecând după ceea ce poate fi găsit în arhivele lituaniene, cercetătorii vor descoperi documente de valoare istorică fără precedent în dosarele FIS de la lasenevo, chiar dacă li ˟s-ar acorda accesul doar la o mică parte din ele. însă acesta rămâne un scop îndepărtat. Deși șeful FIS, Evgheni Primakov, a promis că instituţia sa va pune la dispoziţie dosare din arhivă pentru cercetătorii independenţi, el nu a făcut așa ceva. Așa cum este cazul

tipic al organizaţiilor de informaţii externe, inclusiv al celor din Occident, FIS nu dorește să renunţe la secretele sale. în contrast cu alte instituţii de stat precum Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul Apărării, care au permis accesul limitat la dosarele datând de câteva decenii, FIS și-a ţinut istoria zăvorâtă, cu excepţia a câtorva cazuri prezentate în continuare în acest capitol.

MOMENTELE ADEVĂRULUI

Ce mai mare parte a presiunii interne pentru deschiderea arhivelor ˇs-a concentrat mai mult asupra celor de la Lubianka, decât a celor de la lasenevo. Presiunea a început sub Gorbaciov, când *glasnost* a dat frâu liber cererilor democraţilor pentru adevărul istoric și o reevaluare a trecutului sovietic. După cum era de așteptat, puţini dintre membrii puternici ai aparatului de partid au favorizat ideea accesului public la arhive, însă aceasta a devenit platforma politică centrală a programului democraţilor. Potrivit unor membri ai Societăţii „Memorial”: „Nu este o exagerare să afirmi că, în 1987 – 1989, istoria a devenit arena principală a luptei dintre cei care încearcă să-și păstreze poziţiile prin intermediul ideologiei de partid și noile forţe sociale care au apărut de nicăieri, luptând pentru schimbare”.

Ca de obicei, KGB, simţind presiunea din partea reformatorilor, a luat rapid hăţurile în mână. Pentru mulţi cetăţeni sovietici chesţiunea istorică principală se referă la epurările din anii ⁄30 și represiunile staliniste. însă arhivele deţin și documentaţii asupra unor represiuni politice mai recente, așa că accesul la arhive are implicaţii politice actuale. în efortul de a satisface cererile democraţilor privind o informaţie potenţial explozivă, KGB a încurajat Biroul Politic al partidului să formeze Comisia pentru studierea materialelor și documentelor legate de represiunile din epoca stalinistă în toamna anului 1987. Deși comisia includea reformatori din partid, precum Aleksandr Iakovlev, unul dintre arhitecţii *perestroikăi,* oficialii KGB predominau. Cercetându-și vastele dosare, aceștia au început să „reabiliteze” oamenii care fuseseră

acuzaţi de diferite crime politice în timpul erei staliniste – și în majoritatea cazurilor fuseseră executaţi sau muriseră în lagăre de muncă.

KGB a folosit comisia ca pe o tactică în relaţiile cu publicul, descriindu-și organizaţia ca fiind pe primele locuri în eforturile de a se delimita de crimele trecutului și de a se reabilita în faţa victimelor. După cum afirma vicepreședintele KGB, Vladimir Pirojkov: „Munca privind reabilitarea numelor onorabile ale cetăţenilor și pentru instaurarea unei justiţii istorice și sociale pentru victimele represiunilor reprezintă, în prezent, o prioritate în operaţiunile organelor securităţii de stat. Pentru noi, cekiștii din noua generaţie, soarta fiecărei victime nevinovate este extrem de dureroasă... fiecare caz falsificat trece prin inima și mâinile noastre. Fiecare conţine o tragedie personală". Însă „tragediile personale" care au avut loc ca rezultat al represiunilor poliţiei în primii ani ai puterii sovietice sau după moartea lui Stalin nu au fost aduse în discuţie. Procesul de reabilitarea era strâns controlat și extrem de selectiv.

KGB ˇs-a străduit mult timp să sublinieze că cekiștii care purtau responsabilitatea represiunilor nu mai făceau parte din organizaţie, iar mulţi dintre ei fuseseră pedepsiţi pentru ilegalităţile comise. La o întâlnire în 1989 cu membrii Societăţii „Memorial", un purtător de cuvânt al KGB a declarat emfatic: „În prezent, în KGB al URSS nu mai există nicio persoană care a fost în vreun fel implicată în comiterea represiunilor... începând cu 1953 au existat 1.342 de condamnări (inclusiv la moarte) ale angajaţilor NKVD ?i Ministerului Securităţii pentru încălcarea ordinii socialiste... Circa 2.370 au fost concediaţi, deposedaţi de rangul militar și lipsiţi de pensie și premii guvernamentale. Fiecare acuzat era sever tras la răspundere de partid".

Însă au existat și momente ocazionale de jenă. Ziarista Evghenia Albats a descoperit câţiva foști membri ai NKVD-ului stalinist (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne) care scăpaseră de represiuni și aveau cariere prospere. în 1988, ea a publicat o serie de articole

despre colonelul Vladimir Boiarski, fost anchetator NKVD cu un trecut deosebit de sângeros. El torturase deţinuţi și purta responsabilitatea morţii a peste o sută de victime inocente. Ca ofiţer de securitate în retragere, Boiarski era un profesor respectat de istoria tehnologiei la un institut de prestigiu atunci când a fost demascat de Albats. De ce el și alţii ca el nu fuseseră pedepsiţi? Potrivit lui Albats: „Pentru că erau necesari. Erau necesari ca experţi care să lucreze pentru KGB sub altă acoperire – în cazul lui Boiarski la Academia de Ştiinţe. Ei erau necesari ca agenţi profesioniști pentru a ţine oamenii din diferitele instituţii sub supraveghere (informatorii amatori nu puteau să fie la același nivel). Erau necesari pentru selectarea și susţinerea oamenilor *potriviţi* să fie promovaţi în toate domeniile științei, culturii, industriei și guvernării”.

Albats a obţinut dosarele lui Boiarski – prin relaţii personale – din arhivele Procuraturii. Citind printre stivele de documente, ea ˇs-a convins de necesitatea ca toate dosarele epurărilor și victimele acestora să fie date publicităţii: „Cred că oamenii ar trebui să știe ce li se poate face – ce li ˇs-a făcut – în propria lor ţară de către concetăţenii lor: *oameni ca noi*”. însă oficialii KGB vedeau diferit lucrurile. Deși în 1990 ei au început să transmită victimelor NKVD și rudelor lor anumite documente legate de cazurile penale în chesţiune, ei au refuzat cu tărie să permită accesul cercetătorilor la arhivele referitoare la epurări. Motivul era, afirmau aceștia, că informaţiile din aceste dosare ar fi putut dăuna reputaţiei victimelor întrucât acestea erau adesea forţate să mărturisească crime pe care nu le săvârșiseră. Pirojkov a afirmat: „Aspectul principal nu este de a păta numele nevinovat al unei persoane care și-a dedicat sincer viaţa cauzei partidului, oamenilor și socialismului prin așa-numita declaraţie de mărturisire”. Acest raţionament, deși tipic pentru orice birocraţie de stat care are ceva de ascuns, era evident invocat pentru protecţia instituţiei. Refuzând accesul populaţiei la dosarele de epurare nu proteja numai victimele, dar și pe executori.

Linia KGB a continuat necontestată până în august 1991, când puciul a întunecat atât de mult imaginea securităţii încât mulţimi furioase au ameninţat să ia cu asalt Lubianka. înăuntru, funcţionari nervoși ai KGB au început să distrugă documentele, în special pe cele legate de evenimentele recente. După câteva zile lucrurile ˇs-au calmat și amenințarea a scăzut. însă KGB nu putea să rișteː Albats susţine că multe documente importante, în special liste ale agenţilor KGB și dosarele lor profesionale, au fost transferate la baze militare aflate sub conducerea KGB în regiuni îndepărtate ale Rusiei. Oficialii KGB ˇs-au temut de presiuni pentru deschiderea arhivelor. Și aveau de ce. Potrivit lui Vadim Bakatin, care a preluat funcţia de președinte al KGB în acel moment: „Nu există probabil nimic legat de KGB care să atragă o asemenea atenţie din partea ziariștilor, savanţilor și publicului precum arhivele sale”.

AȻȻESUL LA ARHIVE DUPĂ PUCI

Unul din primele ţeluri ale democraţilor era accesul la arhivele KGB prin punerea lor oficială sub controlul noului guvern rus. Dând ascultare cererii, Elţân a emis un decret la 24 august 1991 prin care ordona transferul arhivelor KGB și pe cele ale Partidului Comunist în depozite ale Republicii Ruse. Părţi semnificative ale arhivelor de partid au fost puse sub jurisdicţia Comitetului rus pentru Arhive (Roskomarhiv), nou creat, care a început să desecretizeze documentele pentru folosinţa publicului. KGB, totuși, nu era pregătit să se conformeze decretului, evident din cauză că Elţân nu avea nicio intenţie să forţeze nota. Potrivit afirmaţiilor lui Bakatin: „Am ajuns la o înţelegere cu Boris Nikolaevici și el a fost de acord că nu trebuie să luăm pur și simplu totul și să-l predăm... Așa ceva categoric nu trebuie făcut. Societatea nu trebuie să fie perturbată, și nici noi nu trebuie să insuflăm din nou în fiecare familie acest fel de teamă, acest fel de reglare a conturilor. Așa ceva nu poate fi tolerat”.

Reformatorii democraţi au considerat, cu toate acestea, ca fiind esenţială elaborarea unui set de reguli și

reglementări care să guverneze accesul la dosarele KGB, precum și la alte arhive rusești. Cu acest scop, câţiva democraţi proeminenţi, printre care și istoricul Iuri Afanasiev, au devenit membri activi al Comisiei pentru transferul arhivelor PCUS ?i KGB în folosinţa statului, înfiinţată de către Parlamentul rus în octombrie 1991. Comisia, condusă de istoricul militar și consilier al lui Elţân, Dmitri Volkogonov, a elaborat procedurile pentru transferarea documentelor KGB la arhivele publice, însă nu ˇs-a ocupat de chesţiunea delicată a accesului. Comisia a decis că KGB trebuie să transfere toate dosarele care se ocupau de cazurile penale *încheiate,* acele cazuri în care se luase decizia de reabilitare a acuzatului; cazurile active datate în urmă cu cincisprezece ani; întreaga colecţie de filtrare; corespondenţa *secretă* de afaceri datând de peste cincisprezece ani și mai mult; dosarele personale ale angajaţilor KGB care se pensionaseră cu mai mult de treizeci de ani în urmă. Aceasta însemna că peste 80 la sută din arhivele KGB urma să fie predat.

Decizia a fost întâmpinată imediat cu rezistenţa din partea KGB, care a propus unele excepţii. De exemplu, oficialii din securitate susţineau că printre dosarele care se ocupau de cazurile active și corespondenţa secretă de afaceri existau documente care nu ar fi trebuit transferate din motive de securitate și pentru că erau încă folosite în scopuri oficiale. Ei ˇs-au referit în mod special la cazurile legate de spionaj și crima organizată. Existau, de asemenea, probleme legate de spaţiu, în special în regiunile îndepărtate de Moscova, unde deputăţii poporului, grupurile de muncitori, arhivarii și oficialii din securitate trebuiau să efectueze transferul dosarelor KGB ale serviciilor locale. în multe regiuni, arhivele publice erau deja pline și nu mai era loc și pentru dosarele KGB. ţn asemenea cazuri ˇs-a decis să se permită KGB să fie custode provizoriu.

În decursul anului 1992, în timp ce membrii liberali ai comisiei parlamentare făceau presiuni pentru realizarea transferului, oficialii din securitate au continuat să se

exprime evaziv, folosindu-se de orice scuză posibilă pentru obstrucţionarea procesului. Guvernul lui Elţân era pe aceeași lungime de undă cu ei, sprijinindu-le eforturile de a pune frâne în calea transferului. La începutul anului 1992, Roskoarhiv (redenumit Rosarhiv), condus de Rudolf Pihoia, numit de Elţân, a emis o directivă comună cu Ministerul Securităţii, în care se susţinea că transferul dosarelor KGB se va face în două etape. Pentru început erau transferate doar dosarele victimelor abuzurilor poliţiei care au fost reabilitate. Această decizie a fost o lovitură pentru cei care sperau în realizarea rapidă a transferului.

Avându-l pe generalul Dmitri Volkogonov ca șef al comisiei parlamentare pentru arhive, cauza democraţilor nu a fost susţinută. Deși și-a câștigat notorietate ca biograf al lui Stalin, faima lui Volkogonov ca savant și istoric erau de dată recentă. Cea mai mare parte a carierei sale ˝s-a desfășurat în armată unde ˝s-a specializat în instruirea ideologică și propaganda printre soldaţi. El era autorul cărţii *Războiul psihologic,* un pamflet la adresa Occidentului, în care îi critica pe americani pentru laudele aduse unor *renegaţi* precum Soljeniţ în și Saharov, și l-a numit pe curajosul militant pentru drepturile omului Piotr Grigorenko (a cărui sănătate a fost distrusă în timpul încarcerării în spitalele de psihiatrie ale KGB) „un antisovietic rău intenţionat… care și-a pierdut de tot minţile”.

Volkogonov avea legături bune în fostele cercuri ale KGB. Astfel, nu a avut dificultăţi în obţinerea accesului personal la dosarele strict secrete ale KGB, pe care le-a folosit pentru a scrie biografiile lui Stalin, Troţki și Lenin, foarte profitabile. Se pare că nu a avut niciun îmbold să deschidă arhivele KGB și pentru alţi cercetători, în pofida faptului că se afla la conducerea comisiei parlamentare pentru arhive. La fel și Pihoia, șeful arhivar al lui Elţân. Intervievat de ziarul *Literaturnaia Gazeta* în primăvara anului 1993, el a declarat, cu totală lipsă de sinceritate, că transferul arhivelor KGB „se desfășura normal în întreaga

Rusie”. Când a fost supus presiunilor, el a recunoscut totuși că nu se făcuse nimic cu arhivele centrale din Moscova. Pihoia a expus o serie de motive tehnice vagi pentru care arhivele nu fuseseră mutate, după care a declarat șovăielnic: „Fiind[ ] veni vorba, comparativ cu volumul mare al documentelor de partid, arhivele KGB sunt mici ca volum, neînsemnate”.

Arseni Roghinski, membru al comisiei de arhivă, ˇs-a plâns în acel moment că predarea arhivelor KGB se făcea în ritm de melc și era cu mult în urma programului stabilit. Aceasta nu era numai o chesţiune de obstrucţionare din partea Ministerului Securităţii. De asemenea, a adăugat el, Rosarhiv adoptase o „atitudine foarte pasivă”. Autorităţile ruse nu erau interesate de proces deoarece „le este indiferent dacă documentele din arhivele de la Lubianka sunt depozitate în buzunarul drept sau în cel stâng. în ambele cazuri, materialele sunt pe deplin la dispoziţia lor”.

Arhivarul-șef al Ministerului Securităţii, Anatoli Kraiușkin, a răstălmăcit altfel situaţia. Intervievat în aprilie 1993, el ˇs-a lăudat cu progresul făcut de instituţia sa în predarea arhivelor KGB, deși, asemenea lui Pihoia, el a spus de fapt că transferurile se desfășurau mai mult în arhivele regionale decât la Moscova. Kraiușkin a afirmat, de asemenea, că în cadrul Ministerului Securităţii din Moscova și în ramurile sale regionale au fost create comisii pentru anularea restricţiilor privind caracterul secret al milioanelor de documente. Cercetătorii vor putea să aibă acces la aceste materiale la sala de lectură pentru public din cadrul Ministerului Securităţii.

MLAȘTINA JURIDICĂ

Unii cercetători au sperat să li se ușureze posibilităţile de acces la dosarele KGB prin mult promisa Lege a Colecţiilor de Arhivă ale Federaţiei Ruse, care a fost adoptată în final de parlament în iulie 1993. însă legea nu a atins chesţiunea transferului arhivelor KGB către domeniului public. Dosarele securităţii de stat și ale serviciului de informaţii externe au continuat să fie obiectul unor proceduri speciale, care au fost incluse în

legile referitoare la serviciile de securitate. Istoricul Mark Kramer a evidenţiat faptul că legea arhivelor a adus mai multe restricţii asupra documentelor deoarece spunea că accesul la documentele secrete nu putea fi acordat decât după treizeci de ani de la apariţia lor. înainte de această lege, a existat o politică de treizeci de ani, însă ea nu a fost respectată întotdeauna și arhivarii au avut o anumită flexibilitate în scoaterea la lumină a documentelor.

Legea stipula că prin decizia „departamentelor corespunzătoare" și a serviciului rus de stat al arhivelor, perioada de treizeci de ani ar putea fi scurtată, iar documentele ar putea fi scoase de sub secret mai devreme. însă aceasta îi plasa pe cercetători la mila birocraţilor care, în primul rând, nu aveau motive pentru scoaterea de sub secret a documentelor. Mai mult decât atât, legea stipula și că perioada de păstrare a secretului putea fi prelungită. în privinţa arhivelor KGB, Kramer a conchis: „Majoritatea documentelor KGB ar putea să devină și mai puţin accesibile decât înainte, cu dosare sigilate pentru următorii 50 – 70 de ani, sau mai mult". într-adevăr, doar la câteva zile după adoptarea legii, Parlamentul rus a prelungit cu încă douăzeci de ani limitele accesului la documentele de informaţii externe secrete. Aceasta însemna că aceste documente urmau să rămână inaccesibile timp de cincizeci de ani de la apariţia lor.

Forţele opuse au pornit la treabă când a fost vorba de accesul la arhive (o situaţie pe care cercetătorii au întâlnit-o și în cazul documentelor serviciilor de securitate din ţările democrate). Lucrurile păreau să se îmbunătăţească atunci când, în septembrie 1994, Elţân a semnat un decret menit să accelereze procedura de scoatere de sub secret a documentelor Partidului Comunist, în special pe cele mai vechi de treizeci de ani. însă în martie 1995 guvernul a stabilit o perioadă mai lungă pentru „procedura de scoatere de sub secret și prelungirea limitelor statutului de secret privind documentele de arhivă ale guvernului URSS". Se definea un proces laborios pentru scoaterea de sub secret a arhivelor guvernului (incluzându-le pe cele ale

KGB), ceea ce încetinea considerabil lucrurile.

În vârful unei mari piramide de oficiali implicaţi în scoaterea de sub secret (sau repunerea la secret) se afla așa-numita Comisie Interinstituţională pentru Apărarea Secretelor de Stat. Această comisie, care avea ultimul cuvânt în ridicarea restricţiilor de păstrarea a secretului, era formată dintr-un grup interinstituţional de experţi, reprezentanţi ai serviciului de contrainformaţii (succesor ai Ministerului Securităţii care urma să-și schimbe denumirea în Serviciul Federal de Securitate), ai serviciului de informaţii străine și FAPSI (Agenţia pentru comunicaţii și informaţii), precum și oficiali ai altor ministere și arhivari. Acești experţi aveau de urmat o procedură complexă pentru scoaterea de sub secret, care implica revizuirea pagină cu pagină a tuturor documentelor în cauză și apoi obţinerea aprobării de la Comisia de stat pentru păstrarea secretului. Cu acest statut în vigoare, nu mai conta dacă arhivele KGB se aflau încă la Lubianka sau fuseseră transferate la Rosarhiv. în ambele cazuri, oficialii din securitate puteau folosi mlaștina reglementărilor birocratice pentru a împiedica accesul la documente.

CÂT DE MULT SE DEZVĂLUIE

În pofida acestor obstacole, procesul de reabilitare a continuat și unele dosare de anchetă ale poliţiei (dosare de cazuri penale și interogări) din perioada stalinistă au fost făcute disponibile. Comisia parlamentară de arhivă, care nu mai există în prezent, a dedicat mult timp dezbaterii accesului la aceste dosare. Legea referitoare la reabilitare, adoptată de Parlamentul rus în Octombrie 1991, stipula că victimele represiunilor poliţiei și rudele lor avea dreptul să-și vadă dosarele de anchetă. Legea nu prevedea nimic în legătură cu accesul altora, lucru ce urma să fie inclus într-o lege mai generală a arhivelor. Deloc surprinzător, organele de securitate au interpretat legea reabilitării ca dând posibilitate *numai* victimelor și rudelor să-și vadă dosarele. Astfel, de exemplu, istoricii nu puteau să ajungă la dosarul lui Nikolai Buharin, faimosul bolșevic, sau la

dosarul poetului sovietic Osip Mandelstam.

Deși comisia a fost de acord că interpretarea oficialilor din securitate este eronată, membrii ei nu au putut ajunge la un consens asupra problemelor legate de accesul la dosarele de anchetă. Unii susţineau accesul nelimitat, alţii erau îngrijoraţi că dosarele ar conţine informaţii de natură personală, putând fi jenante pentru victime și familiile lor, sau că datele false din dosare ar putea prejudicia reputaţia unor nevinovaţi. Un exemplu în acest sens, citat de un istoric rus, a fost publicarea unui material al NKVD privind interogarea, în 1992, a renumitului fizician și câştigător al Premiului Nobel, Lev Landau. Landau a semnat acuzaţii falșe împotriva sa și a colegilor în timpul unui interogatoriu la NKVD. ɻn final ˟s-a ajuns la un compromis și, în noiembrie 1992, comisia a adoptat propunerea prin care victimele represiunilor și rudele lor puteau împiedica publicarea informaţiilor de natură personală înscrise în dosar.

Ce se poate spune despre controversatele dosare operative din arhivele de la Lubianka (dosare ale persoanelor aflate în urmărire secretă, rapoarte ale agenţilor et[.)? Oficialii din securitate erau neclintiţi în ideea că acestea trebuiau să rămână secrete. Ei nu permiteau dezvăluirea informaţiilor despre agenţii KGB, informatori și colaboratori. Administraţia lui Elţân a fost de acord. De fapt, unele informaţii din aceste dosare – legate de colaboratorii secreţi ai KGB din Biserica Ortodoxă Rusă – au ajuns în presă. Deputăţii Gleb lakunin și Lev Ponomariov, care au găsit copii ale acestor documente în arhiva Comitetului Central al PCUS, le-au „șoptit” presei la începutul anului 1992. Serviciul de securitate a ripostat prin publicarea unei legi asupra activităţii operative de anchetă, stabilind că dezvăluirea numelor agenţilor KGB, clasificate ca secrete de stat, este o infracţiune.

Controversa privind demascarea agenţilor și informatorilor KGB a incitat la dezbateri aprinse în Rusia. Deși mulţi îi lăudau pe lakunin și Ponomariov pentru

publicarea acestor documente incriminatorii, alţii și-au exprimat rezerve puternice. De exemplu, fostul consilier al lui Gorbaciov, Aleksandr Iakovlev, se temea că o campanie de demascarea a foștilor agenţi KGB va duce la demoralizarea societăţii. Alţii au subliniat că rapoarte KGB precum cele publicate adesea nu erau demne de încredere, întrucât ofiţerii KGB tindeau să-și exagereze realizările prin includerea chiar și a contactelor celor mai neînsemnate în rândul „agenţilor”. Adesea, cei numiţi nici măcar nu aveau idee că KGB îi considera agenţi sau „persoane de încredere” și fuseseră introduși în fișierul KGB. În lipsa oricărui acord oficial de colaborare, era dificil de confirmat dacă o persoană activase, într-adevăr, ca agent sau informator KGB.

Recunoscând că au de-a face cu o chesţiune politică potenţial explozivă, oficialii din securitate și-au dat toată silința să o dezamorseze, prin minimalizarea importanţei dosarelor operative. Un arhivar al Ministerului Securităţii, Kraiușkin, a subliniat că volumul colecţiei operative era de fapt destul de redus, deoarece dosarele cu cazuri concrete fuseseră sistematic distruse de-a lungul anilor. Existau numai câteva dosare operaţionale, în primul rând cele păstrate pentru interesul istoric. Însă aceasta nu a pus capăt dezbaterilor. Mulţi erau convinși că informaţiile asupra agenţilor și informatorilor KGB trebuiau făcute publice, în special pentru a preveni folosirea lor în scopuri de șantaj asupra politicienilor care aveau un trecut legat de KGB. O citățm pe ziarista Albats: „Dacă nu se va proceda astfel, atunci aceste dosare vor ajunge pe piaţa neagră și vor fi folosite de diferite forţe pentru manipularea politicienilor noștri”.

CHESŢIUNEA LUSTRAŢIEI

9

Unii reformatori au făcut presiuni pentru adoptarea unei legi a lustraţiei (termen care derivă din latinescul *lustratio,* însemnând purificarea prin sacrificiu) asemenea celei adoptate în Cehoslovacia, unde oficialii și politicienii au fost „radiografiaţi” pentru a se stabili legăturile, din

trecut, cu poliţia secretă – Stanti Bezpecnost sau Sth. O asemenea lege ar fi reglementat publicarea dosarelor operaţionale de informaţii ale KGB și, în același timp, ar fi interzis foștilor colaboratori ai KGB de a ocupa anumite funcţii în guvern. Membri ai mișcării „Rusia Democrată" au propus o lege ce interzicea foștilor funcţionari și agenţi KGB, precum și responsabililor de partid, să ocupe funcţii guvernamentale executive și în învăţământ. Totuși, cei aleși în parlament sau pentru funcţia de președinte nu urmau să fie cercetaţi pentru colaborarea cu KGB, dar după cum a afirmat deputatul parlamentar Galina Starovoitova: „La urma urmelor, putem acorda oamenilor posibilitatea de a vota iarăși în favoarea unui regim totalitar".

Experienţa cehoslovacă după adoptarea principiului *lustraţiei* a fost departe de a fi pozitivă. Într-adevăr, modul greșit în care a fost folosită și răzbunarea pe care a generat-o, i-au făcut pe mulţi, inclusiv pe președintele Václav Havel, să regrete că a fost adoptată vreodată. Dosarele au rămas închise pentru public, însă comisiile speciale aveau acces pentru a descoperi amănunte legate de candidaţii la funcţiile publice. Cea mai mare problemă legată de lustraţie a fost aceea că se baza pe registrele și dosarele poliţiei secrete care conţineau numele a circa 140.000 de agenţi ai poliţiei secrete, colaboratori și persoane de contact din perioada comunistă. Aceasta însemna să acorzi încredere tocmai organizaţiei care înșelase populaţia timp de patruzeci de ani. După cum a reieșit, chiar unii foști disidenţi, care îşi consacraseră toată viaţa luptând pentru drepturile omului, ˇs-au găsit înregistraţi în calitate de colaboratori. Posibilitatea de a extrage din dosare doar ceea ce interesa o parte sau alta a fost folosită ca armă politică și mijloc de atac contra personalităţilor politice.

În Germania, dosarele STASI (Poliţia secretă est-germană) au fost deschise spre sfârșitul anului 1991. Parlamentul german a adoptat o lege asupra dosarelor, care stipula condiţiile de acces și detalia drepturile atât ale

victimelor STASI și cât și cele ale foștilor agenţi. Ea stabilea și reglementările pentru publicarea materialelor STASI în presă. Deschiderea arhivelor STASI și dezvăluirea ulterioară a numelor a mii de colaboratori ai poliţiei au traumatizat imens societatea și a făcut ravagii în vieţile personale ale multor cetăţeni est-germani. Ea a generat probleme juridice, politice și etice complexe cu care politicienii și responsabilii guvernamentali încă se mai luptă pentru a le rezolva. însă, după cum a remarcat un expert, Germania a avut un avantaj faţă de celelalte state postcomuniste datorită faptului că avea un sistem juridic bine consolidat.

În Rusia, cu tradiţia sa juridică precară, ar fi fost și mai dificil să se facă faţă problemei complexe care ar fi fost generată de legea lustraţiei sau chiar numai de o lege care să permită deschiderea dosarele operative ale KGB conţinând numele agenţilor. Să spunem lucrurilor pe nume: cu vechea nomenclatură, atât de partid cât și KGB, care încă domină politica, asemenea legi nu aveau vreo șansă să fie adoptate. Într-adevăr, ziarul de factură comunistă *Pravda* și săptămânalul *Glasnost* susţineau amândouă că autorii legii lustraţiei, prezentată la o conferinţă despre KGB, au fost influenţaţi de serviciile secrete occidentale. Șeful relaţiilor publice din cadrul Ministerului Securităţii, Alexei Kondaurov, care a fost la conferinţă, a obiectat că această lege ar fi discriminatorie faţă de veteranii KGB întrucât prezentarea fișei postului lor oficial, pe care ˇs-ar fi bazat lustraţia, nu însemna neapărat că ar fi comis abuzuri.

Chiar militanţi pentru drepturile omului, precum Serghei Kovaliov, se opuneau unei legi a lustraţiei. Kovaliov se temea că aceasta va diviza societatea rusă și pleca de la premisa că întreaga naţiune purta responsabilitatea celor petrecute. însă chesţiunea colaborării în trecut cu KGB nu va dispărea. După cum ˇs-a exprimat istoricul Iuri Afanasiev: „Trebuie încă să se stabilească câţi oameni au colaborat cu KGB; dar este evident că numărul lor se ridică la câteva milioane. Ce vom

face cu ei? Ar trebui să le dezvăluim numele în faţa tuturor sau, din diferite motive, ar trebui să sigilăm documentele pentru vreo cincizeci sau șaptezeci de ani de acum înainte? Iată o problemă morală imensă pentru întreaga Rusie și pentru întreaga fostă Uniune Sovietică. Ea ar atinge nivelul unei căinţe naţionale. Cum am putea să supravieţuim unei asemenea maladii, cum am putea să o depășim, cum să trecem dincolo de totalitarism, nu cronologic, ci în noi înșine?”

PRIVILEGII SPECIALE

După cum a subliniat istoricul Mark Kramer, ideea că arhivele și documentele oficiale sunt parte ale domeniului public continuă să fie străină rușilor. Potrivit lui Kramer, care a petrecut câteva luni făcând cercetări în arhivele partidului și statului rus: „Politica Rusiei privind arhivele este încă determinată de curentele politice dominante, iar arhivarii profesioniști sunt obligaţi să răspundă cererilor și capriciilor birocraţilor de la vârf”.

Au existat numeroase rapoarte despre persoane cărora li ˇs-a acordat accesul special la documentele care nu sunt la dispoziţia tuturor. Reprezentanţi ai Societăţii „Memorial”, de exemplu, au susţinut că anumiţi cercetători și ziariști, având legături cu fostul KGB, au primit permisiunea de a vedea dosarele victimelor represiunilor poliţiei sau cel puţin de a obţine copii ale documentelor. Fostul general KGB Serghei Kondrașev a vândut documente ale poliţiei secrete din anii ⁋30 ziarului german *Die Zeit* pentru o sumă necunoscută. Iar Iuri Afanasiev a declarat că Dmitri Volkogonov „petrece zile și nopţi în arhive, lucrând cu documente secrete; și alţii ajung acolo – nu pot preciza câţi. Așa că, deși nu există un acces general, un număr semnificativ de istorici pot ajunge la documente secrete”. Acești istorici au un avantaj imens faţă de cercetătorii care nu au acces și nici nu au bani să le cumpere.

Legea arhivelor stipulează destul de ambiguu că „documentele din secţiunea de stat a Fondului de Arhivă nu pot fi cumpărate, vândute sau să constituie subiectul

altor tranzacţii, decât doar prin decizia organelor reprezentative ale puterii sau pe baza unui veridict al justiţiei". Totuși, dacă anumiţi istorici cu relaţii pot cita aceste documente în lucrările lor, se ajunge la același lucru.

Un alt exemplu de acces privilegiat este cel al lui Oleg Ţarev, fost ofiţer KGB din cadrul Direcţiei la Generală. Ţarev a colaborat cu scriitorul britanic John Costello pentru a scrie cartea *Deadly Illusions* (Iluzii mortale), publicată în 1993 despre spionul rus Aleksandr Orlov care a fugit în SUA în 1953. în timp ce mai lucra încă pentru KGB (în final el ˇs-a retras mai devreme și a devenit consultant cu jumătate de normă la KGB), Ţarev a obţinut permisiunea specială din partea lui Kriucikov de a scotoci prin arhivele securităţii pentru a găsi materialul necesar cărţii sale. El nu a avut nicio restricţie și chiar a primit asistenţă din partea arhivarilor KGB. „Documentarea pentru această carte, scrie Ţarev în prefaţă – ˇs-a făcut din stive de dosare care, din cauza noilor reglementări stricte, nu au putut fi scoase din arhivă. Aceasta a necesitat multe excursii la sediul FIS de la lasenevo pentru verificarea și răsverificarea documentelor".

Într-un interviu acordat ziarului *Pravda,* Ţarev a refuzat să dezvăluie câţi bani au primit el și Costello de la editura americană *Crown Books.* însă a dat limpede de înţeles că îşi va însuși partea sa de beneficiu: „Autorii cărţii despre Orlov, John Costello și cu mine, vom primi drepturile de autor care sunt normale pentru acest tip de lucrare". De ce i-a permis KGB – și succesorul său, Serviciul de Informaţii Externe – lui Ţarev să folosească arhivele KGB pentru cartea sa? Una din explicaţii ar fi că oficialii din FIS au primit și ei o parte din beneficiu. Dar ˇs-ar putea să fi avut și un alt motiv.

Deadly Illusions dă o nouă turnură cazului Orlov care este, probabil, pe placul FIS. Potrivit cărţii, bazată pe dosarul în șaptesprezece volume din arhivele KGB, Orlov nu a fost un dezertor autentic, așa cum au crezut CIA ?i FBI. El a rămas un comunist devotat care le-a furnizat

americanilor suficiente informaţii pentru a-i convinge să-i acorde azil în SUA, însă niciodată nu le-a spus ceva de valoare: „El a reușit în această sarcină dificilă prin furnizarea către CIA ?i FBI a unui amestec de jumătăţi de adevăruri, banalităţi și dezinformări pe care le-a transmis ca pe o sinceră mărturie. KGB a înţeles cât de inteligent îi înșelase acesta pe cei de la FBI ?i CIA după ce cinci ani ˝s-a străduit să ia legătura cu Orlov, reușind să aibă două contacte clandestine cu acesta, în 1969 și 1971. Raportul ofiţerului KGB care condusese întreaga operaţiune a dovedit fără urmă de îndoială loialitate lui Orlov faţă de serviciul de informaţii sovietic, agenţii acestuia și faţă de patrie”.

Dacă e să le dăm crezare lui Ţarev și Costello, fuga lui Orlov, pe care americanii au considerat-o o reușită de mare valoare pentru serviciile de informaţii, a fost de fapt o realizare extraordinară pentru KGB; Reușind să nu dezvăluie numelor agenţilor KGB în SUA și să-i convingă pe americani că nu exista de fapt niciunul, Orlov a slăbit atenţia CIA ?i FBI și a permis agenţilor să opereze în continuare fără teamă. *Deadly Illusions* face oarecare publicitate fostului KGB și, fără îndoială, a provocat neliniște în cercurile de spionaj americane.

AFACEREA „CROWN”.

Deadly Illusions se înscria într-o colaborarea strânsă între Serviciul de Informaţii Externe și editura *Crown Publishers.* în primăvara anului 1992, a fost semnat un contract prin care editura se angaja să publice cel puţin cinci cărţi scrise pe baza documentelor aflate în arhivele de informaţii externe. Subiectele urmau să cuprindă cazul lui Lev Troţki, criza Berlinului, operaţiuni ale spionajului sovietic în SUA ?i Marea Britanie și criza rachetelor din Cuba. Evident, pentru a evita orice controversă, FIS nu era parte directă a contractului. Partea rusă era reprezentată de „Asociaţia veteranilor din informaţii”, o grupare particulară. însă persoana care a condus toate negocierile și a semnat contractul din partea asociaţiei era șeful relaţiilor publice al FIS, Iuri Kobaladze.

Potrivit acordului, *Crown Publishers* a plătit un avans de 1,8 milioane de dolari, obţinând astfel dreptul exclusiv la documentele de arhivă ale KGB care urmau să apară în aceste volume. Accesul publicului la documente era interzis pentru următorii zece ani. În mod normal, cărturarii și istoricii au văzut în aceasta un precedent supărător. Accesul la acele documente le era refuzat celorlalţi cercetători până la publicarea cărţilor contractate, iar suma imensă plătită de Crown Publishers făcea ca accesul la alte dosare de informaţii să devină mai dificil în viitor dacă cei interesaţi nu erau dispuși să plătească destul de mult.

Cine urma să primească banii? Asociaţia veteranilor din informaţii obţinea 10 la sută, iar autorii cărţilor primeau avansuri substanţialekdar oficialii FIS, precum Kobaladze și șeful lui, Evgheni Primakov? într-un interviu din iunie 1992, Kobaladze insista: „Nu deschidem arhivele pentru a vinde vreun fel de documente. Le garantăm autorilor acestor cărţi doar faptul că le vom furniza materiale care le vor permite să scrie pe bază de documente”. Cu toate acestea, este greu de imaginat că Kobaladze și Primakov nu au fost recompensaţi pentru eforturile lor.

Evident, deoarece nu exista nicio lege a arhivelor în acel moment, cei care întreţineau arhivele puteau să facă ce doreau cu dosarele, acţionând ca întreprinzători particulari. Potrivit deputatului parlamentar Nikolai Arjannikov, care a obiectat vehement împotriva afacerii „Crown”: „Primakov crede că este proprietarul arhivelor și are dreptul să dispună de ele. Eu obiectez bazându-mă pe faptul că arhivele sunt proprietatea statului și reprezintă istoria noastră-aţională. FIS, totuși, ˇs-a decis să facă comerţ cu proprietatea noastră naţională”.

Mai întâi, afacerea „Crown” a scos în relief faptul că accesul la documente însemna privilegii și bani. Apoi ˇs-a văzut că, întrucât funcţionarii FIS erau cei care urmau să selecteze documentele, ei ofereau, de fapt, versiunea lor asupra istoriei. Evident, serviciile de securitate și

informaţii aveau priorităţile lor în privinţa subiectelor istorice: de a se prezenta pe sine în cea mai bună lumină posibilă. Aceasta implica extragerea documentelor care arătau că așa-numitele eșecuri și dezertări, precum cea a lui Orlov, nu erau cum păreau a fi și că, de fapt, serviciul sovietic de informaţii știa tot timpul ce face. Nu este o coincidenţă faptul că atunci când KGB a început să publice materiale din aceste dosare la sfârșitul anilor 80, cititorii au văzut rapoarte nesfârșite de la NKVD din 1940 și 1941 care avertizau asupra unui atac german iminent contra Uniunii Sovietice, rapoarte pe care Stalin a preferat să le ignore. Invariabil, documentele publicate de serviciile de securitate zugrăveau o imagine romantică a momentelor din trecut, menite să glorifice operaţiunile aparatului de securitate și informaţii. Excepţie o fac documentele referitoare la epurările staliniste, comise de ramura notorie de securitate internă a NKVD. Aici, abordarea vrea să sublinieze că, după moartea lui Stalin și a lui Beria în 1953, totul ˇs-a schimbat și noul aparat poliţienesc, KGB, a fost reformat.

MISTERELE RĂZBOIULUI RECE

Controversele care au apărut în Occident din cauza dezvăluirilor din arhivele KGB demonstrează puterea care se află în mâinile celor care au acces la materialele de arhivă. *Dezvăluirile* generalului Volkogonov despre Alger Hiss în 1992 sunt un exemplu bun în acest sens. Alger Hiss, fost responsabil superior la Departamentul de Stat al SUA sub președinţii Roosevelt și Truman, a fost acuzat în 1948 că fusese spion sovietic. Deși a negat vehement aceste acuzaţii, Hiss a fost în final condamnat la patru ani închisoare pentru speijur. Cazul „Hiss” a suscitat controverse enorme care au divizat opinia publică americană: unii erau convinși de vinovăţia lui, alţii că el fusese ţinta unei înscenări puse la cale de către acuzatorul său, Whittaker Chambers.

Disputa nu a fost niciodată soluţionată. însă Hiss a încercat, de-a lungul anilor, să-și restabilească nevinovăţia. în vara lui 1992 el ˇs-a decis să profite de *glasnost* și i-a

scris lui Volkogonov, solicitându-i materiale despre cazul său sau despre Whittaker Chambers care ar fi putut exista în arhivele KGB și ar fi putut să-l reabiliteze. Hiss a cerut ca documentele să fie predate unui intermediar, istoricului John Lowenthal. în septembrie 1992 acesta ˇs-a întâlnit cu Volkogonov care a promis că va căuta materialele în arhivele serviciului de informaţii externe și le va vedea personal. Când Lowenthal a revenit la Moscova în lima octombrie, Volkogonov i-a înmânat o scrisoare bătută la mașină în care se afirma că cercetările amănunţite în arhivă nu scoseseră la iveală documente care să susţină afirmaţia că Hiss ar fi fost spion sovietic: „Pe baza unei analize foarte atente a tuturor informaţiilor obţinute, vă pot informa că Alger Hiss nu a fost niciodată agent al serviciilor de informaţii ale Uniunii Sovietice”.

Cercetătorii care ˇs-au ocupat de istoria sovietică ˇs-au îndoit de afirmaţiile lui Volkogonov, întrebându-se cum presupusa absenţă a unei documentaţii putea fi considerată o dovadă convingătoare, mai ales că generalul nu specificase în care anume dosare de arhivă căutase. Cum putea să facă o declaraţie atât de fermă despre un caz atât de complex precum cel al lui Hiss, care generase atâtea comentarii și dovezi contradictorii de-a lungul anilor? Mai mult, după cum sublinia un ziarist rus, era greu de crezut că arhivele informaţiilor externe nu conţineau niciun raport despre afacerea „Hiss”. Fără îndoială, serviciul sovietic de informaţii externe urmărise îndeaproape acest caz senzaţional la vremea respectivă și comentariile lui ar fi oferit dovezi utile despre rolul real jucat de Hiss.

Se pare că Volkogonov nu și-a dat seama că va deschide cutia Pandorei implicându-se în cazul „Hiss”. în urma potopului de articole negative din presă, el ˇs-a decis să se retragă strategic din această dispută. Într-o scrisoare trimisă la 24 noiembrie săptămânalului moscovit *Nezavisimaia Gazeta,* el și-a nuanţat declaraţiile despre Hiss astfel: „Nu pot să judec decât ca istoric eventualitatea că a Hiss a fost sau nu spion. în plus, după câte știu,

agenţia care a deţinut documentele din anii ⁄50 nu a fost singura implicată în operaţiuni de culegere a informaţiilor. Mai mult, nu există niciun fel de garanţii că astfel de documente ar fi supravieţuit”.

PRIZONIERII AMERICANI ȘI CEI DISPĂRUŢI ÎN MISIUNE

Volkogonov era implicat și într-o altă problemă – cea a prizonierilor de război americani și a celor dispăruţi în misiune în timpul Celui de-al doilea război mondial și a războiul din Vietnam. El era co-președintele Comisiei ruso-americane pentru cercetarea celor întâmplate cu prizonierii și dispăruţii, creată după vizita lui Elţân la Washington în iunie 1992. La acel moment, președintele rus câştigase mult în ochii americanilor datorită promisiunii că guvernul său va asigura informaţii ferme despre prizonierii și persoanele dispărute în misiune în Rusia. însă, în pofida promisiunilor, comisia nu a avut prea mult rezultate până în toamna anului 1992. Membrii americani ai comisiei ˇs-au plâns de tărăgănarea celor răspunzători de arhive, care au oferit prea puţine date valoroase.

Informaţiile furnizate de ruși erau, în primul rând, din interviuri și nu din documente de arhivă. Cu toate acestea, Volkogonov susţinea că americanii primiseră multe date. în decembrie 1993, el afirma: „Am reușit să strângem și să comunicăm Statelor Unite informaţii asupra a peste 20.000 de cetăţeni americani care au fost repatriaţi din lagărele de concentrare germane… Numai o mică parte dintre aceștia au ajuns pe teritoriul Uniunii Sovietice în timpul Celui de-al doilea război mondial, din diferite motive”.

În timp ce membrii ruși ai comisiei preferau să se concentreze asupra informaţiilor despre americanii dispăruţi în Cel de-al doilea război mondial, fapt mai puţin sensibil politic, preocuparea părţii americane era îndreptată spre cei dispăruţi în anii ulteriori. Evident, datele importante se găseau în dosarele fostului KGB, atât în ramura internă cât și în cea externă. Peste cincizeci de

americani au fost daţi dispăruţi după ce avioane de recunoaştere au fost doborâte în spaţiul aerian sovietic sau în apropiere de acesta în perioada războiului rece. Este posibil ca Agenţia sovietică de informaţii. militare, GRU, să fi răspuns iniţial de aceste cazuri și astfel să deţină date în arhivele sale (fostul ambasador american Malcolm Toon, co-președintele american al comisiei, a făcut aluzie la aceasta când a criticat GRU pentru nefurnizarea de informaţii). Dar și KGB trebuie să fi supravegheat îndeaproape cazurile acestor americani datorită importanţei lor politice, iar KGB era meticulos în ţinerea documentelor. Atunci cum putea Rudolf Pihoia, arhivarul-șef al lui Elţân, să susţină că vor fi necesari ani pentru a găsi informaţii despre persoanele dispărute?

Să nu fi avut Elţân și subordonaţii lui, Pihoia și Volkogonov, autoritatea de a ordona celor răspunzători de arhivele KGB – sau arhivele GRU – să furnizeze date sau nici ei nu aveau un motiv puternic pentru a proceda astfel? La o conferinţă de presă din septembrie 1993, Volkogonov a afirmat că SUA primiseră întreaga informaţie, inclusiv din partea serviciilor de securitate despre avioanele doborâte deasupra teritoriului sovietic în timpul războiului rece. Totuși, soarta americanilor dispăruţi, cu excepţia câtorva, a rămas necunoscută.

La fel de presantă, din punctul de vedere al Washingtonului, era problema americanilor dispăruţi în războaiele din Coreea și Vietnam. La aceeași conferinţă de presă, președinţii comisiei au declarat că nu existau dovezi că cetăţenii americani luaţi prizonieri în aceste două războaie fuseseră aduși vreodată în Uniunea Sovietică. Cu toate acestea, date fiind relaţiile strânse dintre URSS, Coreea de Nord și Vietnamul de Nord, nu era lipsită de raţiune presupunerea că rușii deţineau informaţii despre ceea ce se întâmplase cu prizonierii americani și persoanele dispărute în misiune. De fapt, așa stăteau lucrurile. Absolut întâmplător ˇs-a descoperit în Rusia un document despre prizonierii de război din Vietnam.

Documentul, descoperit în arhivele partidului de

către un cercetător de la Harvard, Stephen Morris, era traducerea în limba rasă a unui raport trimis de comandantul-adjunct al armatei vietnameze Biroului Politic din Vietnamul de Nord, în 1972. Raportul furniza detalii despre 1.205 de prizonieri de război americani care se aflau în captivitate, însă cifra dată publicităţi i de către guvernul nord-vietnamez la acel moment era de 368, iar numărul publicat anul următor era de 591. Raportul era însoţit de un memorandum din partea șefului GRU, Piotr Ivașutin, care a acceptat evident cifra mai mare ca fiind valabilă și a declarat că este mulţumit de succesul Vietnamului în obţinerea de informaţii valoroase despre tehnologia militară americană de la prizonierii interogaţi.

Nu în mod surprinzător, documentul, primul care arunca o lumină semnificativă asupra prizonierilor din Vietnam, a provocat senzaţie în Statele Unite. însă, deși majoritatea experţilor l-a acceptat ca pe un raport real al GRU, ei au pus sub semnul întrebării corectitudinea cifrelor despre prizonieri. Probabil acestea fuseseră exagerate de către nord-vietnamezi din anumite motive. Câteva luni mai târziu, destul de curios, rușii au preluat iniţiativa și au prezentat o altă copie a unui document din arhiva GRU, din nou o traducere a unui raport al Partidului Comunist Vietnamez și din nou despre numărul prizonierilor de război. însă membrii americani ai comisiei au primit numai două pagini ale raportului, iar fără originalul după care a fost tradus sau orice altă documentaţie era imposibil de verificat autenticitatea documentului.

CAZUL WALLENBERG

Se părea totuși că arhivele deţineau materiale care ar fi putut arunca lumină importantă asupra chesţiunii prizonierilor de război și celor dispăruţi în misiune. Chiar dacă KGB ?i GRU au refuzat să prezinte dosare relevante, copii ale multora din documentele lor se aflau în arhivele Partidului Comunist sovietic, sub controlul direct al subordonaţilor de încredere ai lui Elţân, Pihoia și Volkogonov. Aceste arhive urmau să clarifice, fără îndoială,

alte aspecte ale războiului rece care i-au preocupat pe istorici și politicieni de-a lungul anilor, însă membrii administraţiei prezidenţiale au preferat să fie precauţi.

Vladimir Abarimov, un ziarist rus care a cercetat multe din misterele războiului rece, și-a exprimat supărarea în urma eșecului tentativei de a obţine dovezi din arhivele serviciului rus de informaţii externe: „Oricine a avut vreodată de-a face cu arhivele din Rusia știe că aprobarea accesului la anumite documente nu înseamnă neapărat și obţinerea documentelor în cauză. La fiecare pas, cercetătorul se lovește de obstacole ridicate de oameni. Examinarea capitolelor celor mai înspăimântătoare ale trecutului nostru este adesea blocată de către autorităţi și chiar și atunci când noi, ziariștii, știm deja totul sau aproape totul, suntem obligaţi să așteptăm permisiunea autorităţilor”.

Un caz elocvent este istoria lui Raoul Wallenberg, diplomatul suedez care a salvat viaţa a mii de evrei unguri în cel de-al doilea război mondial. După ce a fost arestat de sovietici în Ungaria, în 1945, Wallenberg a dispărut. Sovieticii au susţinut că nu știau nimic despre soarta acestuia, până în 1957, când au recunoscut că îl capturaseră și că acesta murise din cauza unui atac de cord în închisoarea de la Lubianka. întrebaţi după dezmembrarea Uniunii Sovietice despre informaţiile de arhivă asupra lui Wallenberg, arhivarii KGB ˚s-au eschivat de la un răspuns precis. Dosarul personal al lui Wallenberg nu putea fi găsit, susţineau ei. Apoi, inexplicabil, ei au prezentat câteva documente noi despre diplomatul suedez, inclusiv rapoartele a trei interogatorii cu acesta. Paginaţia arăta că înregistrările fuseseră scoase dintr-un dosar mai mare. Totuși, responsabilii din securitate continuau să insiste că nu aveau niciun dosar Wallenberg.

Mai târziu, în aprilie 1993, câţiva redactori de la ziarul *Izvestia* au informat despre descoperirea unui fost ofiţer NKVD care avea cunoștinţe directe despre executarea lui Wallenberg în 1947. Acești ziariști l-au confruntat pe generalul Anatoli Kraiușkin, șeful arhivelor

de la Lubianka, cu datele lor. Toate materialele despre Wallenberg fuseseră dezgropate, a afirmat Kraiușkin, și se stabilise că Wallenberg decedase subit în celula sa. Totuși, el a continuat misterios: „Desigur, nu pot să înlătur și o altă eventualitate: execuţia fără condamnare. Altfel, numele lui nu ar fi fost șters din fișele închisorii, ar fi existat un certificat medical, un raport al autopsiei și o fișă de incinerare”. Două luni mai târziu, *Izvestia* a putut să confirme ipoteza într-un alt articol, în care era citat un memorandum din 1947 al ministrului adjunct de externe, Andrei Vâșinski, adresat șefului său, Viaceslav Molotov, referitor la propunerea de *lichidare* a lui Wallenberg. A reieșit că arhivarii KGB tăinuiseră lucrurile. După cum remarca istoricul britanic Christopher Andrew, difuzarea treptată de către ruși a informaţiilor despre cazul „Wallenberg” era „un fel de dans obscen al celor șapte văluri”.

AFACEREA „SUDOPLATOV”: MANIPULAREA ISTORIEI

Fără îndoială că niște istorici serioși nu pot scrie o istorie obiectivă pe baza unor documente care le sunt oferite din arhive bucăţică {u bucăţică sau, și mai rău, doar pe baza unor fragmente din documente. Singurul mod pentru savanţi de a sta pe un teren solid în arhive este de a extrage independent documentele și de a le verifica autenticitatea. Altfel, sunt vulnerabili la falsificări sau la materiale eronate care distorsionează întregul tablou. Și, desigur, documentele trebuie interpretate în context. Un bun exemplu ar fi documentul sus-menţionat despre Vietnam. Era, într-adevăr, „autentic”, dar nu însemna că tot ceea ce se spunea în raport era și adevărat.

— Din nefericire pentru materialele istorice din perioada sovietică, scriitorii nu au respectat întotdeauna aceste precauţii. Judecând după felul în care a fost primită în Occident cartea *Misiuni speciale* de Pavel Sudoplatov, publicului larg nu-i pasă dacă o fac, atâta timp cât oferă dezvăluiri senzaţionale. *Misiuni speciale* (apărută și la editura Elit în versiune românească), publicată în

primăvara lui 1994, făcea tocmai acest lucru. Cartea prezenta memoriile lui Pavel Sudoplatov, fost responsabil superior în directoratul de informaţii externe a aparatului sovietic de securitate până la arestarea sa, sub acuzaţia de a fi fost colaboratorul lui Lavrenti Beria, căzut în dizgraţie în 1953. însă, de fapt, *Misiuni speciale* este o „istorie orală" bazată pe douăzeci de ore de interviuri înregistrate cu Pavel Sudoplatov, co-autorul cărţii fiind fiul său Anatoli, împreună cu doi americani, Jerrold și Leona Schlecter. După cum remarca istoricul Thomas Powers într-o recenzie a cărţii: „Este imposibil să deosebești memoriile adevărate ale lui Sudoplatov, oricât de confuze ar fi din cauza vârstei și anilor trecuţi de la evenimente, de cercetarea personală a lui Schlecter și redactarea finală a editorului".

Pentru cititorii din Occident, cea mai șocantă dezvăluire din *Misiuni speciale* era afirmaţia că, începând din 1942, Robert Oppenheimer și alţi câţiva savanţi atomiști proeminenţi implicaţi în Proiectul „Manhattan" au transmis secrete nucleare sovieticilor. După cum era de așteptat, afirmaţiile lui Sudoplatov au generat furori. Cartea, prezentată în fragmente în revista *Time,* a devenit imediat un best-seller. Mulţi cititori au găsit-o credibilă, în special capitolul despre Oppenheimer, căruia i ˚s-a retras permisiunea de acces h date secrete în 1954 și era cunoscut pentru vederile lui de stânga. însă cartea a fost denunţată de savanţi și istorici care au evidenţiat mulţimea erorilor și șubrezimea relatărilor despre experţii atomiști occidentali, ceea ce distruge din rădăcini acuzaţiile lui Sudoplatov. Confruntaţi cu aceste erori, co-autorii americani, familia Schlecter, au insistat că deţin materiale documentare pentru sprijinirea aserţiunilor lui Sudoplatov. De fapt, cartea are un apendice de documente din arhivele Serviciului de Informaţii Externe care probabil că trebuia să dea mai multă credibilitate poveștii cu spionii atomiști. Totuși, niciunul dintre documente nu era nou – fuseseră deja publicate – și niciunul dintre ele nu venea în sprijinul afirmaţiilor lui Sudoplatov. Familia Schlecter a insistat apoi că ar fi existat alte documente în arhivele serviciului care

ar fi confirmat declaraţiile și au promis că acestea vor fi date publicităţii în scurt timp. Ceea ce nu ˇs-a mai întâmplat.

Sudoplatov era unica sursă de acuzaţii împotriva oamenilor de ştiinţă americani. Aceasta reprezenta o problemă din două motive. În primul rând, el fusese unul dintre cei mai sângeroși membri ai poliţiei secrete staliniste. Specialitatea sa fuseseră „afacerile murdare” – asasinate, terorism și sabotaj îndreptate împotriva oponenţilor regimului sovietic, în special împotriva naţionaliștilor nerusofoni care protestau împotriva politicii brutale de sovietizare dusă de Stalin. În ceea ce-l privește, Sudoplatov era un asasin și, asemenea colegilor săi din NKVD, un expert în dezinformări și minciuni. Iar cititorii urmau să-l creadă pe cuvânt în privinţa spionilor atomiști occidentali.

În al doilea rând, majoritatea dezvăluirilor lui despre oamenii de ştiinţă din Vest, în special cele despre Oppenheimer, se refereau la intervalul 1941 – 1943. Totuși, contrar celor afirmate în carte, Sudoplatov nu avusese de a face cu spionajul atomic până la sfârșitul anilor 1944 sau 1945. Volumul menţionează crearea Comitetului special pentru fabricarea bombei atomice în 1942 și numirea lui Sudoplatov ca „director pentru culegerea informaţiilor”. însă comitetul nici măcar nu fusese creat până în august 1945, când sovieticii au început să lucreze din plin la fabricarea bombei. Deși Sudoplatov fusese, într-adevăr, un înalt oficial în NKVD și astfel cunoștea multe despre operaţiunile acestuia, el (sau poate Schlecter) au interpretat complet eronat rolul lui în culegerea de informaţii despre bomba atomică.

Interesant este că această încercare de fraudă a fost dezvăluită de o declaraţie a Serviciului rus de Informaţii Externe la scurt timp după apariţia cărţii: „Pavel Sudoplatov a avut acces la aspectele nucleare pe o perioadă relativ scurtă de timp, circa douăsprezece luni, din septembrie 1945 până în octombrie 1946, când răspundea de Departamentul Special S. Departamentul S

nu avea contact direct cu reţeaua de agenţi”. Serviciul de Informaţii Externe a mers și mai departe: „Judecând după materialul de arhivă pe care îl are serviciul, se poate declara că volumul *Misiuni speciale* al lui P.A. Sudoplatov este un mozaic amestecat de fapte autentice, jumătăţi de adevăr și scorneli evidente”.

De ce ˇs-o fi abătut FIS de la calea sa și a discreditat cartea lui Sudoplatov? La urma urmelor, după cum scrie ziarista Natalia Ghevorkian de la *Moskovskie Novosti,* care a discutat cu șeful relaţiilor publice ale FIS, Iuri Kobaladze despre *Misiuni speciale,* FIS nu dezaprobă, în principiu, memoriile sau relatările foștilor săi ofiţeri. într-adevăr, ca și în cazul lui Sudoplatov, FIS chiar le permite să folosească documentele din arhivă, atâta timp cât cunoaşte conţinutul lucrării și o poate vedea înainte de publicare. E dificil de spus ce nu a mers cum trebuie în privinţa *Misiunilor speciale.* Probabil FIS nu îşi dăduse seama cât era de inexactă și nu se aşteptase la reacţiile stârnite în Occident de afirmaţiile despre savanţii atomiști. Era momentul de a opri prejudiciile. Oficialii ai FIS ˇs-au temut, poate, că piaţa occidentală a memoriilor și poveștilor de spionaj pe care o sponsorizau putea fi afectată de asocierea instituţiei lor cu *Misiuni speciale.*

CONFESIUNI NEAUTORIZATE

După cum ilustrează și controversa în cazul lui Sudoplatov, cărţile despre spionajul din timpul războiului rece au potenţialul de a atrage un larg public cititor. în pofida faptului că războiul a luat sfârșit, istoria sa este de dată recentă și există încă un interes imens pentru acea eră de spionaj și intrigi, transpusă atât de bine în literatură de John Le Carré. Conștienţi de piaţa de desfacere a secretelor lor comerciale, numeroși foști spioni KGB ˇs-au pornit pe calea carierei literare fără a fi ˇîmpiedicaţi de foștii lor patroni. în aceste cazuri, nu există documente de arhivă, doar amintirile lor proprii.

Dar există câteva probleme legate de acest gen, înfloritor în prezent, de amintiri de spionaj. în primul rând, în privinţa *Misiunilor speciale* se pune întrebarea

fundamentală a credibilităţii. Cititorul ar trebui, chipurile, să creadă un autor instruit la școala KGB de dezinformare și care și-a petrecut întreaga carieră străduindu-se să submineze cu minciuni democraţiile occidentale. Care ar fi motivele autorului, cuexcepţia banilor, de a se strădui să relateze toate aceste povești? Foștii spioni KGB nu sunt, de obicei, scriitori foarte buni (din acest motiv cărţile lor au, de obicei, un co-autor) astfel că, pentru a-și vinde lucrările, trebuie să vină cu dezvăluiri senzaţionale. Ceea ce poate fi o pantă foarte lunecoasă. Chiar dacă au părăsit serviciul de informaţii, ei trebuie să fie atenţi să nu stârnească furia serviciului prin prea multe dezvăluiri, mai ales dacă locuiesc încă în Rusia.

Aceasta a fost problema generalului Oleg Kalughin în momentul în care și-a scris memoriile intitulate *Direcţia I-a: 32 de ani petrecuţi în culegerea de informaţii și spionaj împotriva Occidentului,* care au apărut în 1994. După cum ˇs-a remarcat mai sus, Kalughin ocupase o funcţie înaltă în ramura de informaţii externe a KGB și avusese acces la unele din cele mai ascunse secrete. Dar, oricât de nerăbdător ar fi fost să împărtășească cititorului străin unele din aceste secrete, el a trebuit să fie precaut. Rezultatul a fost o lucrare care oferă dedesubturi ale operaţiunilor secrete ale KGB, însă cu jumătăţi de adevăr și fapte omise, ea nu-l lămurește pe cititor asupra nici unei chesţiuni cheie din relaţiile est-vest din perioada sovietică. într-adevăr, în unele privinţe, legate tocmai de aceste relaţii, cartea este confuză. în memoriile sale, Kalughin afirmă în repetate rânduri că Edward Lee Howard, un spion CIA care ˇs-a refugiat la Moscova înl985, arfâfost autorul demascării ulterioare a unor ruși care colaborau cu CIA. Dar acum știm că nu Howard, ci Aldrich Ames îi trădase pe aceștia. Kalughin insistă, de asemenea, că Vitali Iurcenko, ofiţerul KGB care a fugit în SUA în 1985, după care ˇs-a răzgândit și ˇs-a întors în ţară, era un transfug real și nu un implant al KGB. Dar, după cum am remarcat mai devreme, afacerea Ames a pus sub semnul întrebării această versiune.

În ceea ce-l privește pe transfugul KGB Iuri Șveţ, autorul cărţii *Gara Washington: Viaţa mea ca spion KGB în America,* problema este diferită. Șveţ nu fusese la vârful KGB și astfel nu cunoștea atât de multe precum Kalughin. Dar el trebuia să vină cu ceva care să-i incite pe cititori. Așa că le-a relatat despre recrutarea, în 1985, a lui „Socrate", pe care l-a etichetat ca fiind o achiziţie excepţională. Potrivit lui Șveţ, KGB îi acorda o importanţă covârșitoare acestui agent, fost funcţionar la Washington în timpul administraţiei lui Jimmy Carter. Dar atunci când a fost recrutat, „Socrate" nu mai era în guvern de ani de zile și nu mai avea acces la documentele secrete. Ce ar fi putut să transmită el KGB-ului? După cum a reieșit, toate informaţiile pe care le furniza proveneau din discuţiile cu prietenii și vecinii care lucrau pentru guvern. Totuși, Șveţ susţine că KGB aprecia atât de mult aceste informaţii, încât Biroul Politic le folosea ca bază pentru deciziile luate în cadrul relaţiilor sovieto-americane.

După cum indică exemplele prezentate, cărţile scrise de foști spioni KGB, fie transfugi, fie deveniri disidenţi care trăiesc în Rusia, nu pot fi luate în consideraţie ca relatări autentice. Chiar și atunci când sunt utilizate docunjente de arhivă, nu există garanţia adevărului istoric. Paznicii istoriei sovietice o repovestesc, folosindu-se câteodată de arhivele KGB pentru publicaţiile lor proprii, prezentând presei documente selectate și chiar vânzând documente autentice celor dispuși să plătească un preţ destul de ridicat Prin lege, FIS și omologul său intern simt arbitrii finali în procesul de scoatere din regimul de secret și ei pot bloca de câte ori consideră de cuviinţă accesul la documentele de arhivă pe motivul păstrării secretului. Acest lucru le acordă o putere considerabilă.

Savanţii occidentali care lucrează în arhivele ruse, precum cele care adăpostesc documentele Partidului Comunist, au relatat că după politica iniţială de deschidere care a prevalat în anii 1991 – 1993, accesul a început să fie limitat. La începutul lui 1995, autorităţile au înăsprit considerabil restricţiile. Și chiar mai de rău augur,

prezenţa ofiţerilor de securitate în arhive și institutele de cercetare era cu mult mai evidentă.

Aceste schimbări se înscriu în tendinţele generale care au fost discutate: puterea crescândă a serviciilor de securitate, voinţa de a folosi forţa militară pe plan intern, o politică externă mai agresivă, neliniștea crescândă faţă de presa independentă, neîncrederea tot mai mare faţă de străinii care vin în Rusia. Toate acestea sunt tendinţe aprobate de Elţân. Având în vedere în mod special arhivele, el personal a emis decrete și regulamente care au oferit succesorilor KGB o mare putere în luarea deciziilor. Și a închis ochii în faţa a ceea ce devenise un sistem de privilegii speciale când este vorba de acces. Un ziarist moscovit, plângându-se că arhivele prezidenţiale sunt închise tuturor cu excepţia celor cu relaţii politice, remarca: „Este regretabil faptul că toate se fac în numele președintelui, pe domeniul lui și cu ajutorul lui. Am dori să credem că o face neintenţionat și că a fost prost informat”. Din păcate nu așa stau lucrurile, se pare.

CAPITOLUL NOUĂ 1995: IMPˇERIUL KGB RENĂSCUT

Înainte, KGB se afla sub controlul strict al partidului... În lipsa PCUS și în statul nostru de democraţie nedezvoltată, organele de securitate, lăsate să se ocupe singure de supravegherea conducerii ţării, devin extrem de periculoase.

(ziaristul Rustam Sabirov, ziarul *Nezavisimaia Gazeta,* **martie 1995)**

În primăvara lui 1995, cu puţin timp înainte de vizita președintelui american Bill Clinton la Moscova pentru a comemora, împreună cu omologul său rus, Boris Elţân, Ziua Victoriei, experţii occidentali ˇs-au divizat în două tabere distincte în privinţa prognozele asupra democraţiei în Rusia. Optimiștii vedeau un progres considerabil în tranziţia politică și economică a Rusiei de la dizolvarea Uniunii Sovietice, în urmă cu trei ani și jumătate, și se așteptau ca acest progres să continue. Desigur, fuseseră și unele regrese, cum ar fi confruntarea sângeroasă a lui

Elţân cu Parlamentul rus în octombrie 1993 și invadarea, în decembrie 1994, a Ceceniei. Necazurile economice îşi spuseseră cuvântul asupra rușilor. Și noua atitudine a Rusiei faţă de „zona apropiată” era îngrijorătoare, însă tabloul general, din punctul de vedere al optimiștilor, era favorabil. Ei dădeau de exemplu comerţul înfloritor cu amănuntul din orașele rusești, magazinele încărcate de bunuri și încetinirea ratei inflaţiei. Presa independentă se putea exprima mai mult decât oricând, iar partidele politice se pregăteau deja pentru alegerile parlamentare stabilite pentru decembrie 1995.

Pesimiștii vedeau lucrurile cu totul altfel și prognozele lor pentru viitorul Rusiei erau întunecate. Valul crescând al violenţelor de stradă, tulburările etnice și crima organizată, sărăcirea tot mai mare a păturii sociale ce devenise clasa inferioară din Rusia, declinul serviciilor sociale de bază și deteriorarea continuă a mediului înconjurător erau alarmante pentru membrii acestei tabere. Tot așa și autoritarismul din ce în ce mai mare al lui Elţân, manifestat printr-o avalanșă de decrete care întăreau puterea guvernului de a-și impune voinţa asupra cetăţenilor. Pentru pesimiști, invazia Ceceniei se înscria într-o tendinţă alarmantă și primejdioasă de folosire a forţei în relaţia cu opoziţia. Mai mult, aceasta avea implicaţii ameninţătoare în politica Rusiei faţă de noile state independente care au făcut parte, cândva, din URSS.

Desigur, existau prea mulţi jokeri în joc pentru a face previziuni ferme. însă evoluţiile serviciilor de securitate dădeau apă la moara pesimiștilor, în special în privinţa tendinţelor politice autoritare și a agresivităţii ruse peste hotare. Războiul din Cecenia, care fusese orchestrat de FSK, făcea încă ravagii fără ca Moscova să dea vreun semn că ar fi fost dispusă să facă concesii, cu excepţia unei încetări a focului, din politeţe, în timpul vizitei lui Clinton. Șeful securităţii, Serghei Stepașin, care tocmai urma să fie înaintat la gradul de general de armată, continua să se exprime cu duritate. Linia adoptată de directorul Serviciului de Informaţii Externe, Primakov, în legătură cu

NATO ?i Parteneriatul pentru Pace, se menţinea fermă. Iar la începutul lunii aprilie 1995 a fost adoptată o lege nouă care lărgea semnificativ prerogativele organelor de securitate.

CE SE ASCUNDE SUB O DENUMIRE?

În interviul din ianuarie 1995, menţionat mai sus, șeful-adjunct al Departamentului de Relaţii Publice din cadrul FSK, Tomarovski, a vorbit despre noua lege cu efect iminent asupra organizaţiei sale și ˇs-a plâns că se va schimba din nou denumirea acesteia. FSK urma să devină Serviciul Federal de Securitate (Federalnaia Slujba Bezopastnosti) sau FSB. Aceasta însemna, a subliniat el plin de frustrare, că trebuia schimbat antetul pe toate hârtiile. O dată ce legea a fost adoptată de Duma de Stat și urma să intre în vigoare peste trei luni, a devenit limpede că schimbarea în denumire nu era doar de faţadă. Ea reflecta o extindere evidentă a funcţiilor instituţiei cu sediul la Lubianka. Era mai potrivit ca aceasta să fie un serviciu de securitate, decât doar o simplă instituţie de contrainformaţii. După cum remarca șeful lui Tomarovski, directorul pentru relaţii publice Mihailov: „Contrainformaţiile au o definiţie mai îngustă și înseamnă numai opunerea faţă de serviciile secrete străine. Noi am primit treptat alte însărcinări”.

Noua Lege a Organelor Serviciului Federal de Securitate era notabil mai cuprinzătoare ca proporţii, chiar și pentru standardele rusești. De ce a considerat conducerea rusă ca fiind necesară promulgarea și publicarea unei noi legi detaliate asupra serviciilor sale de securitate? (în legislaţia Statelor Unite nu există un act echivalent, în schimb există o serie de legi și ordine executive diferite referitoare la securitatea naţională, informaţii și contrainformaţii). Din nou, asemenea altor legi anterioare de acest gen, conducerea a dorit să demonstreze adeziunea sa faţă de legalitate, deși reglementările în sine ofereau noii instituţii prerogative covârșitoare.

FSB a recâştigat o serie de drepturi care fuseseră

pierdute pe parcursul diferitelor reorganizări post KGB. Autoritatea sa de anchetare a fost complet restabilită – deși, după cum ˚s-a menţionat, FSK efectua deja anchete pe baza unui decret prezidenţial emis cu câteva luni înainte – iar închisorile de arest preventiv (paisprezece în total) au revenit sub administraţia sa, precum și câteva detașamente de soldaţi. După cum era de așteptat, presa liberală a reacţionat negativ. Un ziar moscovit scria că „legea crea im serviciu special cu mult mai puternic decât defunctul KGB”.

Și mai semnificativ era faptul că legea acorda FSB dreptul de a efectua operaţiuni de culegere a informaţiilor atât în ţară cât și peste hotare în scopul de a „spori potenţialul economic, tehnico-ştiinţific și de apărare” al Rusiei (Articolul 2). Pentru unii observatori acesta era un lucru îngrijorător. Un ziarist nota: „Prerogativele FSB în interiorul ţării, chiar dacă sunt impresionate, nu pot șoca pe nimeni; toţi am fost obișnuiţi de mult cu libertatea deplină de acţiune a serviciilor speciale (indiferent de rezoluţiile de partid sau legi). însă extinderea sferei de activitate a FSB dincolo **de** hotarele Rusiei este ceva fără precedent”. Deși operaţiunile **de** culegere a informaţiilor urmau să se desfășoare în colaborare cu Serviciul de Informaţii Externe, specificul colaborării nu era prezentat. Este greu de imaginat că FIS a reacţionat favorabil la o asemenea încălcare a sferei sale.

Noul serviciu, potrivit acestei legi, încălca și funcţiile Agenţiei Federale pentru Comunicaţii și Informaţii Guvernamentale (FAPSI). Legea cerea FSB să detecteze semnale de la transmiţătorii radio-electronici, să efectueze o activitate cifrată în cadrul propriei instituţii și să protejeze informaţia codificată din alte organizaţii de stat și chiar întreprinderi particulare. Nu era clar cum urmau să fie trasate delimitările dintre funcţiile FSB ?i FAPSI în cifrare și comunicaţii, ceea ce putea conduce la speculaţii privind includerea acesteia din urmă în FSB.

Un decret prezidenţial semnat la începutul lui aprilie 1995 a aruncat o oarecare lumină asupra noilor

aranjamente. Menit să protejeze sistemele de telecomunicaţii, decretul stabilea o procedură prin care FAPSI era autorizat să acorde licenţe instalaţiilor de securitate pentru cifrare și informare, în timp ce FSB ?i GRU urmau să asigure respectarea regulamentului de licenţă. Cu toate acestea, fără îndoială că exista o oarecare suprapunere – și competiţie – într-o arie care implica accesul la date de importanţă economică și strategică crucială. Aceasta se petrece intenţionat, dat fiind că șeful FAPSI, Starovoitov, făcea presiuni pentru a obţine un rol mai puternic pentru instituţia sa. El a început, de exemplu, să emită avertismente asupra ameninţării tot mai intense la adresa datelor economice secrete (inclusiv cele ale Băncii Centrale a Rusiei) din partea serviciilor secrete occidentale, o amenințare care, în opinia sa, solicita măsuri de securitate sporite.

ROLUL DUMEI DE STAT

Legea reflecta un oarecare aport al delegărilor democraţi din Dumă, care au adoptat-o în a doua lectură cu unele modificări. Legea prevede, de exemplu, că „exercitarea activităţii de contrainformaţii care afectează păstrarea secretului corespondenţei, convorbirilor telefonice, mesajelor poștale, telegrafice și de alt gen” este permis numai cu aprobarea instanţei (Articolul 9). însă legea autoriza organele de securitate să intre în locuinţele particulare fără restricţie în cazul în care existau „motive suficiente pentru a crede că acolo era sau fusese comis un act ilegal, sau în cazul urmăririi unor persoane suspectate de comiterea unui act ilegal”. în asemenea cazuri, în conformitate cu alte legi, ofiţerul trebuia să-l anunţe pe procuror în decurs de douăzeci și patru de ore (Articolul 13).

După cum a fost și cazul statutului FSK, noua lege stipulează că președintele „coordonează activitatea” serviciului de securitate care este un organ executiv federal. Articolul 23 dă, de ochii lumii, și parlamentului niște puteri atunci când spune că președintele, Adunarea Federală și organele judiciare vor supraveghea serviciul de

securitate, însă singurul drept pe care îl au deputăţii Dumei în această privinţă este vag: „să obţină informaţii referitoare la activitatea organelor FSB în conformitate cu procedura stabilită de legislaţia Federaţiei Ruse”. (Prin contrast, legislaţia SUA este foarte precisă în privinţa sistemului de supraveghere din partea Congresului). Impresia de neclaritate e completată de faptul că, potrivit acestei legi, „acte normative” nepublicate guvernează mare parte din activitatea FSB.

De ce a adoptat Duma o asemenea lege, mai ales că acorda președintelui controlul direct asupra noului Serviciu Federal de Securitate? Procesul nu fusese lipsit de asperităţi. Existaseră neînţelegeri între președinte și Dumă asupra unor anumite aspecte. într-adevăr, ambele părţi elaboraseră versiuni diferite ale proiectului de lege. La sugestia lui Elţân, ˇs-a creat o comisie de conciliere, cu reprezentanţi ai Dumei, Consiliului Federaţiei (Camera Superioară a Parlamentului) și administraţiei prezidenţiale pentru aplanarea divergenţelor. Șeful comisiei era deputatul Alexei Aleksandrov, fost anchetator de poliţie din cadrul Ministerului Afacerilor Interne. El se pronunţa deschis în favoarea unei legi care să întărească organele de securitate, deoarece, în opinia sa, acestea erau ultimul bastion în lupta împotriva infracţionalităţii. Corupţia nu se infiltrase la nivelul lor, susţinea Aleksandrov, așa că era important să se prevină acest lucru prin îmbunătăţirea moralei și eficienţei lor cu ajutorul noii legi.

Alţi membri ai comisiei erau Victor Iliuhin, președintele Comitetului pentru Apărare și Securitate din cadrul Dumei și Iuri Baturin, consilier prezidenţial pe probleme de securitate naţională și expert juridic. Faptul că Iliuhin era membru al facţiunii comuniste din Dumă a contribuit, fără îndoială, la adoptarea legii. Iliuhin era un susţinător vehement al legii și ordinii, îngrijorat de problema spionilor. El afirma: „Mulţi consideră că astăzi, când Rusia este atât de prietenoasă cu ceilalţi, și toate statele sunt, de asemenea, atât de prietenoase cu Rusia, nu ar mai fi nevoie de organisme de securitate sau servicii

speciale puternice și eficiente. Dar lucrurile nu stau astfel. Vă pot cita o mulţime de servicii speciale și de informaţii din ţări străine care îşi sporesc în prezent activitatea pretutindeni de-a lungul frontierei ruse și în interiorul ţării”.

Evident, mulţi membri ai Dumei i-au dat dreptate. Deloc surprinzător, dată fiind linia politică intransigentă a deputaţilor care, probabil, aveau de ce să fie îngrijoraţi. Totodată, crima și violenţa erau preponderente în minţile cetăţenilor ruși, așa că o lege care să acorde organelor de securitate puteri suplimentare de combatere a acestor manifestări era populară atât în Dumă, cât și în întreaga ţară. Teama de abuzul poliţiei asupra drepturilor individuale pălea în faţa îngrijorărilorprivind siguranţa publică. Potrivit unui raport, starea de spirit din Dumă era următoarea: „O mașină, chiar o mașină de stat, va merge în direcţia în care răsucești volanul. Un sistem de securitate bine uns nu va călca, fără motiv, un liber cugetător, dar va putea să-i apere pe cetăţeni de gangsteri, societatea de tulburări și încercările de subminare și distrugere din partea dușmanilor săi pe faţă sau ascunși”.

DECRETUJL LUI ELŢÂN ÎMPOTRIVA FASCISMULUI

Pe lângă spectrul subversiunii străine și criminalităţi, o altă ameninţare plana la orizont – fascismul. în primăvara anului 1995, termenul „fascism” sau, jieofascism” devenise o îngrijorare crescândă în cercurile politice ruse, în special cele apropiate președintelui. Fascismul, potrivit partizanilor lui Elţân, se răspândea cu o viteză alarmantă și trebuia făcut ceva în acest sens. Autorităţile au încercat fără succes să-l urmărească injustiţie pe Viktor Bezverhi, un renumit antisemit din Sankt Petersburg, care a scris o carte de instigare la exterminarea evreilor, și pe Alexei Vedekin, liderul partidului de extremă dreapta – Unitatea Naţională Rusă, care ameninţase că va ucide doi militanţi pentru drepturile omului din Dumă, pe Serghei Kovaliov și Serghei lușenko. în opinia administraţiei lui Elţân, era nevoie de măsuri mai

eficiente pentru combaterea fenomenului fascist.

Să fi exagerat guvernul? Desigur, manifestaţiile fasciste deveneau din ce în ce mai evidente. Podoabele și tricourile cu zvastici se vindeau foarte bine în magazinele din Moscova. Ziarista Evghenia Albats susţinea că, pe la începutul lunii mai 1995, în Rusia existau patruzeci și trei de organizaţii profasciste și 154 de publicaţii cu aceeași orientare. Cu toate acestea, după cum remarca Valeri Soloviov în *Nezavisimaia Gazeta,* grupări fasciste există aproape în fiecare ţară și simpla lor existenţă nu înseamnă că ar reprezenta un pericol pentru societate. Grupările considerate fasciste în Rusia erau îipsite de strategia, organizarea și obiectivele politice necesare pentru a câştiga o influenţă reală. în opinia lui Soloviov, administraţia lui Elţân se folosea de campania antifascistă pentru a-i speria pe oponenţii politici și pentru a restabili relaţiile dintre Elţân și democraţi, care îşi pierduseră încrederea în el din cauza invaziei în Cecenia. Lupta împotriva fascismului era o cauză care plăcea democraţilor și, atrăgând atenţia asupra fasciștilor din Rusia, Elţân a făcut ca autoritarismul și naţionalismul lui să pară mai moderate.

Oricât de serioasă ar fi fost maladia fascismului în Rusia, tratamentul propus de Elţân oferea prea puţină consolare reformatorilor democraţi. Decretul său referitor la Combaterea Fascismului și a Altor Forme de Extremism Politic, emis la sfârșitul lunii martie 1995, era un exemplu concludent al abordării arbitrare a procesului de elaborare a legislaţiei, fapt ce i-a caracterizat administraţia chiar de la început. Decretul începea cu acuzarea pe larg a celor care „incită la ură socială, rasială, etnică și religioasă” și a extremiștilor politici care desfășoară alte „activităţi anticonstituţionale”. Printre altele, decretul ordona forţelor de ordine să aresteze și să aducă în faţa justiţiei oameni care Răspândeau materiale tipărite, filme, fotografii, materiale audio și video pentru propagarea fascismului și incitarea la ură socială, rasială, etnică sau religioasă”. De asemenea, organele de securitate erau

instruite să interzică adunările publice și demonstraţiile organizate de grupări care instigau la ură.

Folosindu-se de aceste categorii largi, organele de securitate puteau să aresteze nu numai persoane precum Bezverhi sau Vedekin, ci pe oricine îşi exprima opoziţia faţă de regimul lui Elţân. Ele puteau, teoretic, să împiedice orice grupare politică să organizeze manifestaţii publice. Anticipând critica la adresa decretului pe aceste motive, autorii au inclus o clauză care stipula că Academia de Ştiinţe a Rusiei trebuia să prezinte Administraţiei Legislaţiei de Stat o „definiţie ştiinţifică a conceptului de fascism și a altor concepte și termeni” astfel ca amendamentele cerute pentru legislaţia penală să poată fi introduse. Sarcina era provocatoare. Cum să dai o definiţie legală exactă a unor asemenea termeni precum „fascism” și „extremism politic”? Ce însemna „incitare la ură socială”?

Între timp, întrucât decretul intra în vigoare în ziua în care era semnat, era la latitudinea organelor de securitate să dea o definiţie acestor termeni. Stepașin nu a ezitat deloc în implementarea imediată a decretului lui Elţân. La doar câteva zile după apariţia documentului, el a prezidat la Lubianka o conferinţă pe tema combaterii fascismului și extremismului politic. Chiar înainte ca Duma să sancţioneze această legislaţie, a afirmat Stepașin, manifestări precum fascismul trebuiau înăbușite. Instituţia sa urma să înceapă imediat prin urmărirea surselor financiare ale periodicelor fasciste și confiscarea materialelor extremiste tipărite. Cu noua lege care transforma FSK în Serviciul Federal de Securitate pe cale să fie promulgată, Stepașin și oamenii lui urmau să fie înzestraţi cu puteri legale fără precedent pentru a urma programul lui Elţân.

NOUL GRAD AL LUI STEPAȘIN

Conducerea noului Serviciu Federal de Securitate includea cel mai înalt grad militar, cel de general de armată. Niciun șef al securităţii nu ajunsese la acest grad de la ultimul șef la KGB, Kriucikov, așa că aceasta era o

realizare majoră pentru Stepașin, care doar cu câţiva ani în urmă fusese un funcţionar mărunt la Ministerul de Interne. Promovarea lui Stepașin a fost o surpriză pentru cei care îi preziseseră demiterea din cauza invaziei nereușite în Cecenia. Un ziarist moscovit scria la începutul lunii ianuarie: „A început căutarea frenetică a unui ţap ispășitor care să fie acuzat de compromiterea operaţiunii… Deși șefii ministerelor de interne și apărării joacă pe o carte – soldaţii lor îşi pierd viaţa – FSK nu are după ce se ascunde. Chiar și CIA a făcut o treabă mai bună în felul în care a scos-o la capăt cu Contras”.

În februarie 1995, generalul rus Evgheni Podkolzin a declarat public că pierderile grele în rândul militarilor din Cecenia și eșecul lor în luptă se datorau în mare măsură informaţiilor eronate furnizate de FSK. Sincronizarea nu era corectă, a afirmat acesta. Opinia publică nu a fost pregătită adecvat în privinţa invaziei și era stupid să declanșezi ostilităţi într-un moment al anului în care recruţii care îşi efectuaseră serviciul militar erau demobilizaţi. Aceasta însemna că soldaţii instruiţi erau înlocuiri cu unii fără experienţă. De asemenea, lunile de iarnă grea din Caucaz erau cele mai nepotrivite pentru iniţierea unei campanii. Iar în ceea ce privește capacitatea de luptă și gradul de înarmare al inamicului, acestea erau cu totul necunoscute, ceea ce era o altă greșeală a FSK, susţinea generalul, deoarece GRU (serviciul de informaţii al armatei) nu se implicase în culegerea de informaţii în Cecenia decât după declanșarea invaziei.

Șeful relaţiilor publice al FSK, Mihailov, a răspuns rapid acuzaţiilor, subliniind că generalul Podkolzin nu participase la operaţiune și, prin urmare, nu cunoștea datele. Generalii direct răspunzători, a continuat Mihailov, lăudaseră FSK pentru modul în care furnizase informaţiile. într-adevăr, părea tardiv să acuzi FSK pentru eșecul de a atrage atenţia generalilor militari asupra sincronizării. Generalii ar fi trebuit să fie conștienţi de situaţie. Și este greu de imaginat că GRU nu culesese informaţii militare înainte de invazie. Culegerea de informaţii militare era, la

urma urmelor, treaba GRU și nu a FSK. (De fapt, o altă sursă a făcut o afirmaţie la fel de neverosimilă și anume că șeful serviciului de pază al președintelui, Aleksandr Koijakov, nu ar fi permis rapoartelor GRU să ajungă la președinte, întrucât GRU făcuse recomandări împotriva invaziei). Totuși, eșecul în anticiparea rezistenţei cecene violente poate fi pus, măcar în parte, pe seama lui Stepașin și a instituţiei sale. Chiar o cunoaştere precară a poporului cecen și impactul pe care vechile represiuni le-au avut asupra atitudinii cecenilor faţă de Rusia erau suficiente pentru a prezice că vor lupta până la moarte.

Cu toate acestea, chiar dacă Elţân îşi pierduse încrederea în Stepașin din cauza Ceceniei, nu o afișa. Apariţia frecventă în public a lui Stepașin în lunile următoare și declaraţiile sale autoritare despre situaţia din Cecenia au contrazis speculaţiile că era pe cale să-și piardă slujba. Iar el nu dădeajiici un semn că ar fi regretat decizia în privinţa unui atac puternic. în ianuarie, chiar în momentul în care premierul rus Viktor Cemomârdin se întâlnea cu o delegaţie de oficiali ceceni la Moscova, pentru a discuta termenii unei posibile încetări a focului, Stepașin, de la comandamentul său din Mozdok, a respins posibilitatea oricăror negocieri. „Sunt categoric împotriva negocierilor cu reprezentanţii regimului lui Dudaev", a afirmat el în faţa reporterilor. în mai 1995, el și-a exprimat neîncrederea în soluţionarea rapidă a conflictului din Cecenia: „Aș dori să remarc că nu sperăm într-o rezolvare ușoară a conflictului. Iată de ce FSB a creat un departament pentru Republica Cecenă, una din cele mai mari diviziuni teritoriale, pentru a include o forţă specială care să combată banditismul „Faptul că linia fără compromis a lui Stepașin predomina asupra punctelor de vedere conciliante ale altor persoane din administraţia prezidenţială dădea impresia că statutul său în guvern nu scăzuse. însă, după cum vor demonstra evenimentele, el se afla, de fapt, pe un teren instabil și prezicerile privind demiterea lui ˟s-au dovedit a fi adevărate în final.

CURTEA BIZANTINĂ A LUI KORJAKOV

Speculaţiile la adresa lui Stepașin erau alimentate și de zvonurile despre concurenţa sa intensă cu Koij akov, eminenţa cenușie de la Kremlin, a cărui influenţă asupra lui Elţân – comparată adesea de ruși cu cea a lui Rasputin asupra ţarului Nicolae al II-lea – devenise subiectul principal de discuţii la Moscova. Obsesia presei ruse faţă de Koijakov începuse cu razia la banca Most Bank, la începutul lui decembrie 1994, efectuată de forţele lui de securitate. După cum remarca chiar Korjakov într-un interviu acordat ziarului *Argumentâi Fakti*: „Pot spune data când a fost declanșat acest val uriaș (de publicitate negativă) – la 2 decembrie anul trecut, când personalul nostru a neutralizat personalul de securitate de la Grupul Most”.

Afacerea Most a continuat să aibă repercusiuni, presa liberală condamnând tentativele lui Koijakov de a-i intimida pe criticii lui Elţân. Mass-media a reacţionat, de asemenea, foarte puternic, la publicarea în ziarul *Izvestia* a memorandumului lui Korjakov adresat premierului Cemomârdin în care se evidenţiau motivele pentru care guvernul rus nu ar fi trebuit să permită accesul liber la oleoductele rusești prin anularea licenţelor de stat și a taxelor de protejare și export al petrolului. Ce legătură avea Koijakov, garda de corp a președintelui, cu petrolul? Koijakov a încercat, din nou, să se apere într-o scrisoare trimisă ziarului *Izvestia* în care argumenta că oricine, inclusiv șeful serviciului de securitate a președintelui, avea dreptul să-și exprime liber opinia. însă explicaţiile lui nu au convins presa independentă. După cum scria ziarul respectiv: „Când este vorba despre petrol – un bun care aduce anual miliarde de dolari – menţinerea unui sistem de privilegii în acest domeniu, în locul unor drepturi egale pentru toţi, dă posibilitate unui birocrat să facă milionar orice om de afaceri, după cum are poftă. îi oferă, de asemenea, și birocratului posibilităţi de a-și vinde favorurile astfel că orice discuţie despre combaterea corupţiei devine pur și simplu hilară”.

Protestele vehemente împotriva implicării lui Koijakov în afacerile economice ale guvernului au continuat. La începutul lunii februarie, *Izvestia* a publicat un articol despre crearea unei companii speciale mixte pe acţiuni pentru exportul petrolului care urma să finanţeze personalul prezidenţial al Administraţiei Afacerilor. Era o coincidenţă, se întreba autorul, că această nouă companie a fost inclusă pe lista comercianţilor de petrol la doar o lună după memorandumul trimis de Koijakov lui Cemomârdin? Autorul susţinea că Korjakov supraveghea compania de stat Rossvoorujenie, creată la finele lui 1993, pentru vânzările de arme peste hotare. Aceste rapoarte au generat următorul comentariu despre Korjakov, apărut *vanezavisimaia Gazeta*: „Observatorii politici cu autoritate continuă să susţină că influenţa acestui oficial guvernamental asupra politicii ruse este în creștere. Principala gardă de corp a ţării stabilește strategia dezvoltării industriei petroliere, se ocupă de comerţul cu arme, este expert în afacerile bancare, inginerie nucleară, metalurgie neferoasă, are propria sa opinie despre privatizare și așa mai departe… Aleksandr Koijakov nu se mai mulţumește numai cu sarcina de a asigura doar securitatea fizică a șefului statului”.

Au urmat afirmaţiile că el ar fi creat un fond electoral „murdar” pentru Elţân din presupusele câştiguri ilicite. Potrivit ziaristului Seghei Parhomenko, alegerile parlamentare și prezidenţiale apropiate vor necesita sume mari de bani pentru tabăra lui Elţân, bani care urmau să vină din „ciubucuri” obţinute din vânzările de arme, petrol și metale preţioase. Parlamentul a prezentat noi dovezi asupra implicării lui Koijakov în controlul vânzărilor de armament în străinătate, citând crearea, în decembrie 1995, a Comitetului de Stat pentru Politica privind Tehnologia Militară, aflat sub directa administrare a președintelui și condus de Koijakov și protejaţii săi. Mai mult, toate posturile cheie în Rossvoorujenie, potrivit lui Parhomenko și altor surse, se aflau în mâinile unor foști cekiști, oamenii lui Koijakov. în acel moment,

Rossvoorujenie era anchetată de procurorul-general referitor la dispariţia inexplicabilă a unor sume mari de bani, însă puţini se așteptau ca ancheta să conducă la acuzaţii, întrucât procurorul-general în exerciţiu, Iliușenko, era un adept al lui Elţân.

Deși Korjakov era ultimul sponsor ale acestor operaţiuni în numele lui Elţân, persoana care controla, de fapt, lucrurile, era un alt „Rasputin”, generalul Gheorghi Rogozin, „temut și urât de sute de oameni”. Rogozin, poreclit „Magicianul Negru” în cercurile președintelui, era un veteran al KGB. El îşi câştigase tresele în contrainformaţiile militare, după care a lucrat la sfârșitul anilor ‚80 în Institutul pentru Studiul Problemelor de Securitate al KGB. Supravieţuind puciului din august 1991, Rogozin ˚s-a mutat în aparatul prezidenţial, devenind adjunctul lui Koijakov în Serviciul de Pază a Președintelui și conducând echipa de consilieri ai lui Elţân. Descris de cei din interior ca un fanatic al științelor oculte, Rogozin studia stelele pentru a elabora analize politice și pentru a recomanda întâlnirile președintelui. Și mai amenințător era obiceiul său de a-i spiona pe ceilalţi membri ai administraţiei, creând o atmosferă de paranoia printre consilierii președintelui.

Parhomenko, un ziarist reformator și cu o reputaţie solidă, și-a bazat relatarea pe interviuri luate oficialilor apropiaţi de administraţia lui Elţân, așa că nu poate fi respinsă ca fiind o fantezie. Chiar dacă admitem existenţa unor exagerări, putem trage concluzia că Korjakov și oamenii lui nu se limitau doar să-l păzească pe președinte. Dacă rapoartele privind ilegalităţile financiare puteau fi crezute, atunci Elţân era înconjurat de persoane corupte însetate de putere, a căror grijă era menţinerea lui în funcţie pentru ca ei să poată culege recompensele. Problemele de sănătate ale președintelui rus – soldate cu spitalizarea îndelungată în iulie 1995 din cauza unui boli de inimăofereau grupului lui Korjakov și mai multă libertate în urmărirea scopurilor sale.

EVOLUŢII ÎN DIRECŢIA DE PAZĂ

Ce rol jucau Barsukov și GUO (Direcţia Generală de Pază) în aceste intrigi bizantine? După cum ˇs-a spus mai devreme, Serviciul de Securitate a Președintelui, condus de Korjakov, nu mai depindea acum de Direcţia de Pază a lui Barsukov, iar Korjakov nu mai era adjunctul acestuia. Din punct de vedere operaţional, totuși, această schimbare nu era nicidecum atât de importantă. Cei doi responsabili lucraseră împreună mult timp – Barsukov fusese șeful lui Korjakov în Direcţia a 9-a – și încă mai colaborau strâns. Ei împărţeau departamentul analitic care începuse să supravegheze situaţia economică și politică din ţară. După cum aprecia un observator: „Este greu de înţeles unde se termină GUO și începe Serviciul de Pază a Președintelui; cele două iau măsuri comune și au un serviciu de presă comun, precum și alte subdiviziuni”.

În calitate de succesor al Direcţiei a 9-a a KGB, GUO, ca și serviciul lui Koijakov, a continuat să crească. Personalul său ajunsese, se pare, de la 8.000 de angajaţi la 20.000 spre sfârșitul anului 1994. Aceștia păzeau responsabilii de vârf ai Rusiei, birourile, mașinile, apartamentele, casele de vacanţă ale acestora, precum și o serie de „obiective de stat”. Cum ˇs-a menţionat mai devreme, GUO era autorizat de lege să se implice în operaţiuni de anchetă. Ofiţeri ai GUO puteau să urmărească persoane, să asculte convorbirile telefonice etʃ. Potrivit relatărilor din presă, GUO a lui Barsukov avea un buget nelimitat și cumpăra chiar tehnologie occidentală foarte complexă pentru a ascunde microfoane în birourile din Kremlin. Birourile cui? Interpelat cu ocazia unui interviu dacă se număra printre cei vizaţi, consilierul prezidenţial pe probleme de securitate, Iuri Baturin, a răspuns discret: „Datorită poziţiei mele, cunosc posibilităţile tehnice ale diferitelor servicii speciale. Din acest motiv respect următoarea regulă: nici în biroul meu, nici la telefon, nici în altă parte nu spun ceva ce nu aș putea spune în public”.

GUO era, astfel, o altă instituţie cu funcţii care se

suprapuneau parţial celor îndeplinite de serviciul lui Stepașin. Având la dispoziţie FAPSI (comunicaţii și informaţii), care se pare că se bucura de posibilităţi tehnice nelimitate pentru supravegherea comunicaţiilor și culegerea de informaţii, birocraţia din securitate și serviciul de informaţii al Federaţiei Ruse erau mai ghiftuite decât oricând, într-adevăr, deși, cam în aceeași perioadă, a luat ființă un alt departament pentru „obţinerea de informaţii” cu mijloace tehnice: așa-numita Administraţie a Securităţii Informaţionale și de Documentare pentru Administraţia Prezidenţială, acest departament, sub conducerea șefului statului major, Serghei Filatov, se situa, se pare, deasupra FAPSI.

Proliferarea instituţiilor care păzeau, supravegheau și interceptau convorbirile telefonice sau dirijau alte „măsuri operaţionale și de anchetă” era cel puţin derutantă. Un comentator rus declara: „Era mai simplu și mai ușor de înţeles înainte: erai ascultat fie de KGB, fie de MVD. Dar acum nu poţi fi sigur cine o face”.

De ce crease administraţia lui Elţân o asemenea structură amplă și aparent greoaie? Desigur, existase o supra-încărcare a personalului KGB în perioada sovietică, datorită spionomaniei și a intoleranţei faţă de disidenţa politică. însă KGB era o organizaţie ierarhică unde responsabilităţile erau bine delimitate. Iar societatea se temea atât de mult de KGB, încât puţine lucruri scăpau de sub control când era vorba de politica internă. Administraţia lui Elţân, prin contrast, se simţea asediată de opoziţia politică și ameninţată de violenţa crescândă din ţară. De aici, cu cât mai multă securitate, cu atât mai bine. Potrivit unei surse: „Foștii angajaţi din Direcţia a 9-a KGB se îndeletniceau cu paza persoanelor și instalaţiilor de pe întreg teritoriul Uniunii Sovietice. De atunci, ţara ˇs-a micșorat perceptibil, însă paza ˇs-a extins. înainte, de exemplu, zece sau douăzeci de paznici erau suficienţi pentru toate vilele de vacanţă ale nomenclaturii, în timp ce astăzi fiecare din ele este păzită de douăzeci de ofiţeri ai GUO… în plus, numărul specialiștilor antrenaţi în

urmărirea electronică și interceptarea convorbirilor telefonice a crescut recent foarte mult”.

Asta fără a mai menţiona prezenţa sporită a securităţii în anumite puncte fierbinţi ale teritoriul rus, în special în Caucazul de Nord și, desigur, în Cecenia, unde serviciul lui Stepașin a deschis o importantă filială.

NOI PAȘI SPRE REINTEGRARE

În plus faţă de extinderea agendei sale de securitate internă, guvernul rus devenea tot mai ambiţios în privinţa „zonelor apropiate”. Aceasta ar putea explica de ce legea din aprilie 1995 autoriza FSB să se angajeze în culegerea de informaţii alături de FIS și în stabilirea de relaţii oficiale cu serviciile speciale din alte state, concretizate în semnarea de tratate de colaborare cu acestea în conformitate cu „actele normative” ale FSB (Articolul 13). Termenul de „alte state” se referă, în primul rând, la fostele republici ale Uniunii Sovietice care fac parte acum din Comunitatea Statelor Independente.

De fapt, serviciile de securitate din CSI adoptaseră deja decizia „de a-și uni eforturile” înainte ca legea să fie promulgată. La mijlocul lunii martie 1995 a fost organizată la Moscova o conferinţă de două zile a șefilor serviciilor secrete din cele douăsprezece state. înaintea conferinţei, responsabilul KGB Iuri Denim a afirmat că nu vor exista structuri organizate, doar o cooperare relaxată între diferitele servicii, însă lucrurile au luat o turnură diferită. Participanţii au votat în unanimitate pentru crearea unui secretariat permanent, cu sediul la Moscova și prezidat de Serghei Stepașin, care să le coordoneze operaţiunile. Având o bancă de date comună (tot cu sediul la Moscova), ei au convenit să colaboreze în combaterea crimei organizate, traficului clandestin de droguri și spionajului din partea „ţărilor străine învecinate”. Un acord final referitor la extrădarea criminalilor și alte chesţiuni juridice a fost semnat la reuniunea șefilor serviciilor de securitate din CSI în Georgia, la finele lunii mai.

Aceste acorduri nu au fost chiar o surpriză, căci rușii cooperau de mult timp cu colegii lor din CSI. Cu toate

acestea, semnarea unor acorduri oficiale era semnificativă, deoarece însemna că Moscova abandonase așa-zisul neamestec în treburile de securitate internă a celorlalte state din CSI. Se pune întrebarea cum poate un stat să-și menţină independenţa dacă împărtășește cu alte state informaţiile despre infractori, spioni și alte ameninţări la adresa securităţii, chiar permiţând acestor state să aibă jurisdicţie legală pe teritoriul său? Oare schimbul de personal de securitate între statele CSI nu crea posibilităţi ca acestea să adune informaţii unul despre celălalt? Dat fiind că rușii coordonau acest efort comun de securitate și operaţiunile, ei aveau, desigur, cel mai mult de câştigat. într-adevăr, acesta este fără îndoială motivul pentru care Stepașin promova atât de vehement cooperarea. însă omologii săi din CSI nu aveau, probabil, nevoie să fie convinși, căci erau obișnuiţi cu cooperarea cu Rusia din timpurile KGB și ar fi putut să salute sprijinul Moscovei. Stepașin susţinea: „Nu este o simplă întâmplare faptul că serviciile speciale din republicile fostei URSS ˇs-au strâns recent și au ajuns la un acord asupra unei game întregi de aspecte. Aceasta va coordona eforturile serviciilor noastre speciale. Nimeni nu a ieșit învingător în urmă prăbușirii fostului sistem – toţi au pierdut”. Acum lucrurile reveneau la normal. KGB dispăruse ca denumire, dar renăștea ca spirit.

Un proces similar continua la serviciile de grăniceri, deși existau unele asperităţi care au împiedicat adoptarea unui tratat referitor la apărarea graniţelor. La sfârșitul lunii mai 1995, la Minsk, reprezentanţi ai șapte state din CSI au iniţiat acorduri de cooperare privind paza graniţei externe a CSI. Turkmenistanul, Uzbekistanul, Azerbaidjanul, Moldova și Ucraina nu au semnat proiectul de acord. Turkmenistanul avea deja un acord bilateral cu Rusia, așa că nesemnarea documentului nu era, de fapt, mare lucru. Oficialii ucraineni îşi susţineau poziţia că Ucraina, ca stat independent, considera că existenţa unei graniţe externe oficiale a CSI era inacceptabilă. Însă șeful trupelor ruse de grăniceri, Nikolaev, era optimist și

socotea că și celelalte state vor adera la tratat în viitorul apropiat. După cum prezentase mai devreme situaţia: „Spre deosebire de o Europă unită, de exemplu, noi nu avem nevoie să ne unim: am fost un singur stat și multe legături nu au fost încă întrerupte; *inter alia,* ˚s-a păstrat, în mare măsură, un singur hotar”.

Conflictul de la frontiera tadjiko-afgană ˚s-a intensificat în primele luni ale anului 1995. în pofida eforturilor de menţinerea a încetării focului, ciocnirile armate dintre grănicerii ruși și rebelii tadjici, susţinuţi de afghani, erau tot mai dese. Moscova a continuat să-și declare sprijinul pentru guvernul comunist tadjik al președintelui Emomali Rahmonov, prin ajutor economic, susţinere militară pentru armata tadjikă și o „forţă de pace” a CSI formată din 1.500 de combatanţi. Nikolaev, la rândul său, a dat limpede de înţeles că cei 18.000 de soldaţi nu urmau să fie retrași de la graniţa tadjikă.

Punctele lui de vedere erau sprijinite de membri ai diferitelor facţiuni din Dumă, care au vizitat graniţa tadjikă în aprilie 1995. Grupul din care făcea parte și ultranaţionalistul Vladimir Jirinovski a fost de acord cu întărirea forţei de grăniceri din zonă. Rusia avea o miză uriașă în menţinerea dominaţiei sale în această zonă prin împiedicarea unei posibile preluări a puterii de către opoziţia islamică, anticomunistă, mai ales din cauza celor douăzeci de milioane de musulmani din Federaţia Rusă care resping profund politica Moscovei după războiul din Afghanistan, conflictul tadjik și invazia din Cecenia. „Dacă abandonăm astăzi Tadjikistanul, sublinia Nikolaev, pe scenă vor apărea imediat noi sponsori”.

Datorită convingerii că interesele strategice ale Rusiei se extindeau spre statele CSI, „îndemnul la reintegrare” nu se limita numai la aparatul de securitate și spionaj¸al Rusiei. Acesta eţă un sentiment larg răspândit în administraţia lui Elţân, deși nu era întotdeauna expus atât de explicit. Chiar și ministrul de externe, Andrei Kozârev, care avea reputaţia de a fi moderat și democrat în gândire, a început să vorbească despre interesele Rusiei în

„zona apropiată” cu o nouă convingere. El i-a surprins pe mulţi occidentali atunci când a afirmat, în aprilie 1995, că Rusia nu va ezita să trimită trupe în orice ţară CSI unde erau încălcate drepturile minorităţii rusofbne. Era o exprimare neobișnuit de dură din partea lui Kozârev, dar era la unison cu orientarea generală a guvernului, orientare ce putea fi definită ca „neoimperialistă”, o tendinţă devenită extrem de evidentă după invadarea Ceceniei. Deși Cecenia face parte din Federaţia Rusă și astfel nu poate fi considerată o victimă a imp˟erialismului rus, războiul împotriva acestei republici a demonstrat că Rusia nu va ezita să folosească forţa militară pentru a-și apăra interesele împotriva celorlalte grupări etnice recalcitrante.

SERVICIUL DE INFORMAŢII EXTERNE ÎN OFENSIVA

Judecând după declaraţii, șeful FIS, Evgheni Primakov, și colegii săi de la lasenevo erau susţinători puternici ai acestei orientări neoimperialiste. Deși Primakov nu a făcut prea multe afirmaţii despre Cecenia, el a avertizat totuși asupra extremiștilor musulmani în raportul public prezentat în septembrie 1994. De fapt, acest raport, amintit mai sus – o afirmare virulentă fără precedent a privilegiilor Rusiei faţă de alte naţionalităţi – prevestea invazia din Cecenia și atitudinea rapace ulterioară adoptată de oficiali precum Kozârev. După declanșarea războiului din Cecenia, FIS ˟s-a preocupat de redresarea imaginii deteriorate a Rusiei în străinătate. După cum afirma un oficial: „Sarcina noastră este de a ne asigura că persoanete publice din străinătate înţeleg corect evenimentele din Cecenia. încercăm ca, într-un fel sau altul, să-i ferim de aprecieri incorecte, reacţii absurde, decizii politice pripite”. O altă sarcină importantă, a adăugat oficialul, era de a „facilita procesul de integrare în zona apropiată”.

Când Primakov și-a preluat funcţia de șef al FIS, observatorii politici l-au considerat o figură provizorie, o rămășiţă a erei lui Gorbaciov care urma să dispară rapid

de pe scenă. La începutul lui 1995, totuși, el ocupa deja de trei ani funcţia respectivă, dăduse trei declaraţii majore despre politica externă și, ca membru deplin al Consiliului Securităţii Rusiei, era un jucător-cheie al echipei de securitate naţională a lui Elţân, întâlnindu-se cu acesta în fiecare luni dimineaţă pentru a-l informa pe scurt despre evoluţiile din străinătate. Cum se poate explica abilitatea lui Primakov de a rămâne în funcţie și succesul lui evident de menţinerea a influenţei FIS asupra politicii? Potrivit unei surse: „Ca analist experimentat în fruntea serviciului secret, gata să lucreze pentru noua putere, el era evident de folos. Mai mult, este riscant să deranjezi prea mult serviciile de securitate – autorităţile știu bine ce scandaluri internaţionale și interne poate stârni serviciul secret”. Cavechi membru al instituţiei de politică externă obișnuit să lucreze cu KGB, Primakov a adus continuitate în FIS în perioada dificilă a tranziţiei. Luând în consideraţie schimbările dramatice ale mediului internaţional, el a oferit serviciului de informaţii externe o misiune care a continuat multe din funcţiile tradiţionale ale KGB.

Culegerea de informaţii economice este un bun exemplu al continuităţii acestei misiuni. Spre sfârșitul perioadei sovietice, când conducerea de la Kremlin a devenit conștientă că ţara se afla în urma Occidentului în multe domenii tehnologice-cheie, Direcţia I-a Generală și GRU au elaborat un program ambiţios de obţinere a secretelor tehnologice occidentale, atât pentru uz militar cât și de alt gen. Potrivit adjunctului lui Primakov, Trubnikov, în 1995 FIS îşi lărgise acest tip de culegere a informaţiilor pentru a include întreaga gamă de relaţii economice dintre întreprinderile rusești și firmele economice din Vest. Ofiţeri FIS era ocupaţi cu studierea pieţelor, a brokerajului, în special în privinţa armelor și materieiprime strategice și în urmărirea capitalului rus care pleca peste hotare. în principiu, FIS efectua aceste servicii numai pentru întreprinderile aparţinând statului rus. Purtătorii de cuvânt ai FIS au dezminţit, de exemplu, relatările conform cărora serviciul furniza informaţii unor

firme particulare precum Grupul Most sau Menatop Bank. Cu toate acestea, foşti ofiţeri de informaţii care lucrează acum pentru aceste firme îşi folosesc, fără îndoială, contactele din FIS pentru a obţine informaţii din interior.

Această nouă misiune economică ar putea explica de ce FIS şi-a asumat un rol activ în controversata afacere încheiată de Rusia pentru vinderea de reactoare nucleare Iranului. în pofida puternicelor obiecţii ale SUA, care şi-au exprimat neîncetat îngrijorarea faţă de intenţia Iranului de a-şi crea un potenţial militar nuclear, Rusia a decis să continue vânzările în primăvara anului 1995. (Guvernul rus a cedat totuşi în faţa cererii americanilor privind anumite restricţii care să îngreuneze folosirea reactoarelor în scopuri militare). FIS a promovat activ afacerea, lansând o propagandă puternică în sprijinul ei. La sfârşitul lunii martie, când FIS a emis un raport referitor la extinderea propusă a Tratatului de Neproliferare a Armelor Nucleare (pe cale să expire), conducătorii FIS au profitat de ocazie pentru a se exprima puternic în favoarea afacerii cu Iranul.

Generalul Ghennadi Evstafiev, şeful direcţiei FIS pentru arme şi neproliferare nucleară, a afirmat că reactoarele nucleare propuse nu conţineau plutoniu pentru armament şi, deci, nu puteau fi folosite pentru fabricarea bombei atomice. Mai mult, Iranul semnase tratatul de neproliferare şi, prin urmare, activitatea sa putea fi supravegheată de Agenţia pentru Energie Atomică. în sfârşit, potrivit informaţiilor adunate de instituţia sa, programul iranian privind armele nucleare era în stadiu embrionar şi nu urma să dea rezultate decât peste mulţi ani. Adoptând o poziţie mult mai fermă, Primakov a declarat fără echivoc: „FIS şi-a definit clar poziţia în această problemă delicată, care este acum un măr al discordiei în relaţiile dintre Rusia şi SUA. Dacă americanii reuşesc să-şi impună din nou voinţa asupra noastră şi să împiedice tranzacţia, oricine va putea să acuze FIS de nesocotirea intereselor naţionale”. Iată că Primakov făcea iarăşi o declaraţie ostilă faţă de încercările americanilor de a influenţa politica Rusiei, cu puţin timp înainte de

întâlnirea planificată dintre Elţân și Clinton.

Primakov a protestat și faţă de planurile americane de extindere a NATO. Aceste planuri, a afirmat el, „vin din dorinţa unor anumite forţe de a deposeda Rusia de statutul de mare putere”. Pentru a crea condiţii favorabile reformei, a explicat Primakov, Rusia trebuia să-și menţină statutul. Vederile lui asupra NATO nu erau singulare; majoritatea consilierilor lui Elţân și membrii administraţiei acestuia îşi exprimau obiecţiile similare faţă de lărgirea Alianţei. însă implicaţiile comentariilor lui erau clare: FIS nu va rămâne impasibil când va fi vorba de decizii-cheie ale politici externe.

Era remarcabil faptul că Serviciul de Informaţii Externe exercita o influenţă atât de mare asupra politicii ruse într-un moment în care, comparativ cu schema de personal și resursele din perioada sovietică, acţiona pe o scară cu mult mai restrânsă, fără a avea la dispoziţie o reţea vastă de agenţi în Europa de Est și cooperarea serviciilor de securitate ale statelor satelit. în această privinţă FIS stătea mai rău decât omologul său intern. Deși, după dezmembrarea Uniunii Sovietice, serviciile ruse de securitate internă și-au pierdut ramurile teritoriale care aparţineau republicilor sovietice până în 1995, ele au reușit să realizeze multe lucruri legate de reconstituirea fostei lor organizaţii. Singurele pierderi evidente erau serviciile din fostele republici baltice. Prin contrast, organizaţiile est-europene care colaboraseră cu KGB trecuseră acum sub controlul statelor cu adevărat independente. Cu toate acestea, FIS nu a fost supus reorganizării continue și schimbărilor la vârf suferite de serviciile de securitate interne. Primakov părea că reușește să-și izoleze organizaţia de lupta politică intensă care se ducea în cercurile guvernamentale. Din acest punct de vedere, principalul său omolog intern, Stepașin, era mult mai vulnerabil.

CRIZA DE LA BUDIONNOVSK ȘI CĂDEREA LUI STEPAȘIN

Antiterorismul era o responsabilitate-cheie a

serviciului lui Stepașin și colegii lui se lăudau adesea cât de bine antrenaţi și echipaţi erau oamenii lor pentru misiuni antiteroriste. în toamna anului 1994, Stepașin a condus personal exerciţiile speciale pentru pregătirea unităţilor antiteroriste pentru lupta operativă, iar instituţia sa (atât FSK cât și succesorul său, FSB) avea chiar o direcţie specială pentru combaterea terorismului. Activităţile acesteia erau coordonate cu cele ale unităţilor speciale din Ministerul de Interne și cu grupul special Alfa, care se afla încă sub conducerea oficială a GUO, însă era la dispoziţia altor instituţii de securitate pentru misiuni speciale.

Stepașin purta o responsabilitate considerabilă pe umerii lui când a fost confruntat cu criza teroristă care a erupt la 14 iunie 1995 – capturarea a câteva sute de ostatici de către rebelii ceceni în orașul Budionnovsk din Caucazul de Nord. Criza a fost soluţionată, în final, de premierul Viktor Cemomârdin, care i-a convins pe rebelii conduși de Șamil Basaev să-i elibereze pe captivi în schimbul libertăţii de a se reîntoarce în Cecenia. Dar soluţionarea a venit după asaltul nereușit asupra spitalului unde erau ţinuţi ostaticii, soldat cu morţi și răniţi (în total au fost omorâte 120 de persoane). Incidentul a generat o furtună de proteste în rândul populaţiei, care a văzut în aceasta dovada că războiul din Cecenia era o greșeală și a condus la un vot de neîncredere în guvernul lui Cemomârdin, adoptat de Dumă la 21 iunie.

Evident, Elţân trebuia să întreprindă ceva pentru a liniști parlamentul și a preveni adâncirea crizei. După sesiunea Consiliului Securităţii la 29 iunie, Elţân a anunţat demisia a trei oficiali federali: Viktor Erin, șeful MVD, Nikolai Egorov, vicepremier pe probleme ale naţionalităţilor, și Serghei Stepașin, împreună cu guvernatorul regiunii Stavropol (unde se află orașul Budionnovsk). Trucul a reușit și Duma și-a retras ulterior moţiunea de neîncredere.

Este interesant de remarcat că Duma ceruse demisia lui Erin, Egorov și a ministrului apărării, Pavel Graciov, dar

nu pe cea a lui Stepașin. De ce l-au sacrificat pe acesta? Stepașin purta evident o parte din vină pentru criza de la Budionnovsk. El fusese acolo împreună cu Egorov și Erin, care conduceau operaţiunea, pentru a ajuta la soluţionarea situaţiei ostaticilor, astfel că lui Elţân i-ar fi venit greu să-l păstreze în timp ce-i demitea pe ceilalţi doi. Potrivit specialiștilor în terorism, asaltul grupului Alfa asupra spitalului a fost o eroare gravă. în primul rând, condiţiile nu cereau așa ceva: ostaticii nu erau uciși, iar negocierile privind eliberarea lor nu ajunseseră încă în impas. Mai mult, situaţia era nefavorabilă pentru trupe deoarece complexul medical nu putea fi capturat printr-o singură intervenţie rapidă. Unitatea Alfa era și prost echipată, numai cu puști, fără alte blindate, și nu avusese suficient timp pentru a-și pregăti atacul asupra spitalului.

Stepașin poate fi acuzat și pentru eșecul instituţiei sale de a descoperi înainte planurile de atac ale rebelilor la Budionnovsk. Oameni ai FSB se aflau pretutindeni în Cecenia. De ce nu reușiseră să se infiltreze în acest grup de rebeli sau cel puţin să culeagă ceva informaţii despre acesta? După cum aprecia un critic al ziarului guvernamental *Rossiskaia Gazeta*[7]. „Cum au reușit bandiţii să străbată sute de kilometri fără a fi opriţi? Reprezentanţi ai MVD ?i FSB continuă să sublinieze în faţa ziariștilor, la conferinţele de presă: bandiţii ˇs-au pregătit cu mare grijă pentru operaţiune. E ciudat să auzi așa ceva. Dudaev și echipa sa au declarat în nenumărate rânduri că vor transfera ostilităţile din Cecenia în Rusia și au amenințat în public că vor recurge la acte teroriste. Deci ei erau pregătiţi, iar MVD ?i FSB nu?”

Deși vinovăţia lui Stepașin în afacerea Budionnovsk era de netăgăduit, aceasta nu constituia, probabil, unicul motiv pentru demitere, mai ales că Duma nu ceruse îndepărtarea lui din funcţie, așa că Elţân nu putea invoca pretextul că ar fi fost un „târg”. Stepașin comisese, la urma urmelor, o gafă și mai mare la sfârșitul anului 1994, când ofiţerii lui eșuaseră în încercarea camuflată de a dărâma regimul lui Dudaev, dar Elţân nu l-a concediat

atunci. Nici pe Erin, ale cărui trupe, responsabile cu apărarea zonelor capturate din Cecenia, fuseseră acuzate de jaf şi-i comiterea de atrocităţi asupra populaţiei civile. Elţân a trecut cu vederea aceste greșeli până la tragicul incident de la Budionnovsk, care a fost, probabil, ultima picătură care a umplut paharul.

Cu toate acestea, el l-a salvat pe Pavel Graciov, (cel puţin pentru moment) a cărui credibilitate publică era cu mult mai scăzută decât cea a lui Stepașin. Presupusa implicare a lui Graciov în corupţie și eșecul armatei ruse de a subjuga cu succes și rapid pe ceceni au generat nemulţumirea tuturor. După cum a recunoscut el însuși într-un interviu ulterior, și Graciov purta responsabilitatea tragediei de la Budionnovsk. Trupele sale de recunoaştere îi lăsaseră pe combatanţii lui Basaev să traverseze în voie teritoriul cecen, iar garnizoana armatei din Budionnovsk nu fusese în stare să acorde sprijin suficient miliţiei în atacul iniţial. Graciov a susţinut că ˇs-ar fi oferit singur să-și dea demisia la ședinţa Consiliului Securităţii. Elţân, a continuat el, i-a acceptat propunerea, împreună cu șeful trapelor de grăniceri Nikolaev, premierul Cemomârdin și președintele Consiliului Federaţiei, Șumeiko, însă ea a fost respinsă de alţii. Totuși, dacă Elţân ar fi dorit cu adevărat să-l concedieze pe Graciov ar fi putut, desigur, să o facă; Constituţia îi conferă dreptul de a desemna sau demite pe comandamentul superior al forţelor armate rase. Elţân ar fi putut, de asemenea, să-i demită pe Koijakov și Barsukov, cărora li se subordona grupul Alfa, însă cei doi au scăpat complet neatinși.

Deși Stepașin și Erin îl slujiseră bine pe Elţân, ei puteau fi, la urma urmelor, îndepărtaţi fără dificultăţi. Acest lucru era mai cu seamă valabil în cazul lui Stepașin care, spre deosebire de Korjakov, Barsukov și Graciov, nu fusese niciodată un apropiat al președintelui (el nu l-a însoţit pe Elţân la saună, așa cum făcuse predecesorul său, Barannikov). Mai mult, Graciov, cu toate eschivările din timpul crizei din octombrie 1993, a devenit în final prieten cu liderul de la Kremlin. întrucât armata juca un rol tot

mai mare în suprimarea dezordinii interne din cadrul Federaţiei Ruse – 30.000 de trape păzeau străzile Moscovei și clădirile guvernamentale în acel moment – Elţân trebuia să aibă un ministru al apărării pe care să se poată baza.

Elţân nu l-a aruncat pe Erin pe drumuri. Spre marea surpriză a tuturor, el a fost numit șef-adjunct al Serviciului de Informaţii Externe, supraveghind combaterea crimei organizate pe plan internaţional. Potrivit unei surse: „Elţân nu putea să spună pur și simplu *nu* unui erou al Rusiei (titlu conferit lui Erin după octombrie 1993). Ultima dorinţă a unui ministru demis (la fel ca și în cazul unui condamnat la moarte) era obţinerea unui nou loc de comandă. La scurt timp, el a avut o discuţie cu directorul FIS, >Evgheni Primakov. Fiind conștient că este inutil să nu accepţi compromisul în asemenea cazuri, Primakov ˇs-a decis să vină în întâmpinarea președintelui găsind o sinecură pentru fostul său coleg”.

Stepașin nu a avut parte de aceeași șansă. Era al patrulea șef al securităţii concediat în mai puţin de patru ani și a rămas fără serviciu. Demiterea lui, atât de curând după ce fusese înaintat la gradul de general de armată și când părea că va ajunge foarte sus, a relevat, o dată în plus, vulnerabilitatea acestei funcţii. Șeful securităţii și contrainformaţiilor se afla întotdeauna pe „locul fierbinte”, mai ales sub un președinte ca Elţân, care a implicat această instituţie în luptele dezgustătoare cu oponenţii lui și i-a acordat *carte blanche* în operaţiuni militare interne riscante. Dat fiind faptul că el nu era un vechi cekist și nu a avea prea multă experienţă în acest serviciu, nu este deloc surprinzător că Stepașin a dat de bucluc. Deși a luptat viguros și cu succes pentru a spori prerogativele instituţiei sale, el nu a avut un grup de suporteri loiali în cadrul FSB care să-l susţină. Sub el se aflau cekiști profesioniști, dintre care mulţi erau nemulţumiţi că aveau drept șef un tânăr din afară.

Cel mai important aspect era puterea crescândă și influenţa celor de la Direcţia a 9-a, conduși de Korjakov și

Barsukov care, după cum o vor demonstra evenimentele, aveau motive serioase să dorească retragerea de pe scenă a lui Stepașin.

NOUL SERVICIU AL LUI MIHAIL BARSUKOV

Continuând să fie foarte interesată de treburile securităţii și poliţiei, presa rusă abunda de speculaţii privind succesorii celor doi miniștri. Știrea despre succesorul lui Erin nu a întârziat și nu a fost chiar o surpriză: era vorba despre Anatoli Kulikov, comandantul trupelor ruse din Cecenia și ministru-adjunct de interne din 1992. Kulikov, considerat un *uliu,* fusese comandantul MVD din Caucazul de Nord înainte de dezmembrarea Uniunii Sovietice. Ca omul momentului în Cecenia, Kulikov părea că poartă întreaga responsabilitate pentru comportamentul trupelor MVD acolo. însă se pare că administraţia lui Elţân nu vedea așa lucrurile.

Decizia privindu-l pe succesorul lui Stepașin nu a fost anunţată oficial până la 24 iulie, când membrii Colegiului FSB au fost invitaţi la sanatoriul unde se afla președintele pentru recuperare după problemele sale cardiace. Președintele l-a prezentat personal pe noul director. Acesta nu era altul decât general-colonelul Mihail Barsukov, 47 de ani, anterior șef al GUO. Numirea lui Barsukov era oarecum neobișnuită. Barsukov lucrase ani în șir în serviciile de securitate, dar fusese întotdeauna la direcţia de pază, al cărei personal semăna

267 mai degrabă cu soldaţii decât cu poliţiștii sau spionii. într-adevăr, ca pregătire, Barsukov, care frecventase Școala superioară de comandă a armelor combinate (cadeţii de la Kremlin) și Academia Militară „Frunze”, înainte de a fi ˟în regimentul de la Kremlin, fusese om de armată. Deși crucială pentru securitatea fizică și politică a conducerii, paza se afla, tradiţional, la periferia serviciilor de securitate, în sensul că nu făcea parte din aparatul de anchetă, contrainformaţii sau informaţii. Sub Elţân, totuși, rolul pazei a evoluat de la protecţia fizică la funcţii de securitate și informaţii mai largi. Și dacă Barsukov era lipsit de experienţă, noul său

prim-adjunct, Viktor Zorin, care răspundea simultan și de Direcţia Antitero a FSB, era un om de valoare. Zorin condusese Direcţia a 7-a a KGB (urmărire) în anii ⁄80.

Barsukov, fără îndoială, nu se bucura de încrederea președintelui în aceeași măsură ca Korjakov. într-adevăr, la început intrarea sa la Elţân se făcea prin intermediul lui Koijakov. Dar, după perioada furtunoasă din toamna anului 1993, când trupele lui Barsukov nu au vrut să-l sprijine pe Elţân, Barsukov a câştigat, se pare, atenţia lui Elţân și a început să-l însoţească în călătorii, atât de afaceri cât și personale. în portretul făcut de ziarul *Komsomolskaia Pravda* el era descris ca un mare amator de vodcă, căruia îi plăcea să prezideze petrecerile cu oaspeţii străini, în timpul cărora ajungea să-i îmbete. Aceasta amintea de dineurile infame de la casa de vacanţă a lui Stalin, unde Beria, care conducea poliţia politică, rostea toasturi și îi forţa pe oaspeţi să bea peste măsură. într-adevăr, mașinaţiile lui Koijakov, Barsukov, Rogozin și alţii și tentativele lor de a influenţa luarea deciziilor și numirile prin mijloace viclene, semănau cu politica dusă în ultima parte a perioadei staliniste, când, profitând de declinul mintal și fizic al lui Stalin, intrigile și luptele interne dintre subordonaţii acestuia deveniseră extrem de intense.

Numirea lui Barsukov, care a fost însoţită de transferul unităţii de elită Alfa la FSB, sugera că cei de la Direcţia a 9-a se bucurau de o influenţă fără precedent în administraţia lui Elţân. Pentru Korjakov personal aceasta era o victorie deosebit de importantă; el avea acum un aliat de încredere la cârma FSB. Poate că Stepașin nu fusese un dușman, dar era o personalitate puternică și își urmărea propriile intenţii, ceea ce fără îndoială că interfera cu planurile lui Koijakov în anumite momente. Noul aranjament a adus paza lui Elţân și FSB sub o conducere unitară.

Roadele adevărate ale victoriei lui Korjakov au venit la o săptămână, când ˇs-a anunţat o reorganizare de proporţii a administraţiei prezidenţiale. Conform unui decret emis de Elţân: „Serviciul de Pază al Președintelui

Federaţiei Ruse (ZBP) va fi considerat un organ de stat în cadrul Administraţiei președintelui federaţiei și un organ de coordonare zilnică a sistemului organelor federale de protecţie a statului”. Spre deosebire de alte organisme din administraţia președintelui, ZBP nu urma să fie sub supravegherea șefului administraţiei, Serghei Filatov, ci raporta direct președintelui. Mai mult, un decret simultan a plasat conducerea GUO, condusă de fostul adjunct al lui Barsukov, Iuri Krapivin, sub controlul ZBP, sporind astfel cu mult autoritatea lui Koijakov.

Korjakov, care fusese înaintat la gradul de general-locotenent doar cu trei zile înainte, era acum șeful unui serviciu de securitate cu mult mai puternic și, avându-l pe prietenul său la conducerea Lubiankăi, dispunea de o linie directă de influenţă asupra FSB. De fapt, unii analiști au interpretat decretul privind ZBP, care îi conferea administrarea „sistemului organelor federale de protecţie a statului”, ca pe un semn că Korjakov câştigase controlul asupra tuturor instituţiilor de securitate. Un ziarist scria: „Este posibil ca această structură colosală să fi fost transferată sub jurisdicţia lui Korjakov? Aceasta nu este doar o consolidare a puterii sale, ci dobândește astfel o putere nelimitată, care seamănă aproape cu o uzurpare a puterii supreme”.

Ce însemnau toate acestea pentru Elţân? Privind retrospectiv, se pare că, prin concesia pe care a făcut-o Dumei, ˇs-a găsit un mijloc convenabil de a-i îndepărta din funcţie pe oficialii care ˇs-ar fi putut opune consolidării aparatului de securitate de sub administraţia sa. ZBP, care nu avea o bază legală în statul rus – statutul său era secret – și fusese total scos de sub controlul guvernului, era acum la cârma serviciilor de securitate. Nici Filatov (apropiat, se pare, de Stepașin), nici Cemomârdin, nemaivorbind de parlament, nu aveau autoritatea de a influenţa operaţiunile acestuia.

Într-un timp destul de scurt, echilibrul puterii în cadrul instituţiilor de securitate ˇs-a schimbat dramatic. Mult lăudata separare a funcţiilor și reducerea treptată a

operaţiunilor deveniseră ficţiune. Cum alegerile urmau să se desfășoare doar peste câteva luni, „monstrul de securitate” al lui Elţân va face tot ce-i stă în putere să influenţeze aceste eveniment în favoarea sa. Ziarista Vera Selivanova, de la ziarul *Segodnia,* remarca la scurt timp după adoptarea legii referitoare la FSB: „În contextul apropiatei campanii electorale, sub acoperirea evenimentelor politice și economice mult mediatizate, absolut de necontrolat de către mecanismele democratice de orice fel și fără știrea poporului, se decide asupra unei probleme care, de fapt, este foarte importantă pentru cetăţeni: dacă sistemul securităţi de stat va deveni un sistem de apărare a securităţii cetăţenilor sau dacă va câştiga forţă și va rămâne un sistem pentru protecţia statului împotriva tuturor cetăţenilor laolaltă și a fiecăruia luat în parte”.

PARLAMENTUL CONTRA ADEPŢILOR LUI ELŢÂN

Oricât de amenințătoarea păreau aceste evenimente, ele trebuie privite într-un context politic mai amplu, care în vara anului 1995 arăta că parlamentul avea un rol activ tot mai mare, în special în privinţa Ceceniei. Budionnovsk fusese catalizatorul ce declanșase un proces de întărire a opoziţiei din toate părţile spectrului politic faţă de politica lui Elţân în Cecenia. Printre cei 241 de deputaţi care au votat în favoarea demiterii guvernului lui Cemomârdin la sfârșitul lunii iunie se numărau nu numai cei din partidele de extremă-dreapta, dar și cei din grupurile liberale precum „Iabloko” și chiar câţiva din partidul lui Elţân „Opţiunea Rusiei”.

La insistenţele Dumei, Curtea Constituţională a Rusiei, condusă de președintele Vladimir Tumanov, a fost de acord să desfășoare audieri asupra legalităţii a doua decrete secrete emise de Elţân în decembrie 1994 privind autorizarea atacului asupra Ceceniei. Audierile, începute la 10 iulie, au devenit o confruntare între parlamentari și reprezentanţii ramurii executive care apărau decretele președintelui ca în faţa unui tribunal. Unul dintre cei

chemaţi de deputăţii Dumei să depună mărturie împotriva președintelui era fostul său comisar pentru drepturile omului, Serghei Kovaliov, care, în mod ironic, fusese demis din funcţie în urma votului Dumei din martie 1995. Acum Duma era de partea lui. în replică la critica severă a lui Kovaliov în faţa Curţii Constituţionale, administraţia prezidenţială a anunţat, la începutul lui august, desființarea Comisiei pentru Drepturile Omului, care era înlocuită cu „Secţia de scrisori și plângeri legate de încălcarea drepturilor cetăţenilor" în cadrul administraţiei prezidenţiale. Astfel, nu mai exista o instituţie independentă de supraveghere a abuzurilor organelor de securitate.

Deși Curtea Constituţională a decis în favoarea lui Elţân, faptul că parlamentul a putut să iniţieze audieri în acest caz era un lucru încurajator. Și, evident, opoziţia parlamentară crescândă faţă de războiul din Cecenia a fost cea care a împins administraţia lui Elţân să negocieze un acord de pace cu conducătorii ceceni la sfârșitul lunii iulie 1995. Mai mult, Duma a făcut unele progrese în domeniul legislaţiei, adoptând la 20 iulie noul cod penal mult așteptat. Codul, deși criticat pentru ambiguităţile lui în unele domenii, permitea teoretic ofiţerilor însărcinaţi cu aplicarea legii să urmărească mai eficient în justiţie persoanele vinovate de ilegalităţi economice, deoarece introducea o gamă largă de infracţiuni necunoscute anterior în jurisprudenţa sovietică.

Măsurile de urgenţă împotriva a infracţionalităţii și corupţiei erau un subiect cu care majoritatea politicienilor ruși, în parlament și în administraţia prezidenţială, erau public de acord. La începutul lunii august 1995, directorul-adjunct al Departamentului pentru combaterea crimei organizate din cadrul MVD a relatat despre existenţa, în Rusia, a peste 8.000 de bande cu 35.000 de membri. Putea oare noua lege să îmbunătăţească situaţia? Nu acesta era punctul de vedere al unui grup de oameni de afaceri proeminenţi care au participat la funeraliile unui important bancher, Ivan Kivelidi, asasinat la 4 august 1995 de o

persoană necunoscută. Ei au criticat vehementţă eșecul guvernului în combaterea crimelor comandate în stil mafiot, sugerând că, întrucât nu fuseseră niciun fel de condamnări pentru asemenea asasinate, poliţia era, probabil, în cârdășie cu criminalii. Sentimentul din Dumă era similar, însă membrii acesteia nu puteau face mai nimic în această problemă, ci doar să ceară demiterea unor oficiali din poliţie precum Erin și crearea unei comisii speciale pe problema corupţiei, care părea să nu aibă niciun efect. Ei au refuzat, de asemenea, să confirme candidatura lui Iliușenko, propus de Elţân, la funcţia de procuror-general pe motivul că acesta era corupt și ineficient. Când rapoartele despre corupţia lui Iliușenko au început să sporească, Elţân a fost obligat să-l elibereze din funcţia de procuror în exerciţiu în octombrie 1995. Din păcate nu prea existau motive să se creadă că succesorul lui, Oleg Gaidanov, va face o treabă mai bună.

MÂNA INVIZIBILĂ A KGB?

În opinia multor observatori, corupţia pătrunsese adânc în interiorul poliţiei; era atât de larg răspândită în cadrul conducerii politice încât motiva mare parte din politica internă și externă a Kremlinului. Scriind în *Moskwski Komsomoleţ,* Aleksandr Budberg discuta despre profiturile imense câştigate din vânzările de arme celor implicaţi în conflicte civile în locuri precum Cecenia, Georgia și Nagomâi Karabah. Traficul clandestin cu droguri cunoștea o înflorire în timpul acestor situaţii de criză, datorită graniţelor mai ușor de trecut și a controlului mai slab. Astfel, spunea Budberg, anumiţi oficiali militari și civili influenţi erau direct interesaţi în întreţinerea conflictelor și suprimarea anchetelor de corupţie și crimă organizată.

Oricare ar fi fost membrii acestui „lobby al războiului”, pe lângă Graciov și apropiaţii lui, serviciile de securitate le erau aliaţi de valoare și esenţiali în asemenea speculaţii. într-adevăr, implicarea lui Korjakov în exportul de armament și petrol și operaţiunile camuflate ale serviciilor lui Stepașin în diferite conflicte din CSI, precum

și în Cecenia, creau certitudinea că profiturile ilicite erau motivul multor operaţiuni conduse de serviciile de securitate.

Dar acesta era un tablou sumbru, întunecat și mai mult de obsesia presei ruse care vedea pretutindeni conspiraţii și mârșăvii din partea fostului KGB. De exemplu, o grupare denumită „Felix” (după numele primului șef al poliţiei politice) a fost, chipurile, creată către sfârșitul anului 1991 de către ofiţeri din fostul KGB ?i GRU în scopul de a schimba cursul politicii Rusiei și a împiedica evoluţia reformei. Planurile lor includeau, după cum se spune, asasinarea oficialilor „insuficient de patrioţi” și corupţi din guvern, inclusiv a premierului Viktor Cemomârdin.

Gruparea „Felix” putea fi o fantomă, scornită în scopul dezinformării – într-adevăr, unii susţineau că în spatele poveștii se afla Korjakov. însă numeroasele asasinări nesoluţionate ale unor personalităţi publice continuau să sugereze că serviciile de securitate, asemenea predecesorilor lor din KGB, erau încă implicate în crima politică. Acesta era punctul de vedere al militantului pentru drepturile omului Serghei Grigorianţ, care a anunţat la o conferinţă de presă la mijlocul lunii iulie că vede mâna FSK/KGB în câteva decese suspecte din ultimul timp. Oficiali din cadrul relaţiilor publice ale FSB au respins, evident, cu mare vehemenţă, acuzaţiile lui Gregorianţ. Purtătorul de cuvânt al FSB, Serghei Vasiliev, afirma: „Nu suntem pe placul apărătorilor legalităţii. Nu dorim să le fim pe plac, dar dorim să fim respectaţi. Să intrăm în amănunte în privinţa unei asemenea pălăvrăgeli confuze precum cea emisă de Grigorianţ ar fi neavenit. am declarat de mai multe ori și declarăm și acum: FSB nu este implicat în asasinate politice. Nu ne confundaţi cu KGB”.

Printre asasinatele nesoluţionate, cel mai tulburător a fost cel al americanului Frederick Cuny, specialist în acordarea de ajutor în caz de dezastru, care a fost omorât în aprilie 1995, în timpul unei misiuni de stabilire a nevoilor refugiaţilor ceceni. Potrivit afirmaţiilor membrilor

familiei lui Силу, care au petrecut mult timp în Cecenia încercând să afle ce i se întâmplase acestuia, FSK/FSB a răspândit intenţionat informaţii false în rândul rebelilor ceceni că Frederick Сипу ar fi fost spion, pentru ca aceștia să-l ucidă. Care erau motivaţiile? Сипу scrisese un articol în care critica puternic operaţiunea militară a Rusiei în Cecenia și activa din partea Fundaţiei Soros, acuzată nu o dată de serviciul lui Stepașin ca fiind un camuflaj pentru CIA. Din nou învinuirile împotriva FSB au fost întâmpinate cu contestaţii ferme și indignate. De această dată de șeful relaţiilor publice din FSB, Alexandr Mihailov. El a respins acuzaţiile ca fiind un „nonsens” și chiar a făcut declaraţii greu de crezut, printre care aceea că dl. Сипу era încă în viaţă, făcând aluzie că acesta ar lucra pentru CIA.

Dacă serviciile de securitate se aflau în fapt în spatele acestor crime – și nu se va ști probabil sigur niciodată – implicarea lor însemna o ameninţare asupra politicii Rusiei, mai ales în ajunul alegerilor. Crima și violenţa de nestăvilit destabilizau și așa situaţia precară, dar posibilitatea ca o parte din acestea să fie generate chiar de cei aflaţi la putere era și mai tulburătoare. Indiferent cine era responsabil, autorităţile, în special FSB ?i MVD, păreau hotărâte să împiedice anchetarea eficientă a crimelor. Referindu-se la ceea ce el numea „un sistem de asasinate nesoluţionate”, președintele Subcomitetului pentru legislaţie în sfera securităţii naţionale din cadrul Dumei, Alexei Aleksandrov, a afirmat că era convins că aceste crime ar fi putut fi ușor cercetate cu succes dacă autorităţile ar fi dorit acest lucru: „Situaţia existentă mă intrigă. în general nu creșterea criminalităţii în ţară este cea care înspăimântă – lucru este de la sine înţeles – ci creșterea numărului de asasinate nesoluţionate comise împotriva unor persoane binecunoscute… Am impresia că cineva este deja pregătit să le spună oamenilor: Ei bine, nu v-aţi săturat de democraţie? Vedeţi că v-a adus numai sânge și nenorociri!”

Nefăcând mai nimic pentru a dispersa temerile crescânde la adresa violenţei susţinute de poliţie, FSB a

început să-și arate curajul prin angajarea deschisă a unor vechi tactici în stilul KGB. La începutul lui august, de exemplu, autorităţile FSB au reţinut o ziaristă pe aeroportul din Groznâi, când aceasta a refuzat să predea filmul din aparatul de fotografiat. Apoi a venit știrea tulburătoare că Viktor Orehov, un erou pentru foștii disidenţi, fusese condamnat la trei ani muncă silnică într-un lagăr cu regim special pentru posedarea clandestină de arme (în timpul unei percheziţii clandestine, FSB descoperise la locuinţa acestuia un pistol). Pe când era ofiţer KGB, în anii ‚70, Orehov îi avertizase pe disidenţi asupra percheziţiilor și arestărilor iminente ale KGB, salvându-i astfel pe mulţi de la închisoare. După ce superiorii lui au descoperit că el fusese sursa de scurgere a informaţiei, a fost judecat și condamnat la opt ani muncă în lagăr, încheindu-și condamnarea în timpul lui Gorbaciov. Anchetatorul acestui caz, în mod ironic, fusese actualul director adjunct al FSB și șeful FSB din Moscova, Anatoli Trofimov. KGB se răzbuna pentru a doua oară.

Totuși, acum exista o diferenţă. în timp ce povestea arestării și condamnării iniţiale a lui Orehov a circulat în secret în publicaţiile independente pentru încunoștinţarea unui grup restrâns de militanţi pentru drepturile omului, știrea celei de-a doua condamnări a apărut pe primele pagini ale unor ziare de mare popularitate și respectate în Rusia, astfel ca întreaga opinie publică să fie informată. Mesajul era limpede: dacă serviciile de securitate urmau să recurgă la metodele KGB, aceste servicii nu se vor bucura de imunitatea de care avusese parte KGB în faţa presei. Presa le va cere socoteală pentru acţiunile lor.

Dacă apropiatele alegeri se soldează cu un parlament – și un președinte – mai ferm decis să ţină în frâu prerogativele poliţiei și să protejeze drepturile individuale, implicarea presei ar putea genera măsuri concrete și de durată pentru reformarea aparatului de securitate rus. Nu este, totuși, de așteptat ca serviciile de securitate să stea pasive și să permită acest lucru fără a se opune. Ele ar putea trage concluzia că șansele lui Boris Elţân de a

rămâne în funcţia de președinte sunt slabe. Dar fără îndoială că vor face totul pentru a păstra influenţa politică a altor oficiali și politicieni care doresc ca succesorii KGB să fie la fel de puternici cum a fost KGB.

CAPITOLÙL ZECE
CONCLUZII

Câteodată ai impresia că întreaga viaţă a rușilor a fost contaminată de aceste subproduse umane ale descompunerii comunismului.

Vasili Axionov, 1994

La patru ani după ce o mulţime euforică dărâma, la 27 august 1991, statuia lui Felix Dzeijinski din faţa sediului KGB de la Lubianka, acţiunea părea mai degrabă un gest inutil decât un simbol al decesului KGB, cum fusese intenţia la început. Lubianka era încă în picioare și, deși se produseseră schimbări la cârma ei, mult-așteptata reformă a serviciilor de securitate era de domeniul viitorului. Într-adevăr, în august 1995, serviciile de securitate au recâştigat mult din terenul pierdut în primele zile după puciul din august 1991.

Această carte, urmărind evoluţia aparatului de securitate după desființarea KGB din Rusia, începând cu 1991, a descris numeroasele reorganizări ale serviciilor de securitate și mulţimea de legi adoptate pentru conducerea activităţii lor. După cum se demonstrează în carte, în loc de a ţine în frâu prerogativele serviciilor de securitate și de a le restrânge funcţiile, aceste măsuri au servit doar la amplificarea rolului lor.

Democraţia a evoluat, cu toate acestea. Și, cum alegerile parlamentare au loc în decembrie 1995 și cele prezidenţiale în iunie 1996, există motive să se spere că tranziţia politică a Rusiei va continua în această direcţie. Dar, dacă instituţiile democratice se dezvoltă, ele vor rămâne fragile până când serviciile de securitate nu sunt reformate. Democraţia reală, permanentă, este incompatibilă cu un aparat de securitate care are puterea și influenţa pe care o deţine încă în Rusia.

După cum ˇs-a subliniat la începutul cărţii, nu este

ușor să reformezi un aparat de securitate și informaţii care, de decenii, a avut un asemenea rol dominant în politică și societate. Dacă avem în vedere ţările care au trecut cu succes la democraţie în secolul XX, devine limpede că este cu mult mai ușor pentru un regim democratizat să se înţeleagă cu o armată puternică, decât cu o securitate puternică. Samuel Huntington, în cartea sa *AL Treilea Val,* descrie cum, în America Latină, forţa-cheie de care au trebuit să ţină seamă conducătorii politici a fost armata. Reducerea implicării armatei în politică a fost ceea ce Huntington numește „problema pretoriană" cu care ˇs-au confruntat acești conducători. Pentru a depolitiza armata, noile guverne – în ţări precum Brazilia, Peru și Uruguay – au permis armatei să-și menţină autonomia și profesionalismul, în timp ce o îndrepta înspre misiuni pur militare. Ei au eliminat misiunile de securitate internă ale forţelor armate, însă, în același timp, au avut grijă să satisfacă statutul material și nevoile militarilor.

Este cu mult mai dificil pentru conducătorii democraţi să încheie asemenea învoieli cu o forţă de securitate represivă deoarece, spre deosebire de armată, aceasta nu are de jucat un rol legitim într-o societate stabilă, democratică, cu excepţia contrainformaţiilor și a combaterii crimei organizate (respectarea legii și ordinii fiind în sarcina poliţiei). Forţa de securitate are un interes permanent în menţinerea vechiului sistem totalitar sau autoritar.

Serviciile de securitate au constituit unul din principalele obstacole în calea democraţiei în Rusia, și astfel situaţia de aici nu poate fi ușor comparată cu cea din ţările Americii Latină care au parcurs tranziţia de la totalitarism la democraţie. Dar ce se poate spune despre statele est-europene ale căror structuri politice au fost modelate după cea a Uniunii Sovietice? Și ele au avut de-a face cu poliţii secrete puternice în depășirea problemei pretoriene. Cât succes au înregistrat guvernele din Europa de Est în reformarea serviciilor lor de securitate și informaţii? O privire scurtă asupra experienţelor acestor

state ar putea arunca lumină asupra problemelor cu care se confruntă Rusia în tranziţia spre democraţie și cursul posibil al evoluţiei sale politice în viitor.

EXPERIENŢA EST-EUROPEANĂ

Noile state postcomuniste din Europa de Est au dorit să înceapă o pagină nouă și să-și demonstreze eforturile sincere de a crea instituţii de securitate conform standardelor democraţiei, dar și ele, ca și Rusia, au avut nevoie de forţe eficiente împotriva terorismului, traficului de droguri și criminalităţii. Și ele ˟s-au axat pe serviciile de securitate ca bază pentru alte sarcini practice. După cum remarca un oficial ceh: „Oamenii né cer să desfiinţăm imediat poliţia secretă și au dreptate din punct de vedere moral și legal. Dar aceasta ar însemna că nu vor mai fi emise pașapoarte sau vize întrucât tocmai poliţia secretă controlează serviciile respective și așa mai departe”. Evident, noile guverne nu puteau să piardă ani în șir creând noi servicii pornind de la zero, dar nici nu puteau să permită poliţiei lor secrete să pună beţe în roate procesului de reformă politică.

Gradul de succes în soluţionarea acestor dificultăţi majore a variat considerabil de la ţară la ţară, în funcţie, desigur, de amploarea democraţiei instalate. Toate fostele state satelit ale Uniunii Sovietice au eliminat vechiul birocratism și au abandonat comunismul ca ideologie oficială. în procesul edificării noilor instituţii democratice, ele au căutat să-și redefinească interesele de securitate și să stabilească structuri legale care să susţină reformele reale în serviciile de securitate. Aceasta a fost o sarcină formidabilă, date fiind represiunile din trecut ale poliţiei secrete. După cum afirma un expert: „Niciun alt aspect al dezmembrării structurilor comuniste nu a generat atâta iritare și nu a polarizat mai mult atenţia opiniei publice cum a fost deciderea sorţii serviciilor secrete”.

România și Bulgaria, care a au avut în perioada comunistă o securitate extrem de neîndurătoare și omnipotentă, au înregistrat cele mai mici succese în confruntarea cu moștenirea represiunilor poliţiei și în

depășirea acestor dificultăţi. Specialiștii consideră că doar în aceste două state ar fi posibil ca securitatea să-și recapete fosta putere. Securitatea din România era o mașină a terorii politice care a subjugat cu succes populaţia introducând frica pretutindeni. La fel ca și KGB-ul sovietic, principalele elemente ale Serviciului de Securitate din România au fost transformate, după prăbușirea regimului comunist, în instituţii separate, care continuă însă să funcţioneze cu același personal. Ele și-au menţinut controlul asupra arhivelor poliţiei secrete și astfel au putut să stranguleze în mare măsură glasul opiniei publice care cerea pedepsirea celor vinovaţi.

România are în prezent o presă relativ independentă, partide de opoziţie, și un parlament care dispune de un organ special pentru supravegherea serviciilor de securitate restructurate. Dar proliferarea instituţiilor de securitate și informaţii care operează sub diferite instituţii guvernamentale – cel puţin nouă – au îngreunat controlul parlamentar. Mai mult, Frontul Salvării Naţionale, de guvernământ, era condus de foști comuniști care nu au dorit să ţină în frâu securitatea. Au trecut zilele când civili nevinovaţi erau arestaţi în toiul nopţii pentru a dispărea în închisorile securităţii. Totuși, România mai are de parcurs o cale lungă până când cetăţenii ei vor putea să nu-și mai facă griji în privinţa represiunilor poliţiei.

Situaţia Bulgariei este similară. Eforturile guvernului ei postcomunist de a reforma serviciile secrete au dat rezultate amestecate. întrucât comunismul bulgar a avut o istorie îndelungată și Bulgaria, prin tradiţie, avea relaţii de prietenie cu Rusia, dominaţia sovietică postbelică nu era general respinsă ca în celelalte state satelit. Bulgaria era statul-client cel mai supus al Uniunii Sovietice, iar poliţia sa secretă, a cărei organizare și structură o reflecta pe ce a KGB-ului, nu a ezitat niciodată să îndeplinească servil ordinele acestuia. Majoritatea ofiţerilor poliţiei secrete au învăţat și au fost antrenaţi în Uniunea Sovietică, unde au stabilit contacte personale cu omologii lor sovietici. Faptul că, practic, nu au existat concedieri în rândul lor înseamnă

că mare parte din personalul de securitate întreţine astăzi legături cu vechii lor colegi din Rusia. Acesta poate fi unul din motivele pentru care dosarele poliţiei rămân inaccesibile.

Serviciile de securitate restructurare sunt controlate acum direct de către Adunarea Naţională, dominată de foști comuniști care continuă să se opună unei reforme totale. Dat fiind faptul că mulţi oficiali guvernamentali bulgari au colaborat strâns cu poliţia secretă în trecut, ei au toate motivele să ţină închise arhivele și să evite ofensarea serviciilor, secrete prin încercări de a-i restrânge prerogativele.

Oricât de diferită ar fi fost chesţiunea confruntării unei ţări cu istoria sa, ţările care au făcut faţă confruntării cu trecutul lor și care au mers înainte și au scăpat de moștenirea comunistă au avut cel mai mare succes în realizarea reformelor permanente. Moștenirea totalitarismului a fost dezrădăcinată absolut decisiv în Polonia, Ungaria și fosta Cehoslovacie, toate acestea având experienţa democraţiei și sisteme juridice după tipul occidental înainte ca sovieticii să le impună comunismul. Din cele trei ţări, Polonia a mers cel mai departe în tranziţia de la comunism. Aceasta reflectă faptul că comunismul nu a fost niciodată atât de brutal în Polonia cum a fost în alte părţi. Pe parcursul anilor ⁄80 Polonia avea o mișcare de disidenţă foarte puternică. Chiar înainte de transferul puterii de la comuniști la disidenţi, în 1989, guvernul polon luase măsuri de desfiinţare a regimului totalitar, inspirat de sovietici, prin introducerea libertăţilor democratice și eliberarea deţinuţilor politici.

De îndată ce guvernul condus de Solidaritatea a intrat în funcţie, a început și reformarea Serviciului Polon de Securitate. în 1990, Parlamentul Poloniei a desfiinţat serviciul, a împărţit funcţiile acestuia între patru instituţii noi și a introdus constrângeri legale eficiente asupra activităţilor instituţiilor nou create. Polonia nu a adoptat legea lustraţiei, dar se luptă deschis cu implicaţiile reformei, întrebându-se ce să facă [u fosta poliţie secretă

și colaboratorii ei. în opinia multor polonezi, dacă guvernul intenţionează să-i demaște pe toţi, aceasta ar genera un nesfârșit șir de acuzaţii și contraacuzaţii, iar dacă închide de tot ușa trecutului poate crea un teren de vânătoare pentru șantajiști.

Victoria surprinzătoare a comuniștilor în alegerile din septembrie 1993 a generat temeri că procesul reformelor democratice în Polonia va cunoaşte un reflux. Este, însă, foarte puţin probabil ca Polonia să fie martora unei reveniri a vechiul stil comunist care să permită poliţiei să-și recâştige prerogativele și să comită abuzuri la adresa drepturilor omului. Activitatea de disidenţă din Polonia a fost atât de răspândită încât părea născută din însăși rădăcina acestui. Această experienţă i-a făcut pe oameni conștienţi de nevoia de apărare a drepturilor omului și ar trebui să aibă un efect permanent în conștiinţa poporului polonez.

Cehoslovacia, care a trecut prin represiuni politice extreme în anii postbelici, a fost la fel de hotărâtă să distrugă moștenirea serviciilor de securitate după prăbușirea comunismului. în primele luni după „revoluţia de catifea”, noul guvern al președintelui Václav Havel a luat măsuri importante pentru a asigura respectarea drepturilor omului. Poliţia secretă a Cehoslovaciei, Sth, a fost desfiinţată oficial în februarie 1990. Guvernul a început atunci sarcina mult mai importantă de creare a unor stâlpi de bază ai statului de drept, precum sistemul justiţiei și cel judecătoresc care să apere drepturile individului.

Singura pată întunecată a tabloului de altfel luminos al unei tranziţii de succes spre democraţie a fost legea lustraţiei, adoptată în octombrie 1991, în scopul de a-i împiedica pe foștii comuniști, membri ai poliţiei secrete și pe colaboratori să ocupe funcţii în instituţiile guvernamentale. După cum am discutat mai înainte, legea a fost puternic criticată deoarece deschidea calea spre abuzurile la adresa drepturilor omului. Iar această acţiune se baza pe dosarele poliţiei care au fost adesea intenţionat

întocmite pentru a duce în eroare. în mai puţin de doi ani, peste 200.000 de persoane au fost victime ale lustraţiei.

Cum se poate ca într-o ţară unde principiile legale democratice fuseseră declarate prioritate maximă să apară vânătoarea de vrăjitoare în asemenea măsură? După cum sublinia scriitorul american Laurence Wechsler, moștenirea Sth era foarte vie în Cehoslovacia și dăinuia sentimentul general că foștii angajaţi ai acestuia manipulau încă lucrurile din spatele scenei. Când această paranoia colectivă va lua sfârșit, noua Republică Cehă, acum separată de Slovacia, se va plictisi fără îndoială de cruciada sa anticomunistă. Faptul că serviciile sale de securitate au fost complet restructurate și se află sub controlul ferm al unui consiliu special, condus de primul ministru, ar trebui să contribuie la acest proces.

Ungaria a început să-și reformeze serviciile de securitate în anii ⁄90, prin dezmembrarea poliţiei politice și epurarea acelor ofiţeri de securitate care comiseseră abuzuri la adresa drepturilor omului. Un fost disident maghiar remarca: „Disidenţii sunt acum în guvern; dușmanii noștri sunt acum amicii noștri. O forţă mare de securitate ar fi greu de justificat”. Ungaria a introdus un sistem riguros de control asupra fostei poliţii secrete. După cum afirma un parlamentar ungur: „Avem nevoie de un sistem cu mult mai strict decât cel din democraţiile bine stabilite. Trebuie să fim atenţi”.

Deși multe dosare ale poliţiei secrete din Ungaria au fost distruse, chesţiunea colaborării în trecut cu regimul comunist și poliţia a devenit miezul unor dezbateri aprinse. în primăvara anului 1993, Adunarea Naţională Ungară a adoptat o lege de verificare a anumitor categorii de foști poliţiști și colaboratori, care le interzicea acestora să ocupe poziţii-cheie în guvern. Din fericire, totuși, Ungaria a reușit să evite „vânătoarea de vrăjitoare” de tipul celei din Cehoslovacia.

Lituania, Estonia și Letonia ˇs-au confruntat, și ele, cu moștenirea represiunilor poliţiei. în cazul acestora, totuși, poliţia secretă nu fusese nici măcar cu numele a lor,

ci era o ramură a KGB-ului cu sediul la Moscova. Deși șeful KGB era, de regulă, membru al naţionalităţii locale, restul organizaţiei era formată în principal din ruși și alţi slavi. în privinţa personalului KGB autohton, acesta era verificat cu atenţie pentru a se siguri de loialitatea acestuia faţă de Moscova. KGB-ul din cele trei republici era principalul instrument prin care guvernul sovietic îşi asigura dominaţia. Desigur, aparatul de partid și trupele militare staţionate în republicile baltice serveau, de asemenea, pentru menţinerea lor în frâu. Dar KGB reprezenta ochii și urechile Kremlinului, supraveghind societatea, atent la orice semne de lipsă de loialitate și suprimând toate formele de exprimare a independenţei. Să nu mai amintim de brutalitatea extremă a predecesorului KGB, NKVD, răspunzător de arestarea și executarea a mii de cetăţeni baltici în 1941 și, din nou, după război.

Nu este de mirare, atunci, că populaţia noilor state baltice independente și-a vărsat asupra KGB-ului toate sentimentele antirusești. Când au fost create noile servicii de securitate în statele baltice, după ce acestea și-au obţinut independenţa, ofiţerii KGB au fost daţi afară și înlocuiţi cu oameni noi. Noile guverne au adoptat legi ce restrângeau angajarea și activităţile fostului personal KGB, iar în Letonia au fost iniţiate chiar urmăriri injustiţie împotriva lor.

Foștii oficiali KGB, fie ruși fie autohtoni, sunt trataţi ca niște paria în statele baltice. Este mai mult decât o chesţiune de resentiment faţă de trecut. Populaţia rusofonă numeroasă care trăiește în statele baltice și prezenţa trupelor ruse în Letonia și Estonia până în 1994 au creat un sentiment de teamă și nesiguranţă faţă de Rusia care nu era nejustificat. Deși puţini se așteptau ca rușii să revendice ţările baltice sau să fie agresivi în mod deschis, ei au înţeles că Moscova are o mulţime de posibilităţi pentru operaţiuni clandestine împotriva acestor state, mai ales dacă se bazează pe serviciile foștilor angajaţi ai KGB.

Tocmai aceste temeri au motivat vânătoarea foștilor

colaboratori ai KGB în toate cele trei state, care ˇs-a asemănat cu campaniile anticomuniste din Europa de Est. Chesţiunea colaborării lovește o coardă adâncă în ţările baltice din cauza numărului mare de persoane suspectate. Deși aceasta a aruncat o umbră asupra procesului reformei politice, toate cele trei state baltice sunt mânate de dorinţa de a scăpa de un trecut dominat de ruși și au făcut progrese substanţiale în desfiinţarea vechilor structuri guvernamentale sovietice și crearea instituţiilor democratice.

ANTIREVOLUŢIA DIN RUSIA

Ce ne spune experienţa variată din Europa de Est și statele baltice despre cursul democraţiei în Rusia posibil în viitor? în ţările baltice și Europa Răsăriteană, moștenirea represiunilor poliţiei și colaborarea cetăţenilor a fost cel mai mare obstacol în calea democratizării, fără a micșora importanţa problemelor lor economice imense, devastarea mediului, nemulţumirea etnică și creșterea criminalităţii. Dar problema trecutului – cercul vicios al urmăririi și acţiunile represive ale poliţiei, cel al informatorilor care ˇs-au infiltrat în aceste societăţi – a cauzat cea mai adâncă prăpastie în conștiinţa acestor ţări și a pus serioase piedici în calea instaurării unui stat de drept. Un raport asupra Republicii Cehe, elaborat de Comisia americană Helsinki, prezenta astfel problema: „Dacă noile guverne sunt extrem de zeloase în eforturile lor de demascare a colaboratorilor și agenţilor fostei poliţii secrete pentru a-i exclude de la conducere, ele devin pasibile de a fi acuzate că se angajează într-o vânătoare de vrăjitoare, folosind aceleași tactici la care au recurs predecesorii lor pentru a comite epurările politice și stârnind o reacţie contrară”.

Totuși, unele încercări de readucere în actualitate a unor nedreptăţi din trecut ar putea fi inevitabile, căci fără ele nu se poate edifica o democraţie de durată. După cum a spus scriitoarea Tina Rosenberg despre Germania de astăzi, care se luptă cu dubla povară istorică a fascismului și comunismului: „O *reevaluare a istoriei* este crucială pentru sănătatea permanentă a democraţiei”. Dacă un

regim nou trece superficial peste abuzurile trecutului, din cauza intereselor ascunse care dăinuie în guvern sau a influenţei continue exercitate de vechii conducători, atunci el poartă cu în sine germenii corupţiei vechiului regim.

Acest lucru ˇs-a petrecut cu Rusia. într-adevăr, este ironic faptul că în timp ce statele din Europa de Est și ţările baltice se luptă deschis cu moștenirea represiunilor poliţiei, Rusia, care a avut cea mai mare și puternică organizaţie de poliţie secretă dintre toate acestea, de abia ˇs-a confruntat cu acest aspect. Este cu mult mai mult decât o chesţiune legată de teroarea din timpul lui Stalin, ai cărei făptași sunt, majoritatea, morţi deja. La fel de importantă este era posistalinistă, când oficialii KGB au privat oamenii de libertăţi elementare, au ucis și încarcerat cetăţeni nevinovaţi și au creat o societate de spioni și informatori. Cine poartă responsabilitatea acestor fapte? De ce nu întreabă nimeni cum au putut să facă așa ceva?

Scriitorul rus Vasili Axionov, aflat în emigraţie, apus în discuţie această întrebare când a vizitat Rusia în vara anului 1994 și ˇs-a întâlnit cu un fost ofiţer KGB care supraveghease expulzarea scriitorilor disidenţi (printre care și Axionov) din Uniunea Sovietică. Acum tocmai acest ofiţer organiza un eveniment literar în onoarea lui Andrei Saharov și îl invitase și pe Axionov. El se metamorfozase peste noapte într-un democrat și nimeni nu-i ceruse scrisorile de acreditare. Și nu era singurul caz; Axionov a aflat că mulţi dintre cei care deţinuseră funcţii importante în KGB și partid se aflau, din nou, în vârful societăţii. Observaţiile lui sunt concludente: „Fără denazificare, Germania nu ar fi ajuns atât de repede la democraţia și prosperitatea de azi. însă debolșevizarea este de neconceput în Rusia. Uniunea Sovietică nu a fost înfrântă pe câmpul de luptă, nu a fost ocupată de forţele democraţiei. Nici nu a fost ruinată ca rezultat al unei rebeliuni populare. Chiar și așteptata luare cu asalt a sediului KGB în august 1991 nu ˇs-a produs; mulţimea a fost convinsă să renunţe... într-un fel sau altul această

versiune ciudată a revoltei populare, cu elementele sale de inspiraţie și de farsă, a ajutat Rusia să evite o altă vărsare de sânge îngrozitoare, de tip stalinist. Dar ˝s-a creat o ambiguitate extremă. Distrugerea monstrului mafiei totalitare a dat naștere la numeroase bande mici care dirijează partitura politicii”.

În contrast cu eforturile de impunere a justiţiei politice în Europa Răsăriteană, regimul postcomunist din Rusia n-a făcut decât să organizeze un proces-spectacol al celor acuzaţi de puciul din august 1991. Numiţi-l cum doriţi, dar înfrângerea puciului nu a fost o revoluţie și decesul ulterior al partidului și Uniunii Sovietice nu a dus la reînnoirea elitei conducătoare. Faptul că vechii membri ai aparatului, printre care și Elţân, se află încă la cârmă, reprezintă unul din principalele motive pentru care Rusia nu și-a reformat serviciile de securitate. Conducerea de partid și KGB erau aliaţi apropiaţi care conduceau împreună ţara. Nu te poţi aștepta ca foștii birocraţi de partid să întoarcă spatele foștilor lor susţinători. în aceste vremuri tulburi, mai mult decât oricând, oameni precum Elţân au nevoie de oameni precum Koijakov. Elţân a evitat reforma reală a serviciilor de securitate prin iniţierea unei reorganizări și schimbarea unei denumiri cu alta, lăsând pe seama oficiahlor din securitate să elaboreze detaliile și să-și scrie propriul statut. în aceste circumstanţe, nu este surprinzător că ei se agaţă de prerogativele și privilegiile pe care le au. Un observator nota: „Aşa cum nimănui nu i-a trecut prin minte, în 1945, să însărcineze Gestapoul cu denazificarea, la fel nimeni nu se poate aștepta ca actualul KGB să realizeze desovietizarea la noi”.

Chiar dacă conducătorii ruși fac eforturi sincere de reformare a serviciilor de securitate, ei se confruntă cu o sarcină dificilă. Nu este suficient doar să faci schimbări în modul de operare al acestor organisme și să aduci un personal nou. Ceea ce se cere este o infrastructură legală-coduri penale, legi procedurale, sistem juridic, avocaţi – pentru a impune restricţii organelor de securitate, precum și un sistem eficient de supraveghere parlamentară. Deși

guvernul și parlamentul au făcut progrese în reforma legislaţiei, acesta a fost un proces lent și dureros, iar Rusiei îi lipsesc încă multe din noţiunile de bază necesare unui sistem de justiţie eficient și democratic.

Rusia nu are o tradiţie juridică pe care să construiască. Spre deosebire de ţările baltice și statele est-europene, Rusia nu a trecut niciodată printr-o perioadă de conducere democratică. în secolul nouăsprezece și la începutul secolului douăzeci, guvernul ţarist ˝s-a străduit oarecum să modernizeze și să facă ordine în societate, dar nu a reușit să depășească autoritarismul și să instaureze dominaţia legii. Când bolșevicii au câştigat puterea în 1917, au murit toate speranţele că această reformă va avea loc. Legalitatea socialistă, susţinută de o poliţie politică fără scrupule și arbitrară, ˝s-a impus asupra societăţii. Rușii trebuie să-și creeze acum statul de drept pornind de la zero.

Dar aceasta necesită și o societate care este pregătită pentru schimbări democratice. Șaptezeci de ani de dictatură comunistă nu numai că au creat probleme economice, politice și ecologice severe Rusiei, ci au provocat daune morale și psihologice considerabile. Obișnuiţi ca multe decizii să fie luate în numele lor, oamenii vor trebui să-și dezvolte sentimentul responsabilităţii publice, înclinaţia spre activitatea politică și, cel mai important, credinţa necesară în noul sistem căruia îi pun bazele.

Este dificil pentru oameni să aibă încredere într-un guvern plin de oficiali corupţi, urmași ai vechiului regim comunist. Mita și furtul din averea statului nu sunt fenomene noi. în perioada sovietică ele au servit ca *modus operandi* al responsabililor de partid și de stat. Nu putea fi altfel, dat fiind că sistemul economic era atât de inflexibil și ineficient, încât nu putea funcţiona fără aceste canale dosnice și o economie subterană. Practicile acceptate în perioada sovietică sunt considerate acum infracţiuni și cei care se implică în asemenea practici sunt infractori. în situaţia în care economia este așa cum este și lipsește o

legislaţie clară asupra procesului de privatizare, o mare parte a oficialilor sunt angajaţi în afaceri ilicite. Aceasta a generat o creștere a criminalităţii și un regres în respectarea legii și ordinii, creând un sentiment larg răspândit pe care Huntington îl numea „nostalgia autoritarismului”. Nevoia de combaterea a infracţiunilor și corupţiei este folosită pentru justificarea întăririi prerogativelor poliţiei și, respectiv, limitarea drepturilor individuale. Asta a făcut Elţân în campania sa împotriva infracţionalităţii și prin noile legi dure pe care le-a introdus în numele legii și ordinii.

Există, de asemenea, problema pierderii imp˟eriului și renașterea ulterioară a tendinţelor naţionaliste ruse, care au un efect contrar asupra dezvoltării democraţiei. După cum reiese, prăbușirea Uniunii Sovietice nu a fost salutată chiar pretutindeni, nici de ruși, nici de alţii. O mulţime de oameni, inclusiv cei din adminisliaia lui l lin, aveau o miză în Uniunea Sovietică și nu au fost Ici icii să o vadă dispărând. Chiar și rușilor de rând nu le-a plăcut să vadă cum Rusia și-a pierdut vastul imp˟eriu și cum statutul ei de mare putere este ameninţat Ei sunt receptivi când îl aud pe șeful FIS, Primakov, afirmând că Rusia are toate drepturile să apere interesele rusești în *zona apropiată* (ţările din CSI), și pe responsabilii cu securitatea internă susţinând că reintegrarea este inevitabilă. Pentru mulţi ruși, democraţia și autodeterminarea nu trebuie să se extindă neapărat și în celelalte state CSI.

Huntington sublinia că dezvoltarea unei culturi politice democrate depinde în mare măsură de cât de mult cred oamenii în valorile democratice. Judecând după voinţa lor evidentă de a se supune unor legi autoritare și de a permite serviciilor de securitate să joace un rol mai mare în societate, poporul rus poate afirma că dorește democraţia, dar nu neapărat și crede în aceasta. Instituţiile democratice, precum alegerile și parlamentul, nu rezultă automat într-o societate bazată pe dominaţia legii. Potrivit unui observator rus: „Democraţia este doar o formă exterioară care poate fi folosită pentru bine sau rău.

Hitler a venit la putere în mod democratic și tot așa ar putea veni și Jirinovski… Dacă nu avem tradiţie morală, nu avem viitor”.

Probabil, la fel ca în Europa de Est, această tradiţie morală poate fi dezvoltată, permiţând oamenilor din Rusia să urmeze calea altor state care ˚s-au democratizat cu succes. Acest proces ˚s-ar putea să necesite timp, dar capacitatea presei libere de a demasca faptele și experienţele alegerilor populare ar putea crea, în final, un popor care să perceapă mai mult decât numai formele exterioare ale democraţiei. Ca rezultat, Rusia va avea o nouă generaţie de conducători care nu vor fi pătaţi de istorii trecute de colaborare cu KGB și vor putea realiza, în sfârșit, o ruptură de vechiul regim.

Atunci când se va întâmpla acest lucru, dacă se va întâmpla, va exista și un aparat rus de securitate și informaţii, dar nu va mai fi un succesor al KGB.

Lista Abrevierilor

(vezi Introducerea pentru explicaţii mai detaliate)

CSI Comunitatea Statelor Independente

PCUS Partidul Comunist al Uniunii Sovietice

CSCE Conferinţa pentru Securitate și Cooperare în Europa

EEC Comunitatea Economică Europeană (Uniunea Europeană)

FAPSI Agenţia Federală pentru Comunicaţii și Informaţii Guvernamentale

FCD Direcţia întâia (KGB)

FIS Serviciul de Informaţii Externe

FSB Serviciul Federal de Securitate

FSK Serviciul Federal de Contra-informaţii

GRU Direcţia Centrală de Informaţii (în cadrul Ministerului Apărării)

GUO Direcţia Centrală de Pază

KGB Comitetul de Securitate al Statului

MB Ministerul Securităţii

MVD Ministerul Afacerilor Interne

NKVD Comisariatul poporului pentru Afaceri Interne

(URSS)

ZBP Serviciul Prezidenţial de Securitate

ZBU Serviciul de Securitatea ucrainean

CSSE Comitetul de Stat pentru Starea Excepţională

CUPRINS

INTRODUCERE 5

CAPITOLUL UNU

KGB și mitul puciului din august 15

CAPITOLUL DOI

Construirea aparatului de Securitate al Rusiei 45

CAPITOLUL TREI

Serviciile de securitate supuse testului:

Crizele politice din 1993 72

CAPITOLUL PATRU

1994: Un rol mai mare pentru securitatea internă 98

CAPITOLUL CINCI

Contrainformaţiile externe: Impˇeriul de la lasenevo 126

CAPITOLUL ȘASE

Între hotarele Rusiei și dincolo de ele 156

CAPITOLUL ȘAPTE

Serviciile de securitate și drepturile omului 185

CAPITOLUL OPT

Paznicii istoriei 215

CAPITOLUL NOUĂ

1995: Impˇeriul KGB renăscut 245

CAPITOLUL ZECE

Concluzii 274

ABREVIERI

285